

SOSYAL & BEŞERÎ BİLİMLERDE ARAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRMELER - II

Aralık 2022

Editörler

Doç. Dr. Zafer ÖZOMAY

Dr. Uğur İNAN

gece
kitaplığı

İmtiyaz Sahibi / Publisher • Yaşar Hız
Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • Eda Altunel
Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Gece Kitaplığı
Editörler / Editors • Doç. Dr. Zafer ÖZOMAY
Dr. Uğur İNAN
Birinci Basım / First Edition • © Aralık 2022
ISBN • 978-625-430-551-1

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin
almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Gece Kitaplığı.

Citation can not be shown without the source, reproduced in any way
without permission.

Gece Kitaplığı / Gece Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt. No: 22/A Çankaya / Ankara / TR

Telefon / Phone: +90 312 384 80 40

web: www.gecekitapligi.com

e-mail: gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 47083

Sosyal & BeŒerî Bilimlerde AraŒtırma ve Değerlendirmeler - II

Aralık 2022

Editörler

Doç. Dr. Zafer ÖZOMAY

Dr. Uğur İNAN

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA İÇİN TARIM İLETİŞİMİ

Nüket ELPEZE ERGEÇ..... 1

BÖLÜM 2

BİRİNCİ HAÇLI SEFERİNDE (1096-1099) ANTAKYA KUŞATMASI SIRASINDA ORTAYA ÇIKAN İKMAL-İAŞE İHTİYACI VE BU İHTİYACI KARŞILAMA ÇABALARI

Seyfettin KAYA 23

BÖLÜM 3

ÇOCUK EĞİTİMİNDE EDEBİYATIN YERİ VE NASREDDİN HOCA ZAMAN YOLCUSU ANİMASYONUNUN SENARYOSU

Hünkâr KARACA YALÇIN 47

BÖLÜM 4

KAYIP YAŞAMIŞ ERGENLERİN YAS SÜRECİ İLE BAŞETMELERİNDE YAS DANIŞMANLIĞI GRUP REHBERLİĞİ PROGRAMININ ETKİSİ

Esra KORKMAZ, Nuray TAŞTAN..... 63

BÖLÜM 5

KAFKASYA'DAN OSMANLI COĞRAFYASINA GÖÇ VE SAĞLIK MESELESİ

Ömer KARATAŞ..... 83

BÖLÜM 6

TURİZM SEKTÖRÜNDE MAVİ YAKALI ÇALIŞANLARIN ÖRGÜTSEL SESSİZLİĞİ

Zekeriya ŞAHİN..... 99

BÖLÜM 7

AŞIRI TURİZM

Derya ÖZKURT.....125

BÖLÜM 8

NURİ PAŞA VE KAFKAS İSLAM ORDUSU

İsmail ÖZER139

BÖLÜM 9

**DİJİTAL ÇAĞDA DİJİTAL İNSAN KAYNAKLARI
YÖNETİMİ**

Sertaç ARI163

BÖLÜM 10

SOSYOLOJİ VE MAĞDUR BİLİMİ

Suna TEKEL.....179

BÖLÜM 11

**MARKA İLETİŞİMİNİN YENİ BOYUTU: GERÇEK
ZAMANLI PAZARLAMA**

Nilgün KÖKSALAN.....199

BÖLÜM 12

**ADANA HALKEVİ TEMSİL ŞUBESİ VE FAALİYETLERİ
(1933-1951)**

Erdem ÇANAK.....215

BÖLÜM 13

COĞRAFİ KEŞİFLERİN EKONOMİK YANSIMALARI

Ömer DÖŞEMETAŞ231

BÖLÜM 14

**TR21 TRAKYA BÖLGESİ BİSİKLET TURİZMİ
POTANSİYELİNİN SWOT ANALİZİ İLE
DEĞERLENDİRİLMESİ**

Bahar DEVECİ, Bilal DEVECİ.....243

BÖLÜM 15

**UŞAK KENTİNİN İŞARET ÖGELERİ: NESNEL BİR
BELİRLEME ÇALIŞMASI**

Hakan ARSLAN, Feyza TIRAŞ.....261

BÖLÜM 16

**SERMAYE PİYASALARINDA AFET RİSKİ YÖNETİMİ:
TÜRKİYE'DE AFET TAHVİLİ İHRAÇLARI**

Ayşegül ŞAHİN.....279

BÖLÜM 1

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA İÇİN TARIM İLETİŞİMİ

Nüket ELPEZE ERGEÇ¹

1 Prof.Dr. Çukurova Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü, <https://scholar.google.com.tr/citations?user=z0bQO1kAAAAJ>
<https://avesis.cu.edu.tr/nergec/> <http://orcid.org/0000-0003-4591-7982>

Giriş

Bu çalışma sürdürülebilir kalkınmada önemli bir yeri olan tarım alanının iletişim teknik ve süreçleriyle olan ilişkisini ortaya koymak için ele alınmıştır. Akademik alanda tarım iletişimi üst başlığı ve alt alanlarının tarihsel süreçte nasıl geliştiği Birleşik Devletler örneğinden ele alınan çalışmada literatür taraması yapılarak konuya ilişkin kaynaklara ulaşılmıştır. Birleşik Devletlerde öncelikle iletişim bilim alanının teknik ve yöntemlerinin ortaya çıkma süreci ile paralel olarak tarım iletişimi alanının biçimlendiğinin belirlendiği çalışmada, tarım iletişimi bağlantılı derslerin lisans ve lisansüstü müfredatta yer alma süreçleri değerlendirilmiştir. Çalışmada ülkemizde tarım iletişimi süreçleri ve akademi alanındaki yeri de değerlendirilmiştir.

Tarım iletişiminin tarihsel sürecine bakıldığında yeni bir alan olduğu söylenemez. Ancak bu alanın daha çok haberleşme başlığı ile kavramlaştırıldığı, çiftçiyi bilgilendirme olarak yer aldığı, iletişim ve tekniklerine sınırlı düzeyde yer verildiği görülmüştür. Oysa tarım konusu ekonomik, sosyolojik, kültürel ve politik süreçleri içine alan oldukça geniş bir alandır. Dünya tarihine bakıldığında tarım devriminden sanayi devrimine geçiş yüzyılları alırken, günümüzdeki değişimler bir yıldan diğerine çok hızlı gerçekleşmektedir. Bu da düşünme ve yeni sorunlara karşı üretmemiz gereken yeni yollara karşı dinamik olmamızı gerektirmektedir. Kalkınma için iletişimi kullanmak oldukça değer odaklı ve savunucu bir kavramdır. Aslında sürdürülebilir kalkınma ve gelişim için iletişim, toplumun farklı kesimleri arasındaki bilgi açığını kapatmak için iletişim stratejilerinin planlı, bilinçli ve sistematik kullanımınıdır. Birleşmiş Milletler birçok raporunda ve tüzüğünde gelişme sürecinde iletişime büyük önem vermiştir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programının (UNDP) yayınladığı sağlık, bilgi ve gelir düzeyi gibi ayrıntıları içeren insani gelişme raporlarında, kalkınma programlarının tam potansiyelinin ancak insanların katılımı ve hedef gruplarla bilgi ve teknolojinin uygun şekilde paylaşılmasıyla gerçekleştirilebileceğini belirtir. Bu raporlarda, iletişim çalışmaları insanları gelişim hedeflerine ulaşmaya motive etmek için etkili bir araç olarak merkeze yerleştirir.

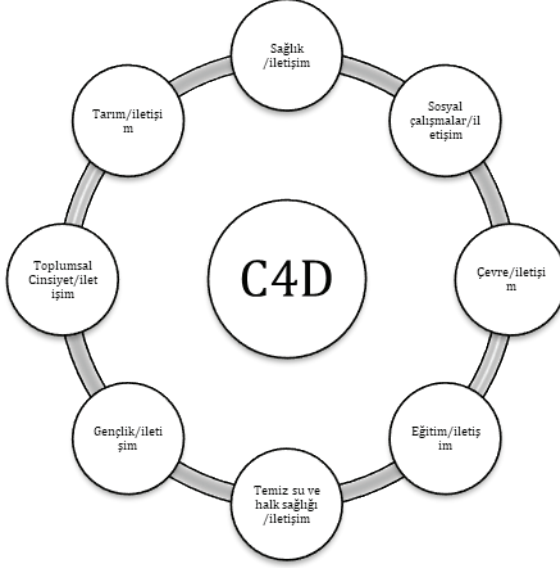
Bu kapsamda Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) tarafından “Communication for Development (Kalkınma için İletişim)” başlığıyla geliştirilen yaklaşım uluslararası çalışmalarda “C4D” olarak kabul görmüş ve daha yaşanabilir bir dünya için çözümler önermiştir. 8-12 Haziran 1987 tarihleri arasında İtalya’da, FAO’nun Silvia Balit başkanlığındaki Kalkınma için İletişim Birimi, kalkınma ve gelişme için iletişim tekniklerinin nasıl kullanılacağına ilişkin toplantılar düzenler. Grup, insanların gerçek ihtiyaçlarına yönelik gelişmenin ön plana çıkarıldığında hedef kitlenin katılımının sağladığını ve bu sayede iletişim tekniklerinin

etkili kullanıldığında istenilen sonuçlara ulaşıldığını ve C4D'nin birinci derecede önemli hale geldiğini kaydeder (Agunga, 2019). İletişim, tüm kalkınma programlarının planlanması ve uygulanmasında merkezde yer alarak, insanlarla iletişim kurup geliştirme programını buna göre tasarlayarak planlamacıların sorunları daha iyi tanımlamasına yardımcı olur. Herhangi bir kalkınma programı, hedef kitleyi pasif alıcılar olarak görürse, o program hedeflerine ulaşmada başarısız olur. İletişim sadece soru-cevap oturumlarıyla sınırlı olmayıp planlı bir şekilde yönetimi içerir. İletişim uzmanları tarafından hedefli tartışmalar, görsel-ışitsel araçların kullanımı ve geliştirme programlarından maksimum sonuçları elde etmek için mobil teknolojinin kullanımı gibi birçok yenilikçi iletişim stratejisi uygulanmaktadır.

UNICEF'in sürdürülebilir bir kalkınma için iletişim çalışmasına tarım başlığı da dahildir. Bu çalışma dinamiği, her düzeyde kalkınma ve gelişim için iletişim araç ve yöntemleri aracılığıyla diyaloga dayalı toplumsal bir süreç olarak tanımlamıştır. Bu düşüncenin arka planında insan merkezli çözümler geliştirmek hedeflenmektedir. Bu süreç, iletişim yoluyla toplumun dezavantajlı kesimlerinin hayatlarını etkileyen karar alma süreçlerine katılmalarını sağlayan bir süreçtir. Sürdürülebilir bir kalkınma için iletişim, birbirini dinleyerek, güven inşa ederek, bilgi paylaşarak ve sürdürülebilir değişim için öğrenerek değişim aramakla ilgilidir. Bu olgunun temel değeri, hakları ve gelişimsel ihtiyaçları hakkında konuşabilmeleri için toplumun dezavantajlı kesimlerine eşit fırsatların verildiği insan hakları temelli kalkınma yaklaşımında yatmaktadır. C4D çalışmalarını iletişim ve medya yardımıyla toplumdaki her sesi her düşüncüyü ana akım gelişim sürecine dahil etme çabası olarak da tanımlanabilir. Çoğu gelişmekte olan ülkelerde sosyal sorunları ortadan kaldırmak için C4D pratikleri kullanılmaktadır.

ABD Ohio State Üniversitesinden Robert Agunga (2019) "Towards a Professionalising of Communication for Development: A Strategy for Improving Aid Effectiveness/Kalkınma İçin İletişimin Profesyonelleşmesi: Yardımın Etkinliğini Artırmak için Strateji" başlıklı çalışmasında özellikle katılımcı kalkınmayı teşvik etmede kalkınma programlarının etkinliğini artırma potansiyeline sahip yeni C4D alanının geliştirilmesi ve güçlendirilmesi için öneriler getirir. Bu çalışmasında sürdürülebilir kalkınma için iletişimin yani C4D başlığını merkeze koyarak yapılabileceklerle ilişkin bir sıralama gerçekleştirir. Ohio Eyalet Üniversitesi'nde tarımsal iletişim ve uluslararası kalkınma alanında çalışan Agunga (2019) aşağıdaki şekilde görüldüğü gibi C4D'ün kavramsal çerçevesini geliştirerek alanda uygulanabilecek bir yapı önerir. Bu çerçeve aynı zamanda sürdürülebilir gelişim için iletişim süreçlerinin nasıl kullanılabileceğini ve hangi sosyal sorunları da kapsadığını da gösterir. Şekil 1'de görüleceği gibi Tarım, Sağ-

lık, Çevre, Toplumsal Cinsiyet gibi toplumdaki temel meseleleri çözüm için iletişimle ilişkilendirilirken bunun bürokratik bir yapıda yürütülmesi gerektiğini belirten Agung (2019), özellikle bu konuda çalışacak kişilerin güçlü iletişim eğitimi ile donatılması gerektiğini vurgular. Tarım iletişimi, çiftçilerin ve çiftçilikle bağlantısı olan her kesimin tarımsal sürece yönelik tutum ve davranışlarında olumlu değişiklikler getirme motivasyonu etrafında döner. Günümüzde küresel ihtiyaçlar haline gelen tarım alanı ancak modern teknolojiyi kabul etmeye ve alanlarında kullanmaya hazır, bilinçli ve becerikli çiftçiler tarafından karşılanabilir.

Şekil 1. Tarım ve Kırsal Kalkınma için İletişimin Kavramsal Çerçevesi

Perrett (1982) kalkınma için iletişiminin (C4D) amacının, insanların kendi alanlarına ilişkin ilgi, ve bağlılık geliştirerek bilgisizliğin ortadan kaldırılmasını sağlama yoluyla kalkınma programının başarılı olması için gerekli insan ortamını yaratmak olarak özetler. Tarım iletişimi C4D kavramsallaşması içinde bulunmaktadır. Bu nedenle sürdürülebilir kalkınma için tarım iletişimi kavram ve araçlarının yeniden değerlendirilmesi, çerçevelerin belirlenmesi ve akademik yapı ve bilimsel literatür içinde bulunması gerekmektedir.

Tarım İletişimi Nedir? ABD’de Tarım İletişimi ve Eğitiminin Tarihsel Süreci

Tarım iletişimi, çiftçiler ve çiftçilik ve tarımla doğrudan veya dolaylı olarak bağlantılı olan kişiler arasında tarımla ilgili bilgilerin paylaşılması sürecidir. Tarım iletişimi, basılı tarım gazeteciliğinin ilk başlangıcından itibaren gelişen bir akademik program alanıdır. Teknolojinin değişen do-

ğası ve giderek daha fazla kentleşen çeşitli kitlelerle iletişim kurma ihtiyacı nedeniyle, tarım iletişimi halkla ilişkiler, pazarlama, yayıncılık ve web tabanlı iletişimi içerecek şekilde gelişmiş ve sonuç olarak birçok profesyonel tarım iletişimcisinin rol ve sorumluluklarını etkilediği bilinmektedir (Miller vd., 2020). Tarım iletişimi tarım ile ilgili ve tarım dışı paydaşlar arasında tarımla ilgili bilgiler hakkında iletişime odaklanan bir alandır. “Tarım iletişimi”, doğal olarak hem “tarım” hem de “iletişim” literatürünün bir parçası olan gelişmekte olan bir alandır. Ancak, her bir bilim alanının bir alt kümesinden çok daha geniş bir alanı ifade etmektedir. Tarım iletişimi, tarım, gıda, doğal kaynaklar ve insanın faydasına olan her türlü iletişimi kapsar. Bir disiplin olarak, tarım iletişimi bu iki köklü alanı etkili bir şekilde bağlamayı amaçlar.

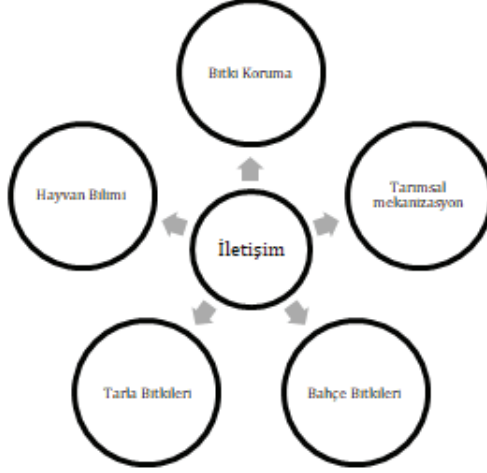
İletişim, tarım ile ilgili içeriklerin hedef kitlesi kim ise ona profesyonel olarak ulaşmasını sağlar. Tarım alanı oldukça geniş ve sorunları kendine özgü olan bir alandır. Ancak her alanın iletişim düzeyinde tarafları ve her bir tarafa ulaşabilmek için profesyonel iletişim yöntemleri vardır. Bu iletişim teknik ve yöntemleri alanın sorunlarının tespiti ile belirlenebilecektir. Teorik perspektiften bakılırsa iletişimin taraflarını sosyal yapının bir parçası olarak gören Sohn W.Riley ve Mathilda W.Riley’e göre iletişim sosyal yapıdan soyutlanarak açıklanamaz (1959).

Tarım alanlarında son derece hızlı gelişmeler olduğunu bunu sadece bu alanı geliştirmeye çalışanların bildiğini ve toplumun tüm kesimini ilgilendiren bu alanın anlatılması gerektiğinin düşünen halkla ilişkiler alanında çalışan Copeland, 1970 yılında yayınlana Journal of Applied Communications dergisinde “Public Relations Goal—Telling How Agricultural Progress Benefits All/ Halkla İlişkilerin Amacı-Tarımsal Gelişmenin Herkese Nasıl Fayda Sağladığını Anlatmak” başlıklı yazısında tarım iletişimi konusunda şunları yazar;

“Tarım kuruluşlarında, arazi hibe kolejlerinde, tarım işletmesi komplekslerinde veya tarım dergisi alanında çalışan bizler, insanlara bu önemli konuda rehberlik etmeye çalışırken, son derece yetenekli ve tamamen kararlı olmaktan başka bir şey yapamayız... Sadece tarım alanının hedef kitlesini bilgilendirmeliyiz ... bu kitleye tarımın tüm dünya için yaşam standartlarını iyileştirmede oynadığı rolü anlatmalıyız. Tarım programlarının değerli olduğunu herkes kabul ederse, ilk dev adımı atmış oluruz. Bir sonraki adım, nüfusun tüm kesimlerini tarımın katkılarında en iyi biçimde haberdar etmektir.” (Copeland, 1970).

Illinois Üniversitesi’ndeki Tarım İletişimi Dokümantasyon Merkezi (ACDC), son çeyrek yüzyılda, ilgili belgeleri belirleyerek ve bunları Web’de aranabilir bir Microsoft Access veri tabanına girerek tarım iletişimi alanındaki literatürü tanımlar. Bu veri tabanının analizi, tarım ile-

tişimi literatürüne ilişkin önemli ipuçlarını ortaya koymaktadır. Tarım iletişimi süreli yayınları tarımla ilgili etkili iletişimle ilgilenen çevreler için önemlidir (Budak, 2020). Zumalt (2007) yaptığı çalışmada iletişim ve tarım alanını şemalarla tanımlar.

Şekil 2. İletişimin Tarım alanları ile ilişkisi

Zumalt (2007) “Identifying the Core Periodical Literature of the Agricultural Communications Documentation Center” başlıklı makalesinde iletişimin tarım literatüründeki hayvan bilimi, doğal kaynaklar, bitki koruma, bahçe, tarla bitkileri gibi tarımın tüm yönüyle ilgili olduğunu ve literatürde tarımın alt alanları ile iletişim ilişkisini kuran çalışmalar olduğunu belirtir ve bunu Şekil 2.’de şematize eder. Benzer şekilde Zumalt (2007) bu bakış açısı ile gıda ve tarım işletmesinin tüm iletişim araçlarından ve yöntemlerinden yararlandığını belirtir. Çeşitli kitle iletişim araçlarını, gazeteler, dergiler, televizyon, radyo, internet gibi, yeni bilgi ve iletişim teknolojilerini, kütüphaneler, yayım hizmetleri ve okullar gibi, grup ve kişiler arası iletişim yöntemlerinin tarımın sürdürülebilir kalkınma amaçları için nasıl kullanılması gerektiğini açıklar

Zumalt (2007) Illinois Üniversitesi’ndeki Tarım İletişimi Dokümantasyon Merkezinde yaptığı bibliyometrik çalışmada 100’den fazla ülkeden 29 bin tarım iletişim çalışmasının olduğunu bulgular. Bu çalışmaların yıllar içindeki değişimini inceleyen Zumalt (2007), 1800 ila 1900 yıllarının ortalarına kadar tarım ve iletişime ilişkin çalışmaların Amerika Birleşik Devletleri merkezli bir kaynak olarak başladığını, dünyanın birçok yerinden periyodik literatürü belirleyerek önemli şekillerde uluslararası hale geldiği sonucuna ulaşır. Zumalt çalışmasında ACDC veri tabanındaki en fazla atıf sayısına sahip 45 süreli yayının içinde “Agricultural Advertising”

oldukça ilgi çekicidir. 1893-1918 yılları arasında Long-Critchfield Publishing tarafından yayınlanan “Agricultural Advertising” başlıklı süreli yayın (Resim1.) ABD’de tarım alanının iletişim tekniklerini kendi faydasına kullanmaya ne kadar erken başladığını göstermesi bakımından çarpıcıdır.

Resim1. Agricultural Advertising, Long-Critchfield Corporation, 1907
(https://books.google.com.tr/books/about/Agricultural_Advertising.html?id=uDs3AAAAMAAJ&redir_esc=y)

Telg ve Irani (2012) tarafından tarım iletişimi, tarihsel kökleri ABD’de 1862 tarihli Morrill Yasası’na ve hatta daha öncesine kadar uzanan akademik bir disiplin ve profesyonel bir alan olarak belirtilir. Tarım uygulamaları hakkında iletişim kurma sürecinin tarım toplumlarının erken gelişimine kadar izlenebileceği iddia edilir (Telg and Irani, 2012). Örneğin, John Stuart Skinner, düzenli olarak basılan ilk tarım dergisi olan American Farmer’ı 1819’da yayınlamaya başlar. The Old Farmer’s Almanac, 1792’de Robert B. Thomas tarafından Farmer’s Almanac (**Resim 2.**) adıyla yayınlanmaya başlanır ve bu dergi hala yayınlanmaktadır. 18. ve 19. yüzyıllarda almanaklar - hava tahminleri, tarımsal ekim tarihleri ve okyanus gelgit tabloları gibi takvime dayalı bilgilerle dolu yıllık olarak yayınlanan referans kitapları olarak görülür. 1939’da Yankee dergisinin kurucusu Robb Sagendorph, The Old Farmer’s Almanac’ın yayın haklarını alır ve derginin merkezi, o zamandan beri buldukları yer olan Dublin, New Hampshire’dır.¹

Tarım iletişiminin habercisi olan ve tarım gazeteciliği olarak adlandırılan bu ilk örnekler, kırsal kesimdeki hedef kitleye çiftçilik ve ev yönetimi konularında bilgi sağlama ihtiyacını gerçekleştirir (Tucker, Wha-

¹ <https://www.artofmanliness.com/living/reading/in-praise-of-the-old-farmers-almanac/>

ley and Cano, 2003). İlk tarım iletişimcilerinden bazıları, araştırmaları hakkında yazılar yazan üniversitelerindeki bilim adamlarıdır (Boone, et al, 2000). Bu aynı zamanda, büyük gazetelerin çiftçi yazarları istihdam etmeye başladığı ve çiftlik ticareti yayınlarının geniş kitlelere ulaşan dergiler yayınlamaya başladığı dönemdir. 1900'lerin başlarında, Iowa Eyalet Üniversitesi tarım gazeteciliği alanında ilk kursu verir. 1920'lerde, radyonun gelişimi, üniversitelerde oluşan tarım içerikli bilgi birikimini önce yalnızca radyoda, daha sonra da televizyon programları aracılığıyla hedef kitlelerine ulaştırır. Telg ve İrani'ye (2012) göre, 1980'lerde kişisel bilgisayar gibi yeni teknolojilerin tanıtılması, tarım iletişimcilerin mesajlarını iletme şeklini büyük ölçüde değiştirdi. Sonraki iki yüzyıl boyunca, tarım gazetecileri ve editörleri, tarım üreticileri, yetiştiriciler ve kırsal topluluk üyelerinden oluşan bir kitleye öncelikli olarak basılı bilgi sağlama rollerini, yayını ve nihayetinde giderek artan çeşitlilikteki izleyicilere çevrimiçi dağıtımı içerecek şekilde genişlettiği görülür.

Resim 2. 1792'de Robert B. Thomas tarafından yayınlanmaya başlanan Farmer's Almanac

Teorik açıdan Sohn W.Riley ve Mathilda W.Riley (1959)'un düşüncesine göre; iletişim sistemini, toplum içinde iletişime katılan taraflar ve bu tarafların dahil oldukları gruplar ve bu grupların içinde bulunduğu geniş sosyal yapılar içinde düşünülmelidir. Kitle iletişim süreci bu geniş sosyal süreci etkiler ve ondan etkilenir. İletişim süreci açısından hem verici hem de alıcı konumundaki birey toplumsal çevrelerinden soyutlanamaz ve içinde buldukları toplumsal koşullar tarafından yönlendirilmektedir. Bir iletişim sürecinde, birey verici konumunda ise mesaj seçmesini ve şekillendirmesini; alıcı konumundaysa kendisine gönderilen iletiyi nasıl algılayacağına ve mesaj nasıl tepki göstereceğine dahil olduğu grup yardımcı olur. İletişim süreçlerine göre, bireyin mesajları anlamasında yaşadığı toplumun anlamlara ilişkin ön kabulleri önemli rol oynamaktadır. Aynı biçimde ileti-

şim süreçlerinde mesajını kodlarken toplumdaki anlamlar ona yol gösterici olacaktır. Dolayısıyla tarım iletişiminde toplum içindeki insanın tarım ve alt konular hakkındaki toplumsal kabulleri önemli olacaktır. Bu nedenle günümüzde halkın tarımla doğrudan bağlantısı olan kişilerin sayısı azalmaya devam ettikçe, tarımda stratejik iletişimin rolü giderek daha önemli hale gelmekte ve tarım iletişimcilerinin becerilerinin, geleneksel gazetecilik yazımı ve haberciliğinden farklılaştığı söylenebilir. Medya içerik üretimi, baskı ve web tasarımı, sosyal medya, halkla ilişkiler, reklam ve pazarlama gibi alanlar modern tarım iletişimcilerinin uzmanlaşmasını zorunlu kılmıştır. Yıllar içinde geleneksel olarak, tarımsal bilgi kırsal temelliydi ve tarım üretimi uygulamalarını iyileştirmek için teknikler ve teknolojiler hakkında bilgiler içeriyordu. Yayın eğitimcileri, haber bültenleri, dergiler ve broşürler gibi iletişim ürünlerinin taktiksel olarak uygulanmasına odaklanan iletişim uygulayıcıları tarafından desteklenen geleneksel kanalları kullanarak bu bilgilerin çoğunu ilettiler. Çiftlik basını, üreticilere, yetiştiricilere ve bunların satıcılarına ve tedarikçilerine yönelik yayınlar ve haber programlarıyla bu çabaya katkıda bulunmuştur (Telg & Irani, 2012). Sürdürülebilir gelişimde tarım alanında iletişim alanının teknik ve yöntemleri ile tarım sektörünün tüm paydaşlarının katılımı, kurumlar arası işbirliği ve kapasite geliştirmeyi içeren değişimin insani boyutlarını bir arada düşünülmesi gerektiği açıktır. Zira Amerika Birleşik Devletlerinde tarım iletişimi yayınlarının 100 yıl öncesine dayanmakla birlikte, bu alana ilişkin eğitimlerin de yayınlara paralel biçimde başladığı da görülür.

Tarım İletişimi Eğitiminin Başlaması

Amerika Birleşik Devletlerinde ilk tarım iletişimi programlarının arazi hibesi olan üniversitelerin deney alanlarında keşfedilen ve oluşturulan bilgilerin yayılmasına yardımcı olmak için geliştirildiği görülür (Duley, Jensen ve O'Brien, 1984). Duncan'a (1957) göre ABD Iowa Eyalet Üniversitesi, 1905'te tarım gazeteciliği dersleri veren ilk kurumdu ve 1920'de Tarım Gazeteciliği alanında Lisans derecesi sunan ilk kurum olmuştur. Takip eden 100 yıl içinde, tarım iletişimi, ülke çapında sunulan lisans programları ile bir akademik disipline dönüşür. 1928'de, tarım gazeteciliği dersleri veren toplam yedi kolej olduğunu belirten kaynaklar vardır. Weckman ve arkadaşları 1960'lar boyunca, tarım gazeteciliği programlarında önemli bir büyüme dönemi yaşandığını belirtir. (Weckman vd., 2000). Texas Tech Üniversitesi'nin tarım iletişimi programı 1973'te başlar. Tarihsel bir vaka çalışması araştırma tasarımı kullanan Ahernes ve Gibson (2013), önceki 40 yıl boyunca Texas Tech Üniversitesinde açılan kursları, etkinlikleri ve bölüm yayınlarını araştırır. Program ilk olarak tarım iletişimi seçeneğini sunmasına rağmen, bu uzmanlık alanında bir lisans derecesinin oluşmasının yaklaşık 20 yıl sürdüğü görülür. 1975'e geldiğinde çoğu program kendilerini 'tarım gazeteciliği' yerine 'tarım iletişimi' ola-

rak tanımlar 1991 yılında Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kolejlerde ve üniversitelerde 30'dan fazla tarım iletişimi programı olduğu görülür (Dorfert and Cepica, 1991). 2015 itibarıyla, Amerika Birleşik Devletleri'nde 48 tarım iletişimi akademik programı bulunmaktadır. Bu programların çoğu (%88.5) Lisans Derecesi sunmaktadır (Miller vd., 2015). ABD'deki öğrenciler ayrıca tarım iletişimi alanında ön lisans, yüksek lisans ve doktora derecelerinin yanı sıra çeşitli yan dallar ve sertifikalar alabilmektedirler. 1990'ların ortalarında, birçok tarım iletişimi programı ABD akademisinde tarım iletişimi programlarının mezunlarının iki temel ihtiyacını karşılamak için tasarlandığını görülmüştür: (1) hem tarım tekniği hem de tarım bilgileri için güçlü bir altyapı sağlamak ve (2) öğrendikleri tarım alanına dair bilgilerini kişilere ve kitlelere nasıl aktaracaklarına dair gazetecilik ve diğer iletişim becerilerini öğretmek.

Sprecker ve Rudd (1998), tarım iletişimcilerinin öncelikle ziraatçı olmadığını, ancak tarım ve gıda konuları, sorunları ve teknolojileri hakkında özel bilgiye sahip iletişimciler olduğunu belirtir. Bu tür profesyonel iletişimciler geliştirmek için, öğrencilerin tarım bilimi ve teknolojisi derslerine ek olarak kitle iletişim derslerini tamamlamaları gerekir. Large'in (2014) ABD programlarıyla ilgili araştırması, tarım iletişimi öğrencilerinin Tarım İletişimi Yasası, İletişim Kampanyaları, İletişim Teorisi, Tarımda Elektronik İletişim, Etik dahil olmak üzere çeşitli dönemlik ticari iletişim ve kitle iletişim derslerine katılabileceğini göstermiştir. Bu dersler, Corder ve Irlbeck'in (2018) iyi yazma, planlama, görüşme, sözlü beceriler ve halkla ilişkilerin en eski tarım iletişimi müfredatları için önemli olduğu ve günümüzde önemli olmaya devam ettiği yönündeki gözlemi ile uyumludur. Simon (2003), hem üniversite öğretim üyelerine hem de endüstri profesyonellerine göre, yüksek lisans derecesine sahip bir tarım iletişimi mezunu için gerekli olan şu nitelikleri sıralamıştır: tasarım, medya, kriz ve bilgi yönetimi, pazarlama, iletişim yasası; stratejik iletişim planlaması; Halkla ilişkiler; yazı; ve kitle iletişimi. Bahsedilen diğer beceriler, grafik tasarım, gelişen teknoloji, yayınlar, araştırma, video/yayın, reklam, staj, fotoğrafçılık, vaka çalışmaları, teknik yazı, medya ilişkileri, medya analizi, düzenleme, sosyal pazarlama, raporlama ve iletişim teorisi idi. 1988'de öğrenci işe alma stratejilerini ve müfredatı geliştirmeye yardımcı olmak için Texas Tech Üniversitesindeki tarım iletişimi lisans öğrencilerinin özelliklerini, ilgi alanlarını ve kariyer hedeflerini inceledikleri çalışmada Tucker ve Paulson (1988), tarım iletişimi öğrencilerinin tarım derslerine iletişim derslerinden daha fazla ilgi gösterecekleri de en çok halkla ilişkilerle ilgilendiklerini, ardından radyo/televizyon yapımcılığının ilgilerini çektiklerini bulgulamıştır. Aynı zamanda tarımın farklı alanında çalışırken iletişim tekniklerini merkezlerine koydukları bir eğitim sürecini benimzedikleri görülmüştür.

ABD üniversitelerinde lisans tarımsal iletişim programları ile ilgili yapılan çalışmaları inceleyen Weckman ve arkadaşları (2000) bu kurumlardaki müfredatın çok çeşitli olduğunu görürler. 1990 yılında Florida Üniversitesi'nin tarımsal iletişim programının başlangıcından bu yana, mezunlarının tarım endüstrisi için yeterince hazırlayıp hazırlamadığını belirlemek için yaptıkları çalışmada Sprecker ve Rudd (1998), öğrencilerin bir dizi alanda, özellikle de yazma becerisinde iyi iletişim becerileri geliştirmeleri gerektiğini vurgular. Florida tarımı hakkında geniş bir düzeyde (mallar, ticaret/ekonomi ve politika/hukuk dahil) eğitimin önemli olduğunu bulguladıkları çalışmalarında araştırmancının katılımcılarının, iletişim becerilerinin tarımsal bilgidan daha önemli olduğunu söylediklerini bulgularlar. Florida Üniversitesi Tarım iletişimi programı mezunlarının ve öğretmenlerinin katıldıkları Sprecker ve Rudd (1998)'un araştırmasında öğrencilerin çok yönlü iletişim becerilerine sahip olması ve başkalarıyla ağ kurmayı öğrenmesi gerektiği, sorun yönetimi konusunda staj ve eğitimin zorunlu olduğu, elektronik ortam/internet bilgilerinin müfredata dahil edilmesinin öğrencilerin kariyerlerinde başarılı olacak donanımda mezun olmalarına yardımcı olacakları sonucuna ulaşırlar.

Reisner'in (1990) çalışmasında tarım iletişimi programlarında lisans program yapısı ve müfredat gereksinimleri incelenmiş ve programların en baskın özelliğinin çeşitlilik olduğu bulunmuştur. Spesifik olarak, Reisner (1990) tarımsal iletişim müfredatının eksik olduğunu çünkü "tarım iletişimi öğrencilerinin kültürler arası küresel bakış açıları, tarımsal sistem analizi, tarımda değerler ve etik, kamu politikası veya liderlik öğretmek için özel olarak tasarlanmış dersleri almaları gerektiğini belirtir.

Amerika Birleşik Devletlerinde tarım iletişimi alanı son derece hızlı biçimde gelişip dinamik bir yapıda biçimlenirken, Birleşik Krallık için tarım iletişiminin akademik bir disiplin haline geldiği söylenemez. 2016 yılında Miller vd. (2020) göre, Birleşik Krallıkta 19 bin öğrenci kolej ve üniversite düzeyinde tarım ve ilgili konularda eğitim görmektedir. Ancak, tarım gazetecileri, tarım halkla ilişkiler uzmanları ve tarım reklamcılık uzmanları gibi tarım iletişimin alt alanlarına ilişkin belirlenmiş bir akademik disiplin bulunmamaktadır. İngiltere merkezli 175 yıldır tarım hakkında gündem yaratan Farmers Guardian dergisinin editörü Ben Briggs ile yaptıkları görüşmede işe alım süreçlerinde, kurumsal olarak tarım iletişimi eğitim almış bir aday seçme fırsatı olmaksızın, tarımda yetenekli ya da gazetecilik ve iletişimde yetenekli adayları işe aldıklarını söyler (Miller, vd., 2020). Tarım iletişimi mezunlarının potansiyel işverenleri arasında İngiliz tarım editörleri, gazetecileri, yayıncıları, fotoğrafçıları ve halkla ilişkiler/pazarlama profesyonellerini temsil eden bir kuruluş olan İngiliz Tarım Gazetecileri Birliği (British Guild of Agricultural Journalists - GAJ) üyeleri yer alır. GAJ, İngiliz Hükümeti'nin tarım bakanı olan Sir

Reginald Dorman-Smith'in önderliğinde 1944'te kurulur. İngiliz Tarım Gazetecileri Birliği Britanya'daki tarım endüstrisinde yer alan çok çeşitli profesyonel iletişimcilere hizmet vererek bu alanda bir uzmanlık kaynağı olarak görülür.

Miller vd. (2020) Birleşik Krallık kurumlarındaki yöneticiler bu disipline müfredat eklemeyi düşündüklerinden, işverenlerin tarımsal iletişim mezunlarından bekleyebilecekleri yetkinlikleri ve ayrıca öğrencilerin ne öğrenmeyi bekleyeceklerini bulgulamak amacıyla bir proje yürütürler. Bu amaçla ampirik verilere ulaşmak, Birleşik Krallıkta disiplinin kavramsallaştırılmasını ve gelişimini daha da ileriye gitmesi için, İngiliz Tarım Gazetecileri Birliği'nin mevcut üyeleri ve İskoçya'daki Rural College (SRUC) ve Writtle University College öğrencilerine anket uygularlar. Veriler, tarım öğrencilerinin ve tarım iletişimi profesyonellerinin algılarının genellikle istatistiksel olarak farklı olmadığını göstermiştir. Birleşik Devletlerde tarımsal iletişim müfredatına rehberlik eden yeterliliklerin çoğu hem İngiltere'deki profesyoneller hem de öğrenciler için önemli olarak algılanırken, her iki grup da yazma becerileri ve genel iletişim becerileri gibi yeterliliklerin İngiltere'deki olası tarım iletişim mezunları için özellikle önemli olduğunu bulgularlar. Miller vd. (2020) Birleşik Krallıkta iletişim mesleğinde bir tarım iletişimi akademik disiplinine olan ihtiyacı ve öğrencilerin, fakültelerin ve tarımsal iletişim mezunlarının potansiyel işverenlerinin tercihlerini araştırmanın önemli olduğunu bulgularlar. Miller vd. (2020) yaptıkları proje kapsamında İngiltere'de kolej ve üniversite düzeyinde sunulan sınıflar/modüller ve akademik derece programları ile İngiltere'deki tarım iletişim sektörünün ihtiyaçları arasında uyumsuzluk olduğu sonucuna da varırlar. Miller vd. (2020) bu çalışmanın sonuçlarına dayanarak, Birleşik Krallık kurumlarının bir tarım iletişimi programı için bir başlangıç noktası olarak şu potansiyel tarım iletişim sınıfları/modülleri listesini kullanmaları önerilir: Tarım gazeteciliğinde staj, iletişim kampanyaları, iletişim hukuku ve etiği, tarımsal yayınların geliştirilmesi, tarımda elektronik (online) iletişim, haber raporlama ve makale yazımı, halkla ilişkiler, tarım ve doğal kaynaklarda risk ve kriz iletişimi.

Nihayetinde Tarım İletişiminin yazılı basından stratejik iletişim, pazarlama ve markalaşma, halkla ilişkiler ve çevrimiçi ve sosyal medyayı kapsayan bir alana doğru bir gelişim gösterdiği görülmüştür. Günümüzde tarım iletişimcileri, özel sektör ve kamu sektöründe tarım ve doğal kaynaklar adına savunuculuk yapan, yayınlayan ve tanıtım yapanların yanı sıra haber verenleri de kapsamaktadır. ABD'de Tarım iletişim programlarının ve öğrencilerin sayısı arttıkça, disiplinin bilimsel temeli de arttığını söyleyen Corder ve Irlbeck (2018) Journal of Applied Communications (JAC) 102., Journal of Agriculture Education (JAE) ise 59. sayısının yayınlandığını belirtir. Bu dergilerde yayınlanan tarım iletişimi konularının

yıllar içinde teorik temeli ve metodolojisi genişlemekte, tarım endüstrisi için önemli konular dikkatlice ele alınmaktadır.

Tarım İletişimi Eğitiminde Teksas Tech Üniversitesi (TTÜ) örneği

Ahernes ve Gibson (2013) TTÜ’de tarım iletişiminin nasıl geliştiğine ilişkin yaptıkları çalışmada, tarım iletişiminin lisans derecesi olma sürecini incelerler. Çalışmaya göre kırk yıl öncesine kadar TTÜ’de öğrencilerin tarım iletişimine dair Üniversitede herhangi bir ders seçenekleri olmadığını bulgularlar. O dönemde özellikle kız öğrenciler, iletişim alanında uzmanlaşma talep ederler. Bu nedenle Tarım Eğitimi Bölümünde öğrencilerin gazetecilik ve tarımla ilgili beklentilerini karşılamak için 1973 yılında, lisans programına tarım iletişimi dersini seçmeli olarak eklerler. Daha sonraki yıl tarım iletişimi dersi zorunlu tarım eğitimi dersleri arasında yer alır.

Üniversitede “Agricultural Communicators of Tomorrow/ Geleceğin Tarım İletişimcileri (ACT)” organizasyonu düzenlenir ve ACT öğrencileri, 1974’te ilk öğrenci yayını olan “Aggie News”i yayınlanır. İkinci sayı ile adı hızla “Ag Journal” olarak değiştirilir ve “The Ag Journal”, ACT üyelerinin ürettiği kolej çapında bir haber bülteni niteliği taşır (Ahernes and Gibson, 2013). Bu sırada bölüm bünyesinde iki tarım iletişimi kursu geliştirildi. 1982 yılına gelindiğinde Teksas Tech Üniversitesinde AGED 430 Agricultural Education Problems dersinde bugün hala yayınlanmakta olan The Agriculturist’i dergisini çıkardılar. Ahernes ve Gibson (2013) yaptıkları çalışmada yıllar içinde tarım iletişimini seçmeli ders olarak başlayan süreçte, tarım iletişimi dersleri oluşturmaya yönelik bir geçiş döneminden sonra, kendi derslerini geliştirirken, öğrencilerin kitle iletişimiyle ilgili çeşitli dersler almalarını zorunlu kılmaya devam ettiklerini belirtir. Bu çalışmada Ahernes ve Gibson (2013), TTU’nun önce bir programa olan ihtiyacı fark etme, bu ihtiyaçları karşılamak için diğer bölümlerle ilişkiler geliştirme, özel kurslar oluşturma ve ardından derece programlarına dönüşme gibi bir süreç izlediklerini ve bunun hızlı ve kolay bir süreç olmadığını tespit ederler. 1993’te Tarım Eğitimi olan bölümün adı, tarım iletişimi programının büyümesini ve popüleritesini yansıtan, bugün hala anıldığı şekliyle “Tarım Eğitimi ve İletişim Bölümü” olarak değiştirildi. Bölümde öğrenciler, tarım iletişimine giriş, tarım iletişimde staj, tarım iletişimde yayıncılık, tarım iletişimde sorunlar, dijital iletişim, tarım iletişimde web dizayn, video çekim, metin yazma gibi lisans dersleri oluşturuldu. Aynı zamanda 2001 yılından itibaren tarım iletişimde bilgi yönetimi, kampanya planlama, kriz iletişimi gibi üst başlıklardan oluşan lisansüstü program TTU Tarım İletişimi ve Eğitimi bölümünde açılmaya başlandı. 2011 yılında ise Tarım İletişimi ve Eğitim Felsefe Doktora programı başlamıştır.

Tarım iletişimi lisans programı, öğrencilerin hem kitle iletişiminde hem de tarımda uzmanlaşmasını sağlar. İletişim bileşeni, gazetecilik, konuşma, halkla ilişkiler, fotoğrafçılık ve reklamcılık alanlarında önceden belirlenmiş derslerden oluşur. Öğrenciler, ilgi duydukları alanlarda uzmanlaşmalarına ve tarım konusundaki genel bilgilerini pekiştirmelerine olanak tanıyan teknik tarım kursları seçerler. Tarım iletişimindeki kariyer örnekleri, iletişim uzmanı, fotoğrafçı, lobici, editör, muhabir, halkla ilişkiler uzmanı, etkinlik planlayıcısı, kameraman ve grafik tasarımcıdır. Tarım iletişimi uzmanları, ulusal yayınlar, televizyon istasyonları, emtia grupları ve büyük tarımsal etkinlikler dahil olmak üzere çeşitli profesyonel iletişim kuruluşlarıyla staj yaparken uygulamalı deneyim kazanırlar.

2000 yılına gelindiğinde, ABD'deki tarımsal medyanın en üst seviyede olduğu görülür. 101 tarım gazetesi, 432 dergi, 1,001 AM istasyonu, 745 FM istasyonu, 12 eyalet ve 3 bölgesel radyo ağı, 3 televizyon istasyonu medya sektöründe tarım dair iletiler üreterek hedef kitleyle paylaşmaya devam etmektedir.²

Türkiye’de Tarım İletişimi

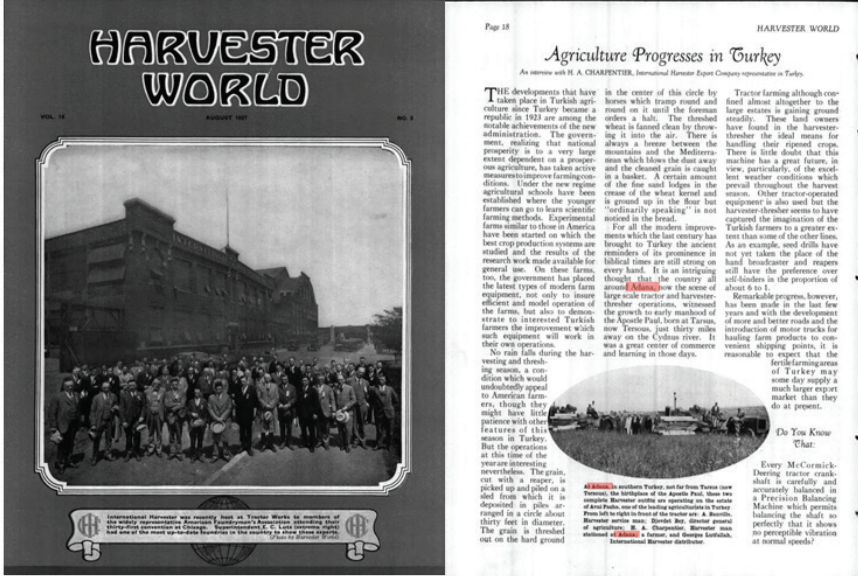
Günümüzde ekolojik ve sosyal olarak sürdürülebilir tarım uygulamalarının teşviki için yayım en önemli politika aracı olarak görülmektedir. Türkiye’de tarım alanında iletişim kavram ve tekniklerinin tarımsal yayım dersinin içinde yer aldığı görülür. Öcal (2022) yapmış olduğu çalışmada iletişim tekniklerini “tarımsal yayım ve iletişim” dersinin alt başlıklarından biri olarak sayar ve bu dersin sadece Ziraat Fakültelerinin birkaç bölümünde sınırlı biçimde yer aldığını belirtir. Tarımsal yayım ve iletişim dersinin önemine vurgu yaptığı çalışmasında, sosyal ağlar gibi gelişen iletişim alanlarının tarımın faydasına kullanılabilecek bir eğitim içeriğine ihtiyaç olduğunu belirtir. Yine tarımsal yayım başlıklı kitap ve çalışmalarda (Cinemre ve Demiryürek, 2010; Özçatalbaş ve Gürgen, 1998) iletişim alanıyla ilgili konuların alt başlıkların içinde geçtiği görülür. Çiftçilere bilgi aktarımı, kitlesel etkinliklerin etkililiği, sözlü ve sözsüz haberleşme, algılama, haberleşme ve yayım araçları, yayımcı ile üretici ilişkileri, kitlesel yayım, bireysel yayım metotları iletişim alanı ile ilgili karşılaşılan alt başlıklardır.

Küresel boyutlu bir iletişim alanı olan Cumhuriyet tarihinin ilk uluslararası tarım fuarı 1924’de Adana’da gerçekleştirilir. Farklı 11 ülkeden fuara katılım gerçekleştirirken tarım araç ve tekniklerinin sergilenmesi, bölgedeki ve ülkedeki çiftçilerin sergi alanındakilerle bir araya gelerek tanıtım süreçleri gerçekleşmiştir. Ortalama yüzyıl önce Cumhuriyet dönemi ülkemizde gerçekleştirilen ilk fuar olma özelliği de taşıyan fuar ile aslında etkili bir iletişim süreci amaçlanmıştır. En temel anlamıyla iletileri

² <http://robertsonclass.weebly.com/ag-communication.html>

kodlayan kaynak ve bu iletilerin yöneltildiği alıcı arasındaki süreci tanımlayan iletişim kavramı tarihin her döneminde önemli olmuştur. İletişimin tarihinde matbaanın icadı ile bireylerarası süreçleri kapsayan iletişim süreçlerine kitlelerin iletişimi dahil olmuş ve yeni çıkan her teknoloji, iletişim biliminin konusunu ve incelemesi gereken alanı genişletmiştir. Bu kapsamda tarım iletişimi başlığı, tarımla ilgili birçok iletişim süreci gibi, çiftçi, köylü ya da herhangi bir hedef kitleye ulaşan dergi, gazete, kitap ve bir çok yayın ve yayım faaliyetini kapsar.

Ülkemizde ve özellikle Çukurova bölgesinde tarım faaliyetleri oldukça eskidir. Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında bölgedeki tarım faaliyetine ilişkin bir röportaj tarım konusunda kitle iletişim araçlarının önemini de gösteriyor (Resim 3). Harvester World dergisinin 1927 yılındaki sayısında “Agriculture Progresses in Turkey/Türkiye’de Tarımın Gelişimi” başlıklı International Harvester Export Company’nin Türkiye temsilcisi H. A. Charpentier ile yapılan röportaj yayınlanır. Türkiye’deki geniş topraklardan ve tarımda makineleşme süreçlerinden ve Harvest şirketinin çiftçilere verdiği önerilerden bahsedilen yazıda Adana büyük bir ticaret ve tarım merkezi olarak nitelendirilir. Hıristiyanların haç yeri olarak bilinen Tarsus’daki Aziz Pavlus Kilisesine göre yeri tanımlanan Adana’nın güçlü toprak sahipleri olduğu anlatılır. Bölgenin röportajdaki fotoğrafın Türkiye’nin önde gelen ziraatçılarından biri olan Avni Paşa’nın arazisinde çektiklerini belirttikleri yazılarında Traktörün önünde soldan sağa: A. Banville, biçerdöver servis elemanı; ziraat genel müdürü Cevdet Bey; H. A. Charpentier, Adana’da görev yapan biçerdöver elemanı; bir çiftçi ve International Harvester distribütörü Qeorges Lutfallah olarak sıralanır. Harvest şirketinin biçerdöver, harman makinesini Türk çiftçisinin benimsediğini ancak önerdikleri bazı makineleri kullanmakta mesafeli yaklaşıkları yine yazıda belirtilmiştir.

Resim 3. The Harvester World: Volume 18, number 8, August 1927 sayfa 18³

Harvester World dergisi ilk olarak International Harvester Company tarafından 1909 yılında yayınlanmaya başlayan şirketin kendini, çalıştıkları kuruluşları ve ülkeleri anlattıkları bir dergidir. 1909'dan 1946'ya kadar Harvester World, dünya çapında çeşitli fabrikalardan, şubelerden ve bayilerden haber içeren, öncelikle şirketin gücünü gösteren bir dergi olarak işlev görür. Şirketin Reklam Departmanı tarafından yayınlanan dergi, aynı zamanda genel merkezin bayilerle iletişim kurmasını da sağlar. 1950'lere gelindiğinde, Harvester yazılarının çoğu, International Harvester ürünlerini kullanan kişi ve kuruluşlara odaklanan, insanları ilgilendiren hikayeler şeklinde biçimlenir. Merkezinde tarım makineleri ve üreticisi olan firmanın kurumsal dergi gibi bir araçla hedef kitlesi ile iletişim kurması ve bizlere yüzyıl öncesinde yazıları ile hala bilgi iletmesi çarpıcı bir örnek olarak karşımıza çıkar.

Ülkemizde tarım alanına ilişkin tarım iletişimi kapsamına alabileceğimiz çok sayıda yayın elbette bulunmaktadır. Özellikle Cumhuriyetin erken dönemlerinde 1940-1954 yılları arasında hizmet veren Köy Enstitülerinde tarım konusunda kırsalda çalışanları bilgilendirmek için basılı kitap, dergi ve gazeteler bulunduğu bilinmektedir (Makal, 1979). Cumhuriyetin ilk yıllarında İzmir'de çıkarılan Çiftçi Gazetesi ve Köylü Gazetesi de yine halkı bilgilendirmek amacıyla yayınlanan çalışmalar olarak karşımıza çıkar.

3 <https://content.wisconsinhistory.org/digital/collection/ihc/id/12414/rec/1>

Resim 4. Çiftçi Gazetesi 1953 ve 1962 tarihli sayıları, Balıkesir Halkevi Köycüler şubesi yayınlarından “Köy Kitabı”.

Tarım ülkesi olan Türkiye’de çok fazla tarım içerikli dergi, gazete, radyo ve televizyon programları olması beklenir. Ancak bu alan Tarım İletişimi başlığı ile kavramsallaştırılmadığı gibi, bu yayınlara akademik çalışmalarda da nadiren rastlanmaktadır. Ayrıca basılı materyallerin arşivlerine ulaşmakta bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Günümüzde ise yayın ve yayım faaliyetleri kamu eliyle yürütülmekte olup, çalışmalar tarımsal yayım ve eğitim odaklı olarak şekillendiği görülmektedir. Tarım ve Orman Bakanlığı bünyesindeki Eğitim ve Yayım Daire Başkanlığı tarafından çiftçi eğitimi, çiftçi toplantıları, sunumlar, basılı materyaller, görsel ve işitsel içerikler yıllık faaliyet planları kapsamında yapılmaktadır. Kapsamlı biçimde Bakanlığa bağlı olarak TAYEM-Tarımsal yayım ve Eğitim Merkezleri üzerinden aktif çalışmalar yapılmaktadır. Bakanlık tarafından “Türk Tarım Orman Dergisi” 1986 yılından itibaren iki aylık periyotlarla yılda altı defa yayınlanmakta, “Tarım ve Orman Bülteni” ise çevrimiçi olarak hedef kitleye ulaştırılmaktadır. Bakanlığın 2021 faaliyet raporuna⁴ göre GAP Yöresi Eğitim ve Yayım Programı kapsamında 2021 yılı sonu itibarıyla kümülatif olarak çok sayıda film yapılmış, Web Tarım TV’de çiftçileri ilgilendiren konularla ilgili hazırlanmış eğitim filmleri, bilgilendirici kısa filmler yayınlanmıştır. Yine faaliyet raporuna göre 2021 yılında tarımla ilgili içerikler haberleştirilmiş Bakanlık tarafından hazırlanmış 13 adet kamu spotu olarak yerel ve ulusal televizyon kanallarında yayını sağlanmıştır. Bakanlığın sitesinde Eğitim ve Yayım platformu olarak Tarım ve Orman Akademisi, Tarım ve İnsan Fotoğraf Yarışması, Tarım Orman Bülteni, Türk Tarım Orman Dergisi, Web Tarım TV ve Dijital Kütüphane sıralanmıştır. Tüm bu çalışmaların çiftçi ve çiftçilikle dolaylı ilgili hedef kitleye nasıl ulaştığı ve nasıl bir değişim yarattığına ilişkin hedef kitle analizleri, alımlama, ikna süreçleri, okunurluk, izlenirlik ve etki sonuçları gibi veriler Tarım İletişimi açısından ele alınması gerekir.

4 https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/Belgeler/Bakanl%C4%B1k_Faaliyet_Raporlar%C4%B1/TOB%202021%20YILI%20C4%B0DARE%20FAAL%C4%B0YET%20RAPORU.pdf

SONUÇ

Tarım İletişimi Amerika Birleşik Devletlerinde yüzyıllık akademik bir geçmişe sahip olup, günümüzde akademiye sadece lisans düzeyinde 48 farklı programda tarım iletişimi eğitimi verildiği görülmektedir. Ülkemizde tarım iletişimi kavramsallaşması kapsamında herhangi bir akademik ders ya da içerik henüz oluşturulmadığı ve tarım iletişimi başlığında akademik bir disiplin oluşturulmadığı görülmektedir. Sürdürülebilir tarım için iletişimin zorunluluğu uluslararası süreçlerde konuşulmakta, yıllar içinde farklı başlıklarda çalışmalar yapılmakta ancak bir disiplin kapsamında bu alan düşünülmemiştir. ABD’de yapılan akademik çalışmalarda İletişim mesleğinde tarım iletişimi akademik disiplinine olan ihtiyacı ile öğrencilerin, fakültelerin ve tarım iletişimi mezunlarının potansiyel işverenlerinin tercihlerini araştırmaya devam etmek gerektiği ve bu disiplinlerarası alanın özellikle potansiyel taşıdığı verilen ders çıktılarında görülmüştür. Akademiye tarım iletişiminin gelecekteki uygulanabilirliği, diğer akademik programlarla yapıcı işbirlikçi ilişkiler kurma becerisine bağlıdır. Tarım iletişimini geliştirme stratejileri, ülkemiz Ziraat ve İletişim fakültelerindeki programlar arasında sinerji oluşturacak şekilde tarımsal eğitimle koordine edilirse, başarı potansiyeli büyük ölçüde artacaktır. Özellikle İletişim ve Ziraat fakülteleri arasında çift anadal programlarının başlangıçta bu ihtiyacı karşılayabileceği öngörülebilir. İletişim Fakültesinden Ziraat Fakültesi öğrencilerinin iletişim alanına ilişkin alacakları dersler iletişim yeteneği daha güçlü ziraatçılar yaratırken, Ziraat fakültesinde alana ilişkin temel dersler alan iletişimciler daha güçlü tarım gazetecileri ya da tarım reklamcıları ve tarım iletişimcileri olabilirler. Tarım eğitimi gibi tarım iletişimi, birleşik bölümlerin öğretim, araştırma ve sosyal yardım çabalarına benzersiz ve değerli katkılar sağlama potansiyeline sahiptir. Tam potansiyeli en iyi şekilde, daha büyük bir bağımsızlık ölçüsü ile gelişmesine izin vererek gerçekleştirilebilir. Ancak tarım iletişim programlarının karşı karşıya olduğu en önemli sorun, akademik programlarının uygulanmasına ve yönetilmesine yardımcı olmak için diğer akademik birimlere güvenmeleri olabilir. İletişimi Fakülteleri ile işbirliği, her iki programın kendi akademik ve mali güçlükleriyle uğraşmaları nedeniyle daha da karmaşık hale gelme potansiyeli de taşımaktadır.

Bu çalışmanın bir diğer önerisi, İletişim alanında çalışanların tarım iletişimini bir disiplin olarak geliştirebilmek için, tarım yayıncılığının tarihçesi, tarım gazeteciliği, tarım reklamcılığı, tarımda iletişim ve yönetim ve tarım iletişimi eğitimi başlıklarında çalışmalar yapmasıdır. Bilimsel araştırmalar alanın kurulmasına ve gelişmesine çok önemli katkı sunacaktır. Dünyada yüzyıldır tarım iletişimi başlığında eğitimler verilirken, 30 bini aşkın akademik ve saygın dergilerde tarım iletişimi konusunda yayımlar yapılırken ülkemizde sınırlı sayıda çalışmanın olması bu alanın incelenmesi gerekliliğinin bir göstergesidir.

KAYNAKÇA

- Aherns, Chelsey Ann and Gibson, Courtney (2013) "The Evolution of the Agricultural Communications Degree Program at Texas Tech University: A Historical Perspective," *Journal of Applied Communications*: Vol. 97: Iss. 2.
- Agunga, R. (2019). "Towards a professionalising of communication for development: A strategy for improving aid effectiveness. *Asia Pacific Media Educator*," 29(2), 123–136.
- Budak, D. N. (2020). "Yeni bir akademik disiplin olarak tarımsal iletişim: Türkiye bağlamında bir araştırma" Doktora Tezi. Maltepe Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul
- Cannon, Karen J.; Specht, Annie R.; and Buck, Emily B. (2016) "Agricultural Communications: A National Portrait of Undergraduate Courses," *Journal of Applied Communications*: Vol. 100: Iss. 1. <https://doi.org/10.4148/1051-0834.1018>
- Cinemre, H.A. ve K. Demiryürek., 2010. Tarımsal Yayım ve Haberleşme. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Ziraat Fakültesi Ders Kitabı, No: 17 (6. Baskı),
- Copeland, O. B. (1970) "Public Relations Goal—Telling How Agricultural Progress Benefits All," *Journal of Applied Communications*: Vol. 53: Iss. 3. <https://doi.org/10.4148/1051-0834.2104>
- Corder, J., & Irlbeck, E. (2018). "Agricultural communications skills, abilities and knowledge desired by employers compared to current curriculum: A literary review." *Journal of Agricultural Education*, 59(4), 177-193. <https://doi.org/10.5032/jae.2018.04177>
- Doerfert, D. & Cepica, M. (1991). "The current status of agricultural communications/journalism programs in the United States. Center for Agricultural Technology Transfer (CATT), Texas Tech University, Lubbock.
- Duley, C., Jensen, R., & O'Brien, J. (1984). A review of agricultural journalism programs in the United States universities [Unpublished master's thesis]. University of Wisconsin-Rivers Falls
- Duncan, C. H. (1957). An evaluation of the agricultural journalism curriculum in land grant colleges. Unpublished master's thesis, University of Missouri, Columbia.
- Elliot M. Zwane , Robert Agunga, Chris O. Igodan (2020) Communication, extension and smallholder farmers in South Africa: targeting the poor in the development process" *SSRG International Journal of Economics and Management Studies (SSRG-IJEMS)*, Volume 7, Issue 5
- Fortner, Allison R.; Lamm, Alexa J.; Borron, Abigail; Holt, Jessica; and Moore, Allen J. (2022) "Exploring Source Credibility when Communicating about Agricultural Science on Twitter," *Journal of Applied Communications*:

Vol. 106: Iss. 3

- Large, M. (2014). Characteristics of agricultural communications undergraduate programs (Publication No. 1563510) [Master's thesis, University of Arkansas]. ProQuest Dissertations & Theses Global.
- Makal, Mahmut (1979). "Köy Enstitüleri ve Ötesi (Anılar, Belgeler)", İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Miller, Jefferson D.; Maples Bell, Sara; Rucker, Jill; Buck, Emily; and Parks, Anika (2020) "Introducing the Academic Discipline of Agricultural Communications to the United Kingdom,"
- Journal of Applied Communications: Vol. 104: Iss. 4.
- Irani, Tracy and Doerfert, David L. (2013) "Preparing for the Next 150 Years of Agricultural Communications," Journal of Applied Communications: Vol. 97: Iss. 2. <https://doi.org/10.4148/1051-0834.1109>
- Öcal Kara, F. (2022). "Harran Üniversitesi Ziraat Fakültesi Öğrencilerinin Tarımsal Yayım ve Danışmanlık Konusunda Farkındalıklarının Belirlenmesi", Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences, 8(50):363-369.
- Özçatalbaş, O., & Gürgen, Y. (1998). Tarımsal Yayım ve Haberleşme. Baki Kitabevi, Adana, 385.
- Parrella, Jean A.; Baker, Carrie N.; Leggette, Holli; and Dunsford, Deb W. (2022) "Improvisation for Agricultural Communicators: Investigating the Effect of Paired Role-Play Discussions On Students' Empathy Development Using a Quasi-Experiment," Journal of Applied Communications: Vol. 106: Iss. 3
- Perrett, H. E. (1982). Using communication in support in projects: The World Bank experience (World Bank Staff Working Papers No. 551). Washington, DC: The World Bank.
- Reisner, A. (1990). An overview of agricultural communications programs and curricula. Journal of Applied Communications, 74(1), 8-17.
- Riggs, Angel N. and Montgomery, Diane (2018) "Agricultural Communications Students Describe a Short-term Field Experience," Journal of Applied Communications: Vol. 102: Iss. 2.
- Sahin, A., Kaynakçi, C., & Aytıp, Y. (2016). Ziraat fakültesi öğrencilerinin sosyal medya kullanım alışkanlıklarının Belirlenmesi/Determination of social media usage habits of students in the agriculture faculty. Journal of Tekirdag Agricultural Faculty, 13(2), 34-45.
- Sert, M. , Sevinç, M. R. , Cançelik, M. & Aydoğdu, M. H. (2020). "Tarımsal Yayımında Kitle İletişim Araçları Ve Ziraat Fakültesi Öğretim Elemanlarının Tarım Temalı Televizyon Kanallarına Karşı Tutumları", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 19 (73) , 425-435 . DOI: 10.17755/esosder.585091

- Simon, L.A. (2005). Master's level agricultural communications curriculum: A national Delphi study. (Master's thesis), Retrieved from Texas Tech Electronic Theses and Dissertations database.
- Sprecker, K. J. & Rudd, R.D. (1998). Opinions of practitioners concerning curricular requirements of agricultural communication students at the University of Florida. *Journal of Applied Communications*, 82(1), 31-42.
- Telg, R. and Irani, T. (2012) *Agricultural communications in action: a hands-on approach*. Delmar Cengage Learning, Clifton Park: NY.
- Tucker, M., Whaley, S.R, & Cano, J. (2003). Agricultural education and agricultural communications: Striking a proper balance in the academy. *Journal of Agricultural Education*. 44(1), 22-30.
- Tucker, M., & Paulson, C. (1988). A descriptive study of characteristics, interests, and career objectives of agricultural communications students. *ACE Quarterly*. 7 1(3), 10- 16.
- Weckman, R., Witham, D. and Telg, R. (2000) "Southern Agricultural Communications Undergraduate Programs: A Survey", *Journal of Applied Communications*: Vol. 84: Iss. 4.
- Zumalt, J.R. (2007). Identifying the Core Periodical Literature of the Agricultural Communications Documentation Center. *Journal of Agricultural & Food Information* 8, 43–63. doi:10.1300/j108v08n03_05
- <https://www.artofmanliness.com/living/reading/in-praise-of-the-old-farmers-almanac/>
- <http://robertsonclass.weebly.com/ag-communication.html>
- <https://content.wisconsinhistory.org/digital/collection/ihc/id/12414/rec/1>
- https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/Belgeler/Bakanl%C4%B1k_Faaliyet_Raporlar%C4%B1/TOB%202021%20YILI%20%C4%B0DARE%20FAAL%C4%B0YET%20RAPORU.pdf

BÖLÜM 2

**BİRİNCİ HAÇLI SEFERİNDE (1096-1099)
ANTAKYA KUŞATMASI SIRASINDA ORTAYA
ÇIKAN İKMAL-İAŞE İHTİYACI VE BU
İHTİYACI KARŞILAMA ÇABALARI**

Seyfettin KAYA¹

¹ Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Orta çağ ABD, kaya_fdd23@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-2181-5973

Giriş

Orta çağ'da İslam dünyasının üzerine düzenlenen Haçlı Seferleri büyük kitlesel hareketlerin yaşanmasına yol açmıştır. İlk Haçlı Seferi daha çok karadan sağlanan intikal ile Kudüs topraklarına kadar sürmüştür. Ancak Anadolu üzerinden Orta doğu istikametinde ilerleyen Haçlılar ikmal ve iase sıkıntısı yaşayınca Doğu Akdeniz sahillerinde ihtiyaçlarını denizden sağlama yoluna gitmişlerdi. Bu noktada Kıbrıs'ın ve Kıbrıs'ta bulunan Bizanslı yöneticilerin oynadığı rol dikkat çekmiştir. Esasen Kıbrıs Adası Orta çağ boyunca farklı güçler tarafından idare edilmişti. Arap-İslam devletleri ve Bizans arasında sık sık el değiştiren ada IX. yüzyılda Bizans'ın egemenliği ve kontrolü altına girmiştir. İmparator I. Basileios (811 - 886), güvendiği ve kendisine yakın gördüğü kumandanlardan biri olan Aleksios'u Kıbrıs'a yönetici (vali) olarak atamıştır. X. yüzyılda Müslümanların eline yalnızca dört ay kadar geçen Kıbrıs, yeniden Bizans tarafından geri alınmış ve burada İngilizlerin işgaline kadar kesin bir hâkimiyet sağlanmıştır¹. Özellikle Kilikya'nın kontrolünün sağlanması amacıyla Doğu Akdeniz'e düzenlenen bir sefer sırasında Kıbrıs'ta kesin otorite sağlandı². Arap denizciler, Akdeniz'de fethettikleri Girit ve Kıbrıs gibi yerlerde ticaret yapmaya başlamışlardı. Ne var ki X. yüzyılın ikinci yarısında Girit ve Kıbrıs adaları yeniden Bizans tarafından geri alınmıştır³. Kesin bir şekilde hâkimiyet sağlanmasına karşın, zaman zaman İstanbul'da ortaya çıkan isyanlarla da Kıbrıs Adası'nın işgaline tanık olmak mümkündür. VII. Mihail Dukas'a (1061-1078) karşı ayaklanan III. Nikephoros Botaniates (1078- 1081) adım adım ilerleyerek imparator olmuş ve Kıbrıs Adası ile Antakya topraklarını ele geçirmiştir⁴. Öte yandan Bizans toprakları olan Kıbrıs, sadece yardım ve yiyecek göndermek için kullanılan ulaşım amaçlı bir aktarım merkezi değildi, aynı zamanda İmparator Aleksios'un (1081-1118) haberleşme ve iletişim merkezi olarak da görev ifa etmekteydi. İmparator insanlara karadan ve denizden tahıl yardımı yapmaları için Kıbrıs'ı işaret ediyordu⁵. Haçlı Seferleri eyleminin arifesinde ise Kudüs

1 Işın Demirkent, "Kıbrıs", *DİA*, c. XXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2022, s. 371-372.

2 Steven Runciman, *A History of The Crusades: The First Crusade and the Foundation of the Kingdom of Jerusalem*, Vol I, Cambridge University Press, New York 1951, s. 30.

3 Serpil Çilgin, *II. Urban'ın I. Haçlı Seferi Propagandası*, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ 2019, s. 7.

4 Gregory Ebü'l Farac, *Ebü'l Farac Tarihi*, c. I, Türkçeye Çeviren: Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1945, s. 327-328; *Kıbrıs zaman zaman Doğu Hıristiyanları arasında yaşanan sorunlar sırasında da olumsuz etkilenmiştir. Bkz. Steven Ruciman, "The Pilgrimages to Palestine before 1095", A History of the Crusades, Vol I, General Editor: Kenneth M. Setton, Editor by Marshall W. Baldwin, The University of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London 1969, s. 76.*

5 *The Gesta Tancredi of Ralph of Caen: A History of The Normans on The First Crusade (Crusade Texts in Translation)*, Translated and with an introduction by Bernard S. Bachrach and David S. Bachrach, Ashgate Pub Co, Farnham, 2005, s. 13.

Artukluların eline geçmiş ve burada bulunan Ortodoks Rum Patriği Symeon ile yanında bulunan önde gelen diğer rahipler daha güvenli bir yer olan Kıbrıs'a çekilmişlerdi⁶. Nitekim Kıbrıs'a geçmiş bulunan Patrik Symeon Haçlılara göndereceği yardım ile Antakya'nın kuşatılması ve işgali sırasında önemli bir rol oynayacaktır.

Antakya'nın Kuşatması Sırasında Denizden Açılan İkmal ve İaşe Yolları

Akdeniz'de din olgusu üzerinden yapılan Haçlı Seferleri gemicilik ve deniz ticaretinin önem kazandığı aksiyonlar olarak da kabul edilebilir. Müslümanların Akdeniz'de ve deniz ticaretinde etkinliği artınca Avrupalı güçler endişelenmişlerdir. Müslümanların bu alanlarda güçlenmesiyle istila ve ikmal için kullanılan adalar üzerinden Avrupalıların Kutsal topraklarla iletişimi zayıflamıştır. Bu noktada kutsal topraklara yakınlığı açısından Kıbrıs'ın stratejik mahiyeti öne çıkmıştır⁷. XI. yüzyılın ikinci yarısında Haçlı seferleri başladığı sırada Kıbrıs Adası, Avrupalı güçler ile Bizanslılar arasında münasebetlerin sıklaştığı ve yakın ilişkilerin kurulduğu önemli bir yer haline dönüşmüştü⁸. Ekim 1097'de Haçlılar kara unsurları ile ulaştıkları Antakya'yı kuşatma altına almışlardır⁹. 12 Ekim'de kuşatması başlatıldıktan sonra çevreyi harap edip Türklerle "demir köprü" önünde mücadeleye girişen Haçlılar, ele geçirdikleri atları ve devele-ri ganimet olarak karargâhlarına götürmüşlerdir¹⁰. Uzun süren Antakya kuşatması sırasında Kıbrıs ile bağlantı son derece gerekli hale gelmişti. Ada üzerinden Avrupa'dan yapılacak yardımlar için iaşe ve ikmal yolları açık tutulmaya çalışılıyordu. Türk kuvvetlerinin donanması olmadığı için -muhtemelen Türklerin güçlü bir donanmaya sahip olmaması kastediliyor-Haçlılar, Kıbrıs üzerinden kolaylıkla Doğu Akdeniz kıyıları ile bağlantı kurabiliyorlardı. Ancak Antakya kuşatması ve işgali sırasında ikmal ve iaşe yardımının yapıldığı tek noktanın Kıbrıs olduğunu söylemek doğru olmaz. Kıbrıs Adası dışında ikmal ve iaşe yardımının sağlandığı başka noktalarda bulunmaktaydı. Nitekim Kıbrıs yardım ulaştırılması gereken bir yer değildi, daha ziyade yardıma ihtiyaç duyulan bölgelere transit aktarımın yapıldığı bir merkez üs konumundaydı. Kıbrıs dışında Doğu Akdeniz kıyılarında Haçlılar ile bağlantı sağlanan diğer üç ana ikmal ve iaşe kanalları ise şunlardı;

6 Steven Runciman, *Haçlı Seferleri: Birinci Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığı'nın Kuruluşu*, c. I, Çev: Fikret İşıltan, TTK, Ankara 1989, s. 61.

7 Corliss K. Slack, "Naval Warfare", *Historical Dictionary of The Crusades*, The Scarecrow Press, Inc. Lanham, Maryland, and Oxford 2003, s. 164.

8 Demirkent, "Kıbrıs", *DİA*, XXV, s. 371-372.

9 Jonathan Riley-Smith, *The First Crusade and the Idea of Crusading*, Published by Continuum, London-New York 2003, s. 65-66.

10 *Letters from the East: Crusaders, Pilgrims and Settlers in the 12th-13th Centuries*, Yay. ve İngilizce trc. Malcolm Barber ve Keith Bate, Ashgate Publishing, England 2010, s. 4.

- Kilikya kıyılarında bulunan Misis (Mamistra) (Günümüzde Adana Ceyhan yakınları) ve Aleksandretta (İskenderun),
- Suriye kıyılarında yer alan Laodikeia (Günümüzde Suriye Lazkiye) ve Tartus (Suriye kıyı şehri)
- Antakya kıyılarında yer alan St Symeon (Günümüzde Antakya Samandağ veya Süveydiye¹¹) Limanı'ydı. Özellikle St Symeon Limanı Antakya'ya yakın olduğu için ikmal ve iaşe aktarımı için uygun bir merkez konumundaydı. Ancak yardım almak amacıyla kıyıya inen insanlara civar bölgelerde yaşayan Türkler kolaylıkla saldırabiliyordu¹².

Antakya kuşatmasına ikmal ve iaşe yardımı yalnız Avrupa'dan yapılmıyordu, aynı zamanda Haçlılar ile Bizans İmparatorluğu arasında iaşe yardımı konusunda bir antlaşma imzalanmış ve bu antlaşmanın koşullarının yerine getirilmesi gerekiyordu. Avrupalılar ve Bizans'ın donanmasına ikmal ve iaşe için ihtiyaç duyulması sebebiyle Antakya muhasarası sırasında Kıbrıs Adası ile iletişim kanalları sürekli açık tutulmaya çalışılıyordu. Bizans da bir antlaşma ile söz verdiği ikmal ve iaşe desteğini kendisine bağlı Kıbrıs üzerinden Misis (Mamistra), Aleksandretta (İskenderun), Laodikeia (Lazkiye) veya St Symeon (Samandağ veya Süveydiye) limanı yoluyla yapmaya çalışılıyordu. Bu açıdan yapılması düşünülen donanma yardımı Haçlı kuvvetleri için hayati öneme sahipti ve denizden böyle bir yardım yapılmadan Antakya kuşatmasının başarılı olması zor görünüyordu¹³. Nitekim kıyı kentlerden Antakya'nın kuşatmasına ikmal ve iaşe ulaştırmanın önemini kavrayan ve zaman zaman Bizans'a karşı güven sorunu yaşayan Haçlılar, Lazkiye kentini ele geçirmek için farklı bir strateji ile yoğun bir çaba içerisine girmişlerdir.

Lazkiye ve St Symeon'ın Haçlılar Tarafından İşgali

Tedarik ve ikmal zincirinin sağlıklı bir şekilde yürümesi açısından Lazkiye'nin önemini bilen Bizans İmparatorluğu, Haçlı kuvvetleri Antakya dolaylarına gelmeden önce İngiliz (veya Ceneviz) destekli bir filo ile Lazkiye ve St Symeon dolaylarını ele geçirmişti. Haçlıların Kıbrıs ile iletişimi bu suretle sağlanmaya çalışılmıştır¹⁴. Antakya'daki Haçlı kampına Kıbrıs'tan tahıl göndermek için Lazkiye'de bulunan Bizans garnizonu kullanılıyordu. Bu yönüyle Bizans'ın bir üssü olan Lazkiye -kıyıda içe-

11 *St Symeon olarak bilinen Antakya'nın Samandağ ilçesi, eskiden beri yöre halkı tarafından Süveydiye olarak ifade edilmektedir.*

12 John France, *Victory in the East: A Military History of The First Crusade*, Cambridge University Press, Cambridge 1994, s. 212- 213.

13 Ahmet Enes Karakaya, *Bizans İmparatorluğu-Haçlı İlişkileri (1099-1131)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi, İstanbul 2019, s. 73-74.

14 John France "First Crusade (1096–1099)", *The Crusades an Encyclopedia*, Vol II, Editor Alan V. Murray, ABC-CLIO, Santa Barbara, California, 2006, s. 446.

riye- bir aktarım merkezi gibi görev yapıyordu¹⁵. Bizans, 1097'de Doğu Akdeniz'de elinde kalan son toprak parçalarından biri olan Lazkiye'yi Antakya'yı kuşatan güçlere yardım göndermek için karada ana tedarik üssü olarak kullanma düşüncesindeydi. Lazkiye, Kıbrıs'tan gönderilen şarap, tahıl ve çok sayıda sığırın tedarik merkezi olmuştu¹⁶. Tarih boyunca Türk, Arap ve Rumlar arasında el değiştirmesine rağmen önemini koruyan şehir, ele geçirildikten sonra Bizans tarafından atanan valilerce yönetilmiştir. Ancak bu valiler nefret uyandırdıkları için buraya Kıbrıs'ta bulunan İmparatorun valisi Eustathios Philokales tarafından askeri bir garnizon kurulmuştur. Haçlı kontlarından Tankred ise daha sağlıklı ikmal ve iye ağı oluşturmak için kıyı şeridinde bulunan büyük müstahkem kaleleri ele geçirmeye karar verdi. Zira Haçlı kuvvetleri ile Bizans valisi arasında sürekli bir iletişim sağlanamıyordu. Hatta bir fırtınaya tutulan Pisalılar kurtulmak için Kıbrıs kıyılarına çıkmaya çalışmışlardır. Bu eylem sırasında Bizans valisi Eustathios Philokales, Pisalı gemicilere ateş püskürmüştür. Bu olaydan sonra zor durumda kalan Pisalılar, Suriye sahillerine doğru yanaşmak zorunda kalmıştır¹⁷. Diğer taraftan Haçlıları Lazkiye'yi işgal etme eylemine iten başka nedenler de vardı ve bu nedenlerden biri de Bizans İmparatoru Aleksios'un, kendileriyle yaptığı antlaşmalara sadık kalmıyor izlenimi vermesiydi. Güven bunalımı yaşayan Haçlılar, dikkatlerini Antakya'nın güneyinde yer alan liman kenti Lazkiye'ye çevirmişlerdir¹⁸. Nitekim Bizanslı komutan Tzintziloukes'in Lazkiye'ye gönderildiğini duyan Bohemond, kin ve nefret duyguları beslediği imparatorluk kuvvetlerine karşı Rumlardan alması için yeğeni Tankred'i önemli bir kuvvetle buraya göndermiştir. Bu haberi alan Haçlı kontlarından Raymond de Saint-Gilles, kendisini muhasaradan vazgeçirmek için Tankred ile görüşmek üzere Lazkiye'ye gelmiştir. Ancak bütün çabalarına rağmen Raymond de Saint-Gilles, Tankred'i Lazkiye'yi kuşatma fikrinden vazgeçirememiş ve o da geldiği gibi çekip idaresini yürüttüğü Trablus'a geri dönmek zorunda kalmıştır. Bu koşullar altında muhasarayı sürdüren Tankred amacına ulaşma noktasında hiçbir gevşeklik göstermemiştir. Müdafaa için Lazkiye'ye gelen Bizanslı komutan Tzintziloukes, İmparatorluğun bir vilayeti olan Kıbrıs'tan yardım talep etmiştir¹⁹. Tankred'in Lazkiye'yi ele geçir-

15 *The Gesta Tancredi of Ralph of Caen: A History of The Normans on The First Crusade*, s. 13.

16 Peter Frankopan, *The First Crusade The Call from the East*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 2012, s. 158.

17 Runciman, *Haçlı Seferleri: Birinci Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığı'nın Kuruluşu*, I, s. 196, 207, 232.

18 Thomas Asbridge, *The First Crusade*, Free Press, London 2004, s. 244.

19 Anna Komnena, *Anadolu' da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi: Malazgirt'in Sonrası*, (Çev. Bilge Umar), İnkılap Kitapevi, İstanbul, 1996, s. 345; *Tankred'in Bağrâs ve dolaylarına yaptığı saldırılar ile ilgili belirtilen eserin dört nolu dipnotuna bakınız*. W. B. Stevenson, *The Crusaders in The East*, Cambridge University Press-Slim Press, Beyrut 1968, s. 25.

me çabasına karşı Bizans donanması muhasaraya müdahaleyi Kıbrıs'tan yürütmeye çalışmıştır²⁰. Ancak oradan gelebilecek yardım geciktiği için tükenmişlik hissi ve açlık sorunları ile boğuşan Bizanslı komutan Tzintzi-loukes kaleyi Tankred'e teslim etmeye razı olmuştur²¹.

Haçlıların Lazkiye'den sonra ele geçirdikleri ikinci liman kenti St Symeon olmuştur. Haçlılar, İmparator Aleksios ve Kıbrıs'a deniz yoluyla ikmal hatları açmak için Antakya'nın kıyısında bulunan St Symeon'daki limanı alarak çevredeki bölgeye yerleştiler²². 15 Temmuz 1097 tarihinde teçhizat ve mürettebatla dolu 13 gemi, 2 kadirga, bir yelkenli ve bir de kürekli (hibrit) gemiyle Cenevizliler, Doğu Akdeniz'e doğru yola çıkmışlardır. 17 Kasım 1097'de Antakya St Symeon kıyısına yanaşmışlardır²³. Antakya'nın liman kenti olan St Symeon'a ulaşan bu Ceneviz (veya İngiliz) donanmasının yardımıyla şehrin hâkimiyeti ele geçirilerek deniz ulaşımı üzerinden Avrupa ile bağlantı sağlanmaya çalışılmıştır²⁴. Ancak St Symeon'un limanından Antakya önlerindeki kampa ulaşımında Türk saldırılarından dolayı büyük zorluklarla karşılaştığından Kıbrıs'tan gelen yiyecek-içecek yardımı çok fazla işe yaramamıştır²⁵. Böylece Antakya'nın güney taraflarında kıyıya paralel bir liman olan Lazkiye ve St Symeon gibi iki lojistik ve ikmal merkezi Haçlılar tarafından ele geçirilmiş oldu.

Ceneviz ve Pisa Gemilerinin Antakya Kuşatmasına Sağladığı Yardım (Kasım 1097)

Antakya kuşatması sırasında Avrupalıların ve Bizans İmparatorluğu'nun yapabileceği yardım yolları aktif bir şekilde kullanılmak istenmiştir. Hatta yukarıda da ifade edildiği üzere İmparatora duyulan güven-sizlikten dolayı Antakya dolaylarına gelen Haçlılar, Lazkiye şehirini işgal etmek zorunda kalmışlardır. Deniz kuvvetleri Haçlı seferlerinin başarıya ulaşmasında önemli bir yere sahipti. Ancak planlanan şekilde süreç işlemedi ve kronikleşen sorunlar yüzünden denizden yapılabilecek yardım yeterli düzeye ulaşmadı. Denizden yardım yapan güçlerin başında ise Ceneviz, Venedik, Pisa, Bizans ve İngiliz güçleri yer almaktaydı. Kasım 1097 yılında 13 gemiden oluşan bir Ceneviz filosu Akdeniz sularına girmiştir. Liman kentlerinden karadaki kuşatmalara yapılan yardımlar hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Buna rağmen Akdeniz'deki Ceneviz filosunun nerede ne kadar kaldığı, Yaffa'da ortaya çıkan gemilerin

20 Demirkent, "Kıbrıs", *DİA*, XXV, s. 371-372.

21 Anna Komnena, *Alexios Komnenos Dönemi*, s. 345; *Lazkiye'nin işgali konusunda bakınız. France, Victory in the East*, s. 215.

22 Frankopan, *The First Crusade The Call from the East*, s. 153-154.

23 France, *Victory in the East*, s. 211.

24 Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 39; Abdurrahim Tufantoz, "I. Haçlı Seferi ve Musul Valisi Kürboğa", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 37, s. 346.

25 Ralph-Johannes Lilie, *Byzantium and the Crusader States 1096-1204*, İngilizce trc. J. C. Morris ve Jean E. Ridings, Clarendon Press, Oxford 1993, s. 33.

bunun bir parçası mı olduğu veya Kudüs kuşatması sırasında ortaya çıkan gemiler mi ilgili olduğu konusu muammadır. Pisa ve Venedik gemileri hakkında gerçekten bahsedilmekte ve İngilizler hakkında kafa karıştırıcı bilgiler verilmektedir²⁶. Bununla birlikte etrafi sağlam surlarla inşa edilmiş Antakya, Türk güçleri tarafından güçlü bir şekilde muhafaza ediliyordu. Kuşatma sırasında Ceneviz ve İngilizlerin yaptığı gibi denizden organize edilebilecek yardımlara ihtiyaç duyuluyordu²⁷. Ceneviz kalyonları ve Bizans savaş gemileri diğerlerine kıyasla yardım konusunda daha etkili olabiliyorlardı. Bu gemiler Antakya limanı St Symeon'da mola veriyor, Kıbrıs'a gidip gelerek Haçlılara ihtiyaç duydukları ikmal ve iâşe yardımı sağlıyorlardı²⁸. Nitekim Ceneviz gemileri sahip oldukları nitelikten dolayı avantaj sağlıyorlardı. Bu gemiler yalnız kuşatma sırasında yaptıkları yardımlar ile avantaj sağlamıyorlardı, aynı zamanda varlıklarından dolayı ortaya çıkan güvenlik nedeniyle Kıbrıs Adası ve diğer adalarla kolay bir şekilde ticaret yapılması imkânı doğuruyorlardı. Her gün denizden geçen bu gemilerden Müslüman gemiler çekiniyor ve bu suretle Haçlı kuvvetlerinin güvenliği kendiliğinden sağlanıyordu²⁹.

Antakya Kuşatmasında Haçlılar Arasında Ortaya Çıkan Kıtık ve İâşe İhtiyacı

Haçlı kuvvetleri Ekim 1097 ayı sonlarında iyi bir durumda Antakya önlerine ulaşmıştı. Antakya tam olarak kuşatma altına alınmamış ve Haçlılar, Asi Nehri'nin kuzeyinde bulunan bir alanda karargahlarını kurmuşlardı. Şehirdeki Türk garnizonunun dış dünya ile bağlantısı devam etmekteydi. Hatta Türkler otlatmak amacıyla atlarını surların dışına çıkarmaktaydılar³⁰. Antakya kuşatmasına gelen Haçlı ordusu ise şehri tamamen muhasara altına alamayacak kadar küçüktü. Kuşatma bazen gevşetilmiş ve bazen de sıklaştırılmıştır. Şehrin limanlarından kuşatmacılara kısa sürede yeterli miktarda yiyecek sağlanamadığı için Haçlılar arasında kısa süre sonra ikmal ve iâşe sıkıntısı başlamış ve bu süreç daha da zorlaşmaya doğru evrilmiştir³¹. Yılın mahsulünü kaldıran köylüler, ambarlarını tıka basa doldurmalarına rağmen bu bolluğu fırsata çeviren Haçlılar, önlerindeki kış ayını düşünmeden yiyecekleri ve depolanmış ürünleri bol

26 France, *Victory in the East*, s. 213.

27 Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri", *Türkler Ansiklopedisi*, c. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 1140; Işın Demirkent, "Haçlılar", *DİA*, c. XIV, TDV Yayınları, İstanbul 1996, s. 526.

28 Harold Lamb, *Haçlı Seferleri: Demir Adamlar ve Azizler*, Çeviri: Gaye Yavuzcan, İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 165.

29 August C. Krey, *The First Crusade: The Accounts of Eyewitnesses and Participants*, Princeton University Press, London 1921, s. 246-247.

30 Tuğba Yiğit, *I. Ve II. Haçlı Seferleri Sürecinde Ermeni-Haçlı İlişkileri*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2011, s. 43.

31 Lilie, *Byzantium and the Crusader States 1096-1204*, s. 32.

bol tüketince açlık tehdidi kaçınılmaz olmuştu³². 1097 yılı sonlarına doğru Haçlı kuvvetlerinin stoku sona ermiş ve Haçlı askerleri açlık ile karşı karşıya kalmışlardır. Askerler arasında yiyecek ve içecek ihtiyacı çok fazla hissedilmeye başlanmıştır. Açlıktan ölmek için köpekleri, eşekleri, atları, fareleri ve hayvan derilerini tüketen Haçlı askerleri hastalık ve ölümden kırıma noktasına gelmişlerdi³³. Bu konuda önemli bilgiler veren Willermus Tyrensis kaleme aldığı kroniğinde şunları dile getirmiştir;

“Aslında başlangıçta (Haçlıların) bol iışeleri vardı ve atları için yemleri hiç eksik olmadığı halde, aptallar gibi hep böyle süreceğini zannettiler ve tasarruftan ziyade israfa kaçtılar ve uzun zaman yetecek olan yiyecekleri adeta evlerindeymişler gibi bir kaç günde çarçur ettiler. Ordugâhta ne ölçü ne de akıllılar için değerli olan tutumluluk vardı, bilâkis her yerde lüks, her yerde israf hüküm sürüyordu ve sadece insanlara değil, atlar ve yük hayvanlarına gerekli olanlar için de ölçü kalmamıştı ve böylece ordu neredeyse açlıktan kırılacak duruma geldi.”³⁴

Kuşatmayı sürdüren askerlerin karargahında sıkıntıların başladığı sırada Ceneviz gemilerinin getirdiği erzak Haçlılar tarafından ölçsüz bir şekilde kullanılmış, ama bölgede herhangi bir açlık-kıtlık yaşanmamıştı. Kasım ayında St Symeon’a yanaşan yardım gemileri ordunun ihtiyacını karşılamaktaydı. Yaklaşık 40 bin erkek ve kadından oluşan bir kalabalık kıtlık hissedilmeden çok önce bir noktada kamp kurmuşlardı. Ancak bir süre sonra denizden taşınan erzak yeterli gelmemeye başladı. St Symeon’dan Antakya’ya giden 20 millik yol zaten tehlikeliydi. Antakya çevresindeki kırsal alan ise çoraktı ya da en azından öyle görünüyordu. Yöre halkı kalan malları saklamışlardı. Ancak Müslümanlar şehri müdafaa eden kendi askerlerine yeterli derece erzak gönderebiliyorlardı. Bu nedenle 1098 yılı Noel’i öncesi Hıristiyan kamplarında yiyecekler çok pahalı hale geldi³⁵. Nitekim yöre halkı Haçlılara karşı menfi bir tavır içine girmeden önce, Antakya’nın çevresi büyük ve küçükbaş hayvan, şarap, meyve ve diğer gıda maddeleri ile ihtiyaçlara cevap verilebiliyordu. Bu amaçla giden tedarikçiler bol miktarda ganimet ve yiyecek-içecekler ile geri dönüyor ve bu suretle karargâhta bolluk hüküm sürüyordu. Ancak yakın bölgelerde yürütülen talan hareketleri ve bilinçlenen Türkler erzaklarını muhafaza etmeye başlamıştır. Böylece keşif ve tedarik amacıyla yola çıkan Haçlı kuvvetleri ya eli boş geri dönüyor ya da kampa dönmeden Türkler tarafından öldürülüyorlardı. Açlık ve sıkıntı o kadar arttı ki kampa satılan bir ekme 2 solus’a kadar çıktı. Evvelinden 5 solus’a satın alınan bir inek veya öküz 2 marka kadar yükseldi. 3 veya 4 dinara satın alınan bir kuzu veya koyun 5 veya 6 Solus’a kadar arttı. Bu koşullarda atları bile doyur-

32 Tufantoz, “I. Haçlı Seferi Ve Musul Valisi Kürboğa”, s. 346.

33 Yiğit, *I. Ve II. Haçlı Seferleri Sürecinde Ermeni-Haçlı İlişkileri*, s. 43-44.

34 *Willermus Tyrensis’in Haçlı Kroniği: Başlangıçtan Kudüs’ün zaptına kadar*, Haz. Ergin Ayan, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2016, s. 177.

35 Riley-Smith, *The First Crusade and the Idea of Crusading*, 2003, s. 65- 66.

mak mümkün olmamış ve Haçlılar aç kalmamak için kesip yediklerinden sırtına binip geldikleri 6 bin attan geriye 2 bin at kalmıştı³⁶. Ocak 1098'in ilk haftasında Haçlı karargahında açlık ve sıkıntı korkunç bir dereceye ulaşmıştı. Bu durum Haçlı kroniğinde şu şekilde ifade edilmiştir; “*Açlıktan ölmek üzere olan insanlar, henüz büyümekte olan fasülye saplarını olgunlaşmamış otları tuzlayarak yiyor ve hatta odun olmadığından deve dikenlerini çiğ çiğ yutmaya çalışarak dillerinin parçalanmasına neden oluyorlardı. Ayrıca atları, eşekleri, develeri, köpekleri hatta fareleri bile yiyecekler vardı. Yoksullar ise hayvan derilerini ve hububat tohumu olarak kullanılan gübreleri de yiyorlardı*”³⁷.

Kıtlıktan kurtulmak ve erzak bulmak amacıyla Haçlı kuvvetleri çevrede keşif gezileri yapıyordu. Ne zaman erzak bulmak amacıyla ana karargâhtan dışarı çıkan bir kişi olsaydı Türkler tarafından pusuya düşürülüyor veya saldırıya uğruyordu. Farklı uluslardan Haçlı askerleri ise çok sayıda sığır ve bol miktarda tahıldan yoksun kalıyordu³⁸. Yiyecek açısından zengin yerlere erzak bulması için gönderilen Haçlı askerlerinin bir kısmı ise Türkler tarafından ani saldırılarla öldürülüyordu³⁹. Haçlıları bir yandan Türkler bir yandan da açlık tehdit ediyordu. Açlığa ve tehdiye karşı anında müdahale etmek mümkün değildi, fakir olan halk Türklerden korkarak kıyıya inmeye cesaret edemiyordu. Bu nedenle canını kurtarabilen Kıbrıs'a, Küçük Asya'ya veya dağlara kaçarak güvenliğini sağlamaya çalışıyordu⁴⁰. Haçlı kroniklerinde ifade edildiğine göre, saldırılardan ve kıtlıktan kaçan Haçlı kuvvetleri Kıbrıs'a, Bizans'a (Rumlara) ve dağlara sığınmışlardı. Prenslerin bile bocaladığı bu sırada yoksul ve çelimsiz ruhların bocalamasına şaşmamak gerektiği ifade edilmiştir⁴¹. Bir başka Haçlı kaynağında ise Tanrı'nın merhameti ve yiyecek alacak paraları olmasaydı, açlıktan ölebilecekleri ve Batı'da anlatılanın aksine doğuda da (Suriye taraflarında) kış ayının çetin geçtiği, şehrin büyük bir titizlikle kuşatıldığı sırada en yakın tabyadan gelen Türklerin, Haçlı karargâhına girip çıkanları her gün öldürdüğünü, bu duruma şahit olan Haçlı kontlarının ise pusuda bekleyen 400 Türk'ü katlettiğini, bazılarını bir nehre attığını ve bazılarını ise esir olarak aldığını dile getirilmiştir⁴².

36 Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği, s. 178.

37 Bu bilgi Fulcherius Camotensis'in kroniğinden alınarak 12 nolu dipnot bilgisi olarak verilmiştir. Bkz. Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği, s. 177.

38 *The Gesta Tancredi of Ralph of Caen: A History of The Normans on The First Crusade*, s. 80; Lilie, *Byzantium and the Crusader States 1096-1204* (1994), s. 32.

39 Raimundi de Aguilers, *Historia Francorum Qui Ceperunt Iherusalem*, RHC, Occ III, Capitulum XIV, Paris, 1866, s. 274.

40 Asbridge, *The First Crusade*, s. 178.

41 Conor Kostick, “Pauperes and The First Crusade: From The Preaching of The Crusade To The Rise of The Visionaries”, *The Social Structure of the First Crusade*, Brill, (e book) 2008, s. 114-115; Conor Kostick, *The Social Structure of the First Crusade*, Brill, Leiden-Boston 2008, s.114-115.

42 *Letters from the East: Crusaders, Pilgrims and Settlers in the 12th–13th*

Haçlılara yardım yapma noktasında ağır hareket eden Bizans İmparatorluğu kuşatmayı sürdüren askerlerin ikmal ve iaşe ihtiyacının artmasına neden olmuştu. Ani baskınlarla taarruz yapan Türkler ise Haçlılara karşı askeri ve psikolojik üstünlük sağlamaya çalışmışlardır. Antakya kuşatması sırasında Haçlı kuvvetlerinin ihtiyaçlarının karşılanması ve ortaya çıkan zorlukların giderilmesi ve muhasaranın sonuçlandırılması için ikmal ve iaşe yollarının kontrol altına alması ihtiyacı hâsıl olmuştu. Şehre yakın kıyı bölgeler ele geçirilmiş, kıyıda ki liman alanları ile ulaşımı sağlayan yolların güvenliği temin dilmeye çalışılmış ve Kilikya bölgesinde bulunan Ermeniler ile iletişim kurulmuştur. Haçlı kuvvetleri ihtiyaçlarını temin etmek için çevredeki alanları yağma hareketlerine girişmişlerdir⁴³.

Antakya Kuşatması Sırasında Ortaya Çıkan İaşe İhtiyacını Karşılama Çabaları

Antakya kuşatması sırasında Kasım 1097 ayından itibaren bir ikmal ve iaşe ihtiyacı ortaya çıkmıştı⁴⁴. Haçlı kuvvetlerinin ihtiyaç duyduğu iaşe ve ikmal için farklı kişiler ve güçler girişimlerde bulunmuşlardır. Bu girimlerden ilki Kıbrıs'a sığınan Patrik Symeon tarafından yapılmıştır. Artukoğulları tarafından ele geçirilen Kudüs'ün hâkimiyeti Müslümanların eline geçmişti. Patrik Symeon ve yanında bulunan yüksek rütbeli diğer din adamları Kıbrıs'a çekilmek zorunda kalmışlardı⁴⁵. Haçlılara teşvik mektupları yazan Patrik Symeon, Kıbrıs halkından yardım için büyük miktarlarda para ve yiyecek toplamaya çalışıyordu⁴⁶. Papa tarafından Doğu'ya gönderilen din adamı Le Puy Piskoposu Adhemar, Haçlı kuvvetleri Antakya'ya ulaştıktan iki hafta sonra, Kıbrıs adasında sürgünde bulunan Patrik Symeon ile temasa geçmişti. Bu arada İmparator Aleksios da Haçlılara erzak sözü verdiğinden, muhtemel ikmal ve iaşe takviyesi yapacağı yer olarak Kıbrıs'ı düşünüyordu⁴⁷. Esasen Bizans, Haçlılara düşman gibi görünse de kendilerine gelen ikmal ve iaşenin çoğu, Bizans tarafından sağlanmaktaydı. Hatta Haçlıların doğudaki güvenliği bile Bizans İmparatorluğu tarafından temin edilmekteydi⁴⁸. Bu koşullarda Haçlıların Bizans'a ve Patrik Symeon'ın yapacağı yardımlara güvenmekten başka çareleri kalmamıştı. Bu suretle Kıbrıs ve Ege'den yapılacak olan yardımlar o sırada Kıbrıs'ta kalan Patrik Symeon'un çabalarına da bağla-

Centuries, s. 4, 7.

43 Karakaya, *Bizans İmparatorluğu-Haçlı İlişkileri (1099-1131)*, s. 75-76.

44 Riley-Smith, *The First Crusade and the Idea of Crusading*, 2003, s. 65.

45 Runciman, *Haçlı Seferleri: Birinci Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığı'nın Kuruluşu*, 1, s. 61.

46 Zoé Oldenbourg, *The Crusades*, Translated from the French by Anne Carter, Pantheon Books, New York 1966, s. 159.

47 France, *Victory in the East*, s. 209-210.

48 Sevtap Gölgesiz, *Kuruluş Döneminde (1098-1112) Antakya Haçlı Prinkepsliği – Bizans İlişkileri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2007, s. 43.

mak gerekir⁴⁹.

Patrik Symeon, Antakya'ya takviye erzak göndermiş ve Haçlıların sıkıntısını kısmen gidermiştir. Ancak yaşanan açlık sorununun tamamen ortadan kalktığını ifade etmek zordur⁵⁰. 1098 yılı Noel'i öncesinde Haçlı kamplarında yiyecekler çok pahalı hale gelmişti. Haçlı kontlarından Beomond ve Flanders dükü Robert yeni girişimlerle kampta ihtiyaç duyulan yiyeceği sağlamaya çalışmışlardır. Bu amaçla Beomond ve Robert giriştikleri yeni eylemlerle yiyecek aramaya başlamışlardır. Ancak neredeyse hiçbir şey bulamayan bu kontlar karargâhlarına geri dönmek zorunda kalmışlardır. Bir süre sonra yiyecek arama faaliyetleri baskınlara dönüşmüştür. Daha uzak noktalarda yiyecek aramak isteyen Haçlılar, gruplar halinde 50 mil yol kat etmek ve Antakya'dan çok uzak mesafelerde yiyecek arama merkezleri kurmak zorunda kalmışlardır⁵¹. Askeri kuvvetlerin bir kısmı ile iâşe arayan Boemund ve Robert de Flandre, Asi Irmağı vadisini takip ederek Hama taraflarına gelmişlerdir. Civar yerleşim alanlarını yağmalayan bu kuvvetler ele geçirdikleri tüm yiyecek ve içecekleri toplayarak geri dönmeye çalışmışlardır⁵².

Haçlı seferleri ile doğuya gelen ve kutsal mızrağı bulup yetkili kontlara vermekle görevlendirilen Aziz Peter Bartholomew bile Antakya önlerinde karşılaşılan iâşe ihtiyacını karşılama çalışmalarına eşlik etmiştir. 30 Aralık 1097'de Antakya'nın önündeki kampta bulunan Aziz Peter, 10 Şubat 1098'de Antakya'dan 50 mil uzaktaki Ruj'daydı ve bir yiyecek arama seferine eşlik ediyordu. 20 Mart'ta St Symeon'daydı. Daha sonra ana kampa döndü ve oradan Kilikya'daki Misis'e gitmeye karar verdi⁵³. Doğuya gönderilme gayesine aykırı hareket ederek zamanla Edessa (Urfa) taraflarına kadar yiyecek arama çalışmalarına katılacaktır. Mart 1098 yılı baharında ise aynı amaçla Kıbrıs'a yiyecek almak için çıkacaktır⁵⁴. Misis limanına doğru yola çıkan Aziz Peter, oradan da yiyecek ve içecek bulmak için Kıbrıs adasına gitme niyetindeydi. Ancak gördüğü vizyon ile efendisi Aziz Andreas kendisine görünmüş ve hiddetle ona kızarak geri dönmelerini istemiştir. Bu emre uymak ve verilen emre itaat etmek istemişse de zorla gemiye bindirilmiştir. Üç gün uzaklıktaki kampa nasıl geri dönebileceğini düşünerek acılar içinde ağlamaya başlamıştır. Kıbrıs'a doğru kürek

49 Lilie, *Byzantium and the Crusader States 1096-1204*, s. 32.

50 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 40; Özlem Genç & Harun Korunur, "Antakya'nın Haçlılar Tarafından Ele Geçirilişi", *The Studies of Ottoman Domain*, Cilt:6 Sayı:10 Şubat 2016, s. 67.

51 *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği*, s. 178-179; Riley-Smith, *The First Crusade and the Idea of Crusading*, 2003, s. 66; Noel'de Haçlı ordusu açlıktan ölecek hale gelmişti. *Bohemond ve Flanders'lı Robert tarafından komuta edilen büyük bir kuvvet Suriye'ye yiyecek bulmaları için gönderildi. Bkz. France "First Crusade (1096-1099)", II, s. 447.*

52 Tufantoz, "I. Haçlı Seferi Ve Musul Valisi Kürboğa", s. 346-347.

53 Riley-Smith, *The First Crusade and the Idea of Crusading*, 2003, s. 66.

54 Runciman, *A History of The Crusades*, I, s. 242-243.

çekerek ilerlemeye çalışıldığı sırada kopan bir fırtınayla ayrıldığı limana geri dönmüştür. İkinci ve üçüncü kez yine denize açılma denemeleri yapılmışsa da başarılı olunmamış ve St Symeon Limanı'na geri dönülmek zorunda kalınmıştır⁵⁵.

Haçlılar birçok alanda saldırı ve yağma hareketlerine girişmelerine rağmen yardım bulmak amacıyla çıktıkları yollardan elleri boş dönmüşlerdi. Bu manzarayı gören Ermeniler ve (muhtemelen Rum kökenli) Suriyeliler ise önceden bildikleri noktalara ve dağlara giderek aramalar yapmış, tahılları ve çeşitli gıda maddeleri satın alarak onları açlığın yoğun yaşandığı karargâha getirerek satmışlardır. Ancak pek çoğunun ihtiyaçları olan ürünleri alacak kadar parası olmadığı için bu askerler hayatlarını kaybetmişlerdir⁵⁶. Bununla birlikte kuşatma öncesinde Antakya idarecisi Yağışyan'ın şehirden dışarıya çıkardığı Ermeniler iâşe ihtiyacı konusunda Haçlılara önemli ölçüde destek olmuşlardır. Antakya'dan kaçıp şehirden dışarı çıkan bir takım Rum ve Ermeni şehrin içinde bulunduğu durum hakkında Haçlılara bilgi vermişlerdir. Toroslarda yaşayan Ermeniler de Haçlı kuvvetlerinin ihtiyaç duyduğu yiyecek ve içeceği temin etmek için yoğun bir çaba içerisinde girmişlerdir. Karadağ Manastırında bulunan rahipler ise iâşe ihtiyacı olan Haçlılara gerekli yardımı göndererek onlara destek olmaya çalışmışlardır. Bu suretle Ermenilerin yaptığı yardım ile Haçlılar çok zor duruma düşmekten nispeten kurtulmuş ve Antakya muhasarasına devam etmişlerdir. Hatta Papa VIII. Gregor (1118–1121) “*Hiçbir millet Ermeniler kadar kendi ihtiyarıyla Haçlıların imdadına koşmamıştır. Ermeniler Haçlılara at, silah ve zahire vermişlerdir*” diyerek Antakya kuşatması sırasında Haçlıların yok olup gitmemesinin sebeplerinden birinin de Ermeni yardımları olduğunu dile getirmiştir⁵⁷. Nitekim Toroslarda yaşayan Ermeniler, Haçlılara at, silah ve yiyecek gibi iâşe-ikmal yardımı tedarik etmekteydi⁵⁸. Diğer taraftan Suriye, Rodos, Kilikya, Kıbrıs, bazı adalar ve bazı küçük krallıklar da Haçlıların ihtiyaç duyduğu yardımı sağlamak için orduya yardım etmekteydiler. Haçlı karargâhındaki kıtlığı atlatmaya çalışmanın yollarından biri de Kıbrıs ve çevre bölgelerden gelebilecek yardıma güven duygusu olmuştur. Hem Suriye hem de İmparatora sadık bir yer olan Kıbrıs, Lazkiye ve diğer kıyı liman kentleri ikmal ve iâşe ihtiyacının karşılanması açısından önem arz etmekteydi. Bu yerleşim alanlarından şarap, tahıl ve çok sayıda sığır tedarik edilmiştir⁵⁹. Ancak zaman zaman korsan saldırıları tehdidi altında kalan Kıbrıs, kış

55 Krey, *The First Crusade: The Accounts of Eyewitnesses and Participants*, s. 178; Runciman, *Haçlı Seferleri: Birinci Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığı'nın Kuruluşu*, I, s. 186; Lamb, *Haçlı Seferleri: Demir Adamlar ve Azizler*, s. 190.

56 Tudebodus Abbreviatus, *Gesta Francorum*, RHC, Occ III, Paris 1866, s. 135.

57 Yiğit, *I. Ve II. Haçlı Seferleri Sürecinde Ermeni-Haçlı İlişkileri*, s. 44.

58 Cüneyt Kanat- Devrim Burçak, *Sorularla Haçlı Seferleri*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2013, s. 87.

59 *The Gesta Tancredi of Ralph of Caen: A History of The Normans on The First Crusade*, s. 80, 84.

aylarında binlerce insanı ve atı beslemeye yetecek miktarda kaynak sağlama noktasında eksik kalmıştır⁶⁰.

Antakya Kuşatmasında Açlık ve Sefaletten Kaynaklı Bazı Firar Olayları

Antakya kuşatmasında bulunan Haçlılara yapılan yardımlar yeterli gelmemiştir. İkmal ve iâşe ihtiyacı büyük boyutlara ulaşmış ve bu durum Haçlı karargâhında yeni olaylara mahal vermiştir. Kuşatma uzadıkça ve şehrin işgali geciktikçe açlık tehlikesi gün gittikçe artmış, Haçlı karargâhında bulunan kişiler firar etmeye başlamış ve bu firar olaylarının önüne geçmek bir türlü mümkün olmamıştır⁶¹. Başlangıçta bu firar olayları basit yaya kuvvetleri ve ücretli askerler arasından yaşanırken, zamanla sefere katılan tanınmış kişiler de bu firar olaylarına katılmaya başlamışlardır. Ocak 1098 yılında aşırı sefalet ve yoksulluktan dolayı Keşiş Pierre L'Ermite ve yanında bulunan William Carpenter kaçma girişiminde bulundular. Ancak Dük Tankred hemen peşlerinden giderek onları yakalamış ve karargâha geri getirmiştir. İtibarı zedelenmesin diye karargâha geri döndürülen Keşiş Pierre L'Ermite ise karışılmamıştır⁶². Ancak Antakya kuşatması sırasında karargâhta gittikçe artan münferit firar olaylarından daha önemli bir sorun daha ortaya çıkmıştır. O sorun da Bizans kuvvetlerinin kuşatmayı terk etmesi olmuştur. İmparatorun, Türkleri Haçlılara karşı kışkırttığı ve Antakya'yı muhasaradan kurtarmak için Türklerin bir girişimde bulunacaklarına dair söylentiler etrafta duyulmaya başlanmıştır. Bu söylentiler Haçlılarda bir güvensizlik hissi yaratmış ve onları son derece rahatsız etmiştir. Bizans kuvvetlerinin başında bulunan Tatikios, Haçlı kontları tarafından suçlanmış ve kendisine karşı olumsuz bir tavır içerisine girilmiştir. Bu durum Tatikios'u açık bir şekilde endişelendirmiş ve onu üzmüştür. O sırada zaten Haçlıların açlıktan ölmek üzere olduklarını ve muhasaradan bir süre sonra vazgeçeceklerini hesaba katan Tatikios, kendisine bağlı askerlerin bir kısmıyla ihtiyaç duyulan ikmal ve iâşe temini için karargâhtan ayrılmış ve St Symeon limanına gelerek bindiği bir gemiyle Kıbrıs'a doğru yola çıkmıştır⁶³. Esasen Tatikios, Antakya önlerinden ayrılmadan önce şehrin girişine hâkim olan iki kulenin ele geçirilmesi ve böylece şehirde kalanların aç bırakılması gerektiği fikrini ileri sürmüştü. Ancak bu öneri kedisine itimat etmeyen Haçlılar tarafından olumlu karşılanmamıştır. Zaten bulunduğu durumdan kendisi de pek memnun değildi. Bu nedenle kuşatmayı sürdürmekte olan Haçlı kuvvet-

60 Frankopan, *The First Crusade The Call from the East*, s. 158.

61 Ali Sevim ve Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarih: Siyaset Teşkilât ve Kültür*, TTK, Ankara 1995, s. 154; Gölgesiz, *Kuruluş Döneminde (1098 – 1112) Antakya Haçlı Prinkepliği – Bizans İlişkileri*, s. 43.

62 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 40; Genç & Korunur, "Antakya'nın Haçlılar Tarafından Ele Geçirilişi", s. 67.

63 Ioulia Kolovou, *Anna Komnene and The Alexiad The Byzantine Princess and The First Crusade*, Pen & Sword Books, Yorkshire – Philadelphia 2020, s. 153.

lerine ikmal ve iaşe temin etmek istediğini söyleyerek İmparatora bağlı Kıbrıs'a gitmek üzere St Symeon Limanı'na hareket etmiştir. Hatta bunun için yanına almadığı adamlarının çoğunu, geri geleceğinin teminatı olarak Antakya önlerindeki karargâhta bırakmıştır⁶⁴. Şubat (1098) ayında⁶⁵ Tatikios'un Haçlı karargâhından ayrılması ise ihanet olarak kabul edilmiştir. Bu ihanetten sonra Boemond, kuşatma altındaki Antakya'nın ele geçirilmesi durumunda şehrin yapılan antlaşma gereği İmparatora teslim edilmemesi gerektiğini ve kendisinin burayı yöneteceği konusunda topladığı kontları ve dükleri ikna etmiştir. Bu fikri benimseme konusunda tereddütlü olan diğer kişiler ise Boemond'a karşı çıkmaya cesaret edemeyerek umutsuzluk içinde bunu kabul etmek zorunda kalmışlardır⁶⁶.

Antakya'nın Haçlılar Tarafından Ele Geçirildiği Sırada Durum (3-28 Haziran 1098)

Antakya önlerindeki bekleyişte İlkbaharın gelişiyle Haçlı karargâhındaki durum biraz daha iyileşme göstermiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında bir İngiliz filusunun Haçlı kuvvetlerine iaşe ve inşaat malzemesi getirmesi etkili olmuştur⁶⁷. Tatikios'un Haçlı kampından ayrılmasından birkaç hafta sonra 4 Mart 1098'de Antakya'nın çetin geçen savunmasına karşı kullanılmak üzere temel gıda maddeleri, erzak, takviye ve malzeme taşıyan bir filo St Symeon limanına girmiştir⁶⁸. Edgar Atheling öncülüğündeki bu filo St Symeon Limanı'na yanaşarak Haçlılar için tedarik ettiği malzemeyi bıraktıktan sonra Lâzikiye taraflarına doğru yola çıkmıştır⁶⁹. Deniz yolculuğunun çok tehlikeli olduğu kış koşullarında kararlılıklarını ortaya koyan tedarikçiler yola çıkmaktan çekinmemişlerdir. İngiliz filusunun getirdiği bu malzeme ile Köprü Kapısı'nın dışında Mahommeries Tower olarak bilinen bir kale inşa edilmeye karar verilmiştir⁷⁰. Akdeniz'de bulunan İslam donanmasının tehdidine rağmen tedarik sağlayıcılar, Antakya kıyıları ile Kıbrıs arasında defalarca kez sefer organize ederek gereksinim duyulan ikmal ve iaşe ihtiyacını temin etmeye çalışmışlardır. Daha fazla yük taşıyamayacak hale gelen İngiliz filosuna ait birkaç düzine gemi Beyrut sahillerine bırakılmış ve geriye kalan mürettebat ise kuşatmayı sürdüren orduya dâhil olmuştur⁷¹.

64 Anna Komnena, *Alexios Komnenos Dönemi*, s. 334; Runciman, *Haçlı Seferleri: Birinci Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığı'nın Kuruluşu*, I, s. 172; Gölgesiz, *Kuruluş Döneminde (1098 – 1112) Antakya Haçlı Prinkepsliği – Bizans İlişkileri*, s. 45.

65 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 40.

66 Kolovou, *Anna Komnene and The Alexiad The Byzantine Princess and The First Crusade*, s. 153.

67 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 40.

68 Frankopan, *The First Crusade The Call from the East*, s. 159.

69 Runciman, *Haçlı Seferleri: Birinci Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığı'nın Kuruluşu*, I, s. 196.

70 France, *Victory in the East*, s. 211- 212.

71 Lamb, *Haçlı Seferleri: Demir Adamlar ve Azizler*, s. 222.

1098 yılı ilkbaharında Antakya önlerinde Haçlılar arasında bunlar yaşanırken, Selçuklu Türklerinin de şehri geri almak için bir teşebbüste bulduklarına şahit olunmaktadır. Büyük Selçuklu Sultanı, Haçlıların Antakya'yı ele geçirmek için harekete geçtiğini duyunca bölgeye Kürboğa öncülüğünde 100 bin kişilik bir orduyu sevk etmiştir. Şehrin önünde bulunan Haçlılar ise açlıktan o kadar aciz duruma düşmüşlerdi ki ölmek ve hayatta kalmak için atlarını yemeye başlamışlardı⁷². Muhasara altında bulunan Türklerin erzakları bol olmasına rağmen, Haçlılar açlıktan yok olup gitme tehlikesiyle karşı karşıyaydılar. Kuşatmayı sürdüren Haçlılardan yüzlercesi hayatını kaybetmiş ve Franklar ihtiyaç duydukları binek hayvanlarının bir çoğunu da yenilmek üzere kesmişlerdi. Yardım bulmak amacıyla dolaşıma çıkan Haçlı kuvvetleri bulabildikleri keçi-koyun ve ambarları yağmalama telaşı içinde hareket etmekteydi. Bu açlık sıkıntısına başka başka afetler de eklenmiş ve bu suretle Frankların morali gün gittikçe daha da bozulmaya başlamıştır⁷³. Ancak Kürboğa, Antakya'ya varmadan önce yolu üzerinde bulunan Urfa'yı 10 Mart 1098 tarihinde muhasara altına almıştı⁷⁴. Onun aç ve perişan bir duruma düşen Antakya önlerindeki Haçlılar ile mücadele etmek yerine uzun süren Urfa kuşatmasında ısrar etmesi stratejik anlamda yanlış bir savaş taktiği olarak ortaya çıkmıştır. Bu yanlış strateji Haçlılara yaramış ve Haçlıların derin bir soluk almasına olanak sağlamıştır⁷⁵. Özellikle Kürboğa'nın bazı tutum ve davranışları beraberinde bulunan melik ve komutanlara karşı sergilediği kaba ve hoyrat tavırlar Selçuklu ordusunu olumsuz etkilemiştir. Ölümüne mahkûm hale gelmiş bulunan Haçlı kuvvetlerine karşı Harp yapılmadan geri çekilmesi telafisi mümkün olmayan bir kayba neden olmuş ve Antakya'nın Haçlıların eline geçmesine yol açmıştır⁷⁶.

Antakya'da kuşatması 3 Haziran 1098 tarihine kadar devam etmiştir. Bu tarihte Haçlılar son bir girişimde bulunarak şehri ele geçirmişlerdir. Ancak şehirdeki açlık öyle bir hal almıştı ki ölmek ve hayatta kalmak için Haçlılar bulabildikleri ağaç yaprakları, devedikeni bitkisi ve hayvan derileri tüketiyorlardı⁷⁷. Bu konuya değinen İbnü'l Esir, Antakya'yı ele geçiren

72 Süryani Mihail, *Vekayinâme*, İkinci Kısım (1042-1195), Türkçeye Çeviren: Hrant D. Andreasyan, (Basılmamış-Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Kütüphanesi), 1944, s. 41.

73 Amin Maalouf, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, Çev. M. Ali Kılıçbay, Telos Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 46.

74 Işın Demirkent, "Kürboğa", *DİA*, c. XXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s. 562.

75 40 gün sonra Antakya emiri Yağısyan'ın oğlu Kürboğa'nın yanına varıp onun yardımını talep etmiştir. Frankların az ve açlıktan dolayı çok zayıf ve güçsüz bir halde olduklarını ona bildirdi. Bkz. Urfalı Mateos; *Vekayinâme*, H. D. Andreasyan (çev.), E. Dulaurer, M.H. Yinanç (notlar), Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), 3. Baskı, Ankara: TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 196; Abdülkerim Özyayın, "Büyük Selçuklu Emiri Kürboğa", *Tarih Dergisi*, Yıl 2000, Sayı 36, 4 Temmuz 2011, s. 413.

76 Ali Sevim, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1983, s. 188.

77 Riley-Smith, *The First Crusade and the Idea of Crusading*, 2003, s. 66; Riley Smith, *The*

Haçlıların “*kuvvetlilerinin Hayvanlarını yiyerek karınlarını doyururken, zayıf ve güçsüzlerin leş ve ağaç yaprağı yediğini*” ifade etmiştir⁷⁸. İmparator Aleksios ise sefer sırasında üzerine düşeni yaptığı kanaatindeydi. Antakya'daki durumun ne kadar korkunç bir hale geldiğine dair raporları almadan hemen önce Montecassino başrahibi tarafından Haziran 1098'de gönderilen bir mektuba İmparatorun verdiği yanıt şöyleydi: “*Sizden Frank ordusuna yardım etmenizi içtenlikle rica ediyorum, Muhterem Hazretleri bu konuda emin olsun, çünkü imparatorluğum onların üzerine yayılmıştır ve onlara her konuda yardım ve tavsiyede bulunacaktır; gerçekten de onlara bir arkadaş ya da akraba olarak değil, bir baba olarak elimden geldiğince yardım ettim. . . Tanrı'nın lütfuyla başladıkları hizmette gelişmeye devam ederler ve iyi niyet onları yönlendirdiği sürece gelişmeye devam edeceklerdir*”. Diğer taraftan Türkler Antakya'nın işgalini kolay kolay kabul etmemekteydiler. Kürboğa öncülüğündeki Selçuklu kuvvetleri 28 Haziran 1098 tarihine kadar şehri Haçlılardan geri almak için yoğun bir çaba içerisine girmişlerdir. Ancak bu mücadeleyi Kürboğa ve Selçuklu kuvvetleri kaybetmiştir⁷⁹. 28 Haziran 1098 tarihindeki zaferden sonra ele geçirilen ve yağmalanan erzaklar Haçlılar arasında bir rahatlamaya ortam hazırlamıştır. Bu arada Haçlıların yardımına Edessa'dan gönderilen yardım da yetişmiş ve Haçlı ordusu Antakya önlerinde karşılaştığı açlık ve kıtlıktan kurtulmuştur⁸⁰. Bu suretle uzun bir süre Türklerin elinde kalmış olan Antakya şehri Haçlılar tarafından kesin bir biçimde ele geçirilmiş oldu.

SONUÇ

Birinci Haçlı Seferi'nden sonra 1097-1098 yıllarında Büyük Selçuklu Devleti'nin elinde bulunan Antakya, Avrupa'dan gelen Haçlı kuvvetleri tarafından muhasara altına alınmıştır. Bu kuşatma sırasında yaşanan iâşe-ikmal ihtiyacı Haçlı Seferleri eylemlerinde birtakım stratejilerin değişmesine yol açmıştır. Ekim 1097 tarihinde nispeten başarılı bir şekilde muhasara altına alınan Antakya, kış koşullarının başlaması ve vaat edilen iâşe-ikmalin yeterli düzeyde tedarik edilememesinden dolayı Kasım 1097 tarihinden itibaren Haçlı ordusunun açlık ve kıtlık olaylarına sahne olmuştur. Anadolu güzergâhından zor koşullar altında geçen Haçlı kuvvetleri Antakya önlerinde açlık ve kıtlık ile karşı karşıya kalmışlardır. Doğal olarak kuşatma sırasında yaşanan bu açlık ve kıtlık planlanan sürenin dışına çıkılarak Antakya muhasarasının uzamasına neden olmuştur.

Antakya kuşatması Haçlılara denizden iâşe-ikmal gibi tedarik zincirinin ne kadar önemli olduğunu göstermiştir. Avrupa'dan ve Bizans İmparatorluğu'ndan ihtiyaç duyulan yiyecek, içecek ve erzak yardımı karadan

First Crusade and the Idea of Crusading, 2001, s. 61.

78 İbnü'l-Esir, *El-Kâmil Fi't Tarih*, c.X, Çev. Abdülkerim Özyayın, Bahar Yayınları, İstanbul 1991, s. 230; Genç & Korunur, “Antakya'nın Haçlılar Tarafından Ele Geçirilişi”, s. 73.

79 Anna Komnena, *Alexios Komnenos Dönemi*, s. 340.-343.

80 Riley-Smith, *The First Crusade and the Idea of Crusading*, 2003, s. 66.

ilerleyen Haçlı ordusuna, ulaşım imkânları ve güvenlikten dolayı yetiştirilemiyordu. Ancak kıyı bölgelerine yaklaşan Haçlılara iâşe-ikmal tedariki daha kolay sağlanabiliyordu. Bu durum Kıbrıs ve Doğu Akdeniz’de bulunan kıyı kentlerinin önemini ortaya çıkarmıştır. Haçlılar, Antakya’ya yakın bir konumda bulunan Kıbrıs Adası, Misis, St Symeon ve Lazkiye üzerinden tedarik zincirini sağlamaya çalışmışlardır. Haçlı seferlerinin başarısını denizden alınabilecek yardıma ve tedarike bağlı olduğunu anlayan Avrupalılar, Doğu Akdeniz’de Antakya başta olmak üzere alınan toprakları Bizans ile yapılan antlaşmaya aykırı bir şekilde İmparatora teslim etmemiş ve kıyı kentleri kendi ellerinde tutmaya çalışmışlardır. Nitekim Üçüncü Haçlı Seferinden sonra Bizans’ın elinde bulunan Kıbrıs Adası İngiltere tarafından işgal edilecektir. Bu durumun ortaya çıkmasında Bizans İmparatorluğuyla Haçlılar arasında yaşanan güven bunalımı olduğu kadar Doğu Akdeniz limanlarının iâşe-ikmal açısından önem arz etmesi de önemli bir rol oynamıştır.

Antakya kuşatması zaten pamuk ipliğine bağlı olan Bizans ile Haçlı kuvvetleri arasındaki ilişkileri iyice krize dönmüştür. İnişli-çıkışlı bir şekilde devam eden Haçlı ve Bizans ilişkileri anlaşmazlığa doğru evrilmiştir. Antakya kuşatmasıyla başlayan bu ilişkiler yumağı İkinci ve Üçüncü Haçlı seferleriyle iyice karmaşık hale gelecektir. Nitekim Bizans’tan umudunu kesen Avrupalılar, Üçüncü Haçlı seferinden sonra Orta Doğu’ya karadan değil, denizden ulaşmaya çalışacaklardır. Ayrıca Dördüncü Haçlı Seferinde ise Avrupalılarla süregelen anlaşmazlıklar İstanbul’un işgaline kadar varan eylemlere dönüşecektir. Bu durum Haçlı seferleri ile başlayan Ortodoks ve Katolik yakınlaşmasının barışa dönüşmesi ihtimalini rafa kaldıracaktır. Bu karmaşık ilişkiler silsilesi Antakya kuşatması sırasında yaşanan iâşe-ikmal krizinin tetiklemesiyle ortaya çıkmıştır.

Antakya kuşatması sırasında yaşanan iâşe-ikmal sıkıntısı Avrupalılara Haçlı Seferlerinin denizden destek olmadan başarılı olma ihtimalinin zayıflayacağı öngörüsü olmuştur. Haçlılar Orta Doğu’ya karadan ulaşmaya çalışırken geçtikleri yerlerdeki Hıristiyan yerleşimcilerden yardım alma yoluna giderken, iâşe ihtiyaçlarını yeterli düzeyde karşılayamamışlardır. Ancak Antakya kuşatması sırasında belki yeterli düzeyde alamamışlarsa da en azından karaya kıyasla denizden yardım almanın daha kolay olduğunu fark etmişlerdir. Bu durumun ortaya çıkması sonucu Antakya ve sonrasında alınan kıyı kentleri ele geçirildikten sonra birer iâşe-ikmal alanı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Netice itibarıyla Antakya kuşatması sırasında ortaya çıkan iâşe-ikmal ihtiyacı Haçlı Seferlerinin yeni bir strateji benimsemesine ve sefer sırasında kullandıkları güzergâhları gözden geçirmelerine ortam hazırlamıştır.

KAYNAKÇA

- Abbreviatus, Tudebodus, *Gesta Francorum*, RHC, Occ III, Paris 1866.
- Aguilers, Raimundi de, *Historia Francorum Qui Ceperunt Iherusalem*, RHC, Occ III, Capitulum XIV, Paris, 1866.
- Anna Komnena, *Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi: Malazgirt'in Sonrası*, (Çev. Bilge Umar), İnkılap Kitapevi, İstanbul, 1996.
- Asbridge, Thomas, *The First Crusade*, Free Press, London 2004.
- Çılğın, Serpil, *II. Urban'ın I. Haçlı Seferi Propagandası*, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ 2019.
- Demirkent, Işın, “Haçlı Seferleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, c. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 1133-1220.
- Demirkent, Işın, “Haçlılar”, *DİA*, c. XIV, TDV Yayınları, İstanbul 1996, s. 525-546.
- Demirkent, Işın, “Kıbrıs”, *DİA*, c. XXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2022, s. 371-373.
- Demirkent, Işın, “Kürboğa”, *DİA*, c. XXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s. 562-563.
- Demirkent, Işın, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1997.
- France, John, “First Crusade (1096–1099)”, *The Crusades an Encyclopedia*, Vol II, Editor Alan V. Murray, ABC-CLIO, Santa Barbara, California, 2006, s. 443-449.
- France, John, *Victory in the East: A Military History of The First Crusade*, Cambridge University Press, Cambridge 1994.
- Frankopan, Peter, *The First Crusade The Call from the East*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 2012.
- Genç, Özlem & Korunur, Harun, “Antakya'nın Haçlılar Tarafından Ele Geçirilişi”, *The Studies of Ottoman Domain*, c. VI, Sayı 10 Şubat 2016, s. 59-82.
- Gölgesiz, Sevtap, *Kuruluş Döneminde (1098 – 1112) Antakya Haçlı Prinkepsliği – Bizans İlişkileri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2007.
- Gregory Ebü'l Farac, *Ebü'l Farac Tarihi*, c. I, Türkçeye Çeviren: Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1945.
- Grousset, René, *L'épopée des Croisades*, Librairie Académique Perrin, Paris 1995.
- İbnü'l-Esir, *El-Kâmil Fi't Tarih*, c.X, Çev. Abdülkerim Özeydin, Bahar Yayınları, İstanbul 1991.
- Kanat, Cüneyt- Burçak, Devrim, *Sorularla Haçlı Seferleri*, Yeditepe Yayınları,

İstanbul 2013.

Karakaya, Ahmet Enes, *Bizans İmparatorluğu-Haçlı İlişkileri (1099-1131)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi, İstanbul 2019.

Kolovou, Ioulia, *Anna Komnene and The Alexiad The Byzantine Princess and The First Crusade*, Pen & Sword Books, Yorkshire – Philadelphia 2020.

Kostick, Conor, “Pauperes and The First Crusade: From The Preaching of The Crusade To The Rise of The Visionaries”, *The Social Structure of the First Crusade*, Brill, (e book) 2008, s. 95-130.

Kostick, Conor, *The Social Structure of the First Crusade*, Brill, Leiden-Boston 2008.

Krey, August C., *The First Crusade: The Accounts of Eyewitnesses and Participants*, Princeton University Press, London 1921.

Lamb, Harold, *Haçlı Seferleri: Demir Adamlar ve Azizler*, Çeviri: Gaye Yavuzcan, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010.

Letters from the East: Crusaders, Pilgrims and Settlers in the 12th–13th Centuries, Yay. ve İngilizce trc. Malcolm Barber ve Keith Bate, Ashgate Publishing, England 2010.

Lilie, Ralph-Johannes, *Byzantium and the Crusader States 1096-1204*, İngilizce trc. J. C. Morris ve Jean E. Ridings, Clarendon Press, Oxford 1993.

Maalouf, Amin, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Telos Yayıncılık, İstanbul 1998.

Oldenbourg, Zoé, *The Crusades*, Translated from the French by Anne Carter, Pantheon Books, New York 1966.

Özaydın, Abdülkerim, “Büyük Selçuklu Emîri Kürboğa”, *Tarih Dergisi*, Yıl 2000, Sayı 36, 4 Temmuz 2011, s. 405-421.

Riley-Smith, Jonathan, *The First Crusade and the Idea of Crusading*, Continuum Press, London and New York 2001.

Riley-Smith, Jonathan, *The First Crusade and the Idea of Crusading*, Published by Continuum Press, London-New York 2003.

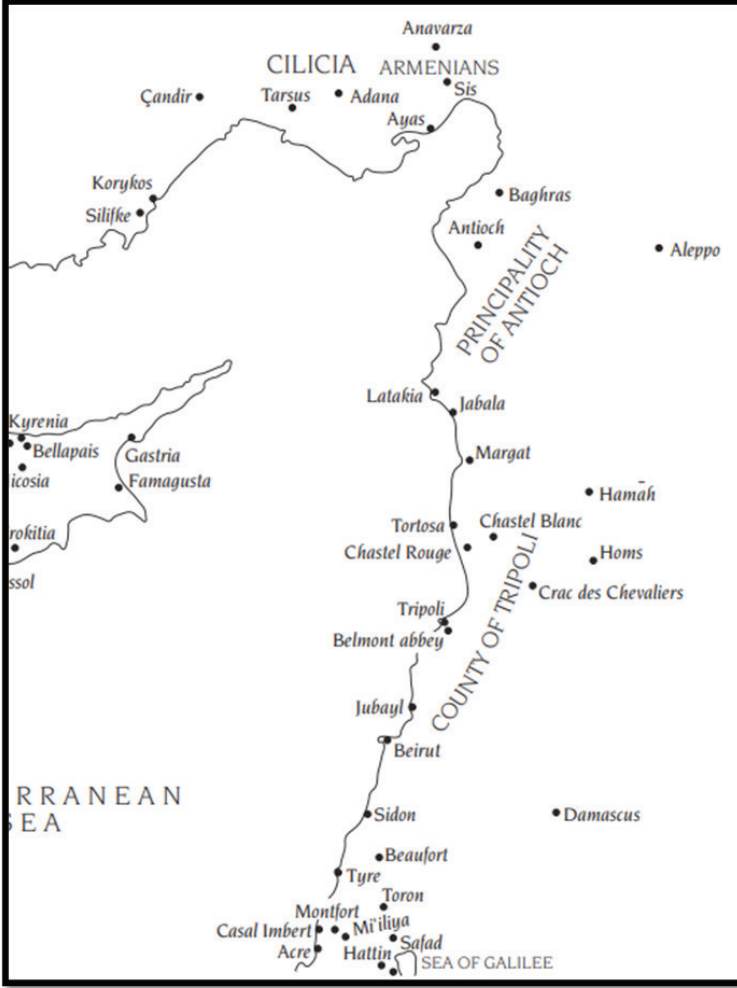
Riley-Smith, Jonathan, *The Oxford History of the Crusades*, Oxford University Press, New York 1999.

Runciman, Steven, “The Pilgrimages to Palestine before 1095”, *A History of the Crusades*, Vol I, General Editor: Kenneth M. Setton, Editor by Marshall W. Baldwin, The University of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London 1969, s. 68-81.

Runciman, Steven, *A History of The Crusades: The First Crusade and the Foundation of the Kingdom of Jerusalem*, Vol I, Cambridge University Press, New York 1951.

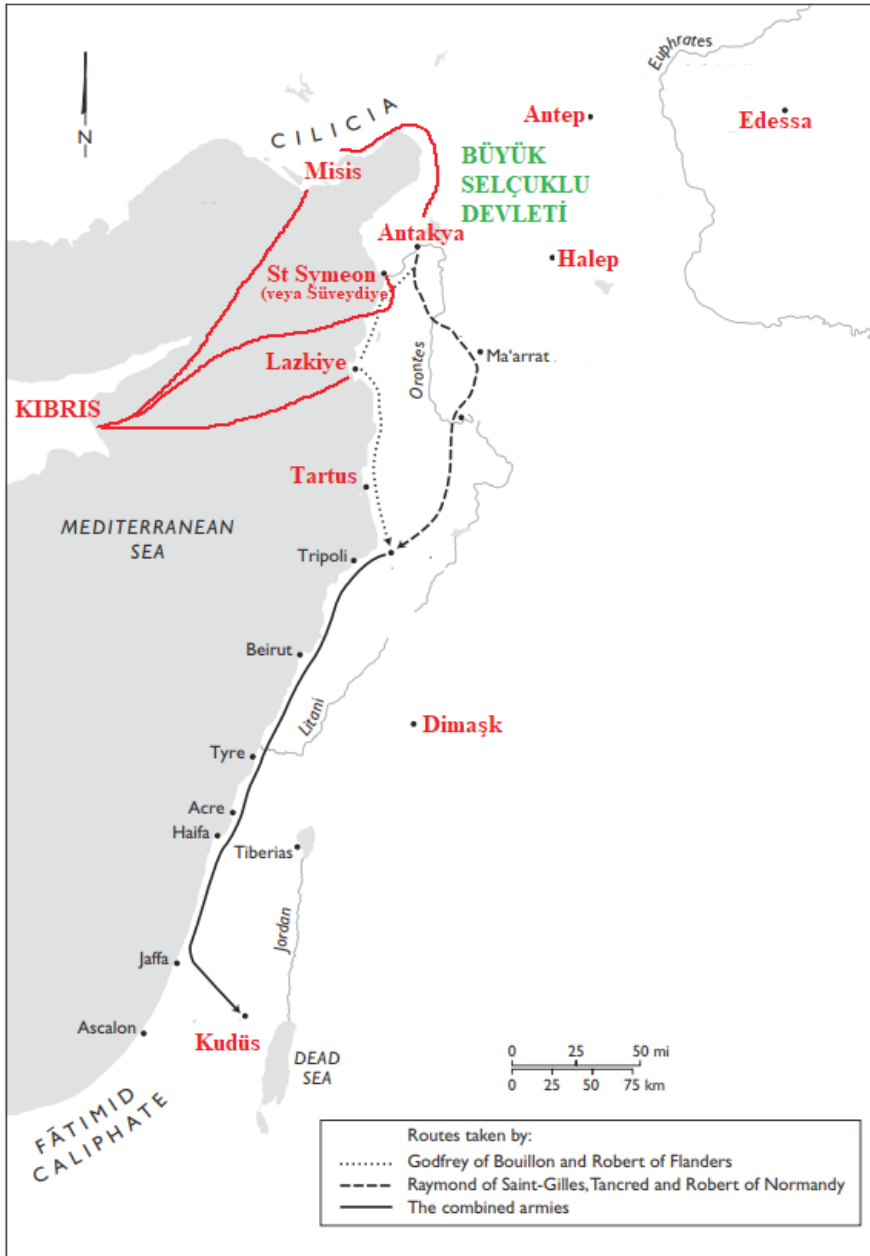
- Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri: Birinci Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığı'nın Kuruluşu*, c. I, Çev: Fikret İşıltan, TTK, Ankara 1989.
- Sevim, Ali ve Merçil, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarih: Siyaset Teşkilât ve Kültür*, TTK, Ankara 1995.
- Sevim, Ali, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1983.
- Slack, Corliss K., "Naval Warfare", *Historical Dictionary of The Crusades*, The Scarecrow Press, Inc. Lanham, Maryland, and Oxford 2003, s. 164-165.
- Stevenson, W. B., *The Crusaders in The East*, Cambridge University Press-Slim Press, Beyrut 1968.
- Süryani Mihail, *Vekayinâme*, İkinci Kısım (1042-1195), Türkçeye Çeviren: Hrant D. Andreasyan, (Basılmamış-Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Kütüphanesi), 1944.
- The Gesta Tancredi of Ralph of Caen: A History of The Normans on The First Crusade (Crusade Texts in Translation)*, Translated and with an introduction by Bernard S. Bachrach and David S. Bachrach, Ashgate Pub Co, Farnham, 2005.
- Tufantoz, Abdurrahim, "I. Haçlı Seferi Ve Musul Valisi Kürboğa", *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 37, s. 341-356.
- Urfalı Mateos, *Vekayinâme*, H. D. Andreasyan (çev.), E. Dulaurer, M.H. Yinanç (notlar), Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), 3. Baskı, Ankara: TTK Yayınları, Ankara 2000.
- Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği: Başlangıçtan Kudüs'ün zaptına kadar*, Haz. Ergin Ayan, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.
- Yiğit, Tuğba, *I. Ve II. Haçlı Seferleri Sürecinde Ermeni-Haçlı İlişkileri*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2011.

HARİTALAR

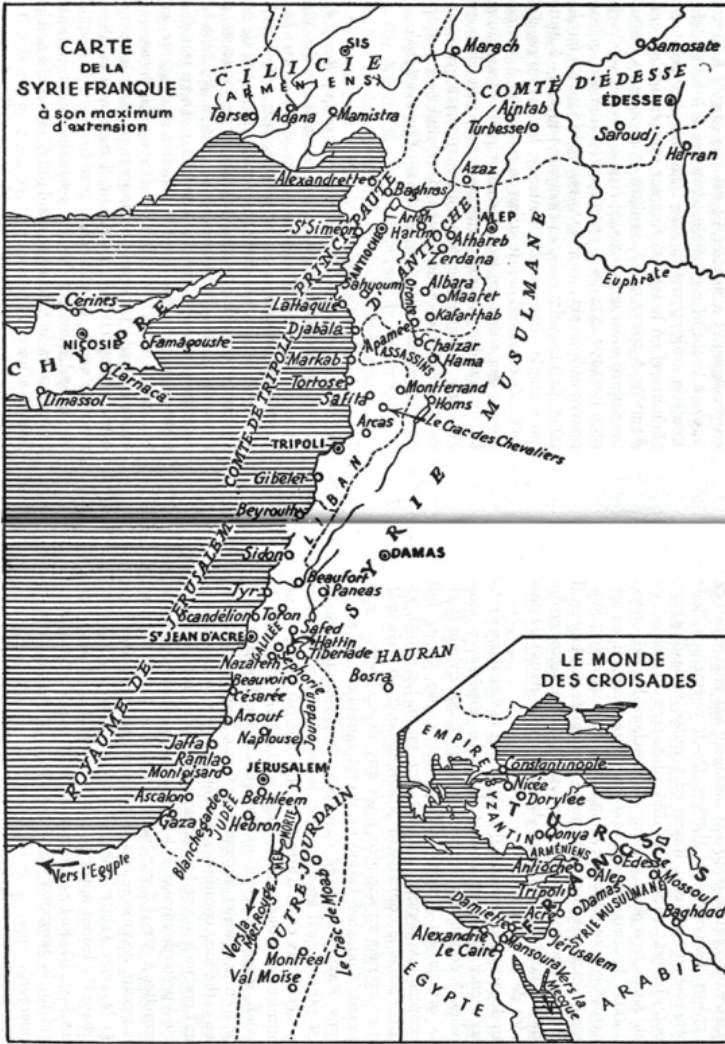
*Antakya-Kıbrıs Görünümü*⁸¹

81 Jonathan Riley-Smith, *The Oxford History of the Crusades*, Oxford University Press, New York 1999, s. 422.

Antakya Kuşatması sırasında Kıbrıs'tan muhasara alanına yapılan yardım⁸²

82 France "First Crusade (1096–1099)", II, s. 445.

Orta çağda Doğu Akdeniz'i gösteren bir harita⁸³

83 René Grousset, *L'épopée des Croisades*, Librairie Académique Perrin, Paris 1995, s. 17.

BÖLÜM 3

ÇOCUK EĞİTİMİNDE EDEBİYATIN YERİ VE NASREDDİN HOCA ZAMAN YOLCUSU ANİMASYONUNUN SENARYOSU

Hünkâr KARACA YALÇIN¹

¹ Dr. Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ORCID ID: 0000-0001-6460-9972

Giriş

Edebiyat kelimesi kökeni itibariyle içinde eğitim ve etik anlamlarını barındırır. Dolayısıyla edebi eserler ilk çağlardan itibaren estetik açıdan değer gördüğü kadar ders verme, öykü yoluyla ders çıkarma, arınma amaçlı olarak toplumlar da kabul görmüştür. Sözlü kültürün yaygın olduğu geçmiş toplumlar edebiyatın bu yönünden özellikle masallar yoluyla yararlanmışlardır. Yaşlı bilge bir kişinin anlattığı masalları dinleyen çocuklar bu şekilde kendilerine bir bakış açısı kazanmışlar toplumlar da kendi kültür ve geleneklerini yeni nesillere bu şekilde aktarmışlardır. Sözlü geleneğin daha azaldığı yazılı, basılı edebi ürünlerin arttığı dönemlerde de yine edebiyat ürünleri çocukların gelişimine büyük katkı sağlamaya devam etmiştir. Birçok yazar, şair yazdıkları eserler ile hem yaşadıkları çağa seslenmiş hem de gelecek nesilleri eğitmek amacı gütmüşler edebiyatı eğitimde bir araç olarak ele almışlardır. Bunun edebiyat tarihimizde birçok örneği bulunmaktadır.

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de edebi eserler yine çocukları eğitmeye devam etmektedir. Bu açıdan bakıldığında çocuk kitaplarına yönelik edebi yayınların nitelik ve çeşitliliği de çocukların eğitiminde oldukça önemli bir rol üstlenmiştir. Ayrıca kitapların dışında modern çağın olanakları ile donatılmış bir dünyada televizyon-internet-video kayıtları yoluyla da hem sözlü hem yazılı edebi eserlere daha kolay erişebilmektedir. Bunun sonucunda da edebiyatın eğitici rolü uzun soluklu bir şekilde hayat bulabilmektedir. Çağımızda hikâye, masal vb. kitapların yerini özellikle ilk çocukluk dönemlerinde animasyonların almış olduğunu söylemek mümkündür. Çocuklara hitap eden animasyonlar incelendiğinde Nasreddin Hoca fıkraları, Keloğlan ve Dede Korkut Hikâyeleri gibi anlatıların ön plana çıktığı görülmektedir. Bu animasyonların senaryoları incelendiğinde ise yine değerler öğretiminin çizgi filmler-animasyonlar aracılığıyla dolayısıyla “edebiyat” yoluyla sunulduğu tespit edilmektedir. Bu makalede edebiyatın çocuk eğitimindeki yeri, tarihi ve *Nasreddin Hoca Zaman Yolcusu* animasyonunun senaryosu incelenecektir.

1. Edebiyat ve Eğitim

Edebiyat kelimesinin kökeni “edeb”ten gelmektedir ve kelime ahlâk anlamını barındırmaktadır. Değerler eğitiminde bir araç olarak çok eski dönemlerden itibaren toplumlar tarafından kullanılan edebiyat, sosyal hayatta “iyi”yi ve “kötü”yü öğretmede bir araç olarak oldukça önemli bir konuma sahiptir.

“Çocukta güzellik duygusu doğuştan vardır. Güzel bir oyuncak, güzel bir ezgi, güzel bir yüz ya da doğaya ait güzel bir görünüş çocuğun ilgisini çeker. Doğuştan var olan bu duygunun geliştirilmesi ve ileriki yaşlara taşınması gerekir. Edebiyat, müzik, resim, tiyatro, mimari, heykel, dans

gibi sanat dallarından biri olarak çocukta güzellik duygusunu geliştirir. Edebiî metin, önce taşıdığı ses ve ritimle çocuğu kendine çeker. Çocuk, sözcüklerin anlamından önce sesine ilgi duyar. Masal tekerlemelerini bir şarkı gibi dinler. Çocukların ana sınıfından itibaren şiirden hoşlanmaları dikkat çekicidir. Öyleyse çocuğun duygusal dünyasına hitap eden bir güzellik taşıyıcısı olarak edebiyat doğal bir ihtiyaçtır” (Şimşek, 2015: 15).

Dünyada birçok kültürde çocukları eğitmek için başvurulmuş edebiyat başlangıçta sözlü gelenek yolu ile nesillerin eğitimine katkı sağlamış, ahlaki unsurlar böylece nesilden nesile aktarılmıştır. Masallarda iyi ve doğru olan daima kazanmış destanlarda cesur ve adil olan övgü ile karşılanmış, şiirler güzeli, güzel ahlâklı olanı yüceltmış; “kötü”lük ise bu yolla cezalandırılmıştır. Bu anlatılar sayesinde çocukların bilinçaltı “iyi” ve “kötü” kavramlarına dair birçok olgu ile beslenmiş, toplumlar da kendilerini böylece güvende hissetmişlerdir. Atina ve Roma’da çocukların fabllar ile eğitildiği bilinmektedir. Yaşlı bilge bir kişinin- çoğunlukla dede, nine- çevresinden yayılan bu sözlü kültür zamanla yerini yazılı eserlere bırakmaya başlamış ve çocuklar için özel kitaplar hazırlanmıştır. Kemal Demiray ise dünyada ilk çocuk kitabının M. Ö. VI. yüzyılda Hindistan’da olduğunu da belirtir (Demiray, 1973: 77-78). Doğu hikâyesinin ana vatanı olarak kabul edilir. Birçok Doğu toplumunda kıssadan hisse olarak bilinen hikâye anlatma ve ders çıkarma geleneği yaygındır. Feridüddin Attar’ın *Mantıkut Tayr* isimli eseri, Beydeba’nın *Kelile ve Dimne* isimli eseri, Binbir Gece Masalları bu geleneğe örnek verilecek ilk akla gelen eserlerdir. Daha sonra Avrupa edebiyatının da bu eserlerden etkilendiği tespit edilmiştir. Özellikle Aisopos yani Ezop’un *Ezop Masalları* ismi ile bilinen eseri ve La Fontaine’in Masalları Doğu edebiyatından izler taşımaktadır.

Masalların, destan ve şiirlerin kısacası sözlü kültürün yaygın olduğu dönemlerde edebiyatın eğiticiliği kuşkusuz çocukların yanında büyükleri de kapsamakta iken daha sonra çocuklara özel bir edebiyatın olup olamayacağı konusu tartışılmıştır. On yedinci yüzyıla kadar Fransa’da bile çocuklara verilebilecek tek bir edebi eserin olmadığını söyleyen Enver Naci Gökşen, çocuklara özel olabilecek edebiyatın ancak ve ancak “ faydalı ve eğlenceli” olması gerektiğinin savunulduğunu da belirtir. (Gökşen, 1975: 8).

XVII. yüzyıla gelindiğinde ise François Fenelon’un asilzadelerin çocuklarına okutulması için hazırladığı hikâyeler çocuk edebiyatı için ilk derlemeler kabul edilmekte ve bu hikâyeler günümüzde de çocuk edebiyatının mihenk taşı oluşturmaktadır. (Gökşen, 1975: 8). Fenelon’dan sonra ise Montaigne’nin önerdiği bazı adab-ı muâşeret kitapları ön plana çıkmıştır. Enver Naci Gökşen’in Jean de Trigon’dan aktardığına göre: “XVII. yüzyıla kadar hemen her tarafta çocuklar, kendileri için bir edebiyattan olduğu kadar okuma yazmadan da yoksundular.(...) Gutenberg’in matbaayı icadına kadar, el yazması kitaplara sahip olmak bile bir imtiyazdı.

Okuma bilen gençler, çocuklar ise ya dinsel eserlerle ya da tarih kitaplarıyla yetiniyorlardı. Okuma bilmeyenler de kulaktan kapma hikâyeler ve masallarla avunuyorlardı.”(Gökşen, 1975: 9).

Matbaanın icat edilmesinin ardından sözlü edebiyat yerini yazılı edebiyata bırakmış ve nesilden nesile aktarılan değerler bu kez kitaplar aracılığıyla yayılmaya başlamış; kültürlerarası iletişim de hız kazanmıştır. Çocukların eğitiminde özellikle La Fontaine'nin büyükler için yazdığı fabllar oldukça büyük bir ilgi görmüş, bu fabllar dünya genelinde yayılmaya başlamıştır. XVIII. yüzyıl ise çocuk edebiyatında çok önemli bir gelişme yaşanmış ve John Newberry çocuklar için bir matbaa kurmuş ve kitaplar basmıştır. Grimm Kardeşler'in çalışmaları, *Robin Hood*, *Ezop Masalları*, *Pinokyo* gibi anlatılar hem Avrupa'da hem dünyada çok ilgi görmüş, birçok farklı kültür çocuk eğitiminde bu hikâyelere başvurmuştur.

Roman türü de çocuk edebiyatında ön plana çıkan bir diğer tür olmuştur. Bu romanların amacı ile büyükler için yazılan roman türünün amacı arasında bir fark olmadığı savunulur. Ön plana çıkan çocuk romanları ise şöyle sıralanabilir: *Robenson*, *Pal Sokağı Çocukları*, *Heidi*, *Gizli Bahçe*, *Tom Sawyer'in Maceraları*, *Pol ve Wirgini*.

2. Türk Edebiyatında Çocuk Edebiyatına Bir Bakış

Başlangıçta Türklerde de sözlü edebiyat yayığındır ve masallar çocukların eğitiminde önemli bir yere sahip olmuştur. *Türeyiş*, *Ergenekon*, *Bozkurt Destanları*, *Keloğlan Masalları*, *Koroğlu Efsanesi*, *Battal Gazi Destanı*, *Dede Korkut Hikâyeleri* ve çeşitli masallar sözlü kültür yoluyla toplum içinde büyüyen nesilden nesile aktarılmıştır. Bu anlatıların hemen hepsinde iyi ve doğru olan zafer elde etmiş kötülükleri temsil edenler ise mutlak bir yenilgiye uğramışlardır. Böylece “ders çıkarma” yolu ile eğitim sağlanmıştır.

Çocuklara yönelik ilk basılı eserlerin ise şair Nâbi tarafından hazırlandığı kabul edilmektedir. Şair Nâbi oğlu için yazdığı *Hayriye* isimli manzum eserinde ona ahlâki değerleri vermeyi amaçlamıştır. Bir başka çocuklara yönelik eser ise Sümbülzade Vehbi tarafından hazırlanan *Lüt-fiye*'dir. Bu eseri de Sümbülzade Vehbi oğlu Lütfullah'a öğüt vermek ve onun ilim ve bilim ile ilgilenmesini nasihat etmek için yazmıştır. Divan edebiyatında sanatçılar kendi çocuklarına nasihatler vermek, hedef belirlemek için eserler vermişlerdir. Tanzimat döneminde ise çeviri çocuk edebiyatına yönelik bir çeviri faaliyetinin başladığı hatta aynı eserleri farklı çevirmenlerin yabancı dillerden çevirip uyarladığı dikkat çekmektedir.

Osmanlı Devleti'nde dilde ve edebiyatta yenilik kurmak isteyen şair ve yazarların birçoğu toplumu eğitmenin yolunun edebiyattan geçtiğini savunmaktadır. Bu sebeple bazı şairler bunun ilk yolunun çocukları eğitmek olduğunu düşünerek çocuklara yönelik çalışmalar yapmışlar, birçok

çocuk dergisi çıkarmışlardır. Bunlardan bazıları: *Çocuk Bahçesi*, *Çocuklara Mahsus Gazete*, *Eftal*, *Bahçe'dir*.

Tanzimat Fermanı'nın ardından basılı eserlerin daha da artmasıyla beraber 1859 yılında *Nuhbetül Eftal* (*Çocukların En Seçkini*) isimli çocuklara özel bir gazete çıkarılır. Bu gazetede *Ağustos Böceğinin Hikâyesi*, *Kedi ile Farelerin Hikâyesi* gibi fablların çevirileri yayınlanmıştır. Daha sonra ise 1869 yılında *Mümeyyiz* isimli bir diğer çocuk gazetesi çıkarılacaktır.

Tanzimat döneminde Avrupalı yazarlardan ve derlemecilerden birçok hikâye çevrilmeye başlanır. Bu çevirmenlerden en ünlüsü ve yol açıcısı da Şinasi'dir. Şinasi, La Fontaine'den *Eşek ile Tilki Arı ile Sivrisinek* gibi hikâyeleri manzum olarak çevirir. Daha sonra ise kendisi Müntehebat-ı Eş'ar isimli eserinde *Kara Kuş Yavrusu ile Karga Hikâyesi*, *Arı ile Sivrisinek Hikâyesi* isimli fabllar yazmıştır. Ahmet Mithat Efendi de *Kıssadan Hisse*'de Ezop, La Fontaine den çeviriler yapar. La Fontaine'nin Türk çocuk edebiyatına etkisi oldukça uzun sürmüştür ve onun fablları Nazım Hikmet Ran, Orhan Veli Kanık ve Sabahattin Eyüboğlu tarafından da çevrilmiştir. Recaizade Mahmut Ekrem de La Fontaine'den birçok çeviri yapar. Muallim Naci ise *Kuzu*, *Kırlangıç* gibi eğitici manzumeler ve *Ömer'in Çocukluğu*'nu yazar.

Tanzimat döneminde önemli bir ivme kazanan çocuk edebiyatı hakkında daha sonra Meşrutiyetin ilanı ile daha da önemli adımlar atılır. Osmanlı Devleti'nin çökmesinin ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde de çocuk edebiyatı oldukça önemli bir yer edinir. Bu gelişmelerin hızlanmasında Harf Devrimi'nin de etkisi olduğu belirtilir: "*Harf Devrimi'nden sonra çocuk gazete ve dergilerinde bir canlılık ve artış görülür. Bu sırada çıkmaya başlayan çocuk dergileri arasında Çocuk Sesi, Mektepli, Arkadaş ve Çocuk dergilerinin ayrı bir önemi vardır*" (Kavcar, 1999: 230).

Çocuklara yönelik ilk şiirleri ise İbrahim Alaaddin Gövsa vermiştir. 1911 yılında *Çocuk Şiirleri* adıyla bir kitap yayınlayan İbrahim Alaaddin Gövsa hakkında Şimşek şunları belirtir:

"Ön sözde anne babalara ve öğretmenlere seslenen Gövsa, otuz dört şiire yer verdiği kitabında doğrudan manzum ahlak dersi veren şiirler yanında, sonucu çocukların zekâsına bıraktığı örneklerin de bulunduğunu belirtir. Arzusu; masum kalplerdeki duygulara yön vermek, onları hissettirmek, düşündürmek, kalplerini doğruluk, fedakârlık, milliyet ve vatanperverlik için çarpmaya alıştırmaktır" (Şimşek, 2015: 33).

II. Abdülhamid döneminde yazdığı şiirler ile gündeme gelen şair Tevfik Fikret'in çocuklar için yazdığı şiirler Türk edebiyatında çocuk edebi-

yatında yepyeni bir kapı aralamıştır. *Şermin* kitabını 1914(1330) yılında yayınlayan şair, bu şiir kitabı ile “yeni insan”ı yaratma düşüncesini destekler ve çocukları edebiyat ve şiir yolu ile eğitmek için önemli bir adım atar. Şair, şiir yoluyla çocuklara hem eğlendirici hem de düşündürücü bilgileri sunar. Şiirlerin birçoğunda da çocuklar aktif bir şekildedir ve diyaloglarla şiirde konuşturulur.

“Tevfik Fikret, yaratılış itibarıyla ideal ve idealist bir terbiyeciydi. O, terbiye kitapları okuyarak, pedagoji eserleri inceleyerek kitap yetiştirmesi bir terbiyeci ve gelişigüzel bir terbiyeci değil, tabiki alanda, yavru insanlara verilecek eğitimi, kendi vicdan ve ilham kaynaklarından çıkararak, çocuğu kalbinin bütün hararet, bütün ateş ve bütün aşkıyla seven ve onu, insanlık âlemine şerefli, vekarlı, kudretli, bilgili ve liyakatli bir insan olarak yetiştirmek için bütün insiyaklarını, bütün meyelânlarını, bütün enerjisini yücelten, tabii olduğu kadar kısıbî, vehbî olduğu kadar bedî ve medenî bir terbiye ile yetiştirmeyi gaye edinmiş olan canlı ve canlandırıcı bir mürebbî idi” (Ertaylan, 1965: 3).

Tevfik Fikret şiiri, çocuğu eğitmek için bir araç olarak kullanır özellikle kültürel değerlerin aktarımında şiirin önemi dikkat çeker. *Şermin* kitabında vatan sevgisi, çevre sevgisi, korku olmadan din sevgisi temalı şiirleri ön plandadır. Kitapta ayrıca dört şiirin yanında bu şiirleri tasvir eden tablolar da bulunmaktadır. Yirmi dokuz şiirin bulunduğu kitapta din sevgisi ile öne çıkan şiirlerden biri *Ezan* şiiridir ve şiir namaz vakitlerini bilmediği için bir çocuğun azarlanmaması gerektiği, bunun çocukta korku ve düşmanlık uyandırdığını anlatır:

“Babacığım geçen sabah
Beni çağırdı, dedi ki;
Nedir ‘Hayyealefelah?’
-Ezan, dedim. -Ezan, peki;
Ezan nedir, bilir misin?
Bakıyordum hazin hazin,
Babam niçin bilmem güldü,
Tekrar etti: -Nedir ezan?
Başımdan buzlu su döküldü;
Bana babam her ne zaman
Böyle şeyler sorarsa çok,
İçerimde bir soğukluk

Hissederim, bütün kanım

Damarımda donar birden” (Tevfik Fikret, 1965: 51)

Şair, Vatan sevgisini de yine şiirlerle çocuklara aşılama istemektedir. Günümüzde oldukça yaygın olan oyunla öğrenme yöntemini çocuklara sunar.

“Vatan öksüzler anası

Yaşatırsak, bir o yaşar...

Yaşasın ta haşre kadar” (Tevfik Fikret, 1965: 22).

Mehmet Akif Ersoy da her ne kadar çocuk edebiyatına dair eser vermese de oğlu Asım’a seslendiği şiirinde tüm genç nesillere seslenerek şiir yoluyla yeni bir nesil yaratmayı hedeflemiştir. Genç nesiller için bir ahlak portresi çizmek istemiştir.

“Ne yüce hilkat şu Asım, ne muazzam heykel

Onu, bir şi’r-i hamaset gibi ilham-ı ezel,

Sana sunduysa, açıp onu ruhunu teşrihe çalış...” (Ersoy, 2007: 836)

Yeni edebiyat, yeni şiir anlayışının hızla geliştiği Türkiye Cumhuriyeti’nde 1940’lı yıllarda Orhan Veli Kanık’ın manzum olarak ele aldığı *La Fontaine Masalları*, *Nasreddin Hoca Hikâyeleri* de çocuk edebiyatına örnek olarak verilebilir. Yine Ziya Gökalp’in Türk destanlarını manzum olarak kaleme aldığı eserleri de oldukça önemli bir adımdır.

Türk romanında ise çocuğu konu alan ilk romanlar şunlardır: Ebubekir Hazım Tepeyran, *Küçük Paşa*, Mahmut Yesari, *Bağrı Yanık Ömer*, Reşat Nuri Güntekin *Kızılılık Dalları*, Abdullah Ziya Kozanoğlu, *Gültekin*, Cahit Uçuk, *Türk İkişleri*. Enver Naci Gökşen, Türk edebiyatında çocuğun iki biçimde ele alındığını söyler. İlkinde çocuğun romanda bir figüran gibi ikincisinde ise roman kahramanının çocukluk döneminin kısaca ele alındığı belirtilir. Peyami Safa’nın *Cingöz Recai* serisi de yine çocuk edebiyatında oldukça önemli bir yere sahiptir.

Günümüzde artık Türk edebiyatında “çocuk edebiyatı” olarak adlandırılabilir bir alan oluşmuştur. Resimli bölümlere yer verilen ilk çocuk kitapları ile karşılaştırıldığında çocuk edebiyatı çağımız yayıncılığı için de oldukça cazip bir yöneliştir. Teknolojinin ilerlemesinin sonucunda ise artık edebiyat ürünleri için de birer birer “bilgisayar veya teknoloji ürünü” haline gelmeye başlamıştır demek mümkündür. Sözlü kültür ve yazılı kültür yerini yavaş yavaş sanal kültüre bırakmaktadır. Destanlar, şiirler, hikâyeler çocuk dünyasında görsel bir dünyada, animasyonlarda canlanmaya başlamaktadır. Çizgi filmler ya da animasyon senaristlerinin dünyada ve özellikle Türkiye’de en çok başvurdukları birincil kaynak yine

edebî ürünlerdir.

3. Türkiye’de Animasyon ve Edebî Temel Kaynakları

Türkiye’de animasyonun gelişim süreci uzun ve zorlu bir süreç halini almıştır. “İlk çizgi film olgusunun” 1931 yılında *Artist* dergisinde söz edilen Mütiharrik Resimlerdir. İlk çizgi film ise Vedat Ar tarafından verilen bir kurs ile başlar ve bu kursa gelen öğrenciler ile birlikte 1947’de “Zeybek Oyunu” adı verilen bir çalışma yapılır. Bu, Türkiye’de yapılan ilk animasyon filmidir. (Abalı, 2012: 106). İlk uzun metrajlı filmin hikâyesi ise daha ilginçtir. 1951-1957 yılları arasında yapılan *Evvel Zaman İçinde* çizgi filmi gönderildiği ABD’de kaybolmuştur.

1972 yılında ise “Amentü Gemisi Nasıl Yürüdü?” isimli kısa metraj film çekilmiştir ve bu çok ses getirmiştir. 1978 yılında *Kedi* animasyonu ile Meral Erez, Balkan Film Şenliği’nde ödül almıştır. TRT’nin çizgi film projelerini desteklemesinin ardından Derviş Pasin ve Ateş Benice TRT için “Tomurcuk”, “Evliya Çelebi”, “Karınca Ailesi” gibi çizgi filmleri hazırlamışlardır. 1988 yılında gelince yine edebi ürünlerin çizgi filme aktarılmaya çalışıldığı görülür. Bahattin Alkaç’ın hazırladığı “Boğaç Han, Deli Dumrul” dikkat çekmektedir.

1993 yılında ise Diyanet İşleri Başkanlığı’nın destekleri ile “Bir Hikâye Bir Ders”, “Küçük Mücahit”, “Bosna Alevler İçinde” ve “Nasreddin Hoca” animasyonları yapılmıştır. 2008 yılında kurulan TRT Çocuk sayesinde animasyonun Türkiye macerası atılım göstermiş ve birçok proje hayata geçirilmiştir. (Abalı, 2012: 147). Türk animasyon tarihine bakıldığında neredeyse tamamının edebiyat ürünlerinden uyarlama olduğu görülmektedir. 2009 yılında yapılan Türkiye’deki ilk üç boyutlu çizgi film Keloğlan’a yine sözlü edebiyat kaynaklık etmekte olduğu görülmektedir. Özellikle Nasreddin Hoca hakkında yapılan animasyonların sayısı oldukça dikkat çekmektedir.

3.1 Nasreddin Hoca Animasyonları

Nasreddin Hoca’nın 1208 yılında Eskişehir’in Sivrihisar ilçesinde doğduğu düşünülmektedir. Babasının din âlimi olduğu bilinen Nasreddin Hoca aslında tasavvuf eğitimi almış, Akşehir’de de müderrislik yapmıştır. Fıkraları Türk sözlü edebiyatının önemli bir örneğidir. O zeki ve merhametli bir kişi olması dolayısıyla hem çocukların hem de büyüklerin dikkatini çekmiş, kişiliği ve ince zekâsıyla ile bütün insanlığa hoşgörü mesajı vermiştir. Yaşadığı ya da yaşadığı varsayılan hikâyeleri ise dilden dile çağdan çağa uzamış ve onun mesajı günümüzde de modern tekniklerle çocuklara, onların hayal dünyalarına ulaşmayı başarmıştır. “*Nasreddin Hoca fıkraları insanlığın pek çok değerine hitap etmektedir. Ayrıca fıkralarda verilmek istenen mesajlar, düşündürücü, güldürücü ve ders verici*

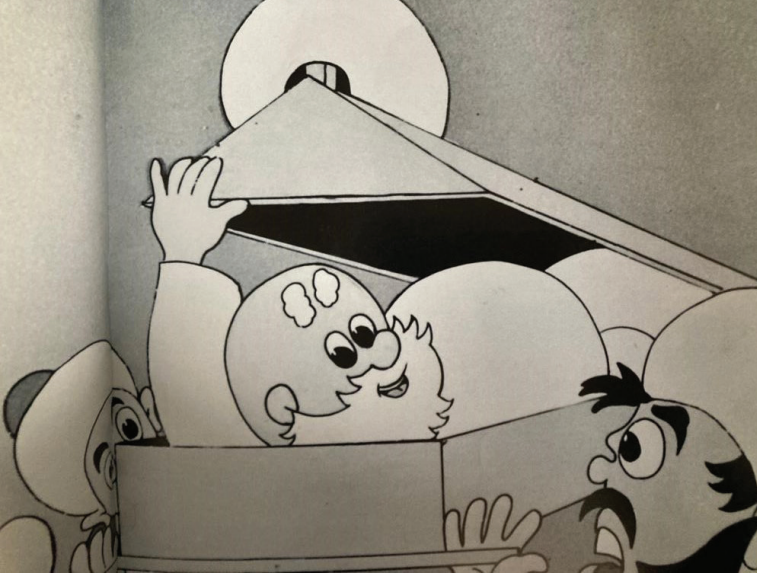
niteliktedir. Fıkraların bu özellikleri Nasreddin Hoca'nın sadece Anadolu'da değil bütün dünya insanları arasında tanınmasını, anlaşılmasını ve sevilmesini sağlamıştır” (Ali Fuat Arıcı, 5).

Dolayısıyla hem kültürel değerleri taşıyan hem de evrensel değerlere yer veren cümleleri ile Nasreddin Hoca anlatıları animasyon senaryosu yazarlarının da dikkatini çekmiştir. İlk animasyonun *Evvel Zaman İçinde* ismi ile Turgut Demirağ, AND Film desteğiyle Yüksel Ünsal tarafından hazırlandığı ancak bu animasyonun ABD’de kaybolduğu bilinmektedir. *Evvel Zaman İçinde* animasyonunda Nasreddin Hoca ve Keloğlan gibi sözlü edebiyatın önemli kişilerinin maceraları vardır. “*Filmde Nasreddin Hoca ile ilgili olarak da eleğin ayağına düşmesi, baltayı kapıp saldırması, ağaçtan düşme hikâyesinin yanı sıra, eşeğiyle giderken trafik lambasına rastlayıp, ışığın kırmızıdan yeşile dönmesi gibi modernize edilmiş yorumlar da bulunuyordu. Filmin adını önce ‘Evvel Zaman İçinde, Gülderen Sultan’ koyduk, sonradan Gülderen Sultan’ı çıkararak yalnızca ‘Evvel Zaman İçinde’ dedik” (Evren-Yıldırım, 2014: 38-40).*

Evvel Zaman İçinde animasyonunun kaybolması hakkında birçok soru işareti oluşmuştur. Hatta animasyonun aslında hiç hazırlanmadığını iddia edenler de olmuştur. Fakat 16 mm.’lik 2-3 dakika uzunluğunda bir filmin varlığı bu söylentilerin dayanaksız olduğunu göstermektedir.(Evren Yıldırım, 2014: 42). *Evvel Zaman İçinde* animasyonu aynı zamanda ilk renkli Türk filmi olma özelliğini de taşıması açısından oldukça önemlidir. Yüksel Ünsal’ın söyledikleri bunu ispatlamaktadır: “*Biz ABD’ye renkli 16 mm. yolluyorduk. Onlar da bize 35 mm siyah beyaz pozitif yolluyorlardı(iş kopyası ve seslendirme için). Ama renkli 16 mm. olan orijinaldir ABD’de kaldı ve bir süre sonra orada kaybolup gitti...” sözlerinde ifade ettiği gibi renkli olarak çekilmiştir” (Evren-Yıldırım, 2014: 50).*

(Evren-Yıldırım, 2014: 6).

((Evren-Yıldırım, 2014: 42-43)

((Evren-Yıldırım, 2014: 38-39)

Nasreddin Hoca ile ilgili günümüze kadar birçok çizgi film yapılmıştır. Bunlardan bazıları Nasreddin Hoca'nın fıkraları ile bağlantılı iken bazıları da bağımsız senaryolardan oluşmaktadır. Bunlardan en bilinenleri TRT tarafından desteklenen *Kilometre Taşları Nasreddin Hoca*(2012), *Şeker Hoca*(2016), *Nasreddin Hoca Zaman Yolcusu*(2017) çizgi filmleridir.

9 Aralık 2022 tarihinde ise senaristliğini Ayşe Banu Başarıcı'nın yaptığı *Nasreddin Hoca Zaman Yolcusu* animasyonu çizgi-sinema olarak sinemalarda gösterime girecektir.

Bu bölümde senaristliğini Ayşe Banu Başarıcı'nın yaptığı, Ender Yiğit, Ekin Karaata, Ezel Kalkan, Ufuk Mirza Yüksel, Öykü Kılıçarslan, Fatih Özkul ve Deniz Salman'ın seslendirdiği *Nasreddin Hoca Zaman Yolcusu* animasyonu değerler eğitimi dikkate alınarak içerik yönünden ele alınacaktır.

Çizgi filmde incelenen bölümler şu şekilde isimlendirilmiştir: *Nasreddin Hoca Zaman Yolcusu*, *Yapay Zekâ*, *Müsabaka*, *Restorasyon*, *Masal Saati*, *Başarının Sırrı*, *Dinozor Kâşifi*, *Büyük Ödül*, *Yalancı Çoban*, *Gizemli Geçit-Metro*, *Hiç Bilinmeyen Fıkralar*, *Nasreddin Hoca İnternet Dünyasında*, *Oyun Bitti*, *Nasreddin Hoca Öteye Giden Yol*, *Nasreddin Hoca Tarım Yapıyor Akıllı Yol Bilgisayarı*, *Diş Hekimi*, *Eski Eşyalar*.

Nasreddin Hoca Zaman Yolcusu ismi verilen ilk bölümde, kendi zamanından zaman makinesi ile günümüze gelen bir Nasreddin Hoca portresi çizilir. *Evvel Zaman İçinde* animasyonunda da Nasreddin Hoca'nın trafik ışıkları ile dolu olan bir yerde anlatıldığı bilinmektedir. Bu bakımdan animasyonun *Evvel Zaman İçinde* animasyonu ile benzerlik gösterdiğini belki de bilinçli bir tercih yapıldığını söylemek de mümkündür. *Evvel Zaman İçinde* animasyonundaki ilgili bölümler şöyledir:

“eşeğiyle giderken trafik lambasına rastlayıp, ışığın kırmızıdan yeşile dönmesi gibi modernize edilmiş yorumlar da bulunuyordu” (Evren-Yıldırım, 2014: 38).

Eşeği Küheylan da Nasreddin Hoca ile beraber yolcudur. Nasreddin Hoca'nın eşeği konuşulanları anlamakta hoca ve çevresi ile iletişim kurabilmektedir bu noktada “fabl” türüne yaklaşmıştır demek de mümkündür.

Yapay Zekâ olarak adlandırılan bölümde, çocukların meslek seçimleri ele alınır. Yapay zekâ ile çocukların gelecekte seçecekleri meslekleri bilen *Y821* isimli bir bilgisayara verilerini Ayşe, Zehra ve Kerim buradan çıkan sonuçların kendi istedikleri meslekler ile karşılaştırırlar. Zehra gezgin olmak ister ve sonuçları uygun çıkar, Kerim ise astronot olabileceğini öğrenir, Ayşe ise çöp mühendisi olacağını öğrenince üzülür. Çizgi filmde çöp mühendisliği gibi atık sorunları ile ilgili bir mesleğin geleceğin mesleği olduğu iddiası da ortaya atılır. *Y821* Nasreddin Hoca'ya da bir test yapar ve onun bir zaman yolcusu olacağını söyler herkes makinenin ayarlarının bozulduğunu düşünür.

Müsabaka isimli bölümde ise yağmur örnek gösterilerek ölçülü olmak çocuklara anlatılır. Şiddetli yağmurun faydalı değil zararlı olduğunu

söyleyen Nasreddin Hoca Ayşe ve Zehra ile beraber kitap okur. Kerim ise spor müsabakasında okulunu temsil etmek ister ama Efe daha başarılı olduğu için vazgeçer. Nasreddin Hoca ona öğütler verir ve önemli olanın devamlı ve sakince çalışmaktır der. “Gayret et mükâfatını alırsın” diyerek Kerim’i cesaretlendirir. Kerim Hocayı dinler ve çalışmalara başlar sonunda da Efe’yi geçer.

Restorasyon bölümünde ise Nasreddin Hoca’nın kendi zamanında yeni yapılmış olan ama çağımızda eski sayılan bir camiden söz edilirken kitap yazmanın ve eski kitapların kıymeti vurgulanır. Tadilatla olan tarihi caminin minarelerini nasıl restore edeceklerini bulamayan mimarlara yardım etmek isteyen hoca ve çocuklar geçmiş zamana giderek caminin mimarına cami hakkında kitap yazmasını öğütler. Daha sonra da günümüze gelerek o kitabı bulur ve caminin restore edilmesine kaynaklık eder.

Masal Saati isimli bölümde Nasreddin Hoca çocuklara masal anlatır. Tekerlemeler ile masala başlayan hocanın söylediklerinden birisi şu tekerlemedir: “*handadır handa/ ta Karaman’da/300 yaşındayım/ evvel zamanda/ mavi çadır gerilmiş/duydum pazar kurulmuş/ masaldır bunun adı/dinlemektir tadı.*” Bu masal saatlerinin ünü yayılır ve hoca televizyona davet edilir. Televizyonda konuşmakta zorlanan hoca “iş bilenin kılıç kusananın” diyerek bu işten vazgeçer. Bu bölümde tekerlemeler ve atasözleri çocuklara yol gösterir.

Başarının Sırrı isimli bölümde çocuklara tarihi bir kişi olan Hezarfen Ahmet Çelebi tanıtılır. Başarısız olacağına inanan Kerim’i geçmiş zamana Hezarfen Ahmet Çelebi’nin yanına götüreren Hoca Kerim’e denemekten vazgeçmemesi gerektiğini söyler. Kerim de daha sonra güneş enerjisi ile çalışan bir dron icat eder. Bu bölümde çocuklara çalışmanın ve denemenin önemi anlatılırken Evliya Çelebi’nin *Seyahatnamesi*’nde Nasreddin Hoca’dan bahsedildiği de bildirilir.

Dinozor Kâşifi bölümünde ise çocuklara dinazorlar çağı tanıtılır. Kerim bütün dinzorları bilmektedir ve gizlice ağaç eve zaman makinesinin yanına gider o sıradan Nasreddin Hoca da odaya girer ve kazayla dinzor ile ilgili kitap zaman makinesine düşünce hep beraber dinzor çağına giderler. Kerim orada yavru dinzor bulur ve onu sahiplenmek ister. Nasreddin Hoca da “her şey olması gerektiği zamanda ve yerinde güzel” diyerek Kerim’e öğüt verir. Daha sonra geri dönerler.

Büyük Ödül isimli bölümde ise çocuklara arkadaşlığın önemi anlatılır. Birbirleri ile küsen çocuklara bir bulmaca veren hoca bulmacanın sonunda ödül olarak çocuklara hep birlikte çekildikleri bir fotoğrafı verir ve çocuklar da hatalarından dönerek barışırlar. “Hakiki arkadaşlıklar sıhhat gibidir, kıymeti ancak elden gittikten sonra anlaşılır” diyen Hoca böylece çocuklara öğüt verir.

Yalancı Çoban olarak adlandırılan bölümde ise göl kenarında kamp yapmaya giden hoca, Cemil ve çocukların başından geçenler anlatılır. Göle gidince Kerim herkesi gölden korutmaya çalışır ve korkunç hikâyeler anlatır. Gece olunca Kerim gölgelerden ve seslerden korkar herkesin çadırına giderek ses duydum der ama ona kimse inanmaz sonra aniden karanlıktan Nasreddin Hoca'nın eşeği Küheylan gelir. Nasreddin Hoca da Kerim'i yalancı çobana benzeterek yalan yere insanları oyalamanın kötü olduğunu anlatır.

Gizemli Geçit bölümünde de Nasreddin Hoca'nın yapılacaklar listesinde olan müze ziyaretlerinden bahsedilir daha sonra ise metroya binmek isteyen Hoca çocuklarla beraber gider. Metroda şaşkınlık yaşan Küheylan kaybolur ve onu ararlar. Bu bölümde Hoca'nın bitmeyen merakına dikkat çekilir.

Hiç Bilinmeyen Fıkralar bölümünde de Nasreddin Hoca bu isimde bir kitap çıkarır. Kitap yok satınca çok duygulanır ve Hoca'yı bir kütüphane söyleşiye davet eder. Söyleşide sunucu, Hocanın konuşmasına fırsat vermez ve herkes çok sıkılınca Hoca esprili kimliği ile bir fıkra anlatır ve çocukları mutlu eder.

Nasreddin Hoca İnternet Dünyasında isimli bölümde ise çağımızın önemli iletişim araçlarından olan cep telefonunun yanlış amaçlarla ve uzun süreli kullanımına dikkat çekilmektedir. Hoca'ya bir cep telefonu veren çocuklar onun bir sosyal medya hesabı açmasına da yardım ederler fakat Hoca cep telefonunu çok fazla kullanır ve sürekli "öz çekim" yapar. Bu durumdan rahatsızlık duyan çocuklar tedirgin olurlar ve Hoca da yaşanan sorunlar nedeniyle fotoğraf çekmekten vazgeçer ve "bizim mutluluğumuzu bir tek biz görsek yeter" der. Böylece çizgi filmde çocuklara aşırı derecede sosyal medya kullanmanın zararlı olduğu mesajı verilir.

Teknolojinin zararlarında dikkat çekmek isteyen senaristler *Oyun Bitti* isimli bölümde ise sanal gerçeklik üzerinde dururlar. Nasreddin Hoca ile bilgisayar oyunu oynayan Kerim oyuna dalar ve Nasreddin Hoca da bu sırada uykuya dalar rüyasında Kerim'i kurtarmaya çalışan Nasreddin Hoca bir gerilim yaşar ve uyandığında da rüyada olduğunu anlamayarak Kerim'i arar. Onu sokakta görünce mutlu olur ve eski oyunların da önemli olduğunu belirtir.

Çağımızdaki yaşama alışan *Nasreddin Hoca Öteye Giden Yol* isimli bölümde ise uykuya dalar ve rüyasında kendi zamanına döner. Karısından tost ve çay ister ancak söylediklerini karısı anlamaz. Uçağa binmek, araba kullanmak, okuma yazma öğrenmek ister. Böylece günümüzdeki gelişmelerin ne kadar önemli ve değerli olduğu çocuklara hatırlatılmak istenir.

Nasreddin Hoca Tarım Yapıyor isimli bölümde ise Hoca'nın çağımızda sıradan olan domates ve patates gibi sebzeleri öğrenmesi ve bahçede

bunları yetiştirip ihtiyacından fazlasını dağıtmasına yer verilmiştir. Böylece çocuklara yardımsever olmanın önemi anlatılmak istenmiştir.

Akıllı Yol Bilgisayarı isimli bölümde ise navigasyon aracı konu edilir. Kızkardeşi Hasibe'nin sesine benzettiği uygulamaya Hasibe adını veren Hoca navigasyon aracının kendisini 800 yıl önceki evine götürmeye çalışması üzerine ona fıkralar anlatarak uygulamanın yanlış anlamasını sağlar çünkü Nasreddin Hoca henüz bu zamandan ayrılmak istememektedir. Bu sırada anlattığı fıkralar ise göle maya çaldığı ve kazanın doğurduğu fıkralardır. Bilgisayar uygulaması ise “göle maya çalınmaz” diyerek Hocaya cevap verir. Çocukların korkarak gittikleri bir yer olan dışçiler de animasyonda konu edilir.

Diş Hekimi isimli bölümde hafif diş ağrısı neyse de ciddi durumlarda mutlaka dışçıye gidilmesi öğütlenir. *Su Altı* isimli bir diğer bölümde ise göllerin kirliliğine dikkat çekilmek istenir. Çocuklarla birlikte su altına girebilmek için Nasreddin Hoca yüzme öğrenir ve böylece öğrenmenin yaşının olmadığına dikkat çekilir. Göle dalan Hoca su altındaki kirliliği fark eder ve çocuklarla birlikte burayı temizlemeye karar verirler böylece çocuklarda temiz çevre bilinci geliştirilmeye çalışılır.

Eski Eşyalar isimli bölümde ise çocuklara yardımseverlik aşılarmaya çalışılır. Çocukların fazla eşyaları içinde okumak için kitabını bulamayan Hoca onlardan fazla eşyalarını ihtiyacı olanlara dağıtmalarını ister ve onlara bu konuda öğütler verir. *Antikacı* bölümünde de yine çocuklara tutumlu olmak öğütlenmektedir. Çarığı yırtılan Hoca'yı gören çocuklar onun yeni ayakkabı alması gerektiğini düşünürler ancak Hoca çarığının daha yeni olduğunu on yıldır kullandığını ironik bir biçimde söyler.

Sonuç olarak incelen çizgi film bölümlerinin senaryolarında çocukların eğitiminin ön planda tutulduğu görülmüştür. Geçmişe yolculuk yapabilen ve kimi zaman çocukları da bu yolculuklara çıkarabilen Nasreddin Hoca ile beraber de hem tarihi kişilikler tanıtılmakta, çocukların kendi tarihlerine yönelik merakları kamçılanmaktadır. Hem de önyargılı olmanın zararları vurgulanarak araştırmanın önemine dikkat çekilmektedir. Aynı zamanda çizgi filmde sadece geçmişe yönelik mesajlar verilmemekte günümüzdeki teknolojik gelişmeler de çizgi filmin birçok bölümünde ele alınmakta ve çocuklar kütüphaneye, kitaba, bilgiye doğru yönlendirilmektedir. Nasreddin Hoca Zaman Yolcusu animasyonunda dikkat çeken bir diğer husus ise seslendirmelerde güzel ve doğru Türkçe kullanımına dikkat edilmesidir. Çizgi filmde, tekerlemeler, bilmeceler ve özlü sözler ile çocuklara Türkçenin zenginliği, önemi anlatılırken geleneksel mesajlar da bu yolla aktarılmakta edebiyatın didaktik yönünden böylece faydalanılmaktadır.

KAYNAKÇA

- ABALI, N. (2012). “Türkiye’de Animasyonun Dünü Bugünü”, *Bilişim Dergisi*, S. 147, Ekim.
- ARICI, A. F., (2018). “Eğitsel Yönleriyle Nasreddin Hoca Fıkraları: Bir İçerik Analizi”, *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.3, C. 20, 602-621.
- DEMİRAY, K., (1973). *Türkçe Çocuk Edebiyatı*, Milli Eğitim Basımevi.
- ERSOY, M. A., (2007). *Safahat*, Beyan Yayınları.
- ERTAYLAN, İ. H., (1965). *Şermin*, Tevfik Fikret Derneği Yayınları.
- EVREN, B.,YILDIRIM, M. (2014). *Evvel Zaman İçinde*. Altınkoza Kültür Sanat Etkinlikleri.
- GÖKŞEN, E. N. (1975). *Örnekleriyle Çocuk Edebiyatımız*, Hikmet Dava-Çağ Yayınları.
- KAVCAR, C. (1999). “Yetmiş Beş Yılda Türk Çocuk Şiiri”, *İkinci Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi*, Ankara, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 229-236.
- ŞİMŞEK, T. (2015). “Çocuk Edebiyatı Tarihine Ön Söz”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 15-58.
- Tevfik Fikret, (1965). *Şermin*, Tevfik Fikret Derneği Yayınları.

BÖLÜM 4

KAYIP YAŞAMIŞ ERGENLERİN YAS SÜRECİ İLE BAŞETMELERİNDE YAS DANIŞMANLIĞI GRUP REHBERLİĞİ PROGRAMININ ETKİSİ

Esra KORKMAZ¹, Nuray TAŞTAN²

1 Esra KORKMAZ, Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, KIRIKKALE

2 Prof. Dr. Nuray TAŞTAN Kırıkkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü Anabilim Dalı, KIRIKKALE, nuraytastan@kku.edu.tr, Orcid: 0000-0001-9101-0236

1.Giriş

İnsan doğumundan ölümüne kadar pek çok psikolojik ve gelişimsel dönemden geçmektedir. Bu gelişim dönemlerini genel anlamda çocukluk, ergenlik/gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık olarak sınıflandırmak mümkündür (Koç,2004). Amerikan Psikiyatri Birliği ise ergenlik dönemini “bireylerin cinsel gelişimiyle başlayan, sosyal anlamda beceriler kazandıkları ve bağımsız olmaya başladıkları, başlangıç ve bitiş zamanı net olmayan gelişim ve değişim süreci” olarak tanımlar (American Psychological Association (APA), 2002). Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü(UNESCO) ise tanımında ergeni öğrenimini sürdüren ve hayatını devam ettirebilmek için ekonomik bağımsızlığını elde edememiş birey olarak tanımlanmaktadır(Kulaksızoğlu, 1998). Ergenlik dönemi bireylerin çok yönlü ve büyük değişimler yaşadığı bir gelişim sürecidir. Bu dönemde ergen kimlik arayışına girer, sosyal beceriler edinir, karşı cinsle yakın ilişkiler kurar, yetişkin yaşamına ilişkin fikirleri oluşur, kariyer planlaması yapar (Selçuk ve Aslan, 2022).

Ergenlik dönemi UNESCO’ya göre 15-25 yaş arasını kapsamaktadır. Birleşmiş Milletler’ in tanımlamasında da 12-25 yaşları arasında belirtilmiştir (Koç, 2004).Dünya Sağlık Örgütü’ne (DSÖ) göre ergenlik dönemi yaş aralığı 10-19 arasındadır (Şahin ve Özçelik, 2016). Ergenlik Döneminin başlangıç ve bitiş yaşları konusunda kesin bilgi verilmesi güç olmaktadır. Çünkü ergenlik dönemi cinsiyet, bulunduğu coğrafyanın şartları, beslenmeimkânları ve sosyoekonomik düzey gibi etkenlere göre değişiklik göstermektedir. Ergenlik döneminin yaş aralığı 12- 25 olarak ifade edilebilmektedir (Alisinanoğlu, 2002).

Erikson’a göre ergenlik dönemindeki birey fiziksel değişimlerle beraber psikososyal açıdan da farklılaşmaktadır. Birey için kimlik kazanımı süreci başlamakta ve bu dönemin en önemli görevi kimlik kazanımı olmaktadır (Erikson, 1959). Bu dönemde yaşanan rol karmaşası, bireylerin kimlik duygusunu sağlıklı bir şekilde edinebilmesi ile doğru orantılı olmaktadır (Alisinanoğlu 2002).

Rutter’in (1997) fırtına ve stres dönemi olarak ifade ettiği bu gelişim evresinde ergenin sessiz bir çalkantı içinde olduğunu savunur. Bu çalkantı döneminde ergen çevresine yansıtmadığı bazı duygusal rahatsızlıklar yaşamakta, sosyal kaygılar hissetmekte ve tüm bunların sonucunda olduğu sosyal ve akademik yaşamında zorluklar yaşayabilmektedir (Akt.:. Çuhadaroğlu ve ark., 2004).

Birçok değişimin gözlendiği ergenlik dönemi çeşitli stres kaynaklarını da içinde barındırmaktadır. Ergenler bu dönemde yoğun bir şekilde uyum sorunları yaşayabilmektedir. Madde bağımlılığı, okul devamsızlık sorunları, teknoloji bağımlılığı ve riskli cinsel deneyimler gibi birçok davranış problemleri ile karşılaşabilmektedirler(Doğan ve Eryılmaz, 2013).

Ergenlerin meydana getirdiği riskli davranışlar psikolojik ve gelişimsel açıdan yaşantılarını etkileyebilecek düzeyde olabilmektedir. Bu davranışların meydana gelmesinde dışsal faktörlerde etkili olabilmektedir.

Yaşam sürecinde insanlar kayıplarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu kayıplar sevilen birinin ölümü, boşanma, şehir değişikliği, iş kaybı ya da; güven kaybı, sevgi kaybı, sağlıklı zamanların kaybı benzeri soyut kavramları da kapsayabilmektedir. Bu kayıplar insanların hayatlarını öncesi ve sonrası olarak ayırmaya yönlendirmektedir. Yas da bu süreçte yaşama uyumu sağlamaya yardımcı olan bir süreç olarak ifade edilmektedir (Erdur-Baker,2020).Yas geri dönüşü olmayan kayıp karşısında verilen doğal bir tepkidir ve bu süreç kişinin enerjisini kayıp dışındaki yaşama aktarabildiğinde tamamlanmaktadır. Yas tepkisi sancılı bir vazgeçiş olmakla birlikte bu doğal tepkiye müdahale edilmemesi gerekmektedir (Freud,1993). Yas, matem sürecini de içeren duygusal bir süreçtir. Yas, insanın hayatında yer alan önemli birinin geri dönmeyecek biçimde kaybettiğini hissettiğinde yaşanan üzüntüden doğan duygular olarak tanımlanabilir (Yıldız, 2004).Bütün canlılar için ölüm yaşamın bir gerçeğidir. İnsan ölüm yâda farklı bir nedenle oluşan kayıp karşısında duygusal, bilişsel ve davranışsal tepkiler göstermektedir (Savi-Çakar,2021). Ölüm insan yaşamındaki en somut kayıp olmakla birlikte yas; bireyin kayıp karşısında gösterdiği doğal ve evrensel bir tepkidir. İnsanların yas sürecindeki tepkilerinde daha önce yaşamış oldukları kayıp deneyimleri ve kişisel özellikleri etkili olmaktadır(Şenelmiş, 2006).Bireyler yaşadıkları kayıp karşısında farklı yas tepkileri göstererek başa çıkmaktadır. Bununla birlikte, bazı bireyler yas sürecinde zorlanmakta ve birçok problem yaşayabilmektedir (Gizir, 2006).Bireylerin bu süreçten etkilenmeleri sahip oldukları kültür, alt kültür ve bireysel özelliklere göre farklılık göstermekle birlikte meydana gelen tepki kaybın yaşattığı acı ile ilişkilidir (Oral ve Palabıyıköğlu, 1997).

Bir kayıp sonrası yaşanan yas sürecinde normal işlevlerde aksamalar, ruhsal sorunlar yaşanabilmektedir. Fakat bireyin yaşamını sağlıklı bir şekilde devam ettirebilmesi için yasını tamamlaması gerekmektedir. Yaşadığı kaybı kabullenerek hayata devam etmeyi aynı zamanda duygularını fark edip duyguları ile başa çıkmayı da öğrenmesi gerekmektedir. Ayrıca kaybedilen kişinin öldüğünü kabullenmenin, onu unutmanın onun sevilmediği anlamına gelmediğinin de bilinmesi gerekir (Zara, 2000).

Yas süreci çocuk ve ergenlerin kayıptan sonra gösterdikleri duygusal, bilişsel, fiziksel, davranışsal, sosyal ve manevi tepkileri içerir. Çocuklarda ölüm kavramının oluşması ve ölümü algılama bilişsel gelişim düzeylerine göre ortaya çıkmakta ve içinde bulunduğu gelişim dönemine göre farklılık göstermektedir. Dolayısıyla çocukların kayıp ve yas deneyimleri yetişkinlerden farklıdır. Ayrıca yetişkinlerin yaşadığı yas ve kayıp deneyimleri gibi çocuk ve ergenlerin yaşadığı kayıp ve yas deneyimleri

de kendilerine özgü ve biriciktir (Akt:Savi-Çakar, 2021). Ergenlik döneminde yer alan bireyler için ölüm daha soyut hale gelerek yaşanan kaybın uzun vadeli nasıl sonuçlar doğuracağı anlaşılmaktadır. Bu dönemde hızlı ve yoğun yaşanan gelişim görevleri gibi kayıplara verilen tepkilerde şiddetli olabilmektedir (Cirhinlioğlu, 2001). Ergenlik döneminde yer alan birey sevdiği bir yakınının kaybını yaşamışsa kendisine yapılan uygun ve yeterli açıklama ,kayıp sürecini kolay kavramasını sağlamaktadır (Dyregrov, 2000). Ergenlik dönemindeki bir birey yas sürecinde öfke kontrol problemleri, suça yönelme, uyum ve davranış sorunları gibi riskli davranışlar sergileyebilir (Erdur-Baker ve Doğan, 2014).Örneğin; okul öncesi dönemdeki bir çocuk ölümle başa çıkarken ailesiyle kurduğu güven bağından güç alırken, ergenlik dönemindeki bireyde aileden uzaklaşma görülebilir(Erdur-Baker ve Doğan,2014).

Ergenlik döneminde yaşanan travma, kayıp ve yas süreci risk faktörü olarak değerlendirilmekte ve ergenin uyum sağlama ve başa çıkması güçlü yaşam deneyimleri arasında yer almaktadır.Silverman (2000) ve Worden (1996) ebeveynlerini kaybeden 125 çocuğun iki yıl süreyle izlendikleri araştırmada çocukların yaklaşık % 20'si bu iki yıl içinde kendilerini iyi hissetmediklerini ve problemleriyle başa çıkamadıklarını, ikinci küçük grupta kalan öğrencilerin ise bu iki yıl içinde kendilerini iyi hissettiklerini, akademik performanslarının, iletişimlerinin ve sosyal yaşamalarının iyi olduğu, üçüncü büyük grupta ise kendi kendilerini idare ettikleri sonucuna ulaşmışlardır (Akt.,Worden, 2008). Birinci derece yakınlarını (anne, baba, kardeş, teyze, dayı, amca, hala, büyükanne, büyükbaba gibi) kaybeden ergenler üzerinde yapılan bir çalışmada yaşadıkları yasa ilişkin tutumları cinsiyet ve depresyon düzeyleri açısından karşılaştırılarak incelenmiş, cinsiyet değişkeninde kızların erkeklere oranla daha yoğun yas yaşadıkları elde edilmiştir(Balcı-Çelik 2011).

Bu çalışmanın genel amacı yas sürecinde olan ergenlerle uygulanan yas danışmanlığı modeline dayalı grup rehberliğinin yas ile baş etme becerilerine anlamlı bir katkısı olup olmadığını yordamaktır. Bu doğrultuda kayıp yaşayan ergenlere uygulanan yas danışmanlığı modeline dayalı grup rehberliğinin kişilerin yas süreci ile baş etmelerine olumlu etkisi olduğu hipotezi kurulmuştur. Bu çalışmada 3x2 lik (Üç Grup: Bir deney, bir plasebo, bir kontrol, İki Ölçüm: Öntest-Sontest) deneysel desen kullanılmıştır. Çalışmaya katılanlar gruplara yansız olarak atanmıştır. Deney grubuna ön test uygulandıktan sonra, yapılandırılmış altı oturumluk grup rehberliği programı uygulanırken, kontrol grubu ile hiçbir çalışma yapılmamış; sadece ön test ve son test uygulanmıştır. Plasebo grubu ile yas danışmanlığına dayalı grup rehberliği programı modüllerinden bağımsız, verimli ders çalışma yöntemlerinin yer aldığı bir oturumluk seminer verilmiş veön test-son test uygulanmıştır.

2.Yöntem

2.1.Araştırma Deseni

Bu araştırmada 2021-2022 eğitim-öğretim yılındakayıp yaşamış ergenlerin yas süreci ile baş etmelerinde yas danışmanlığı grup rehberliği programının etkisini incelemek üzere nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma deseni ise ön test-son test deney-kontrol-plasebo gruplu deneysel desen olarak belirlenmiştir.

Araştırmada beklenen değişimin–tamamen ya da kısmen- grup rehberliğine bağlı olup olmadığını anlamak üzere kontrol grubu ve plasebo grubu da oluşturulmuştur.

Araştırmanın deneysel tasarımı Tablo 1’de gösterilmektedir:

Tablo 1. Araştırmanın Deney Deseni

GRUP	ÖN TEST	İŞLEM	SON TEST
Grup 1 (Deney)	Beck Depresyon Ölçeği (BDÖ); Temel Yas Unsurları Ölçeği	Kayıp Yaşamış Ergenlere Yönelik Yas Danışmanlığı Modeline Dayalı Grup Rehberliği Programı(Altı Oturum)	Beck Depresyon Ölçeği (BDÖ); Temel Yas Unsurları Ölçeği(
Grup 2 (Kontrol)	Beck Depresyon Ölçeği (BDÖ); Temel Yas Unsurları Ölçeği	---	Beck Depresyon Ölçeği (BDÖ); Temel Yas Unsurları Ölçeği
Grup 3 (Plasebo)	Beck Depresyon Ölçeği (BDÖ); Temel Yas Unsurları Ölçeği	(Bir Oturum) Verimli Ders Çalışma Yöntemleri	Beck Depresyon Ölçeği (BDÖ); Temel Yas Unsurları Ölçeği

2.2 Çalışma Grubu

Araştırma grubunu oluşturan katılımcılar, pratik sebeplerden ötürü Kırıkkale ilinden seçilmiştir. Gruplarda yer alacak ergenleri belirlemek amacıyla amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu amaçla Kırıkkale/ Merkez’de bulunan iki farklı devlet lisenin 9-10-11-12. sınıflarında öğrenim gören son iki yıl içerisinde birinci ve ikinci dereceden yakınıını kaybeden öğrencilere ulaşılmıştır.

Araştırma kapsamında yer alan deney ve kontrol grubundaki ergenlerin cinsiyet değişkenine göre dağılım tablosu oluşturulmuştur. Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Grup Üyelerinin Cinsiyet Değişkenine Göre Dağılımı

CİNSİYET	N	Deney	Kontrol	Plasebo
Kadın	11	5	3	3
Erkek	19	5	7	7

Tablo 2’de görüldüğü üzere araştırmaya katılan deney ve kontrol ve plasebo grubundaki 30 üyenin 11’i kadın 19’u erkektir (N=30).

2.3.Verilerin Toplanması

Oturumlara başlanılmadan önce okullar ziyaret edilerek okul idaresi bilgilendirilmiştir. Velilerden ve ergenlerden onay alınmıştır. Ancak salgın tedbirleri kapsamında grup rehberliğinin yüz yüze uygulanması mümkün olmamıştır. Pandemi koşulları nedeniyle çevrimiçi uygulanmıştır.

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu’ndan izin alınarak araştırmanın veri toplama süreci de başlatılmıştır. Grup Rehberliği Programına başlamadan önce araştırmacı tarafından deney grubundaki, kontrol grubundaki ve plasebo grubundaki ergenlere Kişisel Bilgi Formu, Beck Depresyon Ölçeği, Temel Yas Unsurları Ölçeği ön testolarak şekilde gerçekleştirilmiştir.Öntest uygulanmasından bir hafta sonra, deney grubundaki ergenlere altı oturumlukonline grup rehberliği programı uygulanmaya başlanmıştır. Kontrol grubundaki ergenlere herhangi bir işlem uygulanmamıştır.Plasebo grubundakilere bir oturumluk verimli ders çalışma yöntemleri konusunda online seminer verilmiştir.

Deney grubuna uygulanan grup rehberliği programının oturumları tamamlandıktan sonradeney, kontrol ve plasebo gruplarındaki ergenlere ölçekler son-test olarak online uygulanmıştır.

2.4.Verilerin Analizi

Bu çalışmada ‘Kayıp Yaşamış Ergenlerin Yas Süreci İle Baş etmelerinde Yas Danışmanlığı Grup Rehberliği Programının Etkisi’ uygulamasının değerlendirilme kısmında bağımlı gruplar t-testi ve bağımsız gruplar t-testi analizi kullanılmıştır. Normal dağılımı belirlemek amacı ile Kolmogorov-Smirnov analizi yapılmıştır. SPSS 22.00 programı aracılığı ile veriler analiz edilmiştir. Araştırmada verilerin analizinde .05 anlamlılık düzeyi esas alınmıştır.

3.Bulgular

Bu bölümde yapılan analizlere ve araştırmanın yapıldığı çalışma grubundan ulaşılan bulgulara yer verilmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda sonuçlar yorumlanmış ve raporlaştırılmıştır.

3.1. Deney ,Kontrol ve Plasebo Grubunun Öntest-Sontest Kolmogorov-Simirnov Analiz Sonuçları

Araştırmada deney, kontrol ve plasebo grubunun öntest-sontestkarşılaştırmalarına geçmeden önce grupların *Beck Depresyon Ölçeği* ve *Temel Yas Unsurları Ölçeği* dağılım durumlarını belirlemek amacıyla kolmogorov-simirnov testi yapılmıştır.

3.1.1.Beck Depresyon Ölçeği Öntest-Sontest Kolmogorov-Smirnov Analiz Sonuçları

Tablo 3. Deney-Kontrol ve Plasebo Grubunun Beck Depresyon Ölçeği Öntest-Sontest Dağılım Karşılaştırmaları

Beck Depresyon Ölçeği		Kolmogorov-Smirnov*		
		Statistic	df	Sig.
Öntest	Deney Grubu	0,261	10	0,053
	Kontrol Grubu	0,371	10	0,000
	Plasebo Grubu	0,188	10	,200*
Sontest	Deney Grubu	0,238	10	0,113
	Kontrol Grubu	0,195	10	,200*
	Plasebo Grubu	0,176	10	,200*

Deney, kontrol ve plasebo grubundaki katılımcıların Beck Depresyon Ölçeği ön test-son test karşılaştırmasını gösterenKolmogorov-Smirnov analiz sonuçları Tablo 3’de verilmiştir. Buna göre ön-test ortalaması deney grubu sig.= .05 iken plasebo grubu sig.=.20; son-test ortalaması deney grubu sig.=.11 kontrol grubu sig.=.20 plasebo grubu sig.=.20 olarak belirlenmiştir. Yapılan Kolmogorov –Simirnov testlerinde grupların ön test-son test sonuçlarının Sig.>.05’den büyük olduğu görülmektedir. Üç grupta yapılan testler normal dağılım göstermiş olup buna bağlı olarak gruplara ilgili t-testi uygulanmıştır.

3.1.2. Temel Yas Unsurları Ölçeği Ön Test-Son Test Kolmogorov-Smirnov Analiz Sonuçları

Tablo 4. Deney-Kontrol ve Plasebo Grubunun Temel Yas Unsurları Ölçeği Öntest-Sontest Dağılım Karşılaştırmaları

Temel Yas Unsurları Ölçeği		Kolmogorov-Smirnov ^a		
		Statistic	df	Sig.
Öntest	deney grubu	0,180	10	,200*
	kontrol grubu	0,251	10	0,075
	plasebo grubu	0,214	10	,200*
Sontest	deney grubu	0,213	10	,200*
	kontrol grubu	0,135	10	,200*
	plasebo grubu	0,118	10	,200*

Deney, kontrol ve plasebo grubundaki katılımcıların Temel Yas Unsurları Ölçeği ön test-son test karşılaştırmasını gösteren Kolmogorov-Smirnov analiz sonuçları Tablo 4’de verilmiştir. Buna göre ön-test ortalaması deney grubu sig.= .20 iken kontrol grubu sig.= .07 plasebo grubu sig.=.20; son-test ortalaması deney grubu sig.=.20 kontrol grubu sig.=.20 plasebo grubu sig.=.20 olarak belirlenmiştir. Yapılan Kolmogorov Simirnov testlerinde grupların ön test-son test sonuçlarının Sig.>.05’den büyük olduğu görülmektedir. Üç grupta yapılan testler normal dağılım göstermiş olup buna bağlı olarak gruplara ilgili t-testi uygulanmıştır.

3.2. Deney, Kontrol ve Plasebo Grubu Beck Depresyon Ölçeği Öntest-Sontest Puanlarının Karşılaştırılmasına İlişkin Bağımlı Gruplar T-Testi Sonuçları

Araştırmada katılımcıların Beck Depresyon Ölçeği ile elde edilecek depresyon düzeylerinin Yas Danışmanlığı Modeline Dayalı Grup Rehberliği Programı öncesi ve sonrasında gruplar açısından anlamlı bir farklılık taşıyıp taşımadığını belirleyebilmek amacıyla ilgili t-testi yapılmıştır. Sonuçları tablo 5’ de gösterilmiştir.

Tablo 5. Beck Depresyon Ölçeği Deney-Kontrol ve Plasebo Grubunun Öntest-Sontest Bağımlı Gruplar T-Testi Sonuçları

Beck Depresyon Ölçeği		ORT	N	SS	FARK	P
Deney Grubu	Ön test	10,90	10	5,90	7,70	0,01
	Son test	3,20	10	4,32		

Kontrol Grubu	Ön test	9,5000	10	2,63418	4,20	0.13
	Son test	5,3000	10	1,65362		
Plasebo Grubu	Ön test	9,5000	10	2,14087	-3,10	0.12
	Son test	12,6000	10	2,09868		

Deney grubundaki katılımcıların Beck Depresyon Ölçeğine verdikleri cevapların ön test son test karşılaştırmasını gösteren T testi sonuçları Tablo 5’te verilmiştir. Buna göre ön test ortalaması $x=10,90\pm 5,90$ iken son test ortalaması $x=3,20\pm 4,32$ olarak belirlenmiştir. Bu ölçekte ön test ve son test sonuçları arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür ($p<0,05$). Elde edilen sonuçlara göre grup rehberliği çalışması sonucunda deney grubundaki katılımcıların depresyon düzeylerinin anlamlı bir şekilde azaldığı gözlenmektedir.

Kontrol grubundaki katılımcıların Beck Depresyon Ölçeğine verdikleri cevapların ön test son test karşılaştırmasını gösteren T testi sonuçları Tablo 5’de verilmiştir. Buna göre ön test ortalaması $x=9,50\pm 2,63$ iken son test ortalaması $x=5,30\pm 1,65$ olarak belirlenmiştir. Bu ölçekte ön test ve son test sonuçları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma olmadığı görülmüştür ($p>0,05$).

Plasebo grubundaki katılımcıların Beck Depresyon Ölçeğine verdikleri cevapların ön test son test karşılaştırmasını gösteren T testi sonuçları Tablo 5’de verilmiştir. Buna göre ön test ortalaması $x=9,50\pm 2,14$ iken son test ortalaması $x=12,6\pm 2,09$ olarak belirlenmiştir. Bu ölçekte ön test ve son test sonuçları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma olmadığı görülmüştür ($p>0,05$).

3.3.Deney, Kontrol ve Plasebo Gruplarının Temel Yas Unsurları Ölçeği Öntest-Sontest Puanlarının Karşılaştırılmasına İlişkin Bağımlı Gruplar Testi Sonuçları

Araştırmada katılımcıların Temel Yas Unsurları Ölçeği ile elde edilen yas düzeylerinin Yas Danışmanlığı Modeline Dayalı Grup Rehberliği Programı öncesi ve sonrasında gruplar açısından anlamlı bir farklılık taşıyıp taşımadığını belirleyebilmek amacıyla ilgili t-testi yapılmıştır. Sonuçları Tablo 6’ da gösterilmiştir.

Tablo 6. Temel Yas Unsurları Ölçeği Deney-Kontrol ve Plasebo Grubunun Öntest-Sontest Bağımlı Gruplar T-Testi Sonuçları

Temel Yas Unsurları Ölçeği		ORT	N	SS	FARK	P
Deney Grubu	Ön test	28,1000	10	2,99425	10,8	0,002
	Son test	17,3000	10	1,80154		
Kontrol Grubu	Ön test	28,6000	10	3,47115	1,3	0,297
	Son test	27,3000	10	4,10704		
Plasebo Grubu	Ön test	13,4000	10	3,58453	-2,3	0,06
	Son test	15,7000	10	3,25593		

Deney grubundaki katılımcıların Temel Yas Unsurları Ölçeğine verdikleri cevapların ön test son test karşılaştırmasını gösteren t testi sonuçları Tablo 6'da verilmiştir. Buna göre ön test ortalaması $x=28,10\pm 2,99$ iken son test ortalaması $x=17,30\pm 1,80$ olarak belirlenmiştir. Bu ölçekte ön test ve son test sonuçları arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

Kontrol grubundaki katılımcıların Temel Yas Unsurları Ölçeğine verdikleri cevapların ön test son test karşılaştırmasını gösteren t testi sonuçları Tablo 6'da verilmiştir. Buna göre ön test ortalaması $x=28,6\pm 3,47$ iken son test ortalaması $x=27,30\pm 4,10$ olarak belirlenmiştir. Bu ölçekte ön test ve son test sonuçları arasında istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmüştür ($p>0,05$).

Plasebo grubundaki katılımcıların Temel Yas Unsurları Ölçeğine verdikleri cevapların ön test son test karşılaştırmasını gösteren t testi sonuçları Tablo 6'da verilmiştir. Buna göre ön test ortalaması $x=13,4\pm 3,58$ iken son test ortalaması $x=15,7\pm 3,25$ olarak belirlenmiştir. Bu ölçekte ön test ve son test sonuçları arasında istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmüştür ($p>0,05$).

3.4. Deney-Kontrol Grubu ve Deney-Plasebo Grubu Beck Depresyon Ölçeği Bağımsız Gruplar T Testi Sonuçları

Araştırmada Yas Danışmanlığı Modeline Dayalı Grup Rehberliği Programının uygulanması sonrasındaki katılımcıların Beck Depresyon Ölçeği ile elde edilecek depresyon düzeylerinin deney grubu ile diğer gruplar açısından anlamlı bir farklılık taşıyıp taşımadığını belirleyebilmek amacıyla ilgili t-testi yapılmıştır. Sonuçları Tablo 7' de gösterilmiştir.

Tablo 7. Beck Depresyon Ölçeği Deney-Kontrol ve Deney-Plasebo Grubu Bağımsız Gruplar T-Testi Sonuçları

Beck Depresyon Ölçeği		N	ORT	SS	Fark	p
Fark	Deney Grubu	10	7,7000	8,04225	3,5000	0,220
	Kontrol Grubu	10	4,2000	11,46783		
Fark	Deney Grubu	10	7,7000	2,54318	10,8000	0,004
	Plasebo Grubu	10	-3,1000	2,54056		

Katılımcıların Beck Depresyon Ölçeği Bağımsız Gruplar t-testi analiz sonuçları Tablo 7’de verilmiştir. Sonuçlara göre deney ve kontrol grubunda yer alan ergenlerin depresyon düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür ($p=.22>0,05$). Deney ve plasebo grubu analiz sonuçlarının istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir ($p=.04<0,05$). Elde edilen sonuçlara göre deney grubu ve plasebo grubu depresyon düzeylerinde anlamlı farklılaşma olduğu görülmektedir.

3.5. Deney-Kontrol Grubu ve Deney-Plasebo Grubu Temel Yas Unsurları Ölçeği Bağımsız Gruplar T Testi Sonuçları

Araştırmada Yas Danışmanlığı Modeline Dayalı Grup Rehberliği Programının uygulanması sonrasındaki katılımcıların Temel Yas Unsurları Ölçeği ile elde edilecek yas düzeylerinin deney grubu ile diğer gruplar açısından anlamlı bir farklılık taşıyıp taşımadığını belirleyebilmek amacıyla ilgili t-testi yapılmıştır. Sonuçları Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. Temel Yas Unsurları Ölçeği Deney-Kontrol Ve Deney-Plasebo Grubu Bağımsız Gruplar T Testi Sonuçları

Temel Yas Unsurları Ölçeği		N	ORT	SS	Fark	p
Fark	Deney Grubu	10	10,8000	2,68659	9,5000	0,008
	Kontrol Grubu	10	1,3000	2,35254		
Fark	Deney Grubu	10	7,7000	2,54318	10,8000	0,004
	Plasebo Grubu	10	-3,1000	2,54056		

Katılımcıların Temel Yas Unsurları Ölçeği Bağımsız Gruplar t-testi analiz sonuçları Tablo 8'de verilmiştir. Bu sonuçlara göre deney ve kontrol grubu yas düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı fark elde edilmiştir ($p=.08<0,05$). Deney ve plasebo yas düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmüştür ($p=.04<0,05$). Elde edilen bulgulara göre katılımcıların yas düzeylerinde anlamlı farklılaşma olduğunu görülmektedir.

3.6. Cinsiyet Değişkeninin Beck Depresyon Ölçeği ve Temel Yas Unsurları Ölçeği Bağımsız Gruplar T Testi Sonuçları

Araştırmada Yas Danışmanlığı Modeline Dayalı Grup Rehberliği Programı uygulanan katılan katılımcıların depresyon ve yas düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık taşıyıp taşımadığını belirleyebilmek amacıyla ilgili t-testi yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 9'da ve Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 9. Beck Depresyon Ölçeği Cinsiyet Değişkeni Bağımsız Gruplar T-Testi Sonuçları

Cinsiyet		N	ORT	SS	Fark	p
Fark	Erkek	5	2,0000	3,04959	-11,4000	0,007
	Kız	5	13,4000	1,88680		

Katılımcıların Beck Depresyon Ölçeği Cinsiyet Değişkeni Bağımsız Gruplar t-testi analiz sonuçları Tablo 9'da verilmiştir. Elde edilen sonuçların istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür ($p=.00<0,05$). Bu sonuçlara göre kayıp yaşayan ergenlerde kızların depresyon düzeylerinin erkeklere oranla daha yüksek olduğunu görülmektedir.

Tablo 10. Temel Yas Unsurları Ölçeği Cinsiyet Değişkeni Bağımsız Gruplar T-Testi Sonuçları

Cinsiyet		N	ORT	SS	Fark	p
Fark	Erkek	5	3,0000	4,05846	-12,000	0,005
	Kız	5	15,000	2,77680		

Katılımcıların Temel Yas Unsurları Ölçeği Cinsiyet Değişkeni Bağımsız Gruplar t-testi analiz sonuçları Tablo 10'da verilmiştir. Elde edilen

sonuçların istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür ($p=0.00<0,05$). Bu sonuçlara göre kayıp yaşayan ergenlerde kızların yas düzeylerinin erkeklerle göre yüksek olduğu görülmektedir.

4.Tartışma Sonuç ve Öneriler

Araştırmanın bu bölümünde Kayıp Yaşamış Ergenlerin Yas Süreci ile Baş etmelerinde Yas Danışmanlığı Grup Rehberliği Programının etkisi ulaşılan sonuçlar ile literatürde yapılan çalışmalar değerlendirilerek tartışılmıştır. Araştırmada ulaşılan sonuçlar aşağıdaki şekildedir:

Yas, her bireyin yaşamında karşılaşılabileceği bir deneyim olup farklı kültür, geçmiş yaşantılar ve birçok değişkene bağlı olarak öznel biçimde yaşanmaktadır (Küçükaya, 2009). Yas, yaşanan kaybın ardından kayba ilişkin öznel duygu ve düşünceleri barındıran bir süreçtir (Erdur ve Aksöz, 2020).Yasa karşı verilen tepkilerde, süreç gibi kişiler arası farklılıklar içermektedir. Hedeflenen bir amaca ulaşamamak ya da evcil hayvan kaybı, aile bireylerinden birinin ölümüne verilen tepkiler ile benzerlik gösterebilmektedir (Gorman ve Sultan 2008).Yas yaşayan bireylerin duygusal, bilişsel, sosyal ve fizyolojik tepkileri incelendiğinde keder özlem öfke suçluluk kaygı gibi duygusal; zihînsürekli kayıplarla ilgili düşüncede olması gibi bilişsel, yalnızlık ve yalıtılmışlık gibi sosyal; iştah ve uykuda bozulmalar gibi fizyolojik tepkileri olduğu belirlenmiştir. (Erdur ve Aksöz, 2020). Yasa karşı verilen bu tepkiler öznel yaşantıların etkisiyle sakin bir karşılama yada kriz durumuna çevrilme şeklinde farklılık gösterebilmektedir (Bildik 2013). Yas yaşayan bireylerin kişisel, kayıp ile aralarındaki ilişkinin niteliği, yasa ilişkin dini ve kültürel inançları, ölüme ilişkin algısı ve sosyoekonomik durumu yas sürecinde verilen tepkileri etkilemektedir(Gorman ve Sultan 2008,McCoyd ve Walter 2016).Yaşanılan kayıpların ardından ortaya çıkan yas tepkileri, bireysel farklılıkları içerdiği gibi davranışsal, duygusal ve bilişsel bazı ortak tepkileri de içermektedir (Bonanno ve Kaltman, 2001) .Yas; süreç boyunca verilen tepkilerin özelliklerinin yansın normal, karmaşık ve travmatik olarak farklı türlerde yaşanabilmektedir. Yas sürecini açıklamaya çalışan farklı kuramlar ve modeller yirminci yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkmıştır. Bu kuram ve modeller yasin aşamalarına, yas sürecindeki belirtilere ve tepkilerle odaklanarak yas sürecindeki uyum sürecinin anlaşılması çalışılmıştır (Erdur ve Aksöz,2020). Yas sürecindeki bireylere yaklaşım sergilenirken bu faktörlerin göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Araştırmanın ilk hipotezi deney grubunun Beck Depresyon Ölçeği ve Temel Yas Unsurları Ölçeği ön test son test puanlarının yas süreci ile baş etme açısından anlamlı biçimde farklı olacağıdır. Araştırmanın bulgularına göre Kayıp Yaşamış Ergenlerin Yas Süreci ile Baş etmelerinde Yas Danışmanlığı Grup Rehberliği Programının etkili olduğu elde edilmiştir.

Araştırmada öne sürülen “deney gurubu ön test ve son test puanları son test puanları lehine anlamlı biçimde farklılaşacaktır” hipotezinin doğrulandığı görülmüştür. Uygulanan deneysel işlemin ergenlerin depresyon düzeylerinde düşüş sağladığı ve yas düzeylerinde de aynı düşüşü sağladığı görülmüştür. Araştırmamızın bulgularını destekleyen başka bir çalışmada Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) Psikolojik Danışma ve Rehberlik Merkezi tarafından yas sürecindeki üniversite öğrencilerine Worden (2001) yas danışmanlığı modeli uygulanmıştır. Üniversite öğrencilerinin uygulamalar sonucunda yas sürecinde yaşadıkları duyguları ifade edebilmelerinde ve yas süreci ile baş etmede beceri kazandıkları, yas süreçlerinin tamamlanmasının daha rahat gerçekleştiği sonuçları elde edilmiştir. Deney ve kontrol gruplarının son test ölçümlerinin analiz edilmesi sonucunda deney grubu katılımcılarının depresyon ve yas düzeylerinde düşüş olduğu görülmüştür. Elde edilen bulgulara dayalı olarak grup müdahalesinin yakınıni kaybetmiş lise öğrencilerinin kayıp sonrası anlamı yeniden yapılandırma düzeylerini artırdığını ortaya koymaktadır (Gizir,2006)

Birinci derecedenyakınıni kaybeden bireylerin yas süreçleri ile MMPI-2 klinik ölçeklerinde depresyon düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Depresyon düzeyi ile temel yas unsurları ölçeği puanları arasında pozitif ilişki elde edilmiştir (Kahraman, 2021). Sezgin ve arkadaşları (2004) psikiyatri polikliniğine başvuran 1-3 yıl içerisinde birinci derecede bir yakınıni ani ve travmatik bir şekilde kaybeden 16 (ikisi erkek) bireyin kayıp yaşadıkları kişinin ölüm biçimi, polikliniğe başvuru sebepleri ve tedavi süreçleri incelendiğinde kayıptan sonra ortaya çıkan yas sürecinin normal ve doğal bir tepki olduğu, beklenmedik bir kayıp olmasının doğal süreci bozduğu ve ruhsal sıkıntılarının oluşması açısından risk oluşturduğu sonucuna varmışlardır (Kahraman,2021). Malkinson (2009) gerçekleştirdiği bir çalışmada travmatik etki yaratan ölümlerin kayıp yaşantısına sahip bireyleri komplike yas süreçlerinde anksiyete ve depresif eğilimlerini daha yoğun yaşayarak yas sürecinin olumsuz seyretmesine yol açtığını ortaya koymuştur (Bonanno ve Kaltman,2001).

Araştırmanın kontrol grubunun Beck Depresyon Ölçeği ve Temel Yas Unsurları ölçeği ön test son test puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı yönünde hipotez oluşturulmuştur. Hipotezlerle ilgili bulgular göstermektedir ki kontrol grubu ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir fark oluşmamıştır. Bu sonuçlar araştırmanın deney gurubunun ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılaşma bulunması ile ilgili hipotezi de doğrulamaktadır. Grupla yas danışmanlığına dayalı etkinlikler gerçekleştiren deney grubunun depresyon ve yas düzeylerinde anlamlı düşüşler yaşandığı yorumunu kontrol grubunun aynı ön test son test puanları arasında anlamlı bir farklılaşmanın olmaması sonucu desteklemektedir. Bu durum araştırmanın ayırt edici noktaları arasında

görülmektedir.

Kayıp yaşantısı olan kadınlar ile gerçekleştirilen araştırmada kadınların % 59'unun depresyon yaşadığını ve depresyonla ilişki yaşadıkları sorunların kronikleşmiş yaş ile ilişkili olduğu belirtilmiştir (Arıcı, 2014). Grupla gerçekleştirilen yas oturumları ile grup üyelerinin kayba ilişkin anlamları yeniden düzenledikleri ve olumlu duygularının artarak depresyon düzeylerinin azaldığı elde edilmiştir. Grupla gerçekleştirilen yas danışmanlığı uygulamalarının yasa ilişkin yeniden anlamlandırma ve yas bilişlerine etki ettiği görülmektedir (Çiftçiler-Aydın, 2020). Kronik yas tutan bireylerde görülen çaresizlik hissi, çevresindeki insanlarla duygusal ilişki kurma ve sürdürme noktasında yaşanan zorlukların depresyon yaşayan kişilerde de görüldüğünü belirtmektedir (Seligman, 1973). Yapılan bir diğer çalışmada komplikasyonlu yas vakalarının yer aldığı bireylerin yas süreçlerine verdikleri tepkilerin majör depresyonla bağlantılı olduğu elde edilmiştir ve depresyon düzeyi arttıkça yas şiddetinde arttığı gözlemlenmiştir (Nazalı, 2013).

Araştırmada plasebo grubunun Beck Depresyon Ölçeği ve Temel Yas Unsurları ölçeği ön test son test puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı yönünde hipotez oluşturulmuştur. Bu hipotezler ile ilgili bulgular plasebo grubunun ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir fark oluşmadığını göstermiştir. Plasebo grubuna bir oturumluk verimli ders çalışma yöntemleri üzerine seminer verilmiştir. Plasebo grubunun ön test-son test değerlerine bakıldığında depresyon düzeyleri ve yas düzeylerinde anlamlı bir farklılaşma elde edilmemiştir. Araştırmadaki bu bulgulara bakılarak “plasebo grubu ön test ve son test puanları anlamlı biçimde farklılaşmayacaktır.” şeklindeki hipotezin büyük oranda doğrulandığı görülmüştür.

Kayıplar sonrasında yaşanan yas süreci ,bireyler için ölen kişi ile vedalaşma, yaşanan kederi kabullenme, kalplerde ve anılarda kayba yer açılmasının fırsatlarını sunmaktadır (Zisook ve ark., 2014). Son iki yıl içerisinde bir yakını kaybeden üniversite öğrencileri ile yas üzerine çalışılmıştır. Araştırma sonuçlarına bakıldığında kayba ilişkin yeniden anlamlandırma ve yas ile baş etme becerilerinin kazandırıldığı görülmüştür (Holland, Currier ve Neimeyer ,2006).

Araştırmanın son hipotezini deney grubu Beck Depresyon Ölçeği ve Temel Yas Unsurları ölçeği son test puanları, kontrol ve plasebo grupları Beck Depresyon Ölçeği ve Temel Yas Unsurları ölçeği son test puanlarına göre yas süreci ile baş etme açısından anlamlı biçimde farklılaşacaktır oluşturmaktadır. Yapılan analiz sonuçlarına bakıldığında deney ve kontrol grubunda yer alan ergenlerin depresyon düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür. Deney ve plasebo grubu analiz

sonuçlarının istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Elde edilen sonuçlara göre deney grubu ile plasebo grubu arasında depresyon düzeylerinde anlamlı farklılaşma olduğunu görülmektedir. Deney ve kontrol grubu yas düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı fark görülmüştür. Deney ve plasebo grubu yas düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmüştür. Elde edilen sonuçlara göre katılımcıların yas düzeylerinde anlamlı farklılaşma olduğunu görülmektedir. Kayıplar ardından bireyler yaşadıkları acıyı kabullenip, onu yeniden anlamlandırıldığında kendilerini özgür bıraktıkları ifade edilmektedir (Wolfelt, 2007). Bu ifadelerden, grupla gerçekleştirilen yas danışmanlığı grup rehberliği programının ergenlerin yasla ilgili zorlayıcı duyguların ve acının kabul edilip yeniden anlamlandırıldığı bir ortam oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Araştırma sonuçlarına bakıldığında cinsiyet değişkenine göre depresyon düzeyleri ile yas düzeylerinin anlamlı derecede farklılaştığı görülmüştür. Literatürde bu sonucu destekleyen araştırmalar bulunmaktadır. 47'si kız 53'ü erkek toplam 100 ergen üzerinde kayıp sonrası yaşadıkları yasa karşı tutumları cinsiyet ve depresyon düzeyleri açısından karşılaştırılmış kızların yas toplam puanlarının erkeklere göre daha yüksek olduğu görülmüştür (Balcı-Çelik 2011). Başka bir araştırma sonucuna göre de kızların yas düzeylerinin erkeklere göre anlamlı olarak farklılaştığı elde edilmiştir (Balcı-Çelik 2011). Yetişkinler ile yapılan çalışma sonuçlarında da benzer şekilde kadınların yas düzeylerinin erkeklere göre daha yüksek olduğu görülmektedir (Bağcaz, 2017). Eşini kaybeden kadınlarla gerçekleştirilen araştırmada grupla yapılan yas danışmanlığı müdahalelerinin çeşitli fiziksel, bilişsel ve duygusal yas tepkilerinin (kasılma, kaygı ve depresyon vb.) düzeylerinde azalma sağladığı görülmüştür (Kang ve Yoo, 2007). Kadınların yas düzeylerinin erkeklere göre daha yüksek olduğunu desteklemeyen çalışmalar da bulunmaktadır. Yapılan bir çalışmaya göre üniversite öğrencilerinin yas düzeylerinde cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılaşmalar olmadığı görülmüştür (Coşkun, 2009). Araştırma sonuçları ve literatüre bakıldığında kız ergenlerin yas düzeylerinin erkeklere göre daha yüksek olduğu sonucu görülmektedir. Cinsiyete bağlı bu farklılaşmanın sebebi kızların daha duygusal bir yapıya sahip olmaları ve kültürümüzün erkeklerin duygusunu göstermemesine yönelik yetiştirme tutumu gibi faktörlerden kaynaklandığı düşünülmektedir (Çağlar, 2008).

Yas süreci ve cinsiyet ilişkisinin ele alındığı çalışmalarda; kadınlarda yasin düzeyi, kayıpların komplikasyonlu algılanması ve sosyal hayatta işlevselliklerin bozulmasının erkeklere oranla daha yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir (Kahraman, 2021). Daha önceki çalışma bulguları da dikkate alınarak bu sonucun literatür ile uyumlu olduğu söylenebilir

4.1.Öneriler

1.Ergenlik dönemi gelişim özellikleri ve ergen-ebeveyn iletişimi konularında aile eğitimleri faydalı olabilir.

2.Yas Danışmanlığı modeline dayalı grup rehberliği programı farklı gelişim düzeylerindeki gruplara uygulanılarak sonuçları değerlendirilebilir.

2.Farklı coğrafi bölgelerde, tek ebeveynli anne-babaları olan ergenler üzerinde uygulanarak bu değişkenlerin yas süreçlerine etkileri incelenebilir.

4.Okul psikolojik danışmanlarına yas danışmanlığı ve dezavantajlı grupların psikolojik sağlamlıklarının güçlendirilmesini sağlayabilecekleri hizmet içi eğitimler arttırılabilir.

5.Araştırmanın sadece bir ili ve belirli sayıdaki öğrenciyi kapsaması bir sınırlılık olduğundan benzer çalışmaların farklı illerde ve geniş örneklem gruplarıyla yapılması alan çalışanlarına yol gösterici olabilir.

KAYNAKÇA

- Alisinanoğlu, F. (2002). Gençlik dönemi özellikleri ve genç anne baba iletişimi. *Eğitim ve Bilim*, 27 (123), 62-63.
- American Psychological Association. (2002). A reference for professionals: Developing adolescents. Retrieved from <https://www.apa.org/pi/families/resources>
- Arıcı, N. (2014). Travmatik yas sorununda aile dayanıklılığı programının kadınlardaki travma sonrası stres, yas ve aile dayanıklılığı düzeylerine etkisi. *Doktora Tezi*. Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya
- Bağcaz, A. (2017). Ankara'da yakın kaybı sonrası yas belirtilerinin yaygınlığı ve yordayıcı etmenler (sosyodemografik özellikler, yakın kaybının özellikleri, anksiyete duyarlılığı ve yetişkin ayrılık anksiyetesi ile ilişkisi). *Uzmanlık Tezi*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Balcı-Çelik, S. (2011). Ergenlerin yasa karşı tutumlarının cinsiyet ve depresyon düzeyleri açısından karşılaştırılması. *İlköğretim Online*, 10(2), 735-742
- Bildik, T. (2013). Ölüm, kayıp, yas ve patolojik yas. *Ege Tıp Dergisi*. 52(4):223-229.
- Bonanno, G. A., & Kaltman, S. (2001). The varieties of grief experience. *Clinical Psychology Review*, 21(5), 705-734.
- Cirhinlioğlu, F. (2001). *Çocuk Ruh Sağlığı ve Gelişimi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Coşkun, D. (2009). 11-18 yaş arasında anne baba kaybı yaşamış genç yetişkinlerin yasa uyum süreci. *Yüksek Lisans Tezi*, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Çağlar, A. (2018). Ebeveynini kaybetmiş ergenlerin yas düzeyleri ile öz anlayış arasındaki ilişkinin incelenmesi *Yayımlanmamış yüksek lisans tezi*. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.
- Çiftçiler Aydın, Z. (2000). Kayıp ve yas sürecinde sanatla zenginleştirilmiş grup müdahale programının etkililiğinin incelenmesi *Yayımlanmamış yüksek lisans tezi*. Bahçeşehir Üniversitesi.
- Çuhadaroğlu, F., Canat, S., Kılıç, E., Şenol, S., Rugancı, N., Öncü, B., Hoşgör, A.G., Işıklı, S., Avcı, A. (2004). Ergen ve Ruhsal Sorunlar. Durum Saptama Çalışması. Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) Raporları, Ankara
- Doğan, T. ve Eryılmaz, A. (2013). Benlik saygısı ve öznel iyi oluş arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(33), 107-117
- Dyregrov, A., (2000). *Çocuk kayıplar ve yas, yetişkinler için el kitabı*, Çev., Gül-den Güvenç, Türk Psikologlar Derneği Yayınları, No:20, Ankara.
- Erdur- Baker, Ö. ve Aksöz-Efe, İ. (2020). *Yas Danışmanlığı* Ankara: Anı Yayıncılık 2.Baskı
- Erdur- Baker, Ö. ve Doğan, T. (2014). *Afetler, krizler, travmalar ve psikolojik yardım*. Ankara: Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği Yayınları.

- Erikson, E. H. (1959). Identity and the life cycle: Selected papers. Oxford: International Universities Press, Retrieved from <https://psycnet.apa.org/record/1959-15012-000>
- Freud, S. (1993). Yas ve melankoli. Çev: R. Uslu ve OE Berksun. *Kriz Dergisi*, 1(2), 98-103
- Gizir, C.A. (2006). Bir kayıp sonrasında zorluklar yaşayan üniversite öğrencilerine yönelik bir yas danışmanlığı modeli. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*;2(2):195-213.
- Gorman LM, Sultan DF (2008). The Grieving patient. In *Psychosocial Nursing For General Patient Care*, 3rd Edition (Eds LM Gorman, DF Sultan):129-140. Philadelphia, FA Davis.
- Holland, J. M., Currier, J. M., ve Neimeyer, R. A. (2006). Meaning reconstruction in the first two years of bereavement: The role of sense-making and benefit-finding. *Omega-Journal of Death and Dying*, 53(3), 175-191.
- Kahraman, S. (2021). *Yas Süreçleri Ve Kişilik*. İksad yayınevi 2021 ankara
- Kang, H. Y. ve Yoo, Y. S. (2007). Effects of a bereavement intervention program in middle-aged widows in Korea. *Archives of Psychiatric Nursing*, 21(3), 132- 140.
- Koç, Mustafa, Gelişim Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi ve Genel Özellikleri, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kayseri, 17, 2004, 231-256, pdf.
- Kulaksızoğlu, A. (1998). *Ergenlik psikolojisi*. Remzi Yayınevi.
- Küçükaya PG (2009) Kayıp ve yas süreci. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 6:8-13.
- Nazal, Ç. (2013). Komplike Yas Nedeni İle Tedavi Edilen Hastalarda Yas Süreci İle Bağlanma Biçimleri Arasındaki İlişki: İzlem Çalışması. *Uzmanlık Tezi*. Bakırköy Prof. Dr. Mazhar Osman
- Oral, A. E. ve R. Palabıyıkoglu (1997). Yas reaksiyonu, psikojenik amnezi: Bir olgu. *Kriz Dergisi* Vol. 3, No. 1-2, pp. 201-205.
- Savi-Çakar , F. (2021). *Çocuk ve Ergenlerde Tramva, Kayıp ve Yas Danışmanlığı Kuram ve Uygulamaları*
- Selçuk, H. N. ve Aslan, S. (2022). Ergenlik Dönemi, Psikolojik Zihinlilik, Ebeveynle Bağlanma Stilleri Ve Aleksitimi Kavramları Üzerine Bir Derleme. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 719-735.
- Seligman, M. E. P. (1973). *Fall Into Helplessness*. *Psychology Today*, 7(1), 43-48
- Şahin, Ş. ve Özçelik, Ç. (2016). Ergenlik ve Sosyalleşme. *Cumhuriyet Hemşirelik Dergisi*, 5(1):42- 49.
- Şenelmiş, H. (2006). Ankara Üniversitesi kriz merkezine başvuran yas olguları üzerine bir çalışma, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- Wolfelt, A. D. (2007). *Living in the shadow of the ghosts of grief*. London: Thorsons.
- Worden, J.M. (2008). *Grief Counseling and Grief Therapy: A Handbook for the mental health practitioner* (4 Edition) New York, NY, USA: Springer Publishing Company.
- Yıldız, S. . (2004). “Çocuk, ölüm ve kayıp”, *Bahkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 11, 125-144.
- Zara, A. (2000). Kayıplar, yas tepkileri ve yas süreci, yaşadıkça psikolojik sorunlar ve başa çıkma yolları.
- Zisook, S., Iglewicz, A., Avanzino, J., Maglione, J., Glorioso, D., Zetumer, S., Seay, K., Vahia, I., Young, I., Lebowitz, B., Pies, R., Reynolds, C., Simon, N. ve Shear, M. K. (2014). Bereavement: Course, consequences, and care. *Current Psychiatry Reports*, 16(10), 482.

BÖLÜM 5

KAFKASYA'DAN OSMANLI COĞRAFYASINA GÖÇ VE SAĞLIK MESELESİ¹

Ömer KARATAŞ²

¹ *Bu çalışma doktora tezinden üretilmiştir. Karataş, Ömer. “Çerkeslerin Sivas-Uzunyayla’ya İskânları ve Karşılaştıkları Sorunlar (h. 1277-1287/m. 1860-1870).” EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (2012).

² Dr. Öğretim Üyesi. Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi ABD. E-mail: omerkaratas4510@gmail.com; ulucamili@hotmail.com

Giriş

Avrupa'da başlayan ve daha sonra kurumsallaşan sömürgecilik sitemine Rusların entegre olmalarını XIX. yüzyıldaki faaliyetleri ekseninde ele almak mümkündür. Mesela Türkistan ve Kafkasya işgallerinin daha yeni başladığı dönemlerde Rusya Dışişleri Bakanı M. Gorçakov'un (1856-1882) 1864'teki beyanatı Rus İmparatorluğu'nun sömürge niyetini açığa çıkarır. Gorçakov beyanatında, sömürgeci tavırlarını şöyle ele verir: “Rusya'nın durumu gelişen bir devlet örgütlenmesinden yoksun göçebelerle ilişkiye giren uygar devletlerinkiyle aynıdır. Bu göçebelerin akınlarına ve yağmalamalarına set çekmek için onları hakimiyetimiz altına almalı ve sıkıca kontrol etmeliyiz. Ama daha uzakta başkaları da var. O halde biz de daha uzağa gideriz. Bu Fransa'nın başına Afrika'da, Birleşik Devletlerin başına Amerika'da, İngiltere'nin başına Hindistan'da gelmişti. Sadece ihtirasımızdan değil aynı zamanda zorunluluktan ilerliyoruz.” Gorçakov'un Kafkasya ve Türkistan'a ilişkin olarak bu açıklamaları İngiliz ve Fransız emperyalistlerin savlarının kelimesi kelimesine tekrarıdır (Ferro, 2002: s.19-41). Ayrıca Marc Ferro eserinde durumu şu örnekle açıklar: “Fransa'nın Üçüncü Cumhuriyet (Prusya karşısında Sedan bozgununu, İmparatorluğun Avrupa politikasının iflasını ve Alsace-Lorraine bölgesinin kayıp edilmesini unutup izleri silmek için, fetihçi bir politikaya yönelir.) Hansi'nin, Çin Hindi ve Tunus'ta yürütülen fetihlerin destekçisi Jules Ferry'e gönderdiği mecazi notta bunu çok güzel anlatır. “İki çocuğumu kayıp ettim. Siz bana iki hizmetçi armağan ediyorsunuz.” Fransa'daki aynı alternatif oyun Rus İmparatorluğunda da sahnelenir. XIX. yüzyılda, isteklerinin Orta Avrupa'da art arda iki kez reddedilmesi üzerine Ruslar egemenlik hırsını Kafkasya ve ardından Uzak Doğu'ya yöneltir. Kırım Savaşından sonra, bu yayılcı dönem Kafkasya'nın işgali ve “pasifleştirilmesi”, Taşkent (1865), Semerkant (1868), Hive ve Hokand (1876) ve nihayet Amur ve Usuri bölgesinin işgal edilmeleriyle son bulur (Ferro, 2002: s.33).

Kafkasya, insan yaşamı açısından hem zorlu coğrafi koşullara hem de zengin kaynaklara sahiptir. Ayrıca mağlup halkların sığınağı da olan Kafkasya çok sayıda etnik yapıyı bünyesinde barındırmıştır (Berje, 1990: s.9; Baddeley, 1995: s.21-23; Tavkul, 2007: s.12-13; Taşçı, 2022: 95-160). Kafkasya, hem başka milletlerin saldırılarından korunmak isteyen kavimlere sığınmak olması hem de büyük siyasi güçlerin stratejik konumundan dolayı bölgeyi kontrol etmek istemesi nedeniyle sürekli gündemde kalmıştır (Temizkan, 2018: s.27).

Tarihin seyri içerisinde Kafkasya'ya sahip olmak isteyen hiçbir güç bölgede tam hakim olamamıştır (Temizkan, 2018: s.28). Son birkaç asırda ise Kafkasya'da Osmanlı ve Rusya arasında mücadelelerin yoğunlaştığını görmekteyiz. Bölgenin stratejik önemine binaen mücadelelerin başlangıcı XIX. yüzyıl öncesine dayanmaktadır (Berber, 2011: s.19-20; Çaycıoğlu,

2017: 115-132). Ama Kafkasya'daki Rus harekâtı Gürcü Krallığının ilhakiyla da daha kolay hale gelmiştir (Gordin, 2014: s.48).

Rus Devleti bir asır boyunca sistematik olarak Kafkasya'yı işgal etme planı yapmıştır. Planlar genelde Kafkas bölgesinde görev yapan ve bu coğrafyayı tanıyan askeri idarecilerin Rus Devleti merkezine gönderdiği rapor ve bilgiler neticesinde şekillenmekteydi. Mesela, Zubov, Lazarev, Prens Tsitsianov, Kotlyarevskiy, Yermolov, Paskyeviç ve Rozen (Gordin, 2014: s.36) gibi Kafkasya'da görevlendirilen komutanların raporları Kafkasya'nın işgalini kolaylaştırmıştır. Kafkasya konusunda en yetkin kişilerden biri olan Platon Zubov, "1834 Kafkas Bölgesi ve Rusya'ya Ait Toprakların Tanıtımı" adlı eserinde Kafkasya ile ilgili meselenin çözülmesi için bölgede mevcut sosyal yaşamı ortadan kaldırmaya yönelik birtakım tavsiyelerde bulunmaktadır. Rus okullarının bölgede açılması, buradaki Kafkas halklarının din değiştirmeleri ve halkın lükse alıştırılması bu tavsiyelerdendir (Özden, 2001: s.143). Bölgeye Rus birliklerinin gönderilmesiyle ve yeni istihkâm mevkiilerinin kurulmasıyla bu tavsiyelerin hayata geçmesi için devam edilmiştir (Gordin, 2014: s.255-303). Daha sonra Kafkasya'nın işgali için Ruslar tüm güçleriyle faaliyette bulunmuşlardır. Bu faaliyetler, Prens Baryatinski'nin de (1856-1860 yılların da Çar'ın Kafkas Naibi) dediği gibi "*Kafkasya'yı Rus toprağı haline getirmek için Dağlıları bütün kıyından temizlemeliyiz*" prensibine uygun şekilde yapılmıştı. Bu prensip çerçevesinde 1864 yılında Çerkesya bitmiş ve Çerkes kabileleri yurtlarından sürülmüşlerdi (Özden, 2001: s.143-144; Gordin, 2014: s.305; Esadze, 1999: s.111-122; Taşçı, 2019: 73-110). 21 Mayıs sabahı Kafkas Savaşı'nın bitişini kutlamak amacıyla Kabaada düzlüğünde tüm askeri birimlerin katılımıyla bir ayin ve geçit töreni yapılmış; II. Aleksandır'ın mesajı okunduktan sonra savaşta görev alanlara nişanlar verilerek tören sona ermiştir (Esadze, 1999: s.125).

Rus İmparatorluğu'nun Kafkasya'yı işgal etmesi sonucunda bölgede yürüttüğü baskıcı tutum ve çeşitli siyasi gelişmeler sonucunda buradaki halklar, Osmanlı coğrafyasına 1856- 1920 yılları arasında zorunlu olarak göç etmiştir (Saydam,1997: s.81; Bice, 1993: s.45; Habiçoğlu, 1998: s.123-152). Bu süre zarfında Osmanlı coğrafyasına Çerkesler, Dağıstanlılar (BOA. DH. MHC. 1/63;1/65) Nogaylar (BOA. ML. MSF. d. No: 12538; d. No:15815; d. No:16633A.; Eren, 1996: s.64-66), Çeçenler, Karaçaylılar (Karataş, 2014: s.529-534) ve Kumukların (Karataş ve Arbatlı, 2015: s.104-117; Saydam, 1997: s.93; Habiçoğlu, 1998: s.75-76) göç ettiklerini Osmanlı ve Rus (Karataş, 2015: s.646-655) kayıtlarından görmektediriz.

Osmanlı Devleti'nin "*İskân Politikası*" Kafkasya'dan Anadolu'ya gelen göçmenlerin yerleşim yerlerini de belirlemiştir. Buna göre göçmenlerin deniz yoluyla geldikleri Osmanlı sahillerine yakın Anadolu ve Rumeli sancakları ilk yerleşim yerleriydi (Sever, 1999: s.35; Habiçoğlu,1998:153).

Göçmenlerin iskan için arazisi geniş bölgeler tercih edilmiştir. Mesela Sivas-Uzunyayla (Karataş, 2012: s.1-59), Adana-Çukurova, Muğla-Polatova (Saydam,1997: s.154; Habiçoğlu, 1998: s.54) gibi yerler bu türdendir. 1859-1879 yılları arasında Osmanlı Devleti'ne Kafkasya'dan gelen göçmen sayısı tahminen 2 milyon olarak hesaplanmaktadır. Göçün zorluğu nedeniyle bu gelenlerden bir buçuk milyonu (1.500.000) hayatta kalarak ve Osmanlı topraklarına iskân edilmişlerdir (Karpat, 2010: s.170). Ayrıca göçmenlerin Anadolu (Berber, 2011: s.17-49; Tepekaya, 2006: s.463-480) ve Rumeli'de de (Koyuncu, 2014: s.715-718; Dobрева, 2016: s.43-74) iskân edildiklerini takip etmek mümkündür.

Çalışmada; Rusların Kafkasya'yı işgali sonrasında başlayan zorunlu göç sürecinde Osmanlı coğrafyasına 1860-1865 yılları arasında gelen göçmenlerin yaşadıkları ve maruz kaldıkları sağlık sorununa değinilmiştir. Ayrıca Osmanlı Hükümeti'nin Kafkas göçmenlerinin sağlık sorunlarına yönelik çalışmaları Osmanlı Arşivi ve ilgili literatürden istifade edilerek ele alınmıştır.

1. Göç ve Sağlık Sorununun Ortaya Çıkışı

Kafkas göçlerinin başladığı yıllarda Osmanlı Devleti'nin pek çok iç ve dış sorunla uğraştığı bilinmektedir. Mesela Osmanlı Devleti, göçün hemen öncesinde Kırım savaşıyla başlayan hayal kırıklığı ve ardından savaş neticesinde karşılaşılan büyük sorunlar ile uğraşmıştır (Karayaman 2008: s.67-70). Eflak ve Boğdan meselesi ve Romanya'nın bağımsızlığı, Cidde ve Suriye ayaklanmaları ile Sırbistan'daki hadiseler bu cümledendir. Bu gelişmeler bağlı olarak Osmanlı Devleti'nin çözüm bekleyen güçlüklerle mücadele ettiğini söylemek mümkündür. Bunlar yetmezmiş gibi yeni bir güçlük zuhur etmekteydi. Bu da Osmanlı'yı güvenli bir liman olarak gören ve bu coğrafyaya gelmekte olan Kafkasya halklarının kitlesel göçleriydi.

Savaş, kıtlık ve göç olaylarının yaşandığı yerlerde mağduriyetlerin yaşanması beklenen bir sonudur. Bu olayların yaşandığı yerlerde özellikle barınma, yeme-içme, giyim ve sağlık konuları genelde ön plana çıkar. Çünkü insanların hayatta kalmaları bunlara bağlıdır. Kitlesel zorunlu göçler insan ölümlerinin en yoğun yaşandığı olaylar arasında sayılmaktadır. Bu ölenlerden birçoğu kadınlar, hastalar-yaralılar, yaşlılar ve çocuklardır. Ayrıca zorunlu göçler öncesi, göç yolculuğu sırası ve göç edilen yerde ölümlerin gerçekleştiğini görmekteyiz. Ölümlerin sayılarını artıran en belirgin sebep pek çok yokluk nedeniyle ortaya çıkan salgın hastalıklardır. Bu bağlamda Kafkasya'dan zorunlu göçe maruz kalan topluluklar salgın hastalıklardan etkilenmiş ve önemli sayıda insanını kayıp etmiştir.

Kafkasya'dan Anadolu topraklarına göçmenler deniz ve kara yoluyla gelmişlerdir. Bu iki farklı yolla gelen göçmenler birbirinden farklı sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Bu sorunlarla mücadele eden

göçmenlerin hayatta kalmaları onların hanesine büyük bir zafer olarak kayıt etmek gerekir. Çünkü onlar sahip oldukları tüm maddi varlıklarını kayıp etmiş ama buna rağmen hayata tutunma yollarını aramışlardır. Kafkas göçmenleri zorunlu göç yolculuğu öncesi bazı beklentiler içerine girmiş olmaları oldukça normal karşılanmaktadır. Bu beklentileri barınma, sağlık, yerli ahaliyle uyum, dil ve iletişim, hukuksal sorunlar ve eğitim sorunu olarak sıralamak mümkündür. Hatta bunlara daha fazla ilaveler sorupmak mümkündür. Fakat bu beklentilere tam anlamıyla kavuşacak göçmenlerin sağlıklı bir şekilde hayta kalmaları gerekmektedir.

Göçmenlerin Kafkasya'nın sahillerine ve iskelelerine yığılması Rusya ve Osmanlı Devleti tarafından beklenmemektedir. Fakat Kafkas halklarının sosyal yaşamları nedeniyle tüm kabile üyeleri hep birlikte hareket etmeye başlamışlardır. Bu yüzden göçler çok kısa süre içinde kitlesel hale gelmişti. Ardından Kafkas halklarının çok büyük kısmı sahillere yığılmış ve adeta bu sahilde can pazarı kurulmuştu. Göçmenlerin amacı hep birlikte bir an önce Halifenin topraklarına geçmekti. Ama bu kadar sayıda insanı taşıyacak nakliye araçları o dönemin şartlarına göre mümkün değildi. Bu yüzden Kafkas göçmenleri aylarca gemi veyahut kendilerini Osmanlı sahillerine götürecek araçları beklemek zorunda kalmışlardır. İki devletin de (Osmanlı-Rus) göçmenlerin taşınmasına tahsis ettiği deniz araçları yine de yetersizdi. Bunlara ek olarak bir kısmı insanlık için bir kısmı ise para için Karadeniz sahillerinden birçok balıkçı ve denizci taka ve sandalları göçmen nakliyesinde görev aldılar. Ancak bu teknelerin kapasitelerinin üstünde göçmenlerin adeta istif edilmesi pek çok batma ve ölümün yaşanmasına neden oldu. Durumdan haberdar olan Osmanlı Hükümeti göçmenlerin bu yolla taşınmasını yasakladı. İki devletin tahsis ettiği deniz araçlarına kapasitelerinin üzerinde yolcu alınması insanların birbirine yakın temasta bulunması anlamına gelmekteydi. Bu da hastalığın hasta olmayana bulaşmasına ve hastalığın bir salgın haline gelmesine neden olmaktadır. Göçmenler aylarca Kafkasya sahillerinde deniz vasıtası beklediklerinden dolayı ellerindeki tüm yiyecekleri tüketmişlerdi. Ayrıca üzerlerindeki kıyafetler de bu bekleme esnasında parçalanmış ve perişan duruma gelmişti. Tüm bu süreçte ancak pek az kişi iyi bir durumda göç edebiliyordu (Habiçoğlu, 1993: s.78-79). Normal zamanlarda 50-60 kişilik araçlar 5-6 katından fazla insanı taşımaya çalışıyordu (Fonvill, 1996: s.77).

Az önce de değindiğimiz gibi Kafkas göçmenleri Osmanlı Devleti'ne gelmeden önce iç içe uzun süre beklemeleri, yetersiz beslenme ve hijyen eksikliği gibi nedenlerden dolayı çeşitli hastalıklara yakalanmışlardır. Sahillerde günlerce yetersiz beslenme ve diğer kişisel bakımlardan yoksun olan kitleler içinde hastalıklar yayılmaya ve bir salgına dönüşmeye başlamıştır. Hatta Karadeniz ve diğer Osmanlı limanlarına gelen göçmenler belli başlı hastalıkları da kendileri ile beraber getirmişlerdir. Göçmenlerin beklenen-

den çok gelmesi onların iskân edilmesini geciktirmekteydi. Bu gecikme hastalık taşıyanların hastalığının bulaşma ve yayılmasını kolaylaştırmaktaydı. Böylece bazı göçmenlerde bulunan hastalık diğer göçmenlere de sirayet etmiş ve göçmenlerin arasında salgın hastalık alarm düzeyine çıkmıştır.

Göçmelerin Kafkasya'dan Anadolu'ya Osmanlı Devleti'nin beklediğinden fazla gelmeleri ve kalabalık olarak gelen göçmenleri yolculuk öncesi tifüs hastalığı (Saydam, 1997: s.127) taşımaları nedeniyle sağlık sorunu alarm düzeyine çıkmıştır. Tifüs hastalığı dışında göçmenlerde çiçek hastalığı da yine salgın hale gelmiştir.

2. Kafkas Göçmenlerinde Görülen Hastalıklar

Kafkas göçmenleri Osmanlı Devleti'ne daha gelmeden hastalanmışlardı. Onların topluluk halinde hareket etmeleri, hastalıklarını tedavi edecek ilaç ve müdahalenin olmayışı (Habiçoğlu, 1993: s.79), yetersiz beslenme, temizlik şartlarının yoksunluğu ve ortamın olmayışı (Kardaş, 2010: s.54) gibi sebepler onların hasta bir şekilde göç etmelerine sebebiyet verdi. Onlar hem yorgun ve bitkin hem de hastaydı. Bu süreç dışında Osmanlı limanlarına ayak basan şanslı göçmenler bu kez de iskân yerlerinin belirlenmesi için beklemek zorundaydılar. Çünkü Osmanlı Hükümeti bu kadar sayıda göçmen beklemediğinden dolayı onların iskân edileceği yerleri ivedilikle tespit etmekteydi. Neticede zaten hasta olan göçmenlerin varlığı bu bekleme esnasında hasta olmayan göçmenlere de hastalığın bulaşmasına neden olmuşlardır. Bu sürecin uzaması ve diğer sebeplerle bir araya gelince Osmanlı makamlarını yeni bir sorunla uğraşmak zorunda bırakmıştı. Sağlık sorunu artık ciddi bir boyuttaydı (Saydam, 1997: s.178-179). Aslında yüzyıllardır Ruslara karşı silahlı mücadelede bulunan Kafkas göçmenleri için yeni mücadele sahası salgın hastalıklara karşı olacaktır. Mücadele edilecek salgın hastalıkların ismi tifüs ve çiçek hastalıklarıdır.

Osmanlı kayıtlarına yansıdığı kadarıyla Kafkas göçmenlerinin yakalandığı en dikkat çekici hastalıklar tifüs ve çiçek hastalıkları olduğunu takip etmekteyiz. Bu hastalıklar salgın haline gelmiş ve hastalıklardan çok sayıda ölümler meydana gelmiştir. Ayrıca Osmanlı coğrafyasının çeşitli yerlerine iskân edilen göçmenler iskân yerlerinden dolayı sıtma hastalığına da yakalandıklarını görmekteyiz.

“Bu hastalıklardan biri olan tifüs çok eski devirlerden beri bilinen, insandan insana bitler aracılığı ile bulaşan, savaş, kıtlık ve sefalet dönemlerinde salgın halinde seyreden, ateşli bir hastalıktır. Hastalığa sebep olan Rikketsiya Prowazeki adlı bakteri ancak canlı hücre içerisinde üreyebilir. Ateşli dönemde bulunan hastanın kanını emen bit, hastalık etkenini almış olur. Rikketsiyalar bitin içerisinde çoğalarak beş gün sonra üredikleri hücreleri patlatmak suretiyle bitin sindirim borusuna dökülür ve oradan dışkıyla dışarıya atılırlar. Bitlerin kan emerken döktükleri tükürük salgısı

insanda kaşıntı yapar. İşte bu kaşınma sırasında bitin dışkıyla çıkardığı tifüs etkeni kan emerken açılan yaradan vücuda girer. Bununla beraber kurumuş toz halindeki bit dışkısının göze veya solunum yoluna kaçmasıyla hastalığın bulaşması mümkündür. Hastalık etkeninin vücuda girişinden itibaren geçen 10 ile 13 günlük süre, hastalığın kuluçka devrini oluşturur. Tifüs, baş ağrısı, ateş, üşüme, titreme, halsizlik ile kendini gösterir. Hastalar şiddetli baş ağrısı çeker, gözleri kızarır ve ışıktan rahatsız olur hale gelirler. Kısa zaman içerisinde 40 dereceye kadar yükselen ateş hastanın iyileşmesi ya da ölümüne kadar yüksek kalır. Ateşin yükselmesinden ortalama 4 ile 6 gün sonra omuzlarda, göğsün yan tarafında, kollarda pembe renkli deri döküntüleri görülmeye başlanır. Bu nedenle hastalığa lekeli humma adı da verilmiştir. Deride döküntülerin oluşmasını takip eden iki hafta, hasta için oldukça kritiktir. Hasta çok halsizleşir, bilinci bulanır ve kaybolur. Çevrelerine boş ve anlamsız gözlerle bakan hastalarda hayal görme, uyku hali, koma ortaya çıkabildiği gibi saldırganlık ve intihar eğilimi de görülebilmektedir. Bu dönemi atlatabilen hastalarda ateş düşer, bilinç açılır ve iyileşme başlar” (Özer 2016: s.219).

Göçmenlerin iç içe yaşamaları tifüs hastalığının hızlı bir şekilde yayılmasına neden olmuş ve bu hastalık göçmenlerin ölüm sayılarını arttırmıştır.

Çiçek hastalığı yada salgını da göç döneminde karşılaşılan bir diğer hastalık türüdür.

“Çiçek (Smallpox), orthopoxvirus ailesinden variola virüsünün neden olduğu akut bulaşıcı bir hastalıktır. 15.-16. yüzyıldan beri insanlarda salgınlara neden olduğu bilinmektedir. Virüs, insandan insana enfekte vücut sıvılarıyla doğrudan temasla, damlacık yoluyla ya da hasta kişiye ait kontamine eşyalardan (giysi, yatak vs.) bulaşabilir. Virüsün tek doğal kaynağı insandır. Kuluçka dönemi 7-17 gündür. Bu dönemde herhangi bir belirti-bulgu yoktur ve bulaştırıcılık söz konusu değildir. Bu dönemin ardından ateş, kırıklık, baş ağrısı, sırt ağrısı ve bazen de kusma gibi belirtilerin görüldüğü prodromal dönem başlar. 2-4 gün süren prodromal dönemin ardından ateş düşer; kişi kendini daha iyi hisseder ve döküntüler başlar. İlk olarak yüzden başlayıp, sonra kollara ve bacaklara yayılan döküntüler, önce maküler formda iken, sonra papüler-veziküler ve püstüler forma dönüşür. Döküntüler kol ve bacaklarda gövdeden daha çoktur. İlk döküntüden sonraki 8-14. günlerde döküntüler kabuklanmaya başlar. Bulaştırıcılık, döküntüler başladıktan sonraki ilk haftada en fazla olup, kabuklar dökülünceye kadar devam eder. Son kabuk döküldükten sonra, kişi artık bulaştırıcı değildir. Bu dönem üç hafta sürer” (Alkoy, 2003: s.246).

Aslında düzensiz beslenme, hijyen ortamının olmaması nedeniyle insanların kişisel bakımlarını yapamaması tifüs hastalığına ve kitlesel birliktelik sonucunda da çiçek hastalığının yayılmasına sebep teşkil etmiştir.

3. Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler

Kafkasya'dan gelen göçmenlerin salgın hastalıklardan korunması oldukça önemliydi. Bu yüzden Osmanlı coğrafyasına ayak basan Kafkas göçmenlerinin yakalandığı tifüsün yayılımını durdurmak için Meclis-i Tıbbiye derhal harekete geçmişti. Meclis-i Tıbbiye Çerkes*¹ göçmenlerinin taşıdıkları tifüs hastalığının yayılmaması için gerekli tedbirlerin alınması için hükümete hastalık ile ilgili açıklamalar yapmıştır. Meclis-i Tıbbiye'nin tespit ve önerilerini Hükümetin aldığı tedbirler arasında görmekteyiz. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

- Kafkas göçmenlerinin çadırlara yerleştirilme ve tifüsün yayılma hızını durdurma ilk önceliktir. Kafkas göçmenlerinin soğuk hava şartlarına geleneksel olarak alışık olmaları çadıra alınma uygulamasının onlara zarar vermeyecektir.

- Kafkas göçmenlerinin misafir yada geçici bir şekilde yerleştirildiği hanlar bu sürenin bitmesi sonrasında ve göçmenlerin daimi iskân yerlerine hareketleri esnasında boşalan hanlar sahipleri tarafından teslim alınmadan önce dezenfekte edilerek iyice temizlenecektir.

- Kamu sağlığını tehditten korumak amacıyla karantinaya geçilecektir (BOA; HR. TO 433/79 2 Ağustos 1860).

Yukarıda alınan tedbirler, hem yeni gelecek olan göçmenlerin geçici olarak yerleştirilmesi düşünülen hanlarda ikametleri esnasında bu hastalığa yakalanmasına engel olmak hem de göçmenlerle daha az temasa geçmeleri nedeniyle kamu sağlığını koruma hedeflenmiştir.

Salgının giderek yayılması yeni bir tedbiri zorunlu kılmıştır. Bu tedbir yeni bir hastane kurulması şeklinde tecelli etmiştir. Nitekim Üsküdar'da misafir olarak bulunan Kafkas göçmenlerinin sağlık durumlarının daha iyi kontrol edilmesi ve hastaların tedavisi gibi sebepler hastanenin kurulma gerekçeleridir. Bu hastanenin Toptaş kışlasında yapılmasına karar verilmiştir. Hastanenin kurulması için gerekli olan meblağ 10.555,5 kuruş olarak hesaplanmıştır. Meblağ ivedi bir şekilde devlet hazinesinden talep edilmiştir. Hemen ardından hazineден istenen meblağ tedarik edilmiştir (BOA; İ. DH 453 /30060 3 Nisan 1860).

İstanbul'a gelen göçmenlerin tifüs hastalığı taşıdığı ve bu hastalığın diğer göçmenlere bulaşmaması için yeni gelen göçmenlerin ivedilikle iskân olunacakları yerleşimlere göndermeyi isteyen hükümet salgının ya-

1 * Kafkasya halkları, genel kabulde Çerkes veya Çerkez olarak adlandırılmaktadır. Bu yanlış bir adlandırmadır. Çünkü Çerkesler Kafkas toplulukları içinde en kalabalık kitleyi oluşturur ama onların yanında Abazalar, Karaçay-Malkarlılar, Osetler, Çeçen-İnguşlar, Dağıstanlılar, Kumuklar ve Nogaylar da Kafkas halklarındandır. Bu yanlış adlandırmanın Osmanlı memurları tarafından Kafkasya'dan gelen neredeyse tüm göçmenlere Çerkes adıyla kayıt altına alınmasıyla başladığını söylemek mümkündür.

yılmasına mâni olmak istemiştir. Bu yüzden hükümet yerel idarecilere durumu anlatmıştır. Hükümet göçmenleri bir an önce iskân mahallerine sevk edilmelerini isterken Muhâcirîn Komisyonu tarafından gelen göçmenlerin hane miktarları ve nüfuslarının kayıt altına alınmasını ve yapılacak masrafların tespit edilmesi de hükümetçe istenmiştir (BOA; İ.MMS 18/762 27 Nisan 1860). Böylece Hükümet, hem göçmenlerin bir an önce istedikleri mahallere göndermiş hem de salgının tüm göçmenlere sirayet etmesini engellemeye çalışmıştır.

Osmanlı coğrafyasına gelen göçmenlerin kabilevi şekilde toplu olarak hareket etme istekleri hükümetin yaklaşımını da belirlemiştir. Bu bağlamda göçmenlerin Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki boş ve verimli arazilere ivedilikle sevk ve iskân edilmeleriyle olası salgının kapsamı daraltılmış olacaktır. Ama hasta olan göçmenlerin daimî iskân yerlerine sevki belli bir süre zarfında durdurulmuştur. Mesela, Yozgat'a iskânları düşünülen Abaza Altıkesekek kabilesinin iskân zamanı geciktirilmiştir. Bunun sebebi kabile içerisinde hastaların olmasıdır. Durum kabilenin reisleri olan Hacı Bolad ve Şaban Efendi'ye bildirilmiştir. Buna göre adı geçen kabileye kış ayını Canik sancağında misafir olarak geçirmeleri için hükümetçe izin verilmiştir (BOA; A.MKT. MHM 219/41 18 Mayıs 1861 Sâdaret'ten Muhacirin Komisyonu Başkanı Hafız Paşa'ya Tezkire). Bu tarz uygulamalar hastalığın yayılmasını ve daha fazla ölümlerin meydana gelmesini engellenmiş olmaktadır.

Osmanlı sağlık birimleri 1860-1864 yılları arasında Kafkasya'dan kitlesel göçle gelen göçmenlerin taşıdıkları hasatlık türlerinden artık haberdardı. Bu yüzden hükümet, daha sonra gelecek olan göçmenlerin tedavisinde ve alınacak tedbirlerde büyük bir tecrübeye sahipti. Hatta hükümet bu tecrübesini 1864 Çerkes- Rus savaşı sonrası yeniden başlayan kitlesel göçlerde önceden tedbirler almıştı. Bu tedbirlerden biri çocuk ölümlerini engellemeye yönelikti. Hükümet göçmen çocuk ölümlerinin önüne geçmek için henüz çiçek hastalığına yakalanmamış olanlara aşı yapmaları için sağlık personeli görevlendirmiştir (BOA; A.MKT. MHM 304/51 29 Haziran 1864, A.MKT. MHM 319/81 7 Aralık 1864).

Osmanlı Devleti'nin elindeki sağlık personeli ile Kafkasya'dan gelen göçmenlerin tedavisini karşılamak pek mümkün değildi. Her ne kadar göçmenlerin tedavilerine bakacak olan tabipler ve eczacılar yoğun olarak çalışsa da yine de personel eksikti. Bu yüzden mevcut tabiplerin sayıca yetersizliği başka bir uygulamayı başlatmıştır. Bu uygulama tabiplerin ihtiyaç bulunan mahallere geçici olarak görevlendirilmesiydi (BOA; A.MKT. UM 29 Eylül 1861, Kardaş, 2010; s.52-55). Tüm gayret ve tedbirlere rağmen göçmenlerin salgın hastalıklardan ölmesine mâni olunamamaktaydı. Göçmenler Osmanlıya ilk ayak bastıkları yerlerde, misafir-geçici olarak yerleştirildikleri mekanlarda ve de sürekli iskân yerlerinde daha

önce kaptıkları hastalıklar nedeniyle yaşamlarını yitirmekteydiler. Mesela Amasya Sancağı Karadeniz'e yakınlığı nedeniyle göçmenlerin misafir olarak yerleştirildikleri adeta toplanma merkezlerinden biriydi.

Samsun'dan Amasya'ya oradan da Harput ve Sivas'a iskân edilmeleri amacıyla gönderilen göçmenlerin yola çıktıkları esnada çoğunlukla hasta oldukları biliniyordu. Bu yüzden göçmenlerin arasında daha Amasya'ya varmadan büyük miktarda ölümler meydana gelmekteydi. Hayatta kalan göçmenlerin oraya varmalarından sonra ise hastaların tedavilerini yapacak olan tabipler bulunmamaktaydı. Amasya Mutasarrıfı Amasya tarafına misafir olarak sevk hasta göçmenlerin yola devam etmelerinin mümkün olmaması nedeniyle onların tedavi edilmesi için tabip ve ecza yardımı talep etmiştir. Amasya Mutasarrıfı tarafından Osmanlı yetkili makamlarına aktarılan bu vahim duruma merkez müdahale etmiştir. Bu yapılan müdahale Samsun'dan Mektebi-i Tıbbiye'den Binbaşı Edhem Efendi ve beraberinde bir eczacı ve bir miktar ecza gönderilmesi şeklindedir. Binbaşı Edhem Efendi ve beraberinde bir eczacı, Amasya'ya geçici olarak göreve gönderilmişlerdir. Göçmenlerin tedavi etmek için geçici görevle gönderilen Edhem Efendi ve bir eczacının hasta göçmenlerin çokluğu nedeniyle belli bir süre daha Amasya'da kalmaları yönünde hükümetten müsaade istenmiştir. Amasya Mutasarrıfının bu isteği hükümet tarafından kabul edilmiş ve durumdan Canik Mutasarrıfı haberdar edilmiştir (BOA; A.M-KT. MHM 312/41 19 Eylül 1864).

Kafkas göçmenlerinin yaşadıkları sağlık sorunlarından biri de Osmanlı Devleti'nde iskân sırasında ortaya çıkmıştır. Mesela, Adana Çukurova civarlarına iskân edilen göçmenler bataklıktan dolayı sıtma hastalığına yakalanmışlar ve bundan dolayı göçmenlerden ölümler meydana gelmişti. Sıtmadan kurtulmak amacıyla göçmenler Çukurova'nın iklimi nedeniyle Muhâcirin Komisyonundan ve hükümetten iskân yerlerinin değiştirilmesini talep etmişlerdir. Bu talep yetkili makamlarca uygun bulunup burada olan göçmenlerin Uzunyayla'ya iskânlarına izin verilmiştir (BOA; HR. TO 507/66 30 Kasım 1864).

Kafkasya'dan kitlesel ve yoğun bir şekilde Osmanlı coğrafyasına yapılan göçler neticesinde Osmanlı sağlık hizmetlerinin tecrübe kazandığını söylemek mümkündür. Nitekim Osmanlı Devleti'ne çok fazla Kafkas göçmenlerinin gelmesi nedeniyle Meclis-i Sıhhiye tarafından onların sağlık durumları ile ilgili aldığı kararlar bu cümledendir. Meclis-i Sıhhiye tarafından hükümete takdim edilen Mazbatada yer alan kararları şöyle sıralamak mümkündür:

- Kafkas göçmenleri belli bir düzenle iskân mahallerine gönderilmeli,
- Kafkas göçmenlerinin belli bir noktada toplu halde bulundurulması,

- Göçmenlerin ihtiyaçlarının acil karşılanması,
- Kafkas göçmenlerin vefat edenlerin uygun bulunan yerlere hemen gömülmesi,
- Taşra memurlarının alınan tedbirlerin uygulanmasında dikkatli ve özenli olması,
- Göçmenlerin temel gıda ihtiyaçlarının karşılanması,
- Vefat eden göçmenlerden meydana kalanların üzerine az toprak atılması, ortada kalan cenazelerin acilen memurlar ve ahali tarafından kaldırılması,
- Kafkas göçünün başlangıcında gelecek sayının tam bilinmemesinden dolayı büyük bir sağlık sorununun yaşandı. Fakat şimdi gelecek göçmen sayısından haberdar olduğundan dolayı Meclis-i Sıhhiyenin aldığı tedbirlerin göçmenlerin gideceği yerlere önceden bildirilmesiyle ön hazırlığın önceden yapılacak olması,
- Kafkas göçmenlerinin iskân yerlerine kış ayında gönderilmeyecek. Kış aylarında yolculuk yapan hastalardan ölümlerin çok olması nedeniyle göçmenlerin daimî iskân yerlerine ilkbahar itibariyel gönderilmeye başlanması,
- Kafkas Göçmenlerin daimî iskân mahallerine ilkbahardan itibaren gönderilme meselesinin Kafkas göçmenlerinin ileri gelenlerine anlatılması ve ikna edilmesi,
- Kafkas göçmenleri kış ayında bekletilmelerine karşı gelir ve ilkbaharı beklemek istemezlerse görevli memurlar tarafından göçmenlerden vefat edenlerin nerelere ve nasıl gömülecekleri anlatması,
- Bir yerde iskân edilen göçmenin başka bir yere geçmesine müsaade edilmemesi,
- Kafkas göçmenlerin iskân yerlerine sevk edildiği sırada nakliye araçlarına fazla insan bindirilmemeli,
- İskân mahallerine sevk edilen Kafkas göçmenlerine yeterli miktarda yiyecek ve içecek verilmesi ve göçmenlerin beslenmelerine dikkat edilmesi (BOA; HR. TO 507/66 30 Kasım 1864).

Yukarıda sıralanmış olan maddelerde Meclis-i Sıhhiye, göçmenlerin sağlık sorunlarının çözümü için alınması gerekli olan tedbirlere yer vermiştir. Meclis-i Sıhhiyenin hazırladığı bu tedbir listesi göçmenlerin iskân olduğu ve iskâna açılan her tarafa gönderilmiştir. Bu bağlamda Osmanlı Hükümeti, Kafkasya'dan gelen göçmenlerin sağlık sorunlarını imkânları neticesinde çözmeye çalıştığını söyleyebiliriz. Ama yine de gelen göçmenlerin beklenenin çok ötesinde olması, Osmanlı Devleti'ndeki tabip

sayısının yetersizliği olması neticesinde çok sayıda göçmenin salgın hastalıklardan ölmesine neden olmuştur.

Kafkas göçmenlerinin Anadolu'ya ayak basmalarından itibaren çeşitli sağlık sebeplerinden dolayı ölümler meydana gelmiştir. Alınan tüm tedbirlere rağmen Trabzon'da günlük vefat sayısı 200-300 olup 1865'e kadar Trabzon'da 53.000 kişi vefat etmiştir (Saydam, 1997: s.179). Abdullah Saydam eserinde Osmanlı coğrafyasına gelen ve henüz iskân edilemeyen Kafkas göçmenlerinden yaklaşık 300-400 bin göçmenin öldüğünü ileri sürmektedir (Saydam, 1997: s.184). Vefat edenlerin defin edilmesi salgın açısından önem arz etmektedir. Mesela Trabzon'a ulaşan Çerkes göçmenler de hastalıklardan ve ölümlerden nasibini almıştır. Çerkes göçmenler, ölenlerin kefenlenmesi, cenazelerinin kaldırılması noktasında devlet ve Osmanlı ahalisinin yardımını almışlardır. Çerkes göçmenlerin cenazelerine, yaşına göre -0-9 yaş arasına 2 metre kefen, 10-15 yaş arasında ölenlere 3 metre kefen, 15 ve yukarısına 4 nadiren 5 metre kefen- kefen verildiğini kayıtlarda görmekteyiz. Mesela, Abaza kabilesinden İlyas bin Abbas 9 yaşında 2 metre kefen, Natuhaç kabilesinden İslam bin Dedeguz 15 yaşında 3 metre kefen verilirken, Şapsıh kabilesinden ölen Havva Hatun binti Tımraş 17 yaşında 4 metre kefenlik verilmiştir (BOA; ML. MSF. d No 1748).

Sonuç olarak;

XIX. yüzyılda bütün dünyada büyük ve sancılı değişimler meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti de aynı değişimlerden nasibini almıştır. Bu yüzyılda siyasi ve iktisadi güç dengeleri ortaya çıkmıştır. Bu dengeler neticesinde demografik ve sosyal hareketler meydana gelmiştir. Bunların ana sebebi Osmanlı Devleti'ne yapılan kitlesel göçlerdir. Neticede Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde başlayan nüfus hareketleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin şekillenmesinde de önemli rol oynamıştır.

Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne Rus Devleti'nin zorlamasıyla zorunlu kitlesel göçler özellikle 1860-1864 yılları arasında meydana gelmiştir. Göç yolculuğu öncesi, yolculuk sırası ve göçmenlerin son durağı olan Osmanlı coğrafyasında Kafkasyalıların önemli bir kısmı hayatlarını yitirmişlerdir.

Osmanlı Hükümeti, vatanlarını terk etmeye zorlanan Kafkas topluluklarına kucak açmış ve onları kabul etmiştir. Ayrıca onlara imkânlar ölçüsünde yardım da etmiştir. Bu fotoğrafın tamamını göstermektedir. Fakat büyük fotoğrafın içinde en dikkat çekici karelerden biri göçün insan kayıplardır. Bu kayıplar "göçün vicdanını" belirleyen önemli unsurlar arasında saymak mümkündür. Osmanlı Hükümeti göç süreci Kafkas göçmenleri arasında yayılan salgınları engellemek adına gayret etmiştir. Ayrıca edinilen tecrübeler dayalı olarak tedbirler de almıştır. Bu tecrübeler daha sonra gelen göçmenlerin korunmasında da kullanılmıştır. Fakat

göçmenlerin tedavisinde ve salgından korunmasına yönelik yapılan iyi niyetli çalışmalar yeterli gelmemiş ve büyük sayıda ölümler gerçekleşmiş olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Defterler

DH. MHC. 1/63; DH. MHC. 1/65; ML. MSF. d No: 1748; ML. MSF. d. No: 12538;
ML. MSF. d. No:15815; ML. MSF. d. No:16633A.

Belgeler

A.MKT. MHM 219/41; A.MKT. MHM 304/51; A.MKT. MHM 319/81; A.M-
KT. MHM 312/41; A.MKT. UM 29 Eylül 1861; HR. TO 507/66; HR. TO
507/66; HR. TO 433/79; İ. DH 453 /30060; İ.MMS 18/762

ARAŞTIRMA ESERLER

Alkoy, S. (2003). Olası Biyolojik Hastalık Olarak Yeniden Gündeme Gelen Eski Hastalık: Çiçek Hastalığı. İstanbul Sağlık Müdürlüğü Salgın Hastalıklar Şubesi. STED, C.12 S.17, s.246-247.

Baddeley, J. F. (1996). *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*. Çev: Sedat Özden, İstanbul: Kayıhan.

Berber, F. (2011). 19. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler. Karadeniz Araştırmaları Dergisi. Güz. Ankara.

Berje, A. (1996). *Kafkasyalı Dağlı Kavimlerin Kısa Tasviri*. Çev: Sedat Özden, İstanbul: Kayıhan.

Bice, H. (1993). *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Çaycıoğlu, (2017), S. O., “18. Yüzyıl Başlarında Rusya'nın Kafkasya Siyaseti: I. Petro'nun İran Seferi”, *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 2, November, s.115-132.

Dobrev, M. K. (2016). Bulgaristan'ın İvraca ve Rahova Kazalarında Yaşayan Çerkeslerin Nüfus Yapısı ve İktisadi Etkinlikleri (1860-1870). *Journal of Caucasian Studies (JOCAS)*. 1(2). S.43-74.

Eren, A. C. (1966). *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat Devri İlk Kurulan Göçmen Komisyonu Çıkarılan Tüzükler*. İstanbul: Nurgök.

Erkan, S. (1996). *Kırım ve Kafkasya Göçleri*, Trabzon: Kafkasya ve Orta Asya Uygulama ve Araştırma Merkezi.

Esadze, S. (1999), *Çerkesya'nın Ruslar Tarafından İşgali Kafkas-Rus Savaşlarının Son Dönemi*. Çev. Murat Paşu. Ankara: Kafkas Derneği.

Ferro, M. (2002). *Sömürgecilik Tarihi*, Çev. Muna Cadden. Ankara: İmge.

Fonvill, A. (1996). *Çerkesya Bağımsızlık Savaşı (1863-1864)*. Çev. Murat Paşu. İstanbul: Nart.

Gordin, Y. (2014). *Kafkas Atlantisi 300 Yıl Süren Savaş*. Çev. Uğur Yağanoğlu. İstanbul: CSA.

- Habiçoğlu, B. (1998). *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, İstanbul: Nart.
- Karataş, Ö. & Arbatlı, M. (2016). Kumuk Türklerinin Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçü. *Tarih İncelemeleri Dergisi* , 30 (1) , 101-120 . DOI: 10.18513/egetid.185919.
- Karataş, Ö. (2014). Karaçay Türklerinin Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçleri. *Tarih İncelemeleri Dergisi* , 29 (2) , 525-538 . DOI: 10.18513/egetid.69181.
- Karataş, Ö. (2015). Rus Arşiv Belgelerine Göre Kafkas Göçü ve Sonrası Gelişmeler (1860-1865), Ankara.
- Karataş, Ö. (2013). 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'ne İskân Olunan
- Çerkes Toplumunda Sosyal Sınıflaşma ve Kölelik. Manisa Celal Bayar Üniversitesi
- Sosyal Bilimler Dergisi,11(1),404-426.Retrieved from.
- <https://dergipark.org.tr/en/pub/cbayarsos/issue/4065/53613>.
- Karataş, Ö. (2012). *Çerkeslerin Sivas-Uzunyayla'ya İskânları Ve Karşılaştıkları Sorunlar (H.1277 1287/M.1860-1870)*. Basılmamış Doktora Tezi. İzmir.
- Karayaman, M. (2008). Kırım Harbinde Sağlık Hizmetleri (1853-1855). *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (2), 59-75. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/usaksosbil/issue/21654/232806>.
- Kardaş, T. (2010). XIX. Yüzyılda Kafkasya'da Salgın Hastalıklar ve Karantina Önlemleri (1800-1900), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları. İzmir.
- Karpat, K. (2010). *Osmanlı Nüfusu (1830–1914)*. Çev. Bahar Tırnakçı. İstanbul: Timaş.
- Koyuncu, A. (2014), *Tuna Vilâyeti'nde Nüfus ve Demografi (1864-1877)*, Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/4 Spring 2014, p. 675-737, Ankara.
- Özden, S. (2001). “21 Mayıs Sürgününün 135. Yılı”, *Çerkeslerin Sürgünü 21 Mayıs 1864* (tebliğler, Belgeler, Makaleler). Ankara Kafkas Derneği
- Özer, S. (2016). I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nde Tifüs (Lekeli Humma) Salgını. *BELLETEN*, 80 (287), 219-260 . DOI: 10.37879/belleten.2016.219.
- Saydam, A. (1997). *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856–1876)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sever, M. (1999), *Kafdağı'nın Bu Yüzü*, İstanbul: Doğan.
- Taşcı, T. A., (2019), “Kafkasya'da Rus İdari Yapıları (1785-1845)”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 14 / 27, October, s.73-110.
- Taşcı, T. A., (2022), “Kuzey Kafkasya Cumhuriyetleri”, 21. Yüzyılda Kafkasya, (ed. Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu), Kitabevi Yay., İstanbul, s.95-160.

Tavkul, U. (2007). *Kafkasya Gerçeği*, Yayınları, İstanbul: Selenge

Tepekaya, M. (2006). 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Kırım Ve Kafkasya'dan Göç Hareketleri Ve Saruhan (Manisa) Sancağı'na Göçler. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*.6(2).463-480. <https://dergipark.org.tr/en/pub/egetdid/issue/34423/380238>.

Temizkan, A. (2006). Rusya ve Osmanlı Devleti'nin Kafkas-Ötesinde Nüfuz Mücadelesi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. 6(2).447-462.

Temizkan, A. (2018), *Araftaki Kafkasya*, İstanbul: İdeal.

BÖLÜM 6

TURİZM SEKTÖRÜNDE MAVİ YAKALI ÇALIŞANLARIN ÖRGÜTSEL SESSİZLİĞİ¹

Zekeriya ŞAHİN²

¹ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi II Kitapçığında Yayınlanmıştır.

² Dr. Öğr. Üyesi, Milli Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, İşletme ve Yönetim Bilimleri Bölümü, zsahin2@msu.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-2811-3264

1. GİRİŞ

Günümüzde örgütlerde başarı oranının yüksek olabilmesi için iş görenlerin fikirlerine ve deneyimlerine çok fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Bu amaçla iş görenlerin çalıştıkları örgütün hedeflerini benimsemiş, bunun yanında buldukları örgüt içerisinde ihtiyaç duyulan zamanlarda düşüncelerini rahatça ve cesurca paylaşmaya istekli bireyler olmaları beklenmektedir. İş görenlerin kendilerini rahatça ifade ettikleri bir örgüt yapısının oluşturulabilmesi için yöneticilere büyük iş düşmektedir. Yöneticilerin, iş görenlerinin düşüncelerini ve taleplerini özgürce ifade etmelerinde onlara yardımcı olmaları verimli bir çalışma ortamı sağlanabilmesi açısından son derece önemlidir. Demokratik, iletişime açık örgütlerde iş görenlerin örgüte katkıları artarken, iş görenlerin düşüncelerine önem verilmeyen, iletişim eksikliği olan örgütlerde moral, aidiyet duygusu ve işe odaklanma anlamında olumsuz bir ortam meydana gelmektedir.

Bütün örgütlerde olduğu gibi turizm sektöründe de kurumun başarısını olumsuz etkileyen birtakım problemler ortaya çıkabilmektedir. Bu problemlerin çözülebilmesi için kurumdaki bütün iş görenlerin çözüm sürecinde etkin şekilde rol alması ve fikirlerini beyan etmesi beklenmektedir. Fakat bir kurumda iş görenler çeşitli nedenlerle fikirlerini beyan etmede ve karar alma sürecine katılmada çekingen davranabilirler. İş görenlerin kurum içerisindeki düşüncelerini, önerilerini üst yönetime karşı dile getirmemeleri sonucunda ortaya çıkan bu davranış biçimi örgütsel sessizlik olarak tanımlanmaktadır.

Örgütsel sessizlik davranışı yönetim-iş gören arası iletişim eksikliği, otoriter yönetim biçimi ya da bireyin kişilik özellikleri gibi çeşitli nedenlere dayanabilmektedir. Bu da o örgütte iletişim kopukluğu, verimsiz çalışma ortamı, iş görenler arasında çatışma gibi sorunlara neden olabilmektedir. Pek çok insan örgütlerin daha verimli ve huzurlu bir çalışma ortamına sahip olabilmesi için iş görenlerin fikirlerine de başvurulmasının ve saygı duyulmasının gerekli olduğunu düşünmektedir. Buna rağmen, iş görenlerin konuşmalar da faydası olmayacağını düşündükleri, düşüncelerini paylaşmalarının olumsuz sonuçları olabileceğinden korktukları veya diğer grupların baskısı altında kaldıkları için konuşmakta ve fikirlerini paylaşmakta çok istekli olmadıkları görülebilmektedir.

2. SESSİZLİK VE ÖRGÜTSEL SESSİZLİK

2.1. Sessizliğin Tarihi

Örgütsel sessizliğe ilişkin ilk çalışmalar Hirschman'ın "Terk Etme, Sesini Yükseltme ve Sadakat" (Exit Voice and Royalty) adlı çalışmasıyla gündeme gelmiştir. Bu kitapta örgütsel sessizlik (pasif bağlılık) kavramına ilk defa değinilmiştir. İlk defa literatüre bu çalışmayla giren örgütsel

sessizlik kavramı daha sonra birçok araştırmacı tarafından ele alınmıştır. Örgütsel sessizliğe ilişkin yapılan çalışmaları üç dönem olarak inceleyebiliriz. Bunlar; birinci dönem (başlangıç dönemi), ikinci dönem ve mevcut (güncel) dönemdir (Brinsfield vd., 2009).

Birinci Dönem (Başlangıç Dönemi): Bu dönem 1970’li yıllardan başlayarak 1980’lerin ortalarına kadar devam etmiştir. Çalışmacılar bu dönemde sessizliğin birkaç farklı şekilde ortaya çıkabileceğini fark etmişlerdir. Çalışmacılar ses ve sessizliğe ilişkin çalışmalarda ses ve sessizlik kavramlarını sınıflandırmışlardır. Bu dönemde susma etkisi ve sessizlik sarmalı gibi kavramlar ortaya atılmıştır (Brinsfield vd., 2009).

İkinci Dönem: Bu dönem 1980’lerden başlayarak 2000’li yıllara kadar devam etmiştir. Bu dönemdeki çalışmaların temelini değiştiren piyasa koşulları ve örgütsel talepler oluşturmuştur. Bu dönemde çalışılan bazı kavramlar; ispiyonculuk, şikâyet, ilkeli örgütsel muhalefet, adalet ve örgütsel vatandaşlıktır (Brinsfield vd., 2009).

Mevcut (Güncel) Dönem: Bu dönem 2000’li yıllarda başlamış ve günümüze kadar devam etmiştir. Morrison, Milliken, Pinder ve Harlos bu dönemde sessizlikle ilgili çalışma yapan kişilerdir. Bu dönemde Milliken ve Morrison’un çalışmaları birçok araştırmacıya rehber niteliğindedir. Bu dönemde örgütsel sessizliğe yönelik birçok çalışma yapılmış ve bu çalışmaların konusunu işten ayrılma ve örgütsel öğrenme oluşturmuştur (Brinsfield vd., 2009).

2.2. Örgütsel Sesslilik

Örgütsel anlamda ses çıkarma yani örgütsel sesslilik bir duruma yönelik “fikir belirtmektir”. Örgütsel sesslilik bir durumu kanıksamanın, umursamamanın aksine içinde bulunduğu kurumu ve yapılan işe önem verme, kurum içerisindeki uygulamalara duyarlı davranma ve kuruma faydalı olma gibi anlamlar barındırır (Çakıcı, 2010).

Örgüt; belli amaçlar doğrultusunda bir araya gelmiş insan topluluğudur. Örgütsel sesslilik, iş görenlerin iş ile ilgili problem ve olaylarda düşüncelerini söyleyebilmesidir. İş görenler örgütsel sesslilik sayesinde karar verme mekanizmalarında yer alırlar (Morrison ve Milliken, 2000).

2.3. Örgütsel Sessizlik

Pinder ve Harlos (2001) örgütsel sessizliği örgütte çalışanların örgütteki yöneticilere kasıtlı olarak örgütü ilgilendiren şeylere yönelik davranışsal, bilişsel ve duyuşsal olarak hiçbir şekilde değerlendirmelerini dile getirmemeleri şeklinde ifade eder. Morrison ve Milliken (2000) örgütsel sessizliği bireylerin fikirlerini dile getirememesi ve duygularını yansıtmaması, çalışanlar arasında iletişimin olmaması olarak ele almıştır. Diğer

bir tanımda ise çalışanların kişilik özellikleri nedeniyle örgütle ilgili bazı eylemlerde bulunmaktan vazgeçmesi olarak ifade edilmiştir.

Sessizlik kavramı Hirschman (1970) tarafından da ele alınmıştır. Hirschman sessizliği pasif bağlılık olarak ele almıştır (Brinsfield vd., 2009). Brown ve Coupland'a (2005) göre sessizlik, "bir boykot halidir". Sessizlik, direnme amacıyla izlenen bilinçli bir stratejidir (Kahveci, 2010). Örgütsel sessizliğin bireysel bir davranış şekli olduğu görüşü de yaygındır (Pinder ve Harlos, 2001). Örgütsel sessizliğin olduğu durumlarda çalışanlar fikirlerini ifade etmezler ve bu da örgütün gelişimi için olumsuz bir durumdur (Tayfun ve Çatır, 2013).

Yine bunun tam tersi bir durum olarak örgütsel sessizlik topluluklarda gösterilen ortak bir davranış türü olarak da adlandırılmıştır (Ehtiyar ve Yanardağ, 2008). Örgütsel sessizlik; örgütün gelişmesini engelleyen bir nedendir. Sessizlik kavramıyla bireyler gerek iş yaşamında gerek sosyal yaşamda çevrelerine çeşitli mesajlar iletir (Özgen ve Sürgevil, 2009). Sosyal hayatta karşımıza çıkan sessizlik kavramı ortaya çıkabilecek sorunlardan kaçınma olarak da ifade edilebilir.

Sessizliğin kendi içinde ikilem barındıran beş fonksiyonu şöyle belirtilebilir (Pinder ve Harlos, 2001):

- Sessizlik hem insanları bir araya getirir hem de birbirinden uzaklaştırır.
- Sessizlik insan ilişkilerinde hem zararlı hem de yararlı olabilir.
- Sessizlik hem bilgi sağlamakta hem de bilgiyi gizlemektedir.
- Sessizlik derin düşüncenin veya düşüncesizliğin işareti olabilmektedir.
- Sessizlik hem kabul etmenin hem de muhalefet etmenin bir göstergesi olabilir.

2.4. Örgütlerde Sessiz Kalma Nedenleri

Örgütlerde çalışanların sessiz kalma nedenlerinin bilinmesi ve bu duruma yönelik gerekli adımların atılması oldukça önem arz etmektedir. Çünkü herhangi bir çalışanın herhangi bir nedenden dolayı sessizliği tercih etmesi zamanla diğer çalışanları da etkileyecek ve sessizlik kavramı kolektif bir durum haline gelecektir. Sonuç olarak bu durum hem birey olarak çalışana hem de örgütü olumsuz yönde etkileyecektir.

Nielsen (2003) çalışanların korku, utanma, örgütte etik olmayan davranışlar, örgütsel politik becerilerin az olması gibi nedenlerden dolayı örgütte sessiz kalmayı tercih ettiklerini söylemiştir. Örgütsel sessizliğin nedenlerini klasik veya deneysel yöntemlerle açıklamak oldukça güçtür.

Bu durumu güçleştiren nedenlerin başında; sessizliğe neden olan faktörlerin kurumdan kuruma değişiklik göstermesi, sessizliğin kişisel derinlik içeren bir süreç olması ve sessizliğe dair nedenleri keskin bir sınırla belirleyememe gibi durumlar gelmektedir.

2.4.1. Çalışanların Sessizleşmesinin Bireysel Nedenleri

2.4.1.1. Konuşmanın Riskli Bulunması

Çalışanların bir kısmı kendilerine güven duymalarına rağmen kurumla ilgili fikirlerini dile getirmez ve tartışmalara katılımı riskli bir davranış olarak görürler (Premeaux ve Bedeian, 2003). Örgüt üyelerinin konuşmayı riskli görmelerine neden olan faktörler; olumsuz etiketlenme, diğer çalışanlarla kişisel ilişkilerin bozulması, ceza alma, terfi edememe ve örgüt içinde muhbir olması gibi durumlar olarak söylenebilmektedir. Çalışanlar görüşlerini dile getirdiklerinde dışlanma, sorunlu birey olarak damga yeme veya terfi edememe gibi risklere rağmen üyesi oldukları kurumun varlığını devam ettirebilmesi ve çevreye uyumu sağlayabilmesi için bilgilerini paylaşmalıdır.

2.4.1.2. Güven Eksikliği

Yapılan çalışmalar; çalışanların örgütteki sorunları çözebilecek bilgiye sahip oldukları halde üstleri konumundaki kişilerle bu bilgileri paylaşmadığını göstermektedir. Bu durumda olan çalışanlar sorunlar hakkında konuşmanın sorunu çözmeyeceğini düşünmekte veya fikirlerini dile getirdiklerinde ceza alacaklarından korkmaktadırlar (Milliken ve Morrison, 2000). Bireyler olumsuz duyguları sonucu sessiz kalır bunun sonucu olarak da örgütte var olan kötü durum daha da kötü hale gelebilir.

2.4.1.3. Dışlanma (İzolasyon) Korkusu

Bireyler örgüt ile ilgili konuştuklarında her şeyden şikâyet eden, problemlere neden olan kişiler olarak algılanmaktan korktukları için sessiz kalmayı tercih ederler. Böyle durumlarda kişiler örgüt ile ilgili fikirlerini sadece kendilerine yakın gördükleri kişilerle paylaşma eğilimi içine girerler (Durak, 2012). Kişiler örgütün saygısını ve duyulan güveni kaybetmemek, dışlanmamak için sessiz kalmaktadır. Dışlanma korkusu içinde olan bireylerin ise örgüt içinde yeterli performansı gösteremeyeceği söylenebilir.

2.4.1.4. İlişkileri Zedeleme Korkusu

Çalışanlar, içinde yer aldıkları örgütlerdeki ve bu örgütlerin işleyişindeki zayıf noktaları gördükleri halde diğerlerinin bu durumdan hoşnut olmayacaklarını düşündükleri için sorun veya sorunlara yönelik çözüm önerileri sunmaktan kaçınırlar. Örgütlerde bireyler arasında değer gören ilişkilerin korunması sessizliğin kaynaklarından biridir (Morrison ve Milliken, 2003).

Çalışanların genellikle mesai arkadaşının işi aksatması ile ilgili durumlarda sessiz kalmasının nedeni arkadaşıyla olan ilişkisine zarar verme korkusu veya arkadaşının bu hareketi sonucu istenmeyen bir durumla karşılaşabileceğine dair inancıdır. Çalışanların bu tür sessizliği hem korumacı hem de korunmacı sessizlik olarak adlandırılabilir. Çalışanların bu durumlarda sessiz kalmasının bir nedeni de arkadaşlarının düştükleri hataya kendilerinin de düşebileceğine inanmalarıdır (Çakıcı, 2010).

2.4.1.5. Geçmiş Tecrübeler

Çalışanların sessiz kalmayı tercih etmelerindeki faktörlerden biri de geçmişte yaşadığı veya şahit olduğu deneyimlerdir. Çalışanlar daha önce düşüncelerini dile getirirken istenmeyen bir durumla karşılaşmışsa veya bu gibi bir duruma şahit olmuşsa sessiz kalmayı tercih etmektedir (Bowen ve Blackmon, 2003).

2.4.2. Sessiz Kalmanın Yönetmel Sebepleri

2.4.2.1. Yöneticilere Güvenilmemesi

Yapılan çalışmalar iş görenlerin örgütü ilgilendiren konularda sık sık engellendiğini ortaya koymuştur. Araştırmalar, iş görenlerin örgüt ile ilgili pek çok sorunu bildikleri halde bu duruma yönelik olarak üstleriyle konuşmadıklarını ortaya çıkarmıştır. ABD’de çeşitli örgütlerde çalışan 260 iş gören üzerinde yapılan çalışmada iş görenlerin %70’inin örgütü ilgilendiren konular hakkında konuşmaktan çekindiği saptanmıştır (Morrison ve Milliken, 2000). Özellikle yönetim süreçleri, adaletsiz paylaşım, örgütsel verimsizlik gibi konularda fikir beyan etmenin hiçbir işe yaramayacağı inancının hâkim olduğu görülmektedir. İş görenler muhalif oldukları zaman ceza alacaklarına inanmaktadır. Bu durum da yöneticilere güven duyulmamasına neden olmaktadır.

2.4.2.2. Yöneticilerin Ön Yargılı Tutumları

Geleneksel anlayışta yöneticiler çalışanlara karşı olumsuz bir tutum içindedir. Bu anlayıştaki yöneticiler çalışanların kendi bireysel çıkarlarını ön planda tuttuğunu, çalışanların güvenilmez olduğunu düşünürler. Geleneksel anlayıştaki yöneticilerin bu tutumu ile McGregor’un ifade ettiği “X Kişilik Teorisi” birbiriyle örtüşmektedir. Yöneticilerin çalışanları olumsuz değerlendiren bu tutumları örgütte sağlıklı bir iletişime olanak vermeyecektir (Milliken ve Morrison, 2000).

2.4.2.3. Yöneticinin Demografik Özellikleri

Milliken ve Morrison (2000) yaptıkları araştırma sonucunda örgüt yöneticileri ve çalışanlar arasındaki demografik özelliklerin farklılaşma düzeyleri ile örgütsel sessizliğin merkezileşmesi arasında bir bağ bulmuştur. Yöneticilerin yaş, cinsiyet, gelir durumu gibi demografik özelliklerle-

rinin çalışanların demografik özellikleri ile farklılaşma derecesine bağlı olarak örgütsel sessizlik artma eğilimine girmiştir. Çalışanların örgütte hâkim olan sosyal sistemlerin bağlamına göre hareket ettikleri saptanmıştır (Yanık, 2012).

2.4.2.4. Hiyerarşik Yapı

Örgüt yapısının katı olduğu durumlarda çalışanların itirazlarını veya düşüncelerini dile getirmesi yöneticiler açısından istenmeyen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel örgüt yapılarında bu durum üst yönetime karşı saygısızlık olarak değerlendirilmektedir ve örgüt içi disiplini sağlama amacı ön plandadır (Bildik, 2009). Geleneksel yapıya sahip örgütlerde genellikle iletişim yukarıdan aşağıya ve tek yönlüdür.

Çalışanların iletişime yönelik tavırları yöneticilerin örgüt içi iletişime bakışını etkilemektedir. Çalışanların rahat tavırları, kendisi veya örgüt hakkında rahat bir şekilde konuşmaları, çalışanların kendilerini güvende hissetmeleri örgüt yöneticilerinin iletişime açık olduğunu gösterir. Böyle örgütlerde çalışanlar karar verme süreçlerine istekle katılır ve kendi değerlerinin farkındadır (Sarıkaya, 2013).

2.4.3. Sessizliğin Örgütsel Nedenleri

2.4.3.1. Örgütsel Adalet Kültürü

Örgüt çalışanlarının sosyal adalet algısının olup olmaması çalışan davranışları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Çalışanlar, yöneticilerin tüm çalışanlara eşit mesafede olmasını isterler. Örgütte algılanabilecek bir adaletsizlik yönetime tepki duyulmasına neden olabilir. Bu da beraberinde çalışanların süreç içinde sessizleşmesini getirir. Örgütsel adaletsizlik algısının olduğu kurumlarda baskı ile iş yaptırma, merkezileşme, iletişimin zayıf olması, otoriterleşen yönetim gibi durumlar görülür.

Örgütsel adalet kültürünün olmadığı kurumlarda ortaya çeşitli sorunlar çıkabilir. Çalışanlar sosyal hayatlarında, aralarındaki değerlendirmelerde ve iş yerlerinde bu örgütsel adaletsizlik algısının etkisi altında kalırlar (Sözen, Yeloğlu ve Ateş, 2009).

2.4.3.2. Sessizlik İklimi

Morrison ve Milliken'e (2000) göre örgütlerde sessizlik hakimse çalışanlar örgüt içi sorunlar hakkında konuşmanın hiçbir fayda getirmeyeceğini düşünürler. Konuyla ilgili olarak okullarda araştırma yapan Altinkurt (2014) emredici müdür davranışlarının öğretmenlerin sessizlik düzeyini arttırdığını; destekleyici ve işbirlikçi müdür davranışlarının ise sessiz kalma davranışını azalttığını saptamıştır.

Örgütlerde sessizlik davranışını ortadan kaldırmak kolay değildir. Çünkü sessizliğe neden olan faktörler çok karmaşıktır ve bu davranışların

saptanması zordur. Örgütteki sessizlik iklimini zayıflatmak için çalışanlar arası etkileşime sıcak bakılmalı, çalışanların kendilerini ifade edebileceği durumlar oluşturulmalı ve personelin örgütte gördüğü problemlere ilişkin fikirlerini dile getirmesine izin verilmelidir.

2.4.3.3. Örgüt Kültürü

Çalışan sessizliğinin nedenlerinden biri de örgüt kültürüdür. Bir örgütte sessizlik bir kültür ögesi haline gelmişse çalışanlar fikirlerini açıkça dile getirmezler. Fikirlerini ifade etmenin herhangi bir anlam ifade etmediğine inanırlar. Örgüt içinde var olan sessizlik kültürü gerçeklerin farkında olan ama bu konularda konuşmayan çalışanların oluşmasına neden olur. Bu da örgütteki güven eksikliğinin göstergesidir.

Örgütlerdeki kültürel değerler birbirinden farklılık gösterebilir. Özellikle bürokratik yapının hâkim olduğu bir örgütte çalışanlar sessiz kalmaya daha meyillidir. Bu kültüre sahip olan kurum çalışanları üstlerine karşı yapacakları bir itirazın saygısızlık olarak değerlendirileceğini düşünerek sessiz kalma yolunu tercih etmektedir.

2.4.4. Sessiz Kalmanın Kültürel ve Ulusal Nedenleri

2.4.4.1. Kültürel Yapı ve Normlar

Bireyler bir toplum içinde yaşadıklarından yaşadıkları toplumun normları ile şekillenirler. Bireyler içinde buldukları toplumun kültürünü de taşırlar. Örgütler için, içinde yaşanılan toplumun kültürü ve normları çok önemlidir. Çünkü örgütlerin işleyişi büyük ölçüde toplumun normlarından ve kültürlerinden etkilenmektedir. Bireyci kuralların egemen olduğu toplumlarda “ben” kavramı ön planda iken kolektifliğin egemen olduğu toplumlarda grup çalışmaları ön plandadır. Erkek egemen toplumlarda mücadele, yükselme ve kazanma gibi unsurlar ön planda iken kadın egemen toplumlarda arkadaşlık, yardımlaşma gibi unsurlar ön plandadır. Bireyci ve erkek egemen toplumlarda, iş görenler örgütle ilgili fikirlerini çıkarlarına uygun olmadığı için saklamaktadır. Kültür, bir yönüyle çalışanların davranışlarına etki ederken diğer yönüyle de sessizlik davranışının gösterilmesinde etkilidir (Kolay, 2012).

2.4.4.2. Güç Mesafesi

Güç mesafesi özellikle yönetici düzeyinde sessizliğe etki eden bir durumdur. Güç mesafesi, örgütlerdeki gücün eşitlik ilkesine uymayan bir şekilde dağılım göstermesinin kabullenilmesi olarak tanımlanabilir (Çakıcı, 2010). Güç mesafesi oranının az olduğu kültürlerde iş görenler örgütün gelişimi ile ilgili fikir üretme konusunda daha isteklidir. Bunun tersi bir şekilde güç mesafesinin fazla olduğu durumlarda örgüt yöneticileri örgüt için en iyi şeyleri yalnızca kendilerinin bildiklerini düşünürler. Buna ek

olarak güç mesafesinin fazla olduğu toplumlarda çalışanlar da örgüt için en iyisini yöneticilerin bildiğini düşünür. Güç mesafesinin düşük olduğu toplumlarda yöneticiler daha çok yol gösteren, demokratik tutumlara sahip kişiler iken güç mesafesinin yüksek olduğu kültürlerde yöneticiler denetleyici ve itaat edilmesi gereken bir konumdadır. Bu yüzden güç mesafesinin yüksek olduğu toplumlarda çalışanlar kendilerine verilen emirleri eleştirmeden yerine getirirler. Bu tür kültürlerde yöneticiler, çalışanlarını fikirlerini dile getirme konusunda cesaretlendirse bile çalışanlar sessiz kalmayı tercih ederler.

“Güç mesafesi” kavramı birçok açıdan incelendiğinde, bilimsel çalışma sonuçları da göz önüne alınarak güç mesafesinin en yüksek olduğu ülkelerden biri Türkiye’dir diyebiliriz.

2.4.4.3. Grup Baskısı

Bireyler sosyal yaşamlarında kabul görmek isterler. Bu yüzden bireyler grubun beklentilerine, kendi beklentileri ile uyum sağlama dahi uymak zorunda kalırlar. Grubun beklentileri doğrultusunda davranış geliştirmek gruptan gelecek olası baskıları da azaltacaktır (Silah, 2005). Grup baskısının yoğun olarak hissedildiği örgütlerde sessizlik sık karşılaşılan bir durum olarak kendini göstermektedir.

2.5. Örgütsel Sessizlik Literatür Taraması

Altınışik (2017) ortaokullarda çalışan öğretmenler ile yaptığı çalışmada örgütsel sessizlik davranışları ile örgüt kültürü arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 2015-2016 öğretim yılında Uşak ilinde Millî Eğitim Bakanlığına bağlı ortaokullarda çalışmakta olan 244 öğretmen üzerinde gerçekleştirilen bu çalışmanın sonucunda öğretmenlerin korumacı sessizlik algılarının yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Ortaokul öğretmenlerinin örgütsel sessizlik algılarının cinsiyet, yaş, branş, okuldaki çalışma süresi, öğrenim durumu, ekonomik durum ve TEOG ortalaması değişkenlerine göre incelendiği bu çalışmada sadece ekonomik durum, okuldaki çalışma süresi ve TEOG ortalaması değişkenlerine göre anlamlı farka rastlanmıştır. Altınışik’in (2017) elde ettiği bulgulara göre, ekonomik durumu düşük olan ortaokullarda çalışan öğretmenlerin kabullenici ve korumacı sessizlik algıları ekonomik düzeyi orta olan okullardakilere göre daha yüksek düzeydedir. Çalışmanın diğer bir sonucuna göre öğretmenlerin okuldaki kıdemi arttıkça kabullenici sessizlik algıları düşmektedir. Altınışik’in (2017) araştırmasında TEOG başarısı düşük olan okulların, TEOG başarısı orta olan ve yüksek olan okullardan daha yüksek düzeyde korumacı sessizlik davranışı sergilediği saptanmıştır. Çalışmaya katılan ortaokul öğretmenlerinin örgütsel sessizlik davranışları ile örgüt kültürü ortalamaları arasında boyutlar bazında kuvvetli bağlar olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre okullarda destek kültürünün artması öğretmenlerin kabullenici

sessizlik davranışını azaltmaktadır. Ayrıca okulda öğretmenler tarafından algılanan destek kültürü ve başarı kültürünün artması sonucunda korumacı sessizlik davranışının azaldığı belirtilmiştir.

Dönmez (2016) ilköğretim okulu öğretmenleri ile yaptığı çalışmada örgütsel sosyalleşme ve örgütsel sessizlik arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 454 öğretmen üzerinde gerçekleştirilen bu çalışmanın sonucunda genel ortalamalar ve alt boyutların hepsinde öğretmenlerin sessizlik düzeylerinin orta düzeyde olduğu saptanmıştır. Yine bu çalışmaya göre idari görevi olmayan öğretmenlerin örgütsel sessizliğin genelinde ve okul ortamı, sessizliğin kaynağı ve yönetici boyutlarında idari görevi olan öğretmenlerden daha yüksek sessizlik algısına sahip oldukları bulgusuna ulaşılmıştır. Sonuç olarak; öğretmenlerin örgütsel sosyalleşme ölçeğinin bütünü ve tüm alt boyutlarına ilişkin algıları ile Örgütsel Sessizlik Ölçeğinin bütünü ve tüm alt boyutlarına ilişkin algıları arasında negatif yönlü ve çok zayıf bir ilişkinin olduğu yani örgütsel sessizlik yükselirken örgütsel sosyalleşmenin azaldığı belirlenmiştir.

Yüksel'in (2015) Kocaeli ili İzmit ilçesindeki ortaöğretim okullarında görev yapmakta olan 198 okul çalışanlarının örgütsel sessizlik ile örgütsel bağlılık düzeyleri arasındaki ilişkileri incelemek, okul çalışanlarının örgütsel sessizlik ve örgütsel bağlılık düzeylerinin demografik özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla gerçekleştirdiği çalışmasının sonuçlarına göre; okul çalışanlarının orta düzeyde örgütsel bağlılığa, düşük düzeyde örgütsel sessizliğe sahip oldukları belirlenmiştir. Bir diğer sonuç okul çalışanlarının örgütsel sessizlik düzeyleri ile örgütsel bağlılık düzeyleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı ilişkilerin olduğu yönündedir. Yönetimsel ve örgütsel nedenler sessizlik boyutu ile örgüte duygusal ve normatif bağlılık ve amire duygusal bağlılık arasında negatif yönlü ilişkilerin olduğu saptanmıştır. Okul çalışanlarının demografik özelliklerine göre de örgütsel sessizlik ve örgütsel bağlılık düzeylerinde farklılaşmalar olduğu tespit edilmiştir.

Özdemir (2015) çalışmasında sınıf öğretmenlerinin örgütsel sessizlik davranışları ile örgütsel bağlılık davranışları arasındaki ilişkiyi belirlemenin yanı sıra öğretmenlerin sessizlik ve bağlılık davranışlarının; yaş, cinsiyet, medeni durum, mezun olunan fakülte, kıdem, okulda çalışılan süre gibi değişkenler açısından farklılık gösterip göstermediğini de incelemiştir. Bu kapsamda İstanbul ili, Ümraniye ilçesinde bulunan 11 ilk okulda görev yapan toplam 360 kadrolu öğretmenden veri toplamıştır. Bu araştırmanın sonuçlarına göre; çalışmaya katılan sınıf öğretmenlerinin örgütsel sessizlik algıları orta düzeye yakın olarak belirlenmiştir ve bu da üst yönetim tarafından görüş ve önerilerinin dikkate alındığını düşünen öğretmenlerin daha az sessizlik davranışı gösterme eğiliminde olduğu yönünde yorumlanmıştır. Ayrıca örgütsel sessizliğin korumacı sessizlik ve

kabullenici sessizlik alt boyutları ile örgütsel bağlılığın normatif bağlılık alt boyutu arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Bu sonuç da araştırmacı tarafından bilinçli olarak sessiz kalmayı tercih eden öğretmenlerin, görev yaptıkları okula karşı kendilerini borçlu hissettikleri şeklinde yorumlanmıştır.

Daşçı (2014) Aksaray ili Merkez ilçede bulunan devlet ilköğretim kurumlarında görev yapan 395 öğretmen ile ilköğretim kurumlarında görev yapan öğretmenlerin algılarına göre, okul yöneticilerinin liderlik tarzları ile öğretmenlerin yaşadıkları yıldırma ve örgütsel sessizlik davranışları arasındaki ilişkiyi saptamak amacıyla bir çalışma yapmıştır. Bu araştırmanın sonuçlarına göre, öğretmenlerin örgütsel sessizlik davranışlarını orta düzeyde gerçekleştirdiği tespit edilmiştir. Örgütsel sessizlik davranışları söz konusu olduğunda, öğretmen algılarının en fazla okul yöneticisinde odaklaşmakta olduğu belirlenmiştir. Okul yöneticileri dönüşümcü ve işlemci liderlik davranışları sergilediklerinde, öğretmenlerin örgütsel sessizlik yaşama düzeylerinin azaldığı saptanmıştır.

Öztürk (2014) ortaokullarda görev yapan öğretmenlerin görüşlerine bağlı olarak örgütsel sessizlik ve örgütsel bağlılık algılarını belirlemek ve örgütsel sessizlik ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmak amacıyla yaptığı çalışmada, Konya ili merkez ilçelerinde yer alan ortaokullarda görev yapan 467 öğretmene ulaşmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgular ışığında; katılımcıların örgütsel sessizlik ve örgütsel bağlılık algılarının orta düzeyde olduğu belirlenmiştir. Örgütsel bağlılığın normatif bağlılık faktörü ile örgütsel sessizliğin yönetici faktörü arasında negatif bir ilişki varken, öğretmen ve ortam faktörleri arasında pozitif bir ilişki olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Ayrıca örgütsel bağlılığın duygusal bağlılık faktörü ile örgütsel sessizliğin öğretmen faktörü arasında negatif bir ilişki varken, yönetici ve ortam faktörleri arasında pozitif bir ilişki olduğu saptanmıştır.

Köse (2013) Çankırı il ve ilçe merkezi sınırları içinde yer alan, Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı ilköğretim kurumlarında görev yapan öğretmenleri temel alarak yaptığı çalışmada, okul yöneticilerinin liderlik stilleri ile örgütsel öğrenme arasındaki ilişkide örgütsel sessizlik ve karara katılımın aracı etkisini belirlemeyi amaçlamıştır. Araştırmacı tarafından elde edilen bulgular doğrultusunda; dönüşümcü liderlik ile örgütsel sessizlik arasında ters yönde, yine örgütsel sessizlik ile örgütsel öğrenme arasında da ters yönde anlamlı ilişkiler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar da araştırmacı tarafından okul yöneticileri dönüşümcü liderlik davranışları sergiledikçe, örgütsel sessizliğin azaldığı ve sessizlik kültürünün öğrenme sürecini dondurduğu şeklinde yorumlanmıştır.

3. GEREÇ VE YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Turizm sektöründe örgütsel sessizliğin ortadan kalkması ya da azalması mavi yakalı çalışanların görüşlerini daha rahat ifade etmesi, daha demokratik bir topluma ulaşılması açısından son derece önemlidir. Bu çalışma, turizm sektöründe farklı birimlerde görev yapan mavi yakalı çalışanların sessizlik algılarını, eğer varsa sessizliğe neden olan faktörleri, sessizliğin muhtemel sonuçlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu çalışmadan elde edilen bulgular sayesinde; daha nitelikli bir turizm çalışma ortamının oluşturulmasının önündeki engellerin bir kısmının ortaya çıkarılacağı, eleştirel bir ortam yaratılmasına katkıda bulunulacağı ve turizm çalışanlarının de kendi ortamlarını çalışılan örneklem çerçevesinde görmelerinin sağlanacağı düşünülmektedir.

Bu amaç doğrultusunda araştırmanın problem cümlesi; “Turizm sektöründe mavi yakalı çalışanların sessiz kaldıkları konular, sessiz kalma nedenleri ve sessizliğin sonuçlarına ilişkin algıları nedir?” şeklinde belirlenmiştir.

Araştırma kapsamında belirlenen amaç, alt amaç ve önemlilik doğrultusunda aşağıda yer alan görüşme formu hazırlanmıştır:

1. Çalıştığınız sektörde görüş ve önerilerinizi açıklamak isteyip de açıklamadığınız ya da açıklayamadığınız, sessiz kaldığınız durumlar oluyor mu?

- Hangi durumlarda sessiz kalıyorsunuz?
- Bu durumlarda sessiz kalmanızın nedeni nedir?
- Çalıştığınız firmada sessiz kalmanızın yararlarını görüyor musunuz?
- Çalıştığınız firmada görüşlerinizi söylememenin olumsuz sonuçları oluyor mu?
- Çalıştığınız firmada görüşlerinizi söylemenin olumsuz sonuçları oluyor mu?
- Gözlemlerinize göre sektörde çalışan kişiler daha çok hangi konularda sessiz kalmaktadırlar?

2. Sizce sessiz kalmanızın nedenleri nelerdir?

- Çalışma ortamında görüş/öneri/şikâyet/fikirlerin ifade edilmemesinin çalıştığınız firmaya ne gibi katkıları ya da zararları olmaktadır?

- Sizce sessiz kalan çalışanların ortak özellikleri var mıdır, varsa ne gibi özellikleri var?

3. Çalışma ortamında ve bu sektörde örgütsel sessizlik ortamı özellikle yaratılan bir konu mudur? Neden?

4. Sizce sektörde çalışanların görüş/öneri/fikirlerini açıkça paylaşmaları için nelerin değişmesi gerekir?

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Turizm sektöründe mavi yakalı çalışanlar özelinde gerçekleştirilmiş olan bu çalışma kapsamında bir nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Gerçekleştirilen bu nitel araştırma betimsel tanımlayıcı bir çalışma olarak planlanmıştır. Betimleyici araştırmalarda, araştırılan konu ya da grup, araştırmacı tarafından hiçbir şekilde etkilenmeden, doğal haliyle gözlemlenmekte ve betimlenmektedir. Betimsel araştırma, araştırma konusu hakkında genel bir bakış açısı kazanmak için oldukça uygun bir araştırma tipidir (Yıldırım ve Şimşek, 2018).

Belirtilen araştırma yöntemleri doğrultusunda seçilen örneklem üzerinden çıkarımlar yapabilmek ve betimlemeler aracılığı ile sonuca ulaşabilmek için nitel araştırma yöntemleri arasında yer alan ve birçok araştırmacı tarafından kullanılan görüşme tekniğinin kullanılmasına karar verilmiştir. Görüşme kapsamında katılımcılara yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığı ile sorular yönlendirilmiştir.

Yarı yapılandırılmış görüşmeler, nitel araçlarla yapılan değerlendirmelerde ortaya çıkan sonuçların derinlemesine incelenmesi ve raporlanması amacıyla kullanılmaktadır. Yarı yapılandırılmış görüşmelerinin amacı, belirlenen bir ya da birkaç konu hakkında katılımcıların bakış açılarına, yaşantılarına, deneyimlerine, eğilimlerine, fikirlerine, duygularına, tutum ve alışkanlıklarına dair derinlemesine ve çok boyutlu nitel bilgi edinmektir. Yarı yapılandırılmış görüşmeler, önceden belirlenmiş yönergeler çerçevesinde gerçekleştirilen, bu yöntemin mantığına uygun olarak görüşülen kişilerin öznelliklerini ön planda tutan, katılımcıların söylemine ve bu söylemin toplumsal bağlamına dikkat edilmesi gereken nitel bir veri toplama tekniği olarak tanımlanabilmektedir. Ayrıca yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinde görüşme esnasında katılımcılara önceden belirlenmiş soruların dışında farklı sorularda yönlendirilebilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2018).

Turizm sektöründe mavi yakalı çalışanlar ile gerçekleştirilen görüşmeler uzaktan erişim ile gerçekleştirilmiştir. Yukarıda belirtilmiş olduğu gibi katılımcılardan veriler yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığı ile toplanmıştır. Gerçekleştirilen araştırma kapsamında turizm sektöründe mavi yakalı çalışanların örgütsel sessizliklerini belirleyebilmek için

toplamda 4 ana soru ve 8 alt soru yönlendirilmiştir. Mavi yakalı katılımcılara yönlendirilmiş olan soruların hiçbirinin net yanıtı bulunmamakla birlikte açık uçlu şekilde yöneltmiştir. Bu durum yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinin temelini oluşturmaktadır. Araştırmada kullanılan sorular araştırmanın amacına uygun olarak çeşitli literatürlerin taranması sonucunda oluşturulmuştur.

Görüşmelerin gerçekleştirilmiş olduğu mavi yakalı kişilere görüşme öncesinde araştırma hakkında açıklayıcı bilgiler sunulmuştur. Görüşmeye katılan kişilere araştırma kapsamında elde edilecek olan bilgilerin akademik amaçlar dışında paylaşılmayacağı ve verilerin gizli tutulacağı bilgileri aktarılmıştır.

3.3. Araştırmanın Örnekleme

Mavi yakalı katılımcılarla yapılan görüşmeler 15-19 Mayıs 2022 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen görüşmeler her bir kişi ile ayrı ayrı ortalama 10 dakika sürmüştür. Görüşmeler kişiler ile on-line görüşmeli arama ile gerçekleştirilmiştir. Kişilerden elde edilen bilgiler elle not tutma yöntemi ile araştırmacı tarafından kayıt altına alınmıştır.

Araştırma turizm sektöründe hizmet veren bir örgüt ile ve bu kapsam dışında kalan farklı kişiler ile görüşme gerçekleştirilmemiştir. Araştırma kapsamında 5 kişi ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmada kullanılan veri toplama araçlarının, araştırmaya katılan turizm sektörü mavi yakalı çalışanları tarafından yansız ve gerçek görüşlerini yansıtacak şekilde samimi olarak yanıtladığı kabul edilmiştir.

4. BULGULAR

Araştırmanın önceki bölümünde açıklanan prosedürler çerçevesinde yapılan görüşmeler sonucunda Turizm sektörü içerisinde çeşitli pozisyonlarda çalışan ve farklı deneyimlere sahip mavi yakalı çalışanlardan elde edilen yanıtlar belirtilmiştir. Katılımcıların verdiği yanıtlar görüşme formunda yer alan sıralamaya uygun olacak biçimde düzenlenmiştir.

Turizm sektöründe tek bir işletmede çalışan toplam 5 katılımcı ile gerçekleştirilmiş olan görüşmeler sonucunda elde edilen bilgilerin değerlendirilmesine aşağıda yer verilmiştir. Değerlendirmeler gerçekleştirilirken araştırmanın başında belirlenmiş olan sorulara cevaplar aranmış ve öneriler sunulmaya çalışılmıştır.

Araştırma başında belirlenmiş olan “Turizm sektöründe mavi yakalı çalışanların, sessiz kalınan konulara, sessizlik nedenlerine ve sonuçlarına ilişkin görüşleri nasıldır?” problemine cevap arayabilmek açısından ulaşılan verilerden hareketle yorumlar 3 boyutta gerçekleştirilmiştir. Bu boyutlar:

- Turizm sektöründe mavi yakalı çalışanların kendi sessizlikleri,
- Başkalarının sessizlikleri,
- Turizm sektöründe mavi yakalı çalışanların sessizliğe ilişkin genel algıları.

4.1. Örgütsel Sessizlik Sürecine İlişkin Bulgular

Turizm sektöründe mavi yakalı çalışanların, kendi sessiz kaldıkları konular, sessiz kalma nedenleri ve sessizliğin yarar ve zararları biçimindeki sonuçlarına ilişkin görüşleri aşağıda özetlenmiştir. Turizm sektöründe mavi yakalı çalışanların sessizlikle ilgili görüşlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için, sessiz kalmadıkları durumlarla ilgili görüşleri de aşağıda belirtilmiştir (Bkz. Tablo 1).

Tablo 1. *Turizm Sektöründe Mavi Yakalı Çalışanların Kendi Sessizlikleri*

Sessizlik Durumları	Sessizlik Yararları	Ses Durumları	Seslilik Yararları
Etkileyememe Olasılığı	Uyumlu İnsan İzlenimi	Diğer Çalışanlar ile İlgili Durumlar	Kendini İfade Edebilme
Yönetmel Konular		Haksızlık Durumu	Özgüven Sağlama
		Bilgili Olduğu Durum	Eksikliği Giderme
		Kurumun Yararına Olan Durumlar	Demokratikleşme
Nedenleri	Sessizlik Zararları	Nedenleri	Seslilik Zararları
Öğrenilmiş Çaresizlik Deneyimleri	Haksızlığa Uğramak	Yanlış Hazmedememe	Uyumsuz Görünüm
Uyumsuz Olmama		Daha İyisi	Süreç Uzatma
		Rahat Çalışma Ortamı	Yönetim Tepkisi
		Empati	
		Öz Kişilik	

Yukarıda belirtilmiş olan tablo incelendiğinde turizm sektöründe mavi yakalı çalışanların ses ve sessizlik davranışlarını sergilemelerine göre ikiye ayrıldığı ve ses davranışı sergileyenlerin kendi içinde, sessizlik davranışı sergileyenlerin de kendi içinde alt başlıklarla değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

Tablodan anlaşılacağı üzere, kurumunda sessiz kalan mavi yakalı çalışanların alınacak kararlara yönelik herhangi bir etkilerinin olmadığı durumlarda ve ayrıca yönetmel konularda görüşlerini bildirmekten kaçın-

maktadırlar. Bunlara gerekçe olarak da yaşadıkları öğrenilmiş çaresizlik deneyimleri ve gerek yönetim gerekse de çalışma arkadaşları tarafından uyumsuz bir kişi olarak algılanmak istememeleri ön plana çıkmaktadır.

Aşağıda görüşme gerçekleştirilmiş olan katılımcılardan alınan cevaplar belirtilmiştir. Her bir katılımcı kodlanarak yanıtları belirtilmiştir.

Mavi yakalı katılımcı 1 hangi durumlarda sessiz kaldığını şu şekilde belirtmiştir; *“Bazı konularda müdahale edemeyeceğimi ya da benim durumumda olanların da edemeyeceğini düşündüğüm bir şey olursa gereksiz yere itiraz etmemek amacıyla susuyorum”*. Katılımcı 1 bunun nedenini de *“Söylediklerimin herhangi bir sonuç vermeyeceğini ya da herhangi bir faydası olmayacağını düşündüğüm için susmayı tercih ediyorum”* şeklinde vurgulamıştır (K1).

Mavi yakalı katılımcı 2 ve katılımcı 3 ise *“Yönetimsel Konularda”* sessiz kaldıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcı 3 bu konuyu; *“Yönetimsel durumlarda sessiz kalabiliyorum. Şu an konumum gereği aslında bölümümle ilgili şeylerde söz sahibi olmam gerekiyor. Ama maalesef yönetimden direkt hani hiçbir şekilde bilgi vermeden tepeden inme görevlendirmeler ya da bizim asistanlarımızın başka bölüm çalışanları tarafından işe zorlanması gibi durumlarda sessiz kalmak durumunda kalıyorum”* şeklinde vurgulamış ve katılımcı 2 ve katılımcı 3 *“Yönetimsel Konularda”* sessiz kalmalarının nedenlerini ise; *“Görüşlerimin çok da benimsenmeyeceği diyebilirim aslında. Çünkü yararlarını görüyor muyum dersem evet görüyorum ama her zaman her şeyin doğrusu söylenmiyor. Biraz da görmezden gelmek faydalı olabiliyor”* (K2). *“Tepki çekmemek, sorun çıkmamasını istemem, daha yeni olmam biraz kurumda. Bir de şimdiye kadar hep özel sektörde çalıştım, özel sektörde biraz işler farklı yürür daha böyle net. Burada çok fazla gizli kapaklı konuşmalar dönüyor. O yüzden o sirkülasyonun parçası olmak istemediğim için sessiz kalıyorum”* (K3) şeklinde ifade etmişlerdir.

Yukarıda belirtilen tabloya göre, turizm sektöründe mavi yakalı çalışanları tarafından algılanan sessizliğin yararı olarak sadece uyumlu insan izlenimi verdikleri, zararı olarak da sessiz kaldıkları için haksızlığa uğradıkları anlaşılmaktadır.

Katılımcı 2 sessiz kalmasının yararını; *“Bireysel açıdan zaten çok fazla tartışmaya açık bir kişi değilim, bireysel olarak çok fazla tartışmayı sevmem. Kurumsal açıdan da çok fazla ona buna karışmayan daha uyumlu bir insan izlenimi yaratıyor çok fazla tartışmamam”* şeklinde belirtmiştir (K2). Katılımcı 3 ise sessiz kalmasının bazen kendisine zararı olduğunu söyleyip; *“Sessiz kalmamın benim açımdan zararları oldu. Çok fazla istismar edildim yani kullanıldığımı düşündüm ve de benim haklarımın gözetilmediğini aslında fark ettim”* ifadelerine yer vermiştir (K3).

Yukarıda belirtilen tablodan görülebileceği gibi, turizm sektöründe mavi yakalı çalışanların genellikle çalışanlarla ilgili durumlar, şahit oldukları haksızlıklar, bilgili oldukları durumlar ve kurumun yararına olduğunu düşündükleri durumlarda ses davranışını sergileyip düşüncelerini rahatlıkla açıklayabildiklerini belirtmişlerdir. Turizm sektörü çalışanlarının bu durumlarda sessiz kalmama nedenleri olarak ise yanlış hazmedeme, her zaman daha iyisini isteme, rahat bir çalışma ortamına sahip olma, haksızlığa uğrayan kişi ile empati kurma, gerekli bilgi sahibi olma ve sahip oldukları kişilik özellikleri gibi gerekçeler ön plana çıkmaktadır.

Katılımcı 4 düşüncelerini rahatlıkla ifade ettiği durumlar; *“Eğer süreçle ilgili bilgim varsa, diyelim yönetmeliği vesaire falan biliyorsam eğer buna ilişkin olarak burada böylesi bir durum var diye bunu ifade ederim. Yani doğrudan benimle alakalı olmayan bir süreçtir belki ya da benim karar bildirmemi gerektirmeyecek bir şeydir ama eğer süreç ile ilgili yönetmeliği yönergeyi vesaire biliyorsam hani onunla ilgili süreci paylaşırım”* şeklinde ifadeler belirtmiştir. Katılımcı 4 bunun nedenini ise; *“Kurumsal bir yapının içerisindeyiz ve burada herkesin görüşlerine ihtiyaç olduğunu düşünüyorum. Yönetmeliği yönergeyi vesaire bu işin kaidesi kuralları var. Ona ilişkin olarak ayrıca asistanlıktan gelmiş olan mevzulara hâkim olduğum için de görüşlerimi ifade etmekten çekinmiyorum”* şeklinde belirtmiştir (K4).

Katılımcı 5 ise *“Kurumun Yararına”* olduğunu düşündüğü konularda sessiz kalmamasını; *“Gerek kurumum gerekse de kendi bireysel gelişimim için menfaatine olduğunu düşündüğüm konularla ilgili çözüm önerisinde, fikir beyanında daha çok bulunuyorum”* şeklinde belirtmiştir. Katılımcı 5 bu durumda sessiz kalmama nedenini ise; *“En iyisi olsun. Yani ben bir şeyin içerisindeysem ona verebileceğim performansın en iyisini vermek isterim. Daha önce denenmemiş bir şey bile olsa teoride hâkim olduğumuz bir şeyi niye denemeyelim”* şeklinde belirtmiştir (K5).

Tabloya göre kendini ifade edebilme, özgüven sağlama, kurumdaki eksiklerin giderilmesi ve demokratikleşme sesliliğin yararları olarak turizm çalışanları tarafından vurgulanırken, uyumsuz görünme, süreçlerin uzaması, yönetim tarafından gösterilen tepkiler, olayların bireysel tartışmalara dönmesi ve ilerleyen zamanlarda istediğini elde edememe durumları ise sesliliğin zararları olarak ön plana çıkmaktadır.

4.2. Çalışma Arkadaşlarının Sessizlik Nedenlerine İlişkin Bulgular

Turizm sektörü çalışanlarının, başkalarının sessizliklerine yönelik algılarına ilişkin bulgular aşağıda özetlenmiştir (Bkz. Tablo 2).

Tablo 2. Başkalarının Sessizlikleri

Sessizlik Durumları	Sessizliğin Yararları	Ortak Özellikler	Sessizliğin Zararları
Haksızlık Durumları	Huzurlu Çalışma Ortamı	Bireysel Özellikler	Anti Demokratik Ortam
Bilgili Olunmayan Konular	Saygı Kültürü	Öğrenilmiş Çaresizlik Deneyimleri	Problemlerin Büyümesi
Üstlerin Aldığı Kararlar		Kıdem	Yanlış Anlaşılma
		Unvan	
Nedenleri		Yönetimden Uzak Olma	
Anti Demokratik Ortam		Özlük Haklarının Belirtilmemesi	
Örgütsel Bağlılık Eksikliği			
Unvan			
Uyumsuz Olmama			

Yukarıda belirtilmiş olan tablo incelendiğinde, turizm sektörü mavi yakalı çalışanlarına göre başkaları; haksızlık durumlarında, bilgili olmadıkları konularda, üstlerinin aldıkları kararlar karşısında ve hakkında sessiz kalmayı tercih etmektedirler. Bunların nedenleri olarak da anti demokratik ortam, örgütsel bağlılığın yeterli düzeyde olmaması, unvan, uyumsuz olmama ve bilgili olmama durumları ortaya çıkmaktadır.

Görüşme yapılan mavi yakalı çalışanlarından katılımcı 1 başkalarının sessiz kalmayı tercih ettikleri konularla ilgili; “*Yani gerçekten de o konu hakkında fikri olmayan kişiler sessiz kalırlar. Yani bu zaten olması gereken şey bana göre. Buradaki kurumdaki öğretim elemanları da aynı şekilde bir bilgisi yoksa bu konuda sessiz kalırlar*” şeklinde ifadeler belirtmiştir.

Başkalarının sessizliğine yönelik olarak en dikkat çeken konular ise “*Haksızlık Durumları*” şeklindedir. Bunlarla ilgili olarak katılımcı 2; “*Özellikle araştırma görevlilerine baskı yapan; bak şu olmazsa şey olur şey olmazsa karşına bu gelebilir gibi belli kılıflara sokarak insanlara zorla kendi işini yaptıran, gereksiz iş yükü bindiren, öğrenci paylaşımında o senin bu benim gibi bilimselliğe, pozitifizme, akademik liyakata, özgürlüğe aykırı davranışta bulunan tipte hocalar da var. Şimdi bunları gözlemliyorum, bir taraf bundan yararlanmaya çalışıp sömürmeye çalışırken diğer taraftakiler de sessiz kalıyor*” şeklinde ifadeler belirtmiştir (K2). Katılımcı 2 bunun nedeni ile ilgili şu yorumda bulunmuştur; “*Yönetim*

kademesindeki kişi ya da kişilerin yapısı da bölümdeki ilişkileri etkiliyor. Hocalar arası gruplaşmalar olabiliyor, alttan gelenlere baskı olabiliyor. Bu da öğretim elemanlarında sessizliğe yol açabiliyor” (K2).

Katılımcı 3 başkalarının sessizliğiyle ilgili olarak “*Günlük siyaseti ilgilendiren konularda genelde sessiz kalmayı tercih ediyorlar veya günlük çıkar uğruna kendilerine zarar verebilecek durumlarda ashında dünya görüşlerine ters olsa da sessiz kalmayı tercih ediyorlar. Yani günlük hareket eden akademisyen maalesef çok fazla gördüğüm kadarıyla”* şeklinde ifadeler belirtmiştir (K3). Katılımcı 3 bunun nedeni ile ilgili olarak şunları söylemiştir; “*Yani politik anlamda üniversite yönetim modellerini şöyle bir göz önünde bulundurduğumuzda üniversiteler Türkiye’de politik model anlayışı ile yönetiliyorlar... Normalde görüş ifade etmesi gereken yerlerde sadece konjonktürel olarak veya içinde bulunduğu sosyal ortamdan ötürü sessiz kalan akademisyenler mutlaka oluyor. Bunun sebebi kendilerine zarar gelmemesi diye düşünüyorum”* (K3).

Katılımcı 4 ise başkalarının sessizliği konusunda şunlara vurgu yapmıştır; “*Devlet yönetimi ile ilgili konular pek tartışılmıyor. Herkes bu konuda sessiz kalıyor. Büyük bir çekimsellik var. İnsanlar yanlış anlaşılır veya şikâyet edilir diye özellikle ülke yönetimine ait eleştirilerde veya olumlu bir şey de dâhil olmak üzere olumlu veya olumsuz hiçbir şey konuşmak istemiyorlar”* (K4). Katılımcı 4 bunun nedenini ise şöyle açıklamıştır; “*Ülkede tam anlamıyla demokrasinin olmaması. Zaten akademik personelden yıllar içinde son dönemlerde fikir beyan edenlerin kurumdan atıldığı, uzaklaştırıldığı bir dönemde insanlar belki yasadışı örgütler ile ilişkilendirilebileceği ve işinden olabileceği korkuları yaşıyorlar. Dolayısıyla görüş bildirmemelerinin sebeplerinden biri de bu kurumda bu”* (K4).

Yukarıda belirtilmiş olan tabloda görülebileceği üzere, turizm sektörü mavi yakalı çalışanlarına göre bulunduğu kurumda sessizlik davranışı sergileyen çalışanların ortak özellikleri; bireysel özellikleri, öğrenilmiş çaresizlik deneyimleri, kıdem olarak mesleğinin son yıllarında olmaları, unvanlarının düşük olması, yönetime uzak olmaları ve özlük haklarının belirsizliği şeklinde ortaya konmaktadır.

Sessizlik davranışı sergileyen turizm sektörü mavi yakalı çalışanlarının ortak özellikleriyle ilgili olarak katılımcı 5 şunları vurgulamıştır; “*Buradaki şey kişilik yapısı kişi hakkını arıyor, biraz dışa dönük, kendini ve etrafındakileri ezdirmeme gibi bir bireyse sessiz kalmıyor. Fakat senin kişilik özelliğinde politiklik, yalakalık, dalkavukluk, işi kolaya getirme varsa kendinden güçsüz bulduğun kişileri ezer fakat kendinden güçlü bulduğun kişiler karşısında sessiz kalma davranışını sergilersin”* (K5).

Yukarıdaki tablodan anlaşılabilceği üzere, başkalarının sessizliğinin katkıları olarak huzurlu çalışma ortamı ve saygı kültürü ifade edilmiştir.

Zararları ise anti demokratik ortam, mevcut problemlerin büyümesi ve iletişim eksikliğine bağlı yanlış anlaşılmanın artması şeklinde ön plana çıkmaktadır.

Sessizliğin kuruma yararına yönelik olarak çok az bulgu elde edilmiştir. Katılımcı 1 sessizliğin yararını şu şekilde ifade etmiştir; *“Yani şimdi kurum işleyişini düşündüğünüz zaman herhangi bir kurumsal işleyiş engelleyecek itirazlar bazen iş huzurunu bozabilir, çalışma düzenini bozabilir, çalışanlar arasındaki eşgüdümü bozabilir. Ama böyle gönüllü bir sessizlik bu tür bir çatışma ortamını engelliyor. Bu da bence işleyiş için yani çalışma ortamının huzurlu olması için önemli bir olay”* (K1).

Yapılan görüşmelerde sessizliğin kuruma yarardan çok zararının olduğu görüşü hâkimdir. Katılımcı 2 bu zararlardan şu şekilde bahsetmiştir: *“Öğretim elemanlarının sessiz kalmalarının kuruma hiçbir katkısı olmaz, zararı olur, kendine de olur ve bu baskı düzenini daha da meşrulaştırmış olurlar sessiz kalarak”* (K2).

Katılımcı 3 sessizliğin var olan problemleri daha da büyüttüğünü şu ifadelerle vurgulamıştır; *“Sessizliğin kuruma katkısı olmamakla beraber aksine zararı oluyor. Yani ortadaki problemlerin gizlenmesi her zaman zardır her kurum için. Katlanarak artıyor dolayısıyla. Daha çok probleme yol açıyor”* (K3).

Katılımcı 4 ise turizm sektörü mavi yakalı çalışanlarının kurumlarını en iyi şekilde temsil edebilmeleri için sessiz kalmamaları gerektiğini belirterek şunları söylemiştir; *“Sessiz kalmanın kuruma tabii ki zararı vardır. Düşünün bir toplantısında ve kurumunuz hakkında da bir görüş beyan ediliyor ama siz orada sessiz kalırsanız kurumunuzun artılarını ek-silerini ifade etmezseniz kurumunuzu tanıtamazsınız ve bu sizin kurumunuza olumsuz olarak döner”* (K4).

4.3. Turizm Sektörü Çalışanlarının Sessizliğe İlişkin Genel Algıları

Turizm sektörü mavi yakalı çalışanlarının sessizlikle ilgili görüşlerini ve turizm çalışanlarını sessizliğe iten nedenleri, ortamı daha iyi anlamak için sorulan sorulara verilen cevaplardan hareketle “Turizm Sektörü Mavi Yakalı Çalışanlarının Sessizliğe İlişkin Genel Algıları” teması oluşturulmuştur. Aşağıda belirtilmiş olan tabloda görüldüğü gibi turizm sektörü mavi yakalı çalışanlarının kimlerin hangi konularda ve neden sessiz kalmalarının beklendiğiyle ilgili kategoriler oluşmuştur. Ayrıca turizm sektörü mavi yakalı çalışanlarının sessiz kalınmaması gereken konulara ve sessizliğin ortadan kalkması için ya da önlenmesi için gereken koşullara ilişkin görüşleri de iki ayrı kategoride toplanmıştır (Bkz. Tablo 3).

Tablo 3. *Turizm Sektörü Çalışanlarının Sessizliğe İlişkin Genel Alguları*

Sessiz Kalınması Beklenen Konular	Sessiz Kalınmaması Gereken Konular	Neler Değişmeli
Yönlendirme	Haksızlık Durumu	Toplumsal Açık
Tecrübeye Dayalı Konular	Özlük Hakları	Kurumsal Açık
Kuruma Zarar Veren Konular	Toplumsal Konular	Bireysel Açık
Yönetimsel Konular	Uzman Olunan Konular	
Kimler Bekliyor		
Yöneticiler		
Duruma Bağlı		
Neden Bekleniyor		
Anti Demokratik Ortam		

Yukarıda belirtilmiş olan tabloda görülebileceği üzere, turizm sektörü mavi yakalı çalışanlarına göre çalıştıkları kurumda tecrübeye dayalı konular, kuruma zarar verebilecek konular ve yönetimsel konular gibi hususlarda sessiz kalmaları beklenmektedir. Bu hususlarda sessiz kalınmasını bekleyenler olarak yöneticiler ön plana çıkarken bazen de kişi ya da kişiler tarafından beklendiği için değil de mevcut durum gereği bahsi geçen konularda sessiz kalınması beklendiği belirtilmektedir. Turizm sektörü çalışanlarına göre bu konularda sessizlik beklentisinin temel nedeni olarakta anti demokratik ortam ön plana çıkmaktadır.

Katılımcı 1 turizm sektörü mavi yakalı çalışanlarının sessiz kalmasını kimlerin beklediği konusunda şunları söylemiştir: *“Zaten yaşamıyor muyuz? Otorite. Yani bu yönetim de dâhil olmak üzere tüm yönetimi veya kurumu yöneten onun üzerindeki holding ve onun üzerindeki kademeleri. Sesini çıkaran, biraz eleştiri getiren, görüş bildirmekten kastım bu, aykırı bir şey söyleyen öğretim elemanı muhakkak soruşturma geçiriyor ve işinden oluyor veya uzaklaştırılıyor veya bir şeye aitmiş gibi addedilerek mahkeme süreçlerine taşınıyor hiç alakası olmamasına rağmen”* (K1).

Yukarıda belirtilmiş olan tablodan anlaşılacağı üzere, turizm sektörü mavi yakalı çalışanlarına göre sessiz kalınmaması gereken konular gerek kendisi gerekse de başkalarıyla ilgili karşılaşılan haksız durumlar, özlük haklarının ihlali ve toplumsal konular, kurumun gelişimine yönelik konular şeklindedir.

Katılımcı 2 bu konuda şöyle demiştir; *“Toplumun genel olarak iyiliği için yapılan hizmetlerin yapılmasına engelleyici her şey karşısında bence sessizlik bozulmalı öyle durulmamalı”* (K2).

Katılımcı 3, turizm sektörü mavi yakalı çalışanlarının çalışmakta oldukları kurumun gelişimine yarar sağlayacak konularda sessiz kalmamaları gerektiğini vurgulayarak şunları söylemiştir: *“Yani hani kurumumuz ne ola-*

cak, hizmet olarak nasıl bir program sunabiliriz, belirli problemler varsa bölümde ilerlemede onların açılması gerekiyor, nasıl daha fazla şeyler üretebiliriz bunlara kafasını yorup, sessiz kalmayıp üretmek lazım” (K3).

Çalıştıkları kurumda kime yapıldığına bakmaksızın her türlü haksızlığın karşısında durulması ve sessiz kalınmaması gerektiğini düşünen katılımcı 4 düşüncelerini şöyle ifade etmiştir; *“Özellikle etik konular. Hem öğrencileri hem de meslektaşlarını tabii ki kendisi de buna dâhil mağdur edecek haksızlıklar yapılan etik olmayan özellikle sınavlar konusu mesela bizde etik deyince ilk akla gelen kalemlerdendir. O anlamda sessiz kalmamalı” (K4).*

Haksızlık durumlarına değinen katılımcı 5’te şunları söylemiştir; *“O çevrede işte bir öğrenci haksızlık gördüğünde ona karşı duyarsız kalmamalı. Bu öğretim elemanı da olabilir yine öğretim elemanlarına haksızlık yapıldığında da bu haksızlığın illa kendisine yapılmış olmasına gerek yok, yine tepkisini ortaya koymalı” (K5).*

Yukarıda belirtilmiş olan tablo incelendiğinde, turizm sektörü mavi yakalı çalışanlarına göre sessizliğin önüne geçmek için toplumsal, kurumsal ve bireysel anlamda değişmesi gerekenler şu şekildedir; Toplumsal açıdan, bütün bireylerin birbirine saygı duyduğu, herkese eşit söz hakkının verildiği ve dedikodu kültürünün ortadan kalktığı daha demokratik bir ortam olmalı ve ayrıca toplumdaki bireyler dijital dünyanın dışına çıkıp daha fazla görüşmeli ve sosyalleşmeli.

Turizm sektörü mavi yakalı çalışanlarından katılımcı 3 sessizliği bırakması için ihtiyaç duyulan toplumsal değişimle ilgili olarak şunları söylemiştir; *“Toplumsal açıdan kişilerin özel hayatının iş yerinde tartışılmasının gereksiz olduğunu toplum açısından özel eğitimlerle verilmesi gerektiğini düşünüyorum. Bu dedikodu kültürü ve suçlama kültürü olduğu sürece, bizde cezalandırma kültürü olduğu sürece sessizlik olacaktır maalesef” (K3).*

Katılımcı 4 toplumsal değişimle ilgili düşüncelerini şöyle vurgulamıştır; *“Toplumsal açıdan zaten Türk toplumuna özgü böyle bir şey vardır. Çok sesi çıkana çok hoş bakılmaz. Hepimiz bu kültürle yetiştirildiğimiz için böyle bir etkisinin olduğunu düşünüyorum ben. İcat çıkarma gibi bir deyimimiz var az önce de bahsetmişim. Bu yönlerden baskılanmış olarak yetiştiriliyoruz. Bunu belki toplumsal manada değiştirebiliriz” (K4).*

Katılımcı 5 ise bu konuda şunları söylemiştir; *“Toplumsal açıdan daha demokratik bir ortamda olması kurumların da yine daha demokratik olmasına, bu da bireylerin kendilerini daha iyi ifade edebilmesine, sessiz kalmamalarına neden olacaktır” (K5).*

Kurumsal açıdan, belli başlı prensipler doğrultusunda bir kurum

kimliği oluşturulmalı, bilimsel çalışmalara ağırlık verilmeli ve turizm çalışanlarının mobbing kaygısı taşımadığı bir ortam yaratılmalı.

5. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Turizm sektöründe mavi yakalı çalışanların örgütsel sessizlik algılarını, sessiz kalınan konulara, sessizlik nedenlerine ve sonuçlarına ilişkin görüşlerini belirlemek amacıyla hazırlanan eldeki araştırmadan elde edilen sonuçlar aşağıda sunulmuştur:

- Kadınların erkeklerden daha sessiz oldukları saptanmıştır.
- Görece genç çalışanların yaşadıkları kariyer kaygısı nedeniyle yaşı büyük olanlara göre daha sessiz oldukları, görece yaşlı olan çalışanların ise mesleki kariyerleri boyunca yaşadıkları öğrenilmiş çaresizlik deneyimlerinden dolayı yaşı daha genç olanlara göre daha sessiz kalmayı tercih ettikleri belirlenmiştir.
- Kıdemi düşük olan mavi yakalı turizm çalışanlarının örgütsel bağlılık eksikliği nedeniyle, kıdemi yüksek olanların ise yine öğrenilmiş çaresizlik deneyimleri nedeniyle sessiz kaldıkları belirlenmiştir.
- Turizm sektöründe mavi yakalı çalışanların sadece mesleki uzmanlıklarıyla ilgili konularda düşüncelerini dile getirdikleri fakat kurumlarındaki yönetsel konularla ilgili konulara ilişkin olarak çekinceleri nedeniyle sessiz kaldıkları saptanmıştır.
- Turizm sektöründe mavi yakalı çalışanların medeni durumları ve eğitim durumlarına göre örgütsel sessizlik algılarında ise anlamlı herhangi bir farka rastlanmamıştır.

Günümüz dünyasının en büyük özelliği teknolojideki hızlı gelişmeler sonucu ortaya çıkan dijitalliğin kullanımıyla bilginin çok hızlı bir şekilde üretilmesi ve aynı hızda da tüketilmesidir. Doğal olarak bir ülkenin gelişim oranı da yeni bilgiyi ne derece hızlı ve fazla ürettiğiyle doğru orantılıdır. Ülkelerin gelişmişlik oranları artık dünya bilimine ve teknolojisine yaptıkları katkıyla ölçülmektedir ve bu anlamda yeterince katkısı olmayan ülkeler gelişmemiş ya da az gelişmiş ülkeler olarak tanımlanmaktadır. Bir ülkeyi gelişmiş ülke olarak niteleyebilmek için de o ülkenin bu gelişime ve değişime ayak uydurması gerekmektedir.

Bu araştırma, örgütsel sessizliğin en düşük düzeyde olması, fikirlerin rahatlıkla beyan edilebilmesi, bağımsız ve özgür bir şekilde bilgi üretilmesi beklenen turizm sektörü özelinde gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, turizm sektörü çalışanlarının kendileriyle ilgili düşünceleri genel olarak sessizlik davranışı sergilemedikleri, kurumlarının daha da iyiye gidebilmesi için düşüncelerini açık bir şekilde ifade edebildikleri ve özellikle de haksız bir durumla karşılaştıklarında sessiz kalmadıkları

yönündedir.

Araştırma sonucunda görüşmelerden elde edilen bilgilerden hareketle turizm sektöründe örgütsel sessizliğin yüksek olduğu ve bu durumdan çalışanların yarardan çok zarar gördüğü yönündedir. BU sonuçlara benzer nitelikte önceki dönemlerde farklı araştırmacıların gerçekleştirdiği sonuçlar ile benzer nitelikte sonuçlar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. (Altınışik, 2017; Dönmez, 2016; Yüksel, 2015; Özdemir, 2015).

Gerçekleştirilen araştırma sonucunda ulaşılan sonuçlar ile farklı olan çalışmalar ile kıyaslandığında ilköğretim ve ortaöğretim okullarında çalışan öğretmenlerin örgütsel sessizlik davranışlarının bizim çalışmamıza ters olarak olumlu etkiler yarattığı sonucuna ulaşılmıştır (Daşçı, 2014; Öztürk, 2014).

Buradan hareketle turizm sektöründe örgütsel sessizliğin olumsuz sonuçları olduğu ancak farklı sektörlerde bu durumun farklılık gösterebileceği kanıtlanmış durumdadır. Bu sebeple farklı sektör ve örneklem grupları ile gerçekleştirilecek farklı araştırmalar ile bu çalışmanın desteklenmesi araştırmacılara önerilmektedir.

Araştırmaya katılan turizm sektörü mavi yakalı çalışanları tarafından başkalarının, özellikle üstlerinin aldıkları kararlarla ilgili olarak sessiz kaldıkları, bunun temel nedeninin de ülkemizde tam anlamıyla bir demokrasi anlayışının olmaması ve bu durumun turizm işletmelerine katı bir hiyerarşik yapı olarak yansımalarının olduğu vurgulanmıştır.

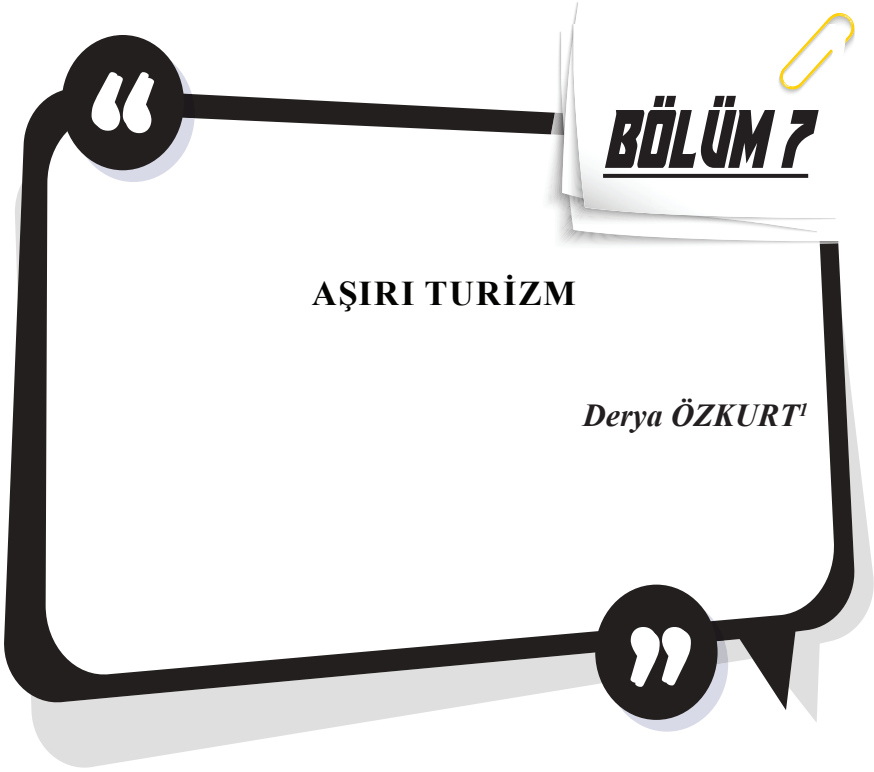
Turizm sektöründe mavi yakalı çalışanları kendilerini açık ve net bir şekilde fikirlerini ifade edebilen bireyler olarak görürken başkalarının anti-demokratik ortam nedeniyle sessiz kaldıklarını ifade etmeleri bu araştırmadaki en çarpıcı olumsuzluklardan biridir. Bu bulguların tümü dikkate alındığında, turizm sektörü çalışanlarının kurumlarının yararına durumlar gibi sadece mesleki uzmanlıklarıyla ilgili konularda düşüncelerini dile getirmekten çekinmedikleri fakat kurumlarındaki yönetsel konularla ve özellikle de yönetim ilgili konulara ilişkin düşüncelerini çekincelemleri nedeniyle paylaşmak istemedikleri saptanmıştır.

Yöneticilere örgütsel sessizliği azaltmak ve kurumlarını güçlendirme kapsamında, çalışanlarının daha fazla söz sahibi olabileceği ortamları yaratmaları önerilmektedir. İşletme yöneticilerine, mevcut çalışanların motivasyonlarını yükseltmek amacı ile işletmelerin performans değerlendirme ve ödül sistemlerini geliştirmeleri önerilirken, kurum içi sinerjinin artırılmasına yönelik çalışanlarında dâhil olabilecekleri etkinliklere daha fazla odaklanmalarını tavsiye edilerek örgütsel sessizlik azaltılmaya çalışılabilecektir.

KAYNAKLAR

- Altınışik, A. (2017). Ortaokul öğretmenlerinin örgütsel sessizlik davranışları ile örgüt kültürü arasındaki ilişki. Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Bildik, B. (2009). Liderlik Tarzları, Örgütsel Sessizlik ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi. Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze.
- Bowen, F. ve Blackmon K. (2003), Spirals of Silence: The Dynamic Effects of Diversity on Organizational Voice, *Journal of Management Studies*, 40, 1393- 1417.
- Brinsfield, C. T., Edwards, M. S. ve Greenberg, J. (2009). *Voice and Silence in Organizations: Historical Review and Current Conceptualizations*. UK: Emerald Group Publishing.
- Çakıcı, A. (2010). Örgütlerde İş Gören Sessizliği, Neden Sessiz Kalmayı Tercih Ediyoruz, Detay Yayıncılık: Ankara.
- Daşçı, E. (2014). İlköğretim kurumu yöneticilerinin liderlik tarzları ile öğretmenlerin yaşadıkları yıldırma (mobbing) ve örgütsel sessizlik davranışları arasındaki ilişki. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Durak, İ. (2012). *Korku Kültürü ve Örgütsel Sessizlik*. Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.
- Ehtiyar, R. ve Yanardağ M., (2008), *Organizational Silence: A Survey On Employees Working in Chain Hotel*, *Tourism and Hospitality Management*, 14(1), 54-65.
- Hirschman, A.O. 1970. *Exit, Voice, and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Kolay, A. (2012). Endüstri Meslek Liselerinde Görev Yapan Öğretmenlerin Örgütsel Sessizlik ve Örgütsel Bağlılıkları Arasındaki İlişki. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.
- Köse, E. K. (2013). İlköğretim kurumu öğretmenlerine göre okul yöneticilerinin liderlik stilleri ile örgütsel öğrenme arasındaki ilişkide örgütsel sessizlik ve karara katılımın aracı etkisi. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Morrison E.W., Milliken F.J. (2000). "Organizational Silence: A Barrier to Change and Development in a Pluralistic World", *The Academy of Management Review*, 25 (4): 706-725.
- Nielsen, R. P. (2003). *What Can We Do About Unethical Organizational Silence?* Boston College, *The Church in the 21st Century*.

- Özdemir, Ş. (2015). Sınıf öğretmenlerinin örgütsel sessizlik ve örgütsel bağlılık düzeyleri arasındaki ilişki (İstanbul-Ümraniye ilçesi örneği). Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Özgen, I. ve Sürgevil, O., (2009). Örgütsel Sessizlik Olgusu ve Turizm İşletmeleri Açısından Değerlendirilmesi İçinde: Turizm İşletmelerinde Örgütsel Davranış. Editör: Zeyyat Sabuncuoğlu. MKM Yayınları.
- Öztürk, H. (2014). Ortaokullarda görev yapan öğretmenlerin örgütsel sessizlik ile örgütsel bağlılık algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Mevlâna Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Pinder, C. C., ve Harlos, K. P. (2001). Employee Silence: Quiescence and Acquiescence As Responses to Perceived İnjustice. *Research in Personnel and Human Resources Management*, 20, 331-370.
- Premeaux, S. F. (2001). Breaking the Silence: Toward an Understanding of Speaking Up in the Workplace. *LSU Historical Dissertations and Theses*, 360.
- Sarıkaya, M. (2013). Karar Verme Süreçleri ve Örgütsel Sessizlik. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Silah, M. (2005). Sosyal Psikoloji Davranış Bilimi. Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Sözen, C., Yeloğlu H.O. ve Ateş F. (2009). Eşitsizliğe Karşı Sessiz Kalma: Mavi Yakalı Çalışanların Motivasyonu Üzerine Görgül Bir Çalışma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 395-408.
- Tayfun, A ve Çatır, O., (2013), “Örgütsel Sessizlik ve Çalışanların Performansları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma”. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5/3, 114- 134.
- Yanık, C. (2012). Örgütsel Sessizlik ile Güven Arasındaki İlişki ve Eğitim Örgütlerinde Bir Araştırma. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, İstanbul: Seçkin Yayıncılık.
- Yüksel, R. F. (2015). Okul çalışanlarının örgütsel bağlılık ve örgütsel sessizlik düzeyleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalı, ORCID: 0000-0002-1539-0094

1. GİRİŞ

Yirminci yüzyılın sonlarına doğru internetin icadının ardından sosyal medya kullanımının yaygınlaşması ile tek yönlü olan iletişim yerini çift yönlü iletişime bırakmıştır. İnternet kullanıcılarının bu yeni iletişim türü birçok sektörü olumlu yönde etkilemiştir. Turizm sektörü internet kullanımından en çok etkilenen sektörlerden biridir. Turistlerin seyahat öncesi araştırmaları ve karar verme sürecinde seyahat yorum sitelerinin önemli rol oynadığı, yine sosyal medyada paylaşılan tatil fotoğraflarının bazı destinasyonların ziyaret potansiyelini artırdığı yönünde birçok çalışma yer almaktadır.

Yine ulaşım teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ve seyahat maliyetlerindeki azalma gibi nedenlerle turizm faaliyetlerine katılan kişi sayısının her geçen gün arttığı görülmektedir.

Turizm sektöründe, olumlu gelişmelerin yanında birtakım olumsuz gelişmeler de yaşanmaktadır. Bu olumsuzlukların başında, bazı destinasyonlara kapasitesinin üzerinde yapılan ziyaretler neticesinde ortaya çıkan *aşırı turizm (overtourism)* olgusu gelmektedir. Yapılan alınyazın taramalarında son yıllarda araştırmacıların konu ile ilgili çalışmalara sıklıkla yer verdiği görülmektedir.

Bu çalışmada aşırı turizm kavramının neyi ifade ettiği, nelerin aşırı turizme neden olduğu, bu sorunun destinasyonlardaki belirtileri ve alınabilecek önlemler üzerinde durulmuştur.

2. AŞIRI TURİZM KAVRAMI

2.1. Turizmin Tanımı

Dünya Turizm Örgütü (WTO); turizmi, “Kişilerin ikamet ettiği yer dışındaki bir yere bir yılı aşmamak üzere, boş zaman değerlendirme, iş veya diğer benzeri amaçlarla yaptıkları seyahat ve konaklama aktiviteleri” (Çakır vd., 2018) olarak tanımlamaktadır.

Turizm, Türkçe Sözlük'te ise “Dinlenme, eğlenme, görme, tanıma vb. amaçlarla yapılan gezi” ve “Bir ülkeye veya bir bölgeye turist çekmek için alınan ekonomik, kültürel, teknik önlemlerin, yapılan çalışmaların tümü” şeklinde tanımlanmıştır (URL-1).

2.2. Aşırı Turizmin Tanımı

Aşırı turizm, bir destinasyonda veya destinasyonun bir kısmında belli dönemlerde veya sürekli olarak kapasitesinin üstünde ziyaretçi nedeniyle hem yerel halk hem de misafirler tarafından algılanan olumsuz etkilerin tümüdür. *Ölçüsüz turizm* olarak ta adlandırılan aşırı turizm, bir bölgeye kapasitesinin üstünde ziyaretçinin gelmesi ile birlikte hem bölgede yaşayan yerlilerin hem de gelen ziyaretçiler tarafından yaşam kalitesi ile ilgili

hoşnutsuzlukların ortaya çıktığı destinasyonları tanımlar.

2.3. Aşırı Turizmin Kavramsal Çerçevesi

Literatüre 2018 yılında giren, turizmin olumsuz yönlerine dikkat çeken bu terim ile ilgili çalışmaların 1970’li yıllardan itibaren ortaya çıktığı görülmektedir. Örneğin bölge insanların artan ziyaretçi sayısı ile birlikte ortaya çıkan duygusal aşamaları tanımlayan ve son basamağında ziyaretçilerle ev sahipleri arasında düşmanlık olan Doxey’in İritasyon indeksi, Butler vd. (1980) tarafından turizm destinasyonlarının kendi başarılarından muzdarip olmasını konu alan “Turizm Alanı Yaşam Döngüsü Teorisi” (URL-2) ve Uysal tarafından yapılan “Destinasyonun yaşam süresi ile taşıma kapasitesi arasındaki ilişki” (URL-2) konulu çalışmalar gösterilebilir.

3. BİR DESTİNASYONDA AŞIRI TURİZM BELİRTİLERİ

Turizm sektörü, yukarı bir ivme ile hızla büyüyen sektörlerin en önünde yer almaktadır. Turizm; sosyoekonomik, sosyokültürel ve çevresel birçok boyutu bünyesinde barındıran niteliğe sahiptir. Turizm, iş ve insan kaynakları noktasında ülkelerin ekonomilerine en çok olumlu katkı sağlayan vazgeçilmez bir istihdam kaynağıdır. Bu vesileyle birçok insan çalışma fırsatı bulur ve turistler ile yerel halk arasında gelişen iletişim neticesinde karşılıklı kültür alışverişi söz konusu olur. Ancak bazı destinasyonlarda belli dönemlerde, bazı destinasyonlarda ise yılın her zamanı, doğal çekicilik veya gerçekleştirilen sosyal medya paylaşımları sebebiyle o bölgeye ziyaretçi sayısı çok artar. Bu durum o bölgede yaşayan herkes tarafından hissedilen bazı olumsuzlukların ortaya çıkmasına sebep olur.

Bölgede artan kira fiyatları nedeniyle yerel halk maddi olarak zorlanmaya başlar. Yollar trafik ve insan kalabalıkları nedeniyle yürünemez ve turistik mekânlar kalabalık nedeniyle ziyaret edilemez duruma gelir. Tarihi eserler zarar görmeye başlar ve bölgede yaşayan diğer canlıların doğal ortamı bozulur. Tüm bunlar ve benzeri durumlar o bölgede aşırı turizm belirtisidir. (URL-3), (Fotoğraf 1., 2., 3., 4., 5.)

Fotoğraf 1. İtalya Trevi Çeşmesi (URL-11)

Fotoğraf 2. Çin Seddi (URL-10)

Fotoğraf 3. Paris Louvre Müzesi (URL-4)

Fotoğraf 4. İtalya Riva Degli Schiavoni Sahili (URL-12)

Fotoğraf 5. Kapadokya - Balon kuyruğu bekleyen turistler (URL-5)

Fotoğraf 1, 2, 3, 4 ve 5'te de görüldüğü gibi, aşırı turizm yerli ve yabancı, kır-kent ayrımı yapmaksızın dünyada ve Türkiye'de çeşitli bölgeleri etkisi altına almaktadır.

Aşırı turizme en fazla maruz kalan şehirlere Roma, Amsterdam, Venedik, Barselona, Londra, New York City, Prag, Berlin'i; ülkemizde ise Kapadokya, Bozcaada, Bodrum ve son yıllarda popülaritesi artan Ayder Yaylası gibi turistik destinasyonları örnek verebiliriz.

4. AŞIRI TURİZMİN NEDENLERİ

İnternetin icadının yanı sıra yirminci yüzyılın sonunda ve 21. yüzyılda ortaya çıkıp yaygınlaşan sosyal medya iletişim teknolojileriyle birlikte tek yönlü iletişim yerini çift yönlü iletişime bırakmış, ayrıca internet kullanıcıları arasında etkileşimli bir iletişim ağının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu devrim, internet ve sosyal medyanın iletişimi sayesinde, gerek insanlar gerekse topluluklar üzerinde günlük yaşamdan iş sektörüne kadar her alanda etkisini göstermiştir. Bu alanların başında turizm sektörü gelmektedir. Sosyal medya, turistlerin gezi güzergâhları ve konaklama yeri tercihleriyle ilgili bilgi arama konusunda önemli imkânlar sunmaktadır. Günümüzde turizm işletmeleri, hedef kitlelerine ulaşabilmek için internet ve sosyal medyayı etkin bir iletişim aracı olarak kullanmakta olup turistlerin konaklama yol haritası oluştururken şu veya bu işletmeyi tercih etmeleri açısından en önemli kitle iletişim aracı olarak ortaya çıkmaktadır. (Eşitti vd., 2015: sayfa 11). Sosyal medya kullanımının artmasıyla insanların tatil destinasyonu trendlerinin benzeşmesi önemli bir neden olarak karşımıza çıkmaktadır.

Pek çok şehirde ekonomik katkısı düşünülerek kapasitesinin üstünde kabul edilen 1 milyon turist veya kırsal destinasyona ek olarak gelen 20-30 kişilik bir kabile de aşırı turizmin sebeplerinden biridir. Yani aşırı turizm yalnızca büyük turistik destinasyonlarının değil küçük sahil kasabalarının veya vahşi yaşam alanlarının da sorunudur.

Ulaşım ve konaklama seçeneklerinin artması, ekonomik tatil seçeneklerinin mümkün olması ve bunun sonucu olarak da günübirlik ve mevsimsel turist sayısındaki artış, Kruvaziyer turizminin gelişmesiyle beraber yüzlerce insanın eş zamanlı olarak paket turlarla beraber birçok limana uğraması aynı anda birkaç geminin gelmesi ve binlerce insanın aynı anda bölgeye ayak basması, turistik büyümenin yönetimler tarafından yönetilememesi, kamusal alanların özelleştirilmesi vd. birçok neden de aşırı turizm tetikleyicisi olarak kabul edilmektedir (URL-3).

5. AŞIRI TURİZM KARŞITLIĞI

Aşırı turizm Avrupa’da bulunan popüler turizm bölgeleri için büyük bir sorun teşkil etmektedir. Avrupa’yı ziyaret eden turist oranındaki artış doğrultusunda turizm karşıtı hareketler kendini göstermeye başlamıştır. Turizmin hesapsız dejeneratif ilerleyişi ve buna tepki olarak doğan turizmofobinin belirtileri başta İtalya ve İspanya olmak üzere birçok turizm bölgesinde görülmektedir. Özellikle Venedik ve Barselona’da yaşanan turizm hareketliliği sebebiyle şehrin taşıyabileceği potansiyelin üzerinde gerçekleşen turizm talebi sonucunda yaşanan aşırı turizm, yerel halkın turistlere karşı tepkisini arttırmıştır. Bu bölgelerde yaşayan yerel halk aşırı turizmden oldukça rahatsız olduğunu gösterebilmek amacıyla yoğunluktan/kalabalıktan kaynaklanan olumsuzlukları pankart, döviz ve afişlerle protesto etmekte ve bazen tur otobüslerine gerçekleştirdikleri saldırılarla da gündeme gelebilmektedir.

Barselona’nın bazı ara sokaklarında duvarlara spreyle yazılmış “If it is tourist season, why can’t we shoot them? (Eğer turist sezonuysa, niye onları vuramıyoruz?)”, “Tourist go home! (Evine dön turist!)” gibi sloganlar bunların en belirgin olanlarından (Fotoğraf 6) (Çolak vd., 2019).

Fotoğraf 6. Barselona şehri turizm karşıtı duvar yazıları

Aşırı turizm bölge halkının yanı sıra, yıl boyu çalışıp kısa süreliğine kaliteli vakit geçirmek amacıyla bölgeye gelen turistler için de insan yoğunluğu ve bunun diğer yansımaları olarak da memnuniyetsizlikle sonuçlanmaktadır. (Aylan vd., 2020). Bu durumu en güzel “Misafir misafiri istemez, ev sahibi ikisini de.” ata sözü açıklamaktadır.

6. AŞIRI TURİZM İÇİN ALINABİLECEK ÖNLEMLER

Aşırı turizm olgusundan en çok etkilenen destinasyonlardan olan ve 55.000 kişinin yaşadığı Venedik şehrini yılda 30 milyon turist ziyaret etmektedir. Venedik 1987’de UNESCO Dünya Mirası Listesi’ne eklenmiştir. Aşırı turizmin olumsuz etkileri trafik sıkışıklığı, otopark sorunları, çevre kirliliği, kiraların yükselmesi, yerel halkın satın alma gücünün düşmesi ve aidiyet duygusunun azalması gibi durumlar sayılmaktadır (Seraphin et al., 2018, s. 375).

Bu durumun yerel halk üzerindeki etkileri nedeniyle her yıl 1000 civarında kişi şehir dışında ev fiyatları ve kiraların ucuz oluşu nedeniyle Venedik'ten şehirden ayrılmaktadır. Durumu protesto etmek için yerel halk, giydikleri “% 100 Venedikli” yazılı tişörtlerle yine aynı yazının etiketlerle yapıştırılmış bulunduğu dükkanlardan alışveriş yapmaktadır (Duyar vd., 2019, s. 352).

Hollanda da aşırı turizmle karşı karşıya olan başka bir destinasyondur. Amsterdam belediyesi Airbnb uygulamalarına (kısa süreli konut kiralama hizmetine) kısıtlama getirirken, Hollanda Turizm ve Kongre Ofisi (NBTC) de bir dizi önlem açıklamıştır. Turist sayısını kontrol altında tutmayı hedefleyen NBTC; İtalya, İspanya ve Japonya'daki bürolarını kapatma kararı almıştır. Bu üç ülkeden daha fazla turist gelmemesi için promosyon kampanyaları da sonlandırılmıştır Buna karşın Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa ve Belçika'daki ofisler çalışmalarını sürdürmektedir (URL-6).

Galapagos ve Antarktika Adaları gibi hassas yaşam alanları, sürdürülebilirliği sağlamak amacıyla, büyük yolcu gemileriyle kalabalık insan toplulukları konusunda bazı kısıtlamalar getirmiştir. Peru'nun İnka patikasında ise hâlihazırda mevcut olan trekking izinleri, Ruanda da ise dağ gorillerini görmek için ziyaretçilerin sayısını kısıtlanmıştır (URL-7).

İtalya'nın kuzey batısında bulunan ve Dünya Mirası statüsüne sahip popüler turistik bölgesi Cinque Terre'ye gelecek turist sayısında kısıtlamaya gidilmiştir (Yılda 1,5 milyon turistin girmesine izin verilmiştir). Yılda 2,5 milyon turistin bölgeyi ziyaret ettiği, kontrol edilemez bir yoğunluk yarattığı ve köyleri yaşanamaz hâle getirdiği belirtilen bölgede yerel kültürü korumak amacıyla alınan karar nedeniyle turistler giriş için artık önceden internetten bilet almak zorundadır (URL-8).

6.1. Sorumlu Turizm ile Yerel Halkı ve Kültürü Önemseme

Doğaya, insana ve diğer canlılara saygılı ve bilinçli bir şekilde dünyayı keşfe çıkmak mümkündür. Seyahatlerinde bunlara dikkat eden turistlere *sorumlu turist* deniyor.

Sorumlu turizmi; yaşadığımız, bulunduğumuz ve ziyaret etmek isteyeceğimiz lokasyonları daha iyi hâle getirmek için çalışmak şeklinde tanımlayabiliriz. Bu bakış açısında yerel/yerleşik halkın yararı ve istekleri dikkate alınmaktadır.

Yerel işletmelerin kurulması, kültürel mirasların korunması, bölge altyapısının geliştirilmesi ve buna olanak sağlanması, sorumlu turizmin görevleri arasında kabul edilir. Aşırı turizmin yarattığı olumsuz etkileri en aza indirmeyi hedefleyen sorumlu turizm anlayışı, ekoturizm kavramı ile de bağlantılı olarak aynı küme elemanlarını bünyesinde barındırır.

6.2. Sezon Dışında Seyahat Etmek ve Kalabalıktan Kaçmak

Tatil sezonları dışında seyahat etme, özellikle çalışan kesim için yılın geri kalanını daha dinç ve iş yoğunluğunu daha yüksek bir moralle göğüslemeye olanak sağlayan rekreatif bir girişimdir. Yılın getirdiği monotonluk ve iş yükünün henüz tükenmişlik sendromuyla birleşmediği bir noktada hem kalabalıktan kaçmanın hem de turizm ve seyahat için taleplerin çok da yoğun olmadığı yılın bu dönemi daha uygun/ekonomik şekilde seyahat etme ve tatil yapma avantajı sağlar. Yunanistan'ın en gözde tatil duraklarından olan Santorini ve Mykonos'ta yaz sezonunda ortaya çıkan aşırı turizmden turistler kadar yerel halkın da şikayetçi olmasına karşın sezon öncesi ve sonrasındaki seyahatler memnuniyetle karşılanmaktadır.

6.3. Bireysel Seyahat Etmek ve Özgürlüğün Tadına Varmak

Gruplar hâlinde gerçekleştirilen seyahatler keyifli olabilir fakat konsepti gereği seyahat özgürlüğümüzü kısıtlayabilir. Ayrıca genellikle tatil sezonlarında destinasyonlara gerçekleştirilen turlar zorunlu olarak kalabalık yaratır.

Son yıllarda hayli popüler olup da sadece seyahat konseptinde seyahat ettiğimiz zaman daha özgür hareket edebildiğimiz gibi turların uğramadığı daha özgün olan yerel işletmelere uğrayarak yerel halk ile kaynaşabilme şansına sahip olabiliriz.

6.4. Yeşil Seyahatler Planlama ve Çevreci Olma

Yeşil seyahat veya *çevreci seyahat* olarak da bilinen ve özünde doğaya katkı sağlamak olan bu seyahat türü doğal ve kültürel varlıkları koruyarak onlara sahip çıkma anlayışını ortaya koyar.

Bu seyahat anlayışı doğrultusunda atıklara, çöplere dikkat edilerek geri dönüşüme önem verilir. Gezilen lokasyonlarda toplu taşıma araçları tercih edilerek bisiklet gibi doğaya zarar vermeyen ulaşım araçlarının kullanımı yaygınlaştırılabilir.

Günümüzde uzak mesafelere gitmede en hızlı ve en kolay yol olması nedeniyle en çok tercih edilen seyahat hava yolu seyahatidir. Ancak bu konuda da ekolojik açıdan dikkat edilmesi gereken bazı noktalar vardır. Yeni nesil motorların teknik özellikleri sayesinde önceki modellere göre yıllık karbon salınımları da çok daha azdır (URL-9). Yeşil seyahatler dâhilinde mümkün olduğunca çevreci seçeneklere yönelmek gerekir.

Bu yeni seyahat anlayışı dünyamızda yaşanan tüm bu çevresel sorunlar göz önüne alındığında gelecek açısından büyük önem arz etmektedir.

7. SONUÇ

Aşırı turizm, destinasyonlar için önemli bir tehdit faktörü olmakla birlikte çözümü olmayan bir sorun da değildir. Özellikle turizme yeni açılan destinasyonlarda rakamsal açıdan büyümenin değil de taşıma kapasitelerinin göz önüne alınarak sürdürülebilirlik anlayışının bütün olarak benimsendiği yönetim anlayışının uygulanması önem arz etmektedir.

Bu kapsamda aşırı turizme maruz kalmış destinasyonlar ile kalma potansiyeli olan destinasyonlarda aşırı turizmin önlenmesi için alınacak tedbirler aşağıda sıralanmıştır:

1. Mevcut kamu politikalarının gözden geçirilerek turizmde dengeli ve ölçülü sürekliliğin sağlanabilmesi adına kararlar almak,

2. Turizm planlamaları yapılırken sosyal, ekonomik, çevresel ve ekolojik dengelerin gözetilmesi için destinasyonların taşıma kapasitelerinin göz önüne alınması,

- Turizm pazarlama stratejileri ziyaretçi sayısını artırmaya yönelik değil destinasyonların taşıma kapasitelerine uygun bilinçli turiste yönelik olmalıdır,

- Şehir planlamasında söz sahibi pozisyonda olan şahıs, kurum ve kuruluşların iş birliği yaparak planlamaları birlikte hazırlamaları,

- Aşırı turizmin yaşandığı destinasyonlar için alternatif turizm destinasyonları oluşturularak yoğunluğun azaltılması,

- Yerel halkın daha fazla söz sahibi olduğu, turizm faaliyetlerinden daha çok yararlanabildiği, yaşama hakkı ilkesinin gözetildiği sosyal turizm anlayışının benimsenmesi,

- Yerel kültürün bir turizm çekicilik unsuru olarak korunması ve metalaşmanın önüne geçilebilmesi,

- Kruvaziyer gemi ve günübirlik turist sayısına kısıtlamaların getirilmesi gibi önlemlerin alınarak çevresel zararların en aza indirilmesi,

- Bazı durumlarda turizm faaliyetlerinin dengeli bir şekilde yürütülmesi adına marketing (tersine pazarlama) uygulamalarının gerçekleştirilmesi,

- Bölgede yaşayan yerel halkın yaşam koşullarını zorlaştıran bazı uygulamalara kısıtlamalar getirilmesi önerilmektedir (Konut fiyatlarını yükselterek halkın bölgeyi terk etmesine neden olan Airbnb uygulamaları gibi).

Sonuç olarak turizmin, ziyaret edilen mekânlara çıkarttığı maliyetin az ve zararsız ekonomik bir seçenek olmadığı yönündeki görüşler her

geçen gün artmaktadır. Bu sebeple turizmin, topluma ve doğaya etkileri incelenerek olumsuz etkilerinden korunmaya yönelik yapılacak her türlü çalışma faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aylan, F. K., Aylan, S. (2020). Aşırı Turizm Kavramının Farklı Boyutlarıyla İncelenmesi: Instagram'da Paylaşılan. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 2020, 8 (1), 584-607.
- Butler, R. W. (1980). The concept of a tourist area cycle of evolution: implications for management of resources. *The Canadian Geographer/ Le Géographe canadien*, 24 (1), 5-12.
- Çakır, R. A., Sandalcılar A.R. (2018). Turizmin Bölgesel Kalkınmaya Etkileri: Rize Ayder Turizm Bölgesi Örneği. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2018 8: 342-360
- Çolak, O., Kiper, V.O., ve Batman, O.(2020). Ölçsüz Turizm'e (Over-Tourism) Dair Kavramsal Bir Yaklaşım. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi* 2020, 12 (23): 609-621.
- Demirci, B., Yılmaz, İ., Oğuz, Y. E.(2020) Aşırı Turizmin Kent Yaşam Memnuniyetine Etkisi: Eskişehir Odunpazarı Örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 2020, Special Issue (4), 204-217.
- Duyar, M., Bayram, M. (2019). Aşırı turizm ve turizm korkusu: yerel halk ve turizm ilişkisinin evrimi. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*. (40), 347-362.
- Eşitti, Ş., Işık, M. (2015). Sosyal Medyanın Yabancı Turistlerin Türkiye'yi Tatil Destinasyonu olarak Tercih Etmelerine Etkisi . *Karadeniz2015:27*.
- Goodwin, H. (2017). The Challenge of Overtourism. *Responsible Tourism Partnership* (Working Paper, 4 Ekim).
- Seraphin, H., Sheeran, P., Pilato, M. (2018). Over-tourism and the fall of Venice as a destination. *Journal of Destination Marketing & Management*, 9, 374-376.
- URL-1 Turizmin Tanımı(TDK) <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi 25.02.2022)
- URL-10 Aşırı Turizm belirtisi <https://yolvemacera.com/overtourism-ya-da-bildigimiz-turizmin-sonu/> (25.02.2022)
- URL-11 Aşırı Turizm belirtisi. http://www.regionieambiente.it/turismo_istat-2018/ (Erişim Tarihi 23.03.2022)
- URL-12 <https://www.worldatlas.com/articles/what-is-overtourism.html> (Erişim Tarihi 23.03.2022)
- URL-2 <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1032571> (Erişim Tarihi 25.02.2022)

- URL-3 <https://www.hisglobal.com.tr/blog/asiri-turizm-nedir> (Erişim Tarihi 25.02.2022)
- URL-4 <https://tr.euronews.com/2018/08/01/avrupa-da-asiri-turizm-sorunu-giderek-buyuyor> (Erişim Tarihi 25.02.2022)
- URL-5 <https://www.takvim.com.tr/ekonomi/2021/10/04/kapadokyada-balon-turizmi-tur-ve-fotograf-kuyrugu> (Erişim Tarihi 25.02.2022)
- URL-6 <https://www.turizmaktuel.com/public/index.php/haber/daha-fazla-turist-gelmesin-diye-siki-tedbir-aldi> (Erişim Tarihi 25.02.2022)
- URL-7 <https://www.turkiyeturizm.com/dunya-turizminin-yeni-tehlikesi-asiriturizm-korkusu-adalari-sardi-58399h.htm> (Erişim Tarihi 25.02.2022)
- URL-8 <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/italya-dunya-mirasini-koruma-altina-aliyor-40056177> (Erişim Tarihi 25.02.2022)
- URL-9 https://www.flypgs.com/blog/overtourism-nedir/#asiri_turizmin_onune_gecmekicin_neler_yapabiliriz (Erişim Tarihi 25.02.2022)

BÖLÜM 8

NURİ PAŞA VE KAFKAS İSLAM ORDUSU

İsmail ÖZER¹

¹ Doç.Dr. Ordu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ismailozer@odu.edu.tr, 0000-0001-5910-4216

Giriş

Nuri Paşa'nın ataları, Hıristiyan Gagavuzlardandı. Şeceresine baktığımızda en başta görülen Abdullah Killi(Öztuna,1996:641), bu soydan Müslümanlığa dönen ilk soy büyüğü olarak bilinir. Amcası, Halil Paşa ailelerinin kökenini şöyle anlatır: *“Ceddimiz Kırım'dan gelmiştir. Kırım hanlarının sarayına öteberi ve bilhassa kadın eşyası satan bir yemenici imiş. Bu yakışıklı delikanlı Hıristiyan olduğu için harem dairesinde kimse ondan kaçmamış. Bu sırada Kırım hanının yakınlarından bir kız ona gönül vermiş. Nihayet evlenmelerine karar verilmiş. Yemenici delikanlı Müslümanlığı kabul etmiş. Evlenmişler. Bu evlenmeden sonra Ruslar Kırım'ı istilâ etmişler. İşgal üzerine, ceddimiz, karısı ile beraber, Tuna ağzına Kilya şehrine göçmüşler. Rusların Romanya'yı işgalinden sonra da dedelerimizden Kahraman Ağa, Karadeniz'in Türkiye kıyılarında Abana'ya hicret etmişler ve Perşembepazarı Köyüne yerleşmişler”*.

Halil Paşa'nın da belirttiği gibi Abdullah Killi, gezici olarak dokuma satışı yaparmış. Anapa'da bu ticarete devam ederken, Kırım Han soyundan veya saraylı kadınlarından aldığı eşten Kocağa Killi dünyaya gelir. Onu Kahraman Ağa, Killioğlu Hüseyin Ağa, Hacı Mustafa Kaptan (1778-1875) ve Mustafa Kaptan'ın oğlu Hafız Kamil Bey takip eder. Hafız Kamil Bey'in Hasene Hanım isimli eşinden altı çocuğu dünyaya gelir: Şükriye Hanım, Melek Hanım, Ahmet Bey(1860-1947)(Enver ve Nuri Paşa'ların babası), Halim Efendi, Füzuli Efendi, Halil Paşa (Aydemir, 1970:246-247).

Hafız Kamil Bey'in oğlu Hacı Ahmet Bey ile evlenen Ayşe Hanım'ın Enver, Nuri, Ertuğrul, Kamil, Mediha, Hasene isminde 6 çocukları olur. Nuri Paşa ailenin ikinci çocuğu olarak 3 Nisan 1306(1890)'da İstanbul'da dünyaya gelir (MSB Arşivi). Babası Ahmet Bey devlet memuru olarak görev yapmaktaydı ve aile İstanbul'a Makedonya'nın Manastır şehrinden gelmişti(TEOİ,1965:698). Enver Paşa doğduğunda aile, İstanbul Divanyolu'nda, eski Lisan Mektebi karşısındaki evlerinde ikamet ediyordu. Enver Paşa da *“Altı yaşına kadar, İstanbul'da bulunarak, muhtelif ibtidâilere devam ettim. Nihayet Fatih Mekteb-i İbtidâisi ikinci senesinde iken, pederimin Manastır vilayeti Nafi'a kondüktörlüğüne tayini üzerine Manastır'a geldim”* demiştir (Cengiz, 1991:29). Evleri Manastır'ın nispeten yüksek, fakat kenar bir semti olan. Eğri Değirmen civarında Kara Köprü'de idi. Maddî durumları bozulup, ev borç yüzünden satılınca buradan Selanik'e taşındılar(Aydemir, 1970:248). Nuri Bey, 1906 Kasım ayında İstanbul'da başladığı Mekteb-i Harbiye'den 13 Ağustos 1908'de Mülazım-ı Sâni rütbesiyle mezun olur. Mezun olduktan sonra 27 Aralık 1908'de Selanik'teki 3. Ordu 71. Alay 3. Tabur 3. Bölük'e tayin edilir. Daha sonra 13 Ağustos 1908'de 3. Ordu karargâhına seçilir. Buradaki görevine devam ederken 29 Eylül 1909'da Sultan V. Mehmet Reşat'ın maiyet bölüğüne Teğmen olarak atanır. Trablusgarp Savaşı çıkınca gönüllü olarak bu cepheye gitmek için başvurur ve Trablus-

garp'a giderek Mısırata'da amcası Halil Paşa'nın emrinde savaştı. Buradaki başarıları sonucu 6 Ekim 1911'de Mülazım-ı Evvelliğe terfi olundu. 12 Ekim 1912 Uşi (Ouchy) Antlaşmasını müteakip İstanbul'a döndü. 24 Ekim 1913'te rütbesi Yüzbaşılığa yükseltilir ve Viyana Elçiliği'ne Ataşemiliter olarak tayin edilerek Avusturya-Macaristan'a gitti. Yüzbaşı Nuri, 2 Haziran 1914 tarihine kadar bu görevini sürdürmüş ve bu görevine devam ederken Harbiye Nezareti Makam Yaverliğine tayin edilmiştir. Yüzbaşı Nuri Bey Avusturya'dan hareketle İstanbul'a gelerek bu yeni görevine 2 Ağustos 1914 tarihinde başlar. Birinci Dünya Savaşının başlaması üzerine Enver Paşa tarafından Trablusgarp Müslümanlarını İtalyanlara karşı teşkilâtlandırmakla görevlendirilir. 29 Nisan 1915'te Trablusgarp'ta yeni görevine başlar. Nuri Bey'in, Araplar üzerinde nüfuzunun daha etkili olması için Trablusgarp'a gidince kendisine 15 Ağustos 1915 tarihli bir irade-i seniyye ile Fahrî Ferik rütbesi de verilmiştir. 1918 yılı Ocak ayına kadar Trablusgarp'ta İtalyan ve İngilizlere karşı savaşı. Bu süre içerisinde 11 Eylül 1916'da Binbaşılığa ve 3 Mart 1918'de de Trablusgarp Savaşındaki üstün gayretlerine mükafat olarak Kaymakamlığa (Yarbay) terfi olunur. 29 Temmuz 1916'da Trablusgarp'ta göstermiş olduğu başarılarından dolayı Alman İmparatoru tarafından "birinci dereceden demir salib madalyası" ile taltif edilir. Yine Afrika Grubu Kumandanı olarak yürüttüğü faaliyetlerden dolayı Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından "üçüncü sınıf demir haç nişanı" ile ödüllendirildi. Muharebelerde gösterdiği üstün başarılarından dolayı Kasım 1916'da "Osmanlı Altın Liyakat Madalyası" alır. 6 Şubat 1917'de "Üçüncü rütbeden kılıçlı Osmanî nişanı" alan Kaymakam Nuri Bey 26 Eylül 1917'de "Trablusgarp Muharebesinde gayret ve mesaisine mükâfaten" Padişah tarafından Altın İmtiyaz Madalyası ile taltif edilmiştir. Kaymakam Nuri Bey, Ocak 1918'de İstanbul'a döndü. Enver Paşa tarafından rütbesi Fahrî Ferikliğe yükseltilerek yeni kurulacak olan Kafkas İslâm Ordusu'na Komutan olarak atanır. 25 Mayıs 1918'de Azerbaycan'ın Gence şehrine giderek karargâhını burada kurdu. 15 Eylül'de Bakü'yü Bolşevik-Ermeni işgalinden kurtardı. 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesinden sonra İngilizlerce tutuklandı. 9 Ağustos 1919'da Batum'da tutuklu bulunduğu hapisaneden kaçıp Azerbaycan'a döndü. Azerbaycan'ın Bolşevik işgaline uğramaması için mücadele etti ancak başarılı olamayarak elinde kalan kuvvetlerle Doğu Cephesinde bulunan Kâzım Karabekir Paşa'nın emrine girdi. Ermeniler üzerine yapılan harekâta katılarak Sarıkamış'ın alınmasında yararlılıklar gösterir. Doğu cephesindeki hizmetlerinden dolayı İstiklâl Madalyası ile taltif edilir. 1922 yılında Almanya'ya gider. Uzun süre burada yaşadıkdan sonra yurda dönerek ticarete atılır. 1938 yılında İstanbul'da silah fabrikası kurar. II. Dünya Savaşı yıllarında Alman Hükümeti yakın ilişki içerisinde girerek birçok defalar Orta Asya ve Kafkas Türklüğünün bağımsızlığı için Almanlarla müzakerelere girer. 2 Mart 1949 günü fabrikasında çıkan yangın sonucu meydana gelen büyük patlama sırasında kaybolur. Tüm aramalara rağmen cesedi bulun-

mayınca öldüğüne hükmedilir(MSB Arşivi).

Kafkasya'daki Siyasi Gelişmeler

1 Kasım 1914'te Rusların Doğubeyazıt'a saldırılarıyla Doğu Cephesi açılmıştı. Enver Paşa 21 Aralık 1918'de önce Kars, Ardahan ve Batum'u yeniden anavatana dahil etmek ve ikinci bir hamle ile de Kafkas Müslümanlarını Rusların boyunduruğundan kurtarmak için III. Türk Ordusunu karşı taarruza geçirmiştir. Uygun olmayan bir mevsimde yapılan taarruz, soğuk, hastalık ve donanım eksikliği gibi sebepler yüzünden başarısızlıkla sonuçlanmış 1915 yılı içinde Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmı Rus işgaline uğramıştır. Sarıkamış harekâtının başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen Enver Paşa Kafkasya üzerindeki idealinden vazgeçmemiş, bölge ile ilgili faaliyetlerini sürdürmüştür. Osmanlı Devleti ile Kafkaslar'da yaşayan Türk ve Müslüman halk arasında kökleri çok eskilere dayanan tarihi, kültürel, dinî ve ırkî bağlar bulunuyordu. Bölgenin coğrafî yapısı da iki kardeş unsur arasında dostane ilişkiler kurulmasına son derece müsaitti (Yüceer, 1996:53). Enver Paşa'nın Kafkas siyasetini gerçekleştirmesini kolaylaştıracak gelişmeler, 1917 yılından itibaren Rusya'da yaşanmaya başladı. Boğazlar yoluyla müttefik yardımı alamaması ve Alman cephesinde yediği ağır darbelerle Rusya içerisinde mevcut olan iç karışıklıklar daha da artmış 1917 Mart ve Ekim aylarında patlak veren Bolşevik ayaklanmalar neticesinde 8 Kasım 1917'de Bolşevikler Petograd'da yönetimi ele geçirdiler. Bu esnada Rus ordusunda da çözülme başladı ve askerler kitleler halinde cephelerden fırar etmeye başladılar (Rüştü,1934:1). Bu gelişmeler ve Çarlık rejiminin devrilmesi üzerine Rusya'da işbaşına gelen Bolşevik yönetim İttifak Devletleriyle barış yapmak istediğini bildirdi. Ancak Bolşevik idarenin de Ermeniler'i himayeden vazgeçmemesi sebebiyle, Türk tarafında Doğu Anadolu ve Kafkasya'da askerî harekâta devam edilmesini düşünmeye başlamıştı. Zaten Ermeni ve Gürcülerin yaptıkları mezalim, Osmanlı Devleti'ne ileri harekât için haklılık kazandırıyordu. (Yel, 2002:834). Osmanlı ve Bolşevik delegeleri 18 Aralık 1917'de Erzincan'da bir mütareke imzaladılar (Kurat, 1991:301). Osmanlı-Rus ateşkesini sağlayan 18 Aralık 1917 Erzincan mütarekesi ile Doğu Cephesinde Rusların çekildikleri yerlerde Ermeniler, Rus ordusundan arta kalan silah ve cephaneyi ellerine geçirerek bir Ermenistan devleti kurma düşüncesi içine girdiler (Aysan, 1938:1). Rus askerlerinin işgal ettikleri Osmanlı topraklarını boşatarak ülkelerine dönmeleri üzerine bölgedeki otorite boşluğundan faydalanan Erivan merkezli Ermeniler, Müslüman ahaliyi katletmeye başladılar. Bölgedeki Ermeni katliamları ancak Mart ayında başlayan 3. Ordu'nun ileri harekâtı ile durdurulabildi (Erden, 2015:94). Rusya'da ihtilal patlak verince, Kafkaslarda Gürcü Menşevikler Kasım 1917'de Tiflis'te Kafkas ötesinde bulunan bütün partiler, çeşitli örgütler, asker komiteler, ordu komutanının da katıldığı bir toplantı yaparak, geçici bir Hükûmet kurulmasına karar verdiler. Geçici Hükûmeti oluşturmak

için Petograd'daki milletvekillerinden Maveraya-yı Kafkas komitesi meydana getirilerek Tiflis'e gönderildi. Bu komiserlik Gürcü, Ermeni ve Azerbaycan temsilciliklerinden kurulan bir çeşit federasyon idi. Komiserlikte yani geçici hükümette Başbakanlık, İçişleri ve Dışişleri gibi önemli bakanlıklar Menşevik Gürcülerin elinde bulunuyordu. Devlet Denetleme, Ulaştırma ve Sanayi bakanlıkları ise Azerbaycan Türklerine verilmişti. Bu konfederasyon içinde Gürcü, Ermeni ve Azerbaycan Türkleri kendi içlerinde tamamen bağımsız olmalarına rağmen teşkilatlanma ve askerî kuvvet açısından en zayıf durumda olan Azerbaycan Türkleri idi (Öztoprak, 2003:127). Gürcistan, Almanya'nın himayesi altına girerek 26 Mayıs 1918'de Maveraya-yı Kafkas Cumhuriyetinden ayrılarak bağımsızlığını ilan etmesi üzerine bu federasyondaki Azerbaycanlı mebuslar hemen "Azerbaycan Millî Şurası" ilan ederek başkanlığına da Müsavat lideri Mehmet Emin Resulzadeyi getirdiler ve 28 Mayıs 1918'de bir deklarasyon yayınlayarak Azerbaycan'ı müstakil bir devlet ilân ettiler (Mehmetzade,1991:90). Azerbaycan 28 Mayıs 1918'de istiklâlini ilân etmişse de topraklarının tümüne hakim değildi. Azerbaycan'ın başkenti Bakü Bolşevik Ermenilerin elinde bulunuyordu (Türk Harbi,1993:552). Gerginleşen ilişkiler 18 Mart 1918'de Bakü'de Ermeniler ve Müslümanlar arasında çatışmaya dönüştü. Ermeniler silahsız Müslüman ahali üzerine yürüyerek dört gün boyunca Bakü ve çevresindeki Müslümanlar'a karşı katliama giriştiler (Rüştü,1934:2).

Bu gelişmeler üzerine ellerindeki imkânlarla kendi mukadderatlarını koruyamayacaklarını anlayan Azerbaycan Hükûmeti, Osmanlı Devleti'ne başvurdu. Başlayan görüşmeler, 4 Haziran 1918'de, Batum'da, Osmanlı Hükûmeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında barış ve dostluk anlaşmasının imzalanması ile sonuçlandı. Anlaşma 11 madde ve 2 ilaveyi içeriyordu. Anlaşmanın 4. maddesi gereğince, Azerbaycan Cumhuriyeti Hükûmeti ülkede istikrarı ve güvenliği temin etmek için Osmanlı Devleti'ne başvurduğu zaman, Osmanlı İmparatorluğu askerî yardımda bulunmak taahhüdünü üstleniyordu (Ağaoğlu,1991:661). Kafkasya'da bu gelişmeler yaşanırken Nuri Paşa henüz Trablusgarp cephesinde görev yapmaktaydı. 1918 senesi Ocak başlarında, Trablusgarp vaziyeti hakkında görüşmek üzere, Afrika Grupları Kumandanlığı merkezi olan Mısırata'dan İstanbul'a çağrıldı. Denizaltı ile Avusturya'nın Adriyatik sahilindeki Pula şehrine gelen Nuri Paşa buradan da İstanbul'a doğru hareket etti (Aydemir, 1970:361). Enver Paşa, Kafkaslar üzerine yapılacak harekatı kumanda etmek üzere kardeşi Nuri Bey'i uygun bularak ona komutanlık vazifesi verdi. Ancak Nuri Bey Yarbay rütbesinde olduğu için Yarbay rütbesinde bir komutanın tümen ve belki kolordu kumandanlarını emri altına alması uygun düşmezdi. Rütbesi fahrî ferikliğe yükseltilerek Padişah V. Mehmet Reşat tarafından kendisine Kafkas İslâm Orduları Komutanı olduğu ve Kafkaslar'da Padişah adına askerî ve siyasî faaliyetlerde bulunabileceğine

dair bir ferman verildi. Fermenda Kafkas Müslümanlarına hitaben “*Fahrî Ferikan ve yaveranımdam Nuri Paşa’yı nezdinize gönderdim. Müşarüni-leyh askerî ve siyasî hususlarda size mercidir*” deniliyordu (Gürün,1991:6). Nuri Paşa, Kafkas İslâm Ordusu Komutanlığı görevini aldıktan sonra Yarbay Nazım Bey ile sadece ismen var olan ordunun kadrosunu tamamlamak için hummalı bir çalışma içerisine girdi. Kısa süre içerisinde gerekli hazırlıklar yapıp çekirdek kadro hazırlandıktan sonra Nuri Paşa Haydarpaşa İstasyonundan törenle uğurlandı. Naki Keykurun bu uğurlama anını hatıralarında şu satırlarla anlatır: “ *Enver Paşa ve yaverleri, diğer paşalar ve erkân-ı devletten birkaç kişi yolcu salonundayız. Tren hazır, uğurlayıcılar hep perona çıktılar. Enver Paşa bir elini Nuri Paşa’nın diğer elini de benim omzuma koydu ve “Siz ikiniz de benim kardeşlerimsiniz. Size son sözüm bu” dedikten sonra Kafkasya’da yapacağımız işler hakkında bize talimat verdi* (Keykurun,1998:102).

Nuri Paşa’nın Kafkasya’ya Hareketi ve Gence’de Karargâhını Kurması

Nuri Paşa ve Kafkas İslâm Ordusu karargâh subayları Haydarpaşa’dan trenle hareketlerinin ardından Pozantı’ya geldiler. Buradan itibaren demir yolu olmadığı için mümkün olduğunca hızlı bir şekilde Musul’a ulaşmak isteyen Nuri Paşa uçakla Musul’a doğru yola çıktı ve 25 Mart 1918’de Musul’a ulaştı (Sarıkoyuncu-Erşan, 2003:214). 18 Mart 1918’de Bakü’de Ermeniler tarafından büyük bir katliam yapılmıştı ve Ermeniler her an yeni bir katliam hareketine teşebbüs edebilirlerdi (Arı,1997:337). Nuri Paşa bu gelişmeleri de dikkate alarak çalışmalarını hızlandırdı ve eksik olan kadrosunu kısmen VI. Ordudan tamamlayarak 12 Nisan 1918’de Musul’dan ayrıldı(Berkuk,1934:5). Nuri Paşa buradan Harbiye Nazırlığına gönderdiği raporda “Nisan’ın 20’sinde Savuçbulak’a, Mayıs’ın 10’unda ise Kafkasya’da bulunan Belacari’ye gitmeyi planlıyorum” demiştir (ATASE,K51-D243A). Ancak işe zorluğu yüzünden Musul’dan yirmişer otuzar kişilik gruplar halinde yola çıkmışlardı. Nuri Paşa ve beraberindeki grup 9 Mayıs’ta Revandiz’e, 12 Mayıs’ta Savuçbulak’a vardı. Buradan Tebriz’e doğru hareket edildi(Musa,2000:514).

Nuri Paşa ve beraberindekiler İran’a girdiğinde Urumiye-Hazar Denizi arasını denetim altında bulunduran ve Ermeniler’e yardım eden İngiliz ve Fransızlar Nuri Paşa’nın büyük bir kuvvetle üzerlerine gelmesinden çekinerek Urumiye’yi terk ederek Tebriz’e geldiler ve buradan da kuzeye doğru çekildiler. Nuri Paşa ve beraberindekiler 23 Mayıs’ta geldikleri Tebriz’den (Süleymanov,1999:124) 25 Mayıs’ta hareket ederek, Aras Nehrini sal ile geçip Kafkasya’nın güneyine ulaştı (Aydemir,1970:361). Nuri Paşa, Gence’ye doğru giderken, Ermeniler tarafından sıkıştırılan Nahçıvan ve Ordubad mıntikasındaki Müslümanlara yardımcı olması için Yüzbaşı Halil Bey’i bu bölgeye gönderdi ve Cebrail- Ağdam-Tartar yolu

üzerinden Yevlah'a doğru ilerledi. 3 Haziranda Genceye ulaşıldı (Berkuk,1934:8). Ermenilerce müthiş bir anarşiye maruz kalan Gence, Nuri Paşa'yı gökten inmiş kurtarıcı bir melek gibi telakkî etmiş ve halkın kendisine karşı gösterdiği sevinç ve tezahürat Gence tarihinde görülmemiştir (Resulzade,1990.40). Nuri Paşa, burada beraberindeki subaylara kısa bir konuşma yaparak; *“Enver Paşa'nın tüm Türk-İslâm aleminde ümit ve sevgiyle anıldığını, kendisinin de onun bu derecede yayılmış ünü dolayısıyla bu göreve tayin edilmiş olduğunu söyleyerek, en ağır vazifenin ve mesuliyetin tarihî şerefi ile beraber sizlerin omuzlarında olduğunu bilmelisiniz”* dedi. Nuri Paşa, Kafkas İslâm Ordusu'nun karargâhını önce Nuha'da kurmayı düşündüyse bölgenin Ermeni saldırısına açık olması sebebiyle; Kür Nehri vadisinde Tiflis-Bakü demiryolu üzerinde önemli bir merkez olan Gence'yi İslâm Ordusu karargâhı olarak seçmeyi daha uygun buldu (Kemalyeri,1972:126). Nuri Paşa'nın karargâhı şu komutanlardan teşekkül ediyordu: Yarbay Nazım Bey, Kurmay Binbaşı Tevfik Bey, Kurmay Binbaşı Naim Bey, Topçu Kumandanı Binbaşı Kemal, Ordu yaveri Teğmen Asaf, Üsteğmen Muzaffer, Süvari Yüzbaşı Binbaşı Sami, ve siyasî danışman olarak Ahmed Ağaoğlu (Süleymanov,1999:27).

Nuri Paşa, Gence'ye gelir gelmez İslâm Ordusu'nun kurulması çalışmalarına başladı. Nuri Paşa'nın elinde Kafkas İslâm Ordusu'nun 5 Nisan 1918'de Enver Paşa tarafından imzalanan bir talimatnamesi bulunuyordu. Bu talimatnamede Kafkas İslâm Ordusunun kuruluş amacı, teşkilatlanma prensipleri ve Nuri Paşa'nın yetkileri açıkça belirtilmişti. Buna göre *“Kafkas Ordusu'ndan teşkil maksat, Kafkaslıların teşkil edeceği ordunun esasını vücuda getirmek ve bu esası tedricen genişletmek ve Kafkasyalı erlere eğitim göstermek ve Kafkasya'da yüksek İslâm menfaatlerini ve Hukuku Mukaddese-i Hilafeti ve Devlet-i Osmaniye ile revabit-ı siyasiye ve askeriyeyi tesis etmektir. Bu teşkilat tedricen bütün Rusya dahilindeki İslamlara imkân dairesinde teşmil edilecektir. Ordu komutanı şimdilik Osmanlı Hükûmeti'nin ve İslâm Halifesinin Kafkasya'da en büyük mümessilidir”* (Yüceer, 1996:189). Nuri Paşa bu talimata göre teşkilât yapmaya başlamış ayrıca bölgeye mülkî, adlî vs. hususlardaki memurların da gelmesi için girişimlerde bulunmuştur. Nuri Paşa Haziran ayı başlarında Kurmay Binbaşı İsmail Hakkı'yı, ileride yapacağı harekâtlara zemin hazırlamak ve bu bölgelerdeki teşkilatlanmayı organize etmeleri için, Kuzey Azerbaycan'ın Zagatalı ve Ulanski bölgelerine gönderdi (Bayur,1991:252). Nuri Paşa, başta Bakü olmak üzere, Azerbaycan'ın durumunun ne kadar nazik olduğunu Gence'ye geldikten sonra daha iyi tahlil etme imkanı bulmuştu. Azerbaycan Türkleri, Bolşevik Rus ve Ermeni saldırılarına karşı savunmasız bir haldeydiler. Azerbaycan Millî Kolordusu isimli nizamî olmayan toplama kuvvetlerden meydana gelen bir ordu vardı. Ancak bunlarla nihai bir zafere ulaşmak mümkün görülüyordu. Türk subaylarının eğiteceği

Azerbaycan Türkleri ile de Azerbaycan'ın kurtuluşunun sağlanamayacağı zira bu iş için uzun zamana ihtiyaç olduğu kısa sürede anlaşıldı (Belin,1973:354). İsmail Berkuk, bölgede içerisinde buldukları durumu şu şekilde izah etmiştir *"Halk yıllardır Ruslardan gördükleri haşmet ve kudret karşısında ürkmüş durumdaydılar. Bazı ulema "Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın (Bakara, 2:195)" ayeti kerimesini esas tutarak milleti sukuta ve ataletle sevk ediyorlardı. Bundan başka milleti uyandırmak ve harekete geçirmek için hiçbir vasıtaları yoktu. Dünya'da olup biten gelişmelerden habersiz Bolşevizm propagandaları tesiri altında kalmışlardı. Osmanlı subaylarından bazıları da daha önceki tarihlerde halka yerine getirilmesi mümkün olamayacak vaatlerde bulunmuşlar bir müddet sonra da ortadan kaybolmuşlar; bu suretle ahalinin bize karşı itimatları sarsılmış bulunmaktaydı"* Bu durumda Nuri Paşa'nın önünde tek seçenek kalıyordu Kafkas İslâm Ordusu'nun esas kısmını düzenli Türk birliklerinden meydana getirip, bu orduyu Azerbaycanlı milislerle takviye yoluna gitmek (Berkuk,1934:34). Durumun ciddiyetini ve düzenli birlikler olmadan Azerbaycan'da başarı kazanılamayacağını anlayan Enver Paşa, 5. Kafkas Tümeni'ni Kafkas İslâm Ordusu emrine vermiştir (Rüştü,1934:269). Nuri Paşa'nın karargah kurduğu Gence şehri, Gence çayının üzerinde olup orta yerinden geçen ve Kür nehrine dökülen Gence Çayı ile ikiye ayrılmıştı. Şehrin doğu kısmında Ermeniler batı kısmında Azerbaycan Türkleri ile çok az sayıda Rus yaşamaktaydı. Şehirde Türkler ve Ermeniler arasında herhangi bir çatışma yaşanmamıştı ancak şehri bağlayan köprü kontrol altında tutuluyor, Türkler ve Ermeniler ancak kendi mahallelerinde serbest gezinebiliyorlardı (Rüştü,1934:28). Gence Ermenileri daha önce çarlık ordularında subaylık yapan Ermenilerin komutasında 600 kişilik makineli tüfeklerle desteklenmiş bir düzenli birlik de meydana getirmişlerdi (Kemalyeri,1972:128). Ermeni mahallesi kuşatılarak silahlarını teslim etmeleri istenilmiş kuşatmanın iyice daraldığını ve direnmenin kendilerine daha fazla zarar getireceğini düşünen Ermeniler 12 Haziran'da silahlarını teslim etmek istediklerini bildirmişlerdir (Yüceer, 1996:81).

Nuri Paşa'nın Bakü İstikâmetine Doğru İlerleyişi ve Muharebelerin Başlaması

13 Haziran 1918 itibarı ile mevcut durum şu şekilde idi: Karşılıklı silahlı bir güç bulunmadığından Ermeniler Gence'nin 160 km doğusunda bulunan Kürdemir'e kadar gelmişlerdi. 15 Haziran 1918'de güneyden demiryolu boyunca ilerleyen bir başka Bolşevik kuvveti Müsüslü İstasyonu'nun doğusundaki bataklık araziye kadar gelmiş bulunuyorlardı. Oluşmuş kuvvetli bir diğer birlik de Şamahı ve Aksu'yu işgal ederek Gökçay kasabasına kadar yaklaşmıştı. Bakü ise Ermeni ve Bolşevikler tarafından tahkim edilmekte, savunma tedbirleri alınmakta idi. Şehrin dış mahallerine siperler kazılıyor Bakü'de 180-50 yaş arası Türk olmayan tüm ahali sila-

haltına alınıyordu (BDHTH, 1993:557). Gence' ye en yakın olan ve büyük tehlike arz eden kuzey koluna karşı koymak için henüz cepheye ulaşan 10. Kafkas Alayı, Nuri Paşa tarafından Gökçay mıntıkasına sevk edilmişti. Kurmay Yarbay Osman Bey komutasındaki 10. Kafkas Alayı düşmana bir keşif taarruzu yapmak için 17 Haziran'da harekete geçti. Gökçay-Karamaryan yolundan ilerleyen 28. Tabur, Ermenilerin pususuna düşmüş bu taburu kurtarmak için ileri atılan 29. tabur da geri çekilmek zorunda kalmıştır. Muharebede toplam 200 şehit verilmiş, 2 top ve 2 makineli tüfek ise düşman eline geçmiştir (Rüştü,1934:2). Üç kol halinde ilerleyerek, kuzey kolu Gökçay kasabasına yaklaşan Bolşevik Rus ve Ermeni kuvvetleri, geçtikleri Ermeni yerleşim yerlerinden de takviye alarak 28-30 bin civarında bir kuvvete ulaşmışlardı. Bu kadar üstün kuvvete karşı yalnızca 5. Kafkas Tümeni ile karşı koymak son derece zor olduğu için, Nuri Paşa cephedeki durumun çok kötü olduğunu belirterek Başkomutanlık vekaletinden ve Şark Orduları grubu komutanlığından yardım isteğinde bulundu. 27 Haziran 1918 tarihli raporda Nuri Paşa *"Güney Kafkas İslâmları çok söyler az yapar, keyfine düşkün parayı haddinden fazla seven adamlardır. Bakü harekâtına iştirak edenler pek azdır. Esasen vücutlarından pek az fayda olunuyor. Bakü meselesinin halli Osmanlı nüfuzunun ahali indinde kıymetini muhafaza için lazımdır. 5. Tümen'in acil takviye edilmesi gereklidir. Aksi takdirde vaziyetimiz iyi değildir. Gençlerden silahlı 30.000 kişi gelmesi beklenirken, bunun yerine ancak 37 kişi gelmiştir. Bunlardan istifade edilemeyeceği anlaşılmıştır. Bakü meselesini kendi başımıza çabucak halletmek için bu bölgeye bir tümen daha gönderilmesi uygun olacaktır"* şeklinde görüş belirtmiştir (Yüceer, 1996:84). Nuri Paşa'nın emri üzerine Gence'den hareket eden 5. Kafkas fırkası karargâhı, 20 Haziran akşamı Gökçay'a gelerek Azerbaycanlı Sadık Paşa ve kardeşi Hazret Bey'in evine yerleştiler (Rüştü,1934:50). 30 Haziran'da Ermeniler1000 kadar askerle taarruz ederek Gökçay kasabasına girmeye muvaffak oldular. Azerbaycan milisleri düşman karşısında başarı gösteremeyerek kısa sürede dağıldılar. Gökçay kasabasının Bolşevik baskınına uğradığını öğrenen Nuri Paşa, Gence'de bulunan milis süvarilerini Yarbay Nazım Beyle birlikte trenle Gökçay'a doğru yola çıkardı. Ayrıca 9. Kafkas Alay Kumandanı Cemil Cahit Bey'e de Gökçay'a ilerlemesini emretti. Takviye alan Türk kuvvetleri taarruza geçerek düşmanın büyük bir kısmını imha etmiştir. Karamaryan'a doğru geri çekilmeye çalışan Ermeniler 13. Kafkas Alayı tarafından şiddetle takip edilerek tutunamayarak bozgun halinde doğu istikametinde çekilmiştir. Böylece hem Gökçay mıntıkasındaki Ermeniler itaat altına alınmış hem de Gökçay ve Karamaryan Bolşevik ve Ermeni taarruzlarına karşı güven altına alınmıştır (BDHTH, 1993:561).

Gökçay Muharebesinde Türk kuvvetlerince püskürtülen Ermeniler, Kürdemir-Aksu hattında tutunmaya muvaffak olmuş ve burada savunma

tertibatı almışlardı. Nuri Paşa, Bakü yolu üzerindeki bu savunma hattının kırılıp düşmanın buradan atılması için taarruz emri verdi ve yapılacak harekâtı da bizzat tetkik etmek için Gence'den bölgeye hareket ederek 5 Temmuz 1918 günü öğleden sonra cepheye geldi. 10. ve 23. Kafkas Alaylarına düşmana karşı taarruz emri verdi (ATASE,K3223-D22). 10. ve 13. Alayların taarruzu karşısında tutunamayan Ermeniler geri çekilmeye başladılar ve 13. Kafkas Alayı'nın öncüleri Ermeniler tarafından yakılan Aksu'ya girmeye muvaffak oldular. Harekâta katılan birlikler düşmanı takibe aldılarsa da piyade ve topçu cephanesinin azalması yüzünden Şamahı bölgesinde zorunlu olarak durakladılar (ATASE,K3823-D22). Gerekli cephane temin edildikten sonra Kürdemir bölgesinde tutunmaya çalışan Ermeni kuvvetlerine doğru taarruza geçen 13. Kafkas Alayı karşısında başarı olamayan düşman Kürdemir'i boşaltarak doğruya doğru geri çekilmiştir (ATASE, K3823,D43). Kürdemir'in de ele geçirilmesiyle Nuri Paşa'nın Bakü üzerine yapmayı tasarladığı taarruz önünde tek engel olarak ana ikmal yolları üzerinde bulunan Şamahı kasabası da 20 Temmuz'da yapılan şiddetli taarruz neticesinde Türk birliklerince zapt edilmişti. Maraza istikametinde çekilen Bolşevik ve Ermeni kuvvetleri, 21 Temmuz muharebesi ile yenilerek Bakü'ye doğru kaçmışlardır (ATASE,K1587,D133).

Türklerin kısa sürede Bakü önlerine gelecekleri anlaşılınca Bakü Sovyeti lideri Stepan Şaumyan, Moskova'ya bir telgraf çekerek durumu bildirir. Moskova'dan İngiliz ve Fransız emperyalistlerinden bağımsız bir siyaset izlemeleri yolunda bir emir gönderilmişse de yardım gelme ihtimali de bulunmadığından Bakü Sovyeti üyesi Sosyalist, Menşevik, Daşnak üyeler "Merkez Hazar Diktatörlüğü" adıyla bir kurul toplayarak İngilizleri yardıma çağırdılar. 4 Ağustosta Albay C. Stokes komutasındaki ilk İngiliz birlikleri Bakü'ye girdi (Bayur,1991:225.) Albay Stokes'in bir diğer amacı da Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan üzerinde etkili olarak Bolşevik yayılmasına karşı Kafkas Seddi oluşturabilmektir (Erden, 2017:135). İngilizlerin bölgeye İran üzerinden de asker kaydırmayı planladığını haber alan Osmanlı başkumandanlığı İran'da bulunan Osmanlı kuvvetlerine İngilizlerin bu cephede tutulması için Meyane'nin kontrol altına alınarak Reşt'in işgal edilmesini emretti (Çakmak,1936:272). Alınan tedbirlere rağmen 17 Ağustos'ta General L. Dunsterville komutasında İngiliz birlikleri Enzeli'den yola çıkarak Bakü'ye ulaştılar (Arslanian,1980:209). Dunsterville cepheyi gezdikten sonra "*Bakü'yü Türklerin almasına hiçbir şey mani olamaz*" şeklinde görüş belirtmiştir. O, şehrin uygun bir barış yapılarak tesliminden yanaydı (Dunsterville,1920:279). Dunsterville, durumu o kadar umutsuz görüyordu ki kendisine tahsis edilmiş olan Metropol otelinde kalmayarak Türk baskını tehlikesine karşı geceleri limandaki Kruyer gemisinde yatıyordu. Kendilerine yardım için gelmiş, şehri savunacak olan İngiliz komutanın bu durumu halk üzerinde huzursuzluğa yol açıyor-

du. Diktatörlük halkı paniğe sevk etmemek için ondan gecelerini Metropol otelinde geçirmesini ikaz ederek her gece kontrol etmeye başladı. Bu arada Şaumyan'a bağlı Bolşevikler İngilizlerin şehre girişi üzerine şehri terk etmeye teşebbüs ettilerse de gemilerine top ateşi açılınca geri dönmek zorunda kaldılar (Attar,2001:28).

Kafkas İslâm Ordusu'nun Bakü'ye ilerlemesi Almanlar tarafından hoş karşılanılmıyordu. 1918 yazından itibaren Almanların Trans Kafkasya'da göz koydukları bölge artık Gürcistan değil cazip petrol kaynaklarıyla Bakü idi. Savaşın Almanların tahmininden daha uzun sürmesi Alman savaş ekonomisini zora sokmuştu. Almanya'nın ham maddeye olan ihtiyacının artmasına doğru orantılı olarak bölgeye olan ilgisi de artıyordu (Çolak,2003:552). Almanya, Sovyet Rusya'nın Almanya'ya petrol vermesi karşılığında Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzunu kullanarak Türk birliklerinin Bakü'ye girişlerini engelleyeceğini vaat etti. Böylece Sovyet-Alman anlaşması sağlanmış oldu (Macfie,1998:156). Kafkas İslâm Ordusu'nun kısa süre içinde Bakü kapılarına dayanmasıyla Alman baskısı da arttı. 4 Ağustos 1918'de General E. Ludendroff Enver Paşa'ya Azerbaycan hareketini hemen kesmezlerse Osmanlı Genelkurmayındaki tüm Almanları geri çekeceğini, Türkler tarafından anlaşma koşullarının çiğnenmesi yüzünden Rusya ile yeni bir savaşın başlamasına izin veremeyeceğini söylemiştir (Turmpner,1968:187). Bu baskı karşısında Enver Paşa Kürdemir-Marazi hattının ilerisinde ne bizim askerden ne de bize dost kuvvetlerden hiç kimse bulunmayacaktır şeklinde göstermelik bir emri Nuri Paşa'ya göndermiştir.

Bakü Taarruzu ve Bakü'nün Alınması

Nuri Paşa'nın emriyle Bakü'ye karşı 5 Ağustos 1918 saat 04.25'te şiddetli bir topçu baraj ateşi desteğinde Türk taarruzu başladı. Düşmanın birinci savunma hattı kırılmış ve ele geçirilmiş, ikinci savunma hattına yaklaşılmış dolayısıyla Bakü'ye girilmesi an meselesi idi. Ancak yeterli kadar top mermisi olmayan Türk topçusu, ilerleyen piyadelere yeterli ateş desteği verememişti. Top ateşinin kesilmesini müteakip toparlanan düşman kuvvetleri karşı taarruza geçmişler ve Türk ordusu Bakü'ye 4 kilometre mesafedeki Eybat-Belacari demiryolunun batısındaki hatta çekilmek mecburiyetinde kalmıştır (Yüceer, 1996:367). Bu çatışmalarda 5. Kafkas Tümeninin yarıya yakın kısmı savaş dışı kalmış ve cephanede bitmiştir (ATASE,K3819,D6). Nuri Paşa, Bakü önlerindeki birliklerini takviye etmek için Şark Orduları Grubundan yardım isteğinde bulundu. Bunun üzerine 15. Piyade Tümeninden donanımı iyi olan 56. Alay ve 36. Kafkas Tümeni'nden 106. Kafkas Alayı, 15. Tümen Komutanı Albay Süleyman İzzet Bey'in komutasında 3 Eylül 1918'de Gümrü'den yola çıkan (Allen-Muratoff,1953:468) kuvvetler 6 Eylül 1918 saat 10 sularında Gence istasyonuna ulaştı. Nuri Paşa, bir çok gayretlere rağmen Bakü'nün işgal

edilememesinin Almanların müdahalesini icap ettirecek bir şekil aldığından bahisle, Süleyman İzzet Bey'e bir an evvel Bakü cephesine gitmelerini emretti (İzzet,1936:29). 11 Eylül 1918'de Nuri, Mürsel ve Halil Paşa ve beraberlerindeki Azerbaycan Kolordusunun kumandanı Aliğa Şeyhlinski Gözdek'e gelerek yerleşmişlerdi. Burada düşman mıntıklarını gözden geçirdiler ve harekât plânlarını müşahede ettiler (Süleymanov,1999:329). Nuri Paşa buradan şu emri tebliğ etti:

1- Bakü'ye kesin taarruz için aşağıdaki hazırlıklar yapılacak ve yapıldığı 11.9.1918 akşamı saat 21'e kadar bana bildirilecektir.

2-Beşinci ve on beşinci firkalar ve Güney Grubu doğrudan bana bağlı olacaktır.

Beşinci Fırka: 9, 10, 13 ve 56. piyade alaylarıyla dağ obüs bataryası, 3Rus sahra topu, 4 Rus dağ topu, iki 10,5'luk sahra obüs topu, 10 toptan oluşan 3 kudretli dağ bataryası, 2 Osmanlı şnayder topu ile piyade alaylarına refakat için altı şnayder dağ topundan oluşacaktır.

On beşinci Fırka: 38 ve 107. piyade alaylarıyla 2. süvari alayı, Azerbaycan süvari alayları, Dikidivizya, milis taburları, 2 adet 10,5'luk sahra obüs, 2 Rus şnayder dağ, yeni gelecek 15. Fırka kudretli dağ bataryasından ve piyade refakat topçusu olarak Digya'daki 4 krupp dağ topundan ve Maştagıdaki krupp dağ takımından oluşacaktır.

Güney Grubu: 4. Piyade alayının 1. ve 2. taburlarıyla 2 süvari bölüğü, Azerbaycan süvarilerinden bir bölü, 2 krup dağ, 2 Rus sahra topundan ibarettir.

3- 106. ve 107. piyade alayları ihtiyat olarak Gekmali'nin güneyinde sırtların gerisinde bulunacaktır. Bu alaydan bir tabur 5. Fırka emrine verilecek buna mukabil 26. tabur; 25. tabur mıntikasını da iki bölükle işgal edecektir.

4- 5. fırka Hacıhasan-Ermenikent istikâmetinde ilerlemek üzere bu hattın cenubundan 1500 metre uzaklıktaki düşman cephesine taarruz edecek ve taarruzunu Bakü'nün doğu kenarına kadar devam ettirecektir. Eybat istasyonundan deniz sahilinden Volçivorota'ya kadar bir keşif kolu gönderilecek ve eğer mümkün olursa da tepeyi işgal edecekler. Fırka kararğâhı ise Kobi'ye naklolacaktır. Beşinci fırka; 26. tabur mıntikasındaki zavotlardan Sarıhaçlı kilisesi istikâmetinde taarruz edecektir. Daha önce emrine verilmiş olan bataryalardan başka 15. fırka emrinde bulunan topçudan 2 sahra obüsünü, kudretli bataryasını ve 2 Rus şnayderini beşinci fırka emrine verecektir. Fırka bunları havanın kararmasının ardından yeni mevzilerine yerleştirecektir. Ancak şnayder ve obüs topları yerlerini terk etmeden önce Balacari köyü'ne beşer mermi atacaktırdır.

5- 15.Fırka'nın büyük bir kısmı Balacarin'in doğusundan Balacari-Ermenikent istikâmetinde taarruz edecek ve bu taarruz Ermenikent üzerinden Bakü'ye doğru devam edecek. Süvari ve milisler de Sabuncu-Balahani mıntikasındaki düşmanı tespit ve Gusandan Ahmetli ve Kışla istikâmetinde taarruz edeceklerdir. Her fırka diğerinin ilerlemesini beklemeksizin taarruzuna devam edecektir. Fırka topçuları da imkân nisbetinde diğer fırkalara yardım edecektir. 15. Fırka ve 38. alay süvari alayları ve milis kıtalarıyla Balahani-Balacari mıntikasındaki düşmanı tespit ederek süvariler ile Ahmetli istikâmetinde ilerleyecektir. Fırka emrinde yalnız altı dağ topu kalacaktır.

6- Düşmanın ilk hattının gece yapılacak bir baskınla ele geçirilmesi düşünüyor. Piyadeler şimdiden ilerleyecekleri mıntıkayı, takip olunacak istikâmetlerine işgal edilecek düşman mevzilerini tetkik edeceklerdir. Subaylar ve erler yapacakları vazifeyi son hedefine kadar öğrenmelidir. Topçular belirlenen bu taarruz mıntıklarına göre gereken hazırlığı yapacaklardır. Piyadeler ele geçirdikleri ve buldukları bölgeleri topçumuza bildirmek için renkli taraflı topçularımıza dönük olmak üzere bayraklar kullanacaklardır. Piyade refakat topçu takımları, piyade fırkaları mıntikasında ateşe iştirak edecekler ve bilahare bağlı olduğu piyade alay kumandanının emir ve talebi veyahut daha evvel topçu kumandanının emriyle ileriye sevk olunacaktır.

7- Fırka kumandanları 11.9.1918 tarihinde arazide; birlik kumandan ve subayları ile piyade ve topçu birliklerinin vazifelerini, savaş sırasındaki yerlerini ve diğer konuları müzakere ve tayin edeceklerdir.

8- Beşinci fırka ikinci bir emre kadar bütün cephenin iaşe ve sıhhiye hizmetlerini tanzim etmekle yükümlüdür.

9-Güney grubu grup kumandanlığına Miralay Cemil Cahit Bey tayin olunmuştur. Kaymakam Halim Pertev Bey Güney grubu emrinde 4. Alay kumandanı olacaktır.

10- Ordu karargâhımız Gözdek'tir (Rüştü,1934:192).

Kafkas İslâm Ordusu'nun Bakü karşısında tuttuğu mevzi düşman mevzilerine hâkim bir durumdaydı. Bu sırada Tiflis'te bulunan General von Kress'ten Halil Paşa'ya gelen telgrafta Türk Ordusu emrine Alman Taburu görevlendirildiğini Bakü hareketi sırasından veya sonrasında asayişini temin etmek için gönderilen Alman askerlerinin kullanılmasını talep ediliyordu. Almanlar böylece Bakü hareketine ortak olarak şehir üzerinde hak iddia etme gayesi güdüyorlardı. Nuri Paşa ile Halil Paşa Von Kress'e oyalayıcı haberler gönderseler de von Kress emrivaki ile bir Alman taburunu yola çıkarttı. Bunun üzerine Gürcü hududundaki demiryolu köprüsü havaya uçurulmuş böylece Alman birliklerinin Bakü taarruzuna katılma

ihtimalleri ortadan kalkmıştır (Wallach,1985:224). Tüm hazırlıkların tamamlanması ve birliklerin yerini almasının ardından 13 Eylül günü Nuri Paşa, Hacıhasan Köyü'nün batısındaki mevziinden saat 17.11'de birliklere şu emri göndermiştir:

1- Bakü'ye yapılacak son taarruz Allah'ın lûtfu ile 14.9.1918 sabahı başlayacaktır.

2- 5. Kafkas fırkası 14.9.1918 sabah saat 2'de hazırlık mevziinden Hacıhasan köyü cenubundan Sarıhaçlı kilisesi istikâmetinde ileri harekâta başlayarak süngü ve bomba kullanılarak baskınla düşmanın ilk kenar mevziini işgal edeceklerdir.

3- Düşmanın ilk mevziinin işgalinin hemen sonrasında kıtaat ikinci hattı da işgal edecektir. Ancak daha fazla ilerlenmeyecek bunun için havanın aydınlanması ve topçu ateşinin himayesi beklenecektir.

4- Topçularımız piyademin ilerlemesi esnasında ateş etmeyeceklerdir. Düşman piyade taarruzumuzu fark ettiğinde düşman takviyesinin cepheye intikalini engellemek için düşman mevziindeki yollat topçu ateşi altına alınacaktır. Buna göre şimdiden ateş taksimi yapılmalıdır. İlk düşman hattı baskınla alınacağından bu hatta topçu ateş etmeyip gün ağardığında piyademin daha ileriye taarruzunu himaye edeceklerdir. Piyade refakat topları her an ilerlemeye hazır durumda bulunacaklardır.

5- Ordu ihtiyatı olan 106. ve 107. alaylar her an harekete hazır bulunacaklardır.

6- 5. Fırka gün ağarınca zırhlı treni Eybat istasyonuna doğru ilerleterek Volçivorota mıntikasındaki düşman ateşini kendi üzerine çekecek ve firkanın sağ tarafını muhafaza edecektir.

7- 15. fırka Balacari-Balahani-Sürehani ve Ahmetli istikâmetlerinde kuvvetli keşif kolları ve topçu ateşiyle karşısındaki düşmanı tespit ederek Ahmetli'yi işgal edecektir (Rüştü,1934:198).

Bakü savunmasını yarmak için 9. ve 56. Alaylar görevlendirilmişti. Beklenen saat geldiğinde birlikler sessizce Eybat-Balacari demiryoluna doğru akmaya başladı. İlk bomba sesleri ile öncü birlikler düşman siperlerine girdiler. 56. Alay Birinci Bakü savunma hattının kendilerine emredilen kısmını saat 03.00'da 9. Alay ise saat 03.30'da işgal etmeyi başardılar. Saat 06.00'da ikinci savunma hattı da 56. Alay tarafından ele geçirildi. Bu arada 9. ve 13. Alaylar da ilerlemeye devam ederek şehre hakim tepeleri ele geçirmişlerdi. 5. Kafkas Tümeni'nin bu şekilde başarıyla süren harekâtı şehrin dış mahallelerine gelinmesiyle saat 16.00'da durdurulmuş Türk birlikleri geceyi buldukları mevzilerde geçirmişlerdir (Yüceer, 1996:117). 14 Eylül gecesi çatışmalar bütün cepheye karşılıklı piyade ve

makineli tüfek ateşleri şeklinde geçiyordu. Sahra ve obüs bataryalarının istenilen bölgelere geç ulaşması yüzünden Nuri Paşa 4.30 olarak kararlaş-tırdığı taarruz saatini değiştirdi. Buna göre baraj ateşi saat 5.30'da başla-yacak 6.30'da top ateşi kesilerek piyadeler taarruza geçecekti. Taarruzun başladığı saatlerde yedi vapurun şehirle Nargin adası arasında beklemekte olduğu görüldü. Muhtemelen bunlar kaçmaya çalışan İngiliz askerleri idi. Topçu bataryaları ile bunların üzerine ateş açıldı. İngilizler geri çekilme esnasında kuvvetlerinin önemli bir kısmını kaybettiler. Düşman birlikle-rinden bazılarının da Bakü'de büyük bir kışlaya yerleşerek savunma ted-birleri aldıkları görülünce Türk topçusu bu kışlayı da ateş altına alarak bu kuvvetleri etkisiz hale getirdi. (Çakmak,1936:272). Bu sırada 9, 13 ve 56. alaylar da taarruza geçerek şehrin kenar mahallerine gelmişlerdi. Düşman evlerden ve mahalle aralarından tüfek ve makineli tüfek atışlarına devam ediyordu. Şehirde yangınlar çoğalmış özellikle akaryakıt tanklarına Er-meniler tarafından sabotaj yapılmıştı. Nuri Paşa telefonla “Şehirde yer yer yangınlar görüldüğü, özellikle de mazot tanklarının Ermenilerce yakıldığı görüldüğünden bunun engellenmesi ve yangının söndürülmesi için gerekli tedbirin alınması ayrıca teslim olan Ermeniler’in muhafaza edilmesini” emretti (Rüştü,1934:212). 38. ve 107. Alayların taarruzları sonunda Bakü savunmasının kuzey cephesi de çökertilmiş oluyordu. Fazla bir direniş-le karşılaşmayan 38. Alay süratle Ermenikent istikâmetinde ilerleyerek Ermeni kuvvetlerinin geri çekilmesini bozgun halinde kaçışa dönüştür-müştü. 38. Alay, Bakü'nün kuzey ve kuzeydoğusuna hakim sırtları saat 07.30'da ele geçirip Çernigorat mevkiinde Ermenilerle sokak çatışmasına girdi (Yüceer, 1996:120). Ermeniler 14.30'da 38. Piyade Alayı'na müracaatla saat 16.00'da Bakü'nün teslim olacağını bildirdi. 38. Piyade Alayı saat 15.00'te Bakü'nün Çernigorat kısmına girdi. Ermeniler 38. Piyade Alayı'nı ellerinde beyaz bayraklar ile karşıladı. Böylece Nuri Paşa'nın aylardan beri üzerinde çalışıp, plânlar yaptığı ve Gence'den başlayarak bir çok muharebelerden sonra ana hedef Bakü ele geçirilmiş oluyordu. Nuri Paşa, Hacıkabul'de bulunan Güney Grubu Komutanı Albay Cemil Cahit Toydemir'i Bakü mevki komutanlığına atadı. Bakü'deki asayiş ve güven-liği sağlamak görevi de 56. Piyade alayına verildi. Nuri Paşa, Bakü'nün Türk birliklerince ele geçirildiğini Gence bulunan Azerbaycan Hükûme-tine, Enver Paşa'ya , IX. ve III. Ordu Komutanlıklarına çektiği telgraflarla bildirdi(Süleymanov,1999:357).

16 Eylül'de Şark Ordular Grup komutanı Halil Paşa ve Kafkas İslam Ordusu Nuri Paşa, Pota'dan Bakü'ye geldiler. Aynı gün Nuri Paşa'nın emriyle 5. ve 15. Piyade Tümenlerine mensup bütün kıtaat, 38., 9., 10, 13., 106 ve 107. alaylarla birlikte bütün süvari kuvvetleri ve bu kuvvet-lere ait 59 makineli tüfek ile 50 adet top da Süleyman İzzet Bey'in ku-mandasında saat 10 sularında Kırmızıkişla civarında teftiş ve resmi geçit

için toplandılar. Nuri Paşa maiyetiyle beraber gelerek at üzerinde süratli olarak yoklama merasimi yaptı. Türk Ordusu gösterişli bir düzenle şehre girdi. Halil Paşa, Nuri Paşa, Mürsel Paşa, Mehmet Ali Şeyhlinski, Habip Selimov, Azerbaycan parlamento üyelerinin bir kısmı, Azerbaycanlı yüksek şahsiyetler ve sevilip sayılan kimseler hep birlikte Bakü'ye giriyordu. Generaller ve bazı zevat atlıydılar. Bunları takiben nizamî olarak, piyade, topçu, süvari, en arkada yardımcı diğer birlikler ilerliyordu. Kadın erkek bütün halk büyük bir sevinç içerisinde yol boyundaydı. Her yanı Osmanlı ve Azerbaycan bayrakları süsülüyordu. Nuri Paşa İsmailiye karşısındaki iki katlı konağa, Mürsel Paşa da vaktiyle İran Şahı Muzafferiddin'in kalmış olduğu konağa yerleştiler. Halil Paşa ise Zeynelabidin Tagiyev Beyin daveti üzerine onun evinde konakladı. Aynı gün Azerbaycan ileri gelenleri, Türk Paşaları ve yüksek rütbeli subaylar şerefine Bristol Oteli'nde bir öğle yemeği verdi. Akşam da Mayılov Tiyatrosunda tören yapıldı. Bu esnada Danimarka ve İran konsoloslarıyla, Ermeni batı cephesi komutanı Nuri Paşa'nın yanına çıktılar. Nuri Paşa tarafından kendilerine fenalık yapılmayacağı, mal ve can güvenliği içinde kanunî işlemlerin eşit yapılacağı söylendi (Onk,1993:48).

Sonuç:

Nuri Paşa gerek Azerbaycan gerekse Türkiye Cumhuriyeti tarihi açısından önemli bir şahsiyet olmasına rağmen yeterince tanınmamaktadır. Gerek Tarih kitaplarımızda gerekse diğer yazılı ve sözlü kaynaklarımızda Nuri Paşa'nın Trablusgarp, Kafkasya ve II.Dünya Savaşı sırasında da Orta Asya üzerindeki faaliyetlerinden pek bahsedilmez. Trablusgarp'te emrindeki mücahitlerle İtalyanlara karşı büyük başarılar gösteren,1918 yılında Kafkas Cephesinde emrindeki ordularla Bolşevik-Ermeni kuvvetlerini yenip yeni kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını güvence altına alan, Bakü'yü Ermeni-Rus işgalinden kurtarıp yeniden Türk yurdu yapan, Erivan ve Karabağ'daki Ermeni katliamlarına nihayet veren, Kuzey Kafkas Cumhuriyetini kuran, Orta Asya Türklüğünün bağımsızlığı için mücadele veren bir Nuri Paşa gerçeği vardır.

EK-1

617 cıkış ile 8-1-975- 70.56.Ş. Sezen Önerem

A. A. Yeni gönderildi
T. C.
GENELKURMAY BAŞKANLIĞI
KARA KUVVETLERİ KOMUTANLIĞI
ANKARA

P. 1325-7
çıkış: 604

PER : 4004.325-7. 8321 .75-Tayın D.Yd.Sb.Ş.Üz.Ks.

14 OCAK 1975

KONU : Askerî hizmet safahatı.

T.C.EMEKLİ SANDIĞI GENEL MÜDÜRLÜĞÜNE

ANKARA

İlgi : 16 Aralık 1974 gün ve 20-13/A05900602 sayılı yazıya.

1. İlgî yazıda adı geçen müteveffa P.Yb.Mustafa Nuri KİLLİGİL (1325-7)'in askerlik hizmet safahatı aşağıya çıkarılmıştır.

2. 1334 senesindeki istifa talebi, (15) seneyi tamamladığı cihetle kabul edilmeyerek bilhâre 1339 senesinde emeklilik işlemi yapılmış ise de ekte gönderilen onay suretinden de anlaşılacağı üzere emekliliği iptal edilerek 9 Kasım 1337 tarihinden itibaren istifasının kabul edilmiş olduğuna bilgilerini rica ederim.

Ks.A.v.Yzb.Ş. ÖNEREM 13-1
Ş.Md.Alb.T. GÜREL 13

M. KURAL

Tevhit KURAL
Tuğgeneral
Tayın Dairesi Başkanı 7.

EKLER :

EK-1. (4 Aralık 1928 tarihli onay sureti)

ASKERİ HİZMET SAFAHATI	:	:
Tğn. (Mülazımsızlığa) nasbı	: 13	Agustos 1325
Üğn. (Mülazımcıvöllüğe) nasbı	: 6	Ekim 1328
Yzb.lığa nasbı	: 24	Ekim 1329
Bnb.lığa nasbı	: 11	Aralık 1332
Kaymakamlığa (Yb.lığa) nasbı	: 3	Mart 1334
Emekliliği	: 4	Ekim 1339 (İstanbul'da açıklıkta iken 25 Eylül 1339 tarihli kanunun 4 nolu maddesi muvafıkınca 4 Ekim 1339 tarihinde tekaüdü tasdikî al ve itiraz etmiştir.

NOT : 16 Ekim 1330'dan 31 Ekim 1334 tarihine kadar Harbî Ümumiye İştirak etmiştir.

ASLININ FOTOKOPİSİDİR

Cengiz EROĞLU
Svl.Me. (M.S.994-GN.68)
Belge Araştırma Uzmanı

HH

EK-2

Tarih		Durum		Durum		Durum	
İlk	Son	İlk	Son	İlk	Son	İlk	Son
1955		1955		1955		1955	
1956		1956		1956		1956	
1957		1957		1957		1957	
1958		1958		1958		1958	
1959		1959		1959		1959	
1960		1960		1960		1960	
1961		1961		1961		1961	
1962		1962		1962		1962	
1963		1963		1963		1963	
1964		1964		1964		1964	
1965		1965		1965		1965	
1966		1966		1966		1966	
1967		1967		1967		1967	
1968		1968		1968		1968	
1969		1969		1969		1969	
1970		1970		1970		1970	
1971		1971		1971		1971	
1972		1972		1972		1972	
1973		1973		1973		1973	
1974		1974		1974		1974	
1975		1975		1975		1975	
1976		1976		1976		1976	
1977		1977		1977		1977	
1978		1978		1978		1978	
1979		1979		1979		1979	
1980		1980		1980		1980	
1981		1981		1981		1981	
1982		1982		1982		1982	
1983		1983		1983		1983	
1984		1984		1984		1984	
1985		1985		1985		1985	
1986		1986		1986		1986	
1987		1987		1987		1987	
1988		1988		1988		1988	
1989		1989		1989		1989	
1990		1990		1990		1990	
1991		1991		1991		1991	
1992		1992		1992		1992	
1993		1993		1993		1993	
1994		1994		1994		1994	
1995		1995		1995		1995	
1996		1996		1996		1996	
1997		1997		1997		1997	
1998		1998		1998		1998	
1999		1999		1999		1999	
2000		2000		2000		2000	
2001		2001		2001		2001	
2002		2002		2002		2002	
2003		2003		2003		2003	
2004		2004		2004		2004	
2005		2005		2005		2005	
2006		2006		2006		2006	
2007		2007		2007		2007	
2008		2008		2008		2008	
2009		2009		2009		2009	
2010		2010		2010		2010	
2011		2011		2011		2011	
2012		2012		2012		2012	
2013		2013		2013		2013	
2014		2014		2014		2014	
2015		2015		2015		2015	
2016		2016		2016		2016	
2017		2017		2017		2017	
2018		2018		2018		2018	
2019		2019		2019		2019	
2020		2020		2020		2020	
2021		2021		2021		2021	
2022		2022		2022		2022	
2023		2023		2023		2023	
2024		2024		2024		2024	
2025		2025		2025		2025	

ASLİNİ FOTOKOPİSİBİR
 Çengiz FROĞLU
 Sağlık Uzmanı (Eğilim)
 Belge Anlatım Uzmanı

موقعا نخبوم اولادلار عدي از او بريم اسمعالم عمار اول صلوات الله عليكم نخبه اولادلار غمده اولاد

مقام داريلدين و نخبه اولادلار
اشک خورکوهي
سأفامنه اولادلار
نخبه اولاد

صنعت
صنعت
صنعت
صنعت
صنعت
صنعت
صنعت

قارنده اولادلار غمده اولادلار
قارنده اولادلار غمده اولادلار
قارنده اولادلار غمده اولادلار

قارنده اولادلار غمده اولادلار
قارنده اولادلار غمده اولادلار
قارنده اولادلار غمده اولادلار

اسم اولاد	تاريخ و مدينتي	تخصص	مقام	صنعت	صنعت	صنعت	صنعت	صنعت	صنعت
قارنده اولاد	2018/12/15	تخصص	مقام	صنعت	صنعت	صنعت	صنعت	صنعت	صنعت
قارنده اولاد	2018/12/15	تخصص	مقام	صنعت	صنعت	صنعت	صنعت	صنعت	صنعت
قارنده اولاد	2018/12/15	تخصص	مقام	صنعت	صنعت	صنعت	صنعت	صنعت	صنعت

اسم اولاد	تاريخ و مدينتي	تخصص	مقام	صنعت	صنعت	صنعت	صنعت	صنعت	صنعت
قارنده اولاد	2018/12/15	تخصص	مقام	صنعت	صنعت	صنعت	صنعت	صنعت	صنعت
قارنده اولاد	2018/12/15	تخصص	مقام	صنعت	صنعت	صنعت	صنعت	صنعت	صنعت
قارنده اولاد	2018/12/15	تخصص	مقام	صنعت	صنعت	صنعت	صنعت	صنعت	صنعت

مقام داريلدين و نخبه اولادلار
اشک خورکوهي
سأفامنه اولادلار
نخبه اولاد

EK-3

ASLMIN FİTOKOPİSİDİR
Cəngiz EHOĞLU
Səilə, №1994-ŞN.669
Belge Araştırma Uzmanı

مقام داريلدين و نخبه اولادلار
اشک خورکوهي
سأفامنه اولادلار
نخبه اولاد

ايفالانست
اشک خورکوهي
سأفامنه اولادلار
نخبه اولاد

EK-4

توکریب اوقی
ایکینی ریلیسی
هدهد

آغز
۹۸۸ / ۱۵ / ۲۵

در افضیه ملیه وکالت جلیکلی

6 قتره اول تا بیخ و معاصره ذاتیه واره می یاره بقدر ۷۱۴۱۵ نورد اریه

صوبه
سایه اعلام اردوی قهلانای فوری بیتا 336 سنس حرارت آذی باجینک قه باغ
منطقه سنس امرنده برندان سوارا رلیو جین کرک بتریم آذری باجان قهله شوشا
تعدون خدا آفرینه استقامتیه کلمه و ترقه جهری قهلانای سنس ایلمنسن
بایله شعیته توفیقاً اروپا بات - نجران اوزرینه مکتفه واضو المسه و باریند -
قره کوس - ولی بابا - طراند لویله شرفه جهری قهلانای سنس ایلمنسن
جهره سنس ایلمن سنس ایلمن سنس ایلمن سنس ایلمن سنس ایلمن سنس ایلمن
ایلمن شرفه نظم جهره و رله اولان ازی باجان قهله بلر کمالی ازم و جهره
استران ایلمن و اسکی تورک - سنس صدرنک اعتبار ایلمن قهله می یاره
و اوندایلمن قهله ممانج جهری تشکیل ایلمن صامی قهله ایلمن ایلمن ایلمن
ایلمن ایلمن ایلمن ایلمن ایلمن ایلمن ایلمن ایلمن ایلمن ایلمن ایلمن ایلمن
توقای افضیه کوریه کی قهله آوسه و اوندایلمن سرکوشه و مکتفه و اعلیه کوشه
نظم عدلیته و اعروده حان اوی اوسه جهره بویسته جهری امرنده قهله
قدم ایلمن ایلمن ایلمن ایلمن ایلمن ایلمن ایلمن ایلمن ایلمن ایلمن ایلمن ایلمن
۲۰۱۰ . ۰۲ . ۰۴ ایلمن ایلمن
توبه

ASMAI POLİSİDİR
Cengiz EROĞLU
Svl.Me. (NS-994-GN.68)
Belge Araştırma Uzmanı

EK-5

تاریخ	تاریخ	تاریخ	تاریخ	تاریخ	تاریخ	تاریخ	تاریخ	تاریخ
تاریخ ثبت خبر در روز پنجشنبه ۱۳۰۲/۱۰/۱۰ تاریخ ثبت خبر در روز پنجشنبه ۱۳۰۲/۱۰/۱۰ تاریخ ثبت خبر در روز پنجشنبه ۱۳۰۲/۱۰/۱۰	تاریخ ثبت خبر در روز پنجشنبه ۱۳۰۲/۱۰/۱۰ تاریخ ثبت خبر در روز پنجشنبه ۱۳۰۲/۱۰/۱۰ تاریخ ثبت خبر در روز پنجشنبه ۱۳۰۲/۱۰/۱۰	تاریخ ثبت خبر در روز پنجشنبه ۱۳۰۲/۱۰/۱۰ تاریخ ثبت خبر در روز پنجشنبه ۱۳۰۲/۱۰/۱۰ تاریخ ثبت خبر در روز پنجشنبه ۱۳۰۲/۱۰/۱۰	تاریخ ثبت خبر در روز پنجشنبه ۱۳۰۲/۱۰/۱۰ تاریخ ثبت خبر در روز پنجشنبه ۱۳۰۲/۱۰/۱۰ تاریخ ثبت خبر در روز پنجشنبه ۱۳۰۲/۱۰/۱۰	تاریخ ثبت خبر در روز پنجشنبه ۱۳۰۲/۱۰/۱۰ تاریخ ثبت خبر در روز پنجشنبه ۱۳۰۲/۱۰/۱۰ تاریخ ثبت خبر در روز پنجشنبه ۱۳۰۲/۱۰/۱۰	تاریخ ثبت خبر در روز پنجشنبه ۱۳۰۲/۱۰/۱۰ تاریخ ثبت خبر در روز پنجشنبه ۱۳۰۲/۱۰/۱۰ تاریخ ثبت خبر در روز پنجشنبه ۱۳۰۲/۱۰/۱۰	تاریخ ثبت خبر در روز پنجشنبه ۱۳۰۲/۱۰/۱۰ تاریخ ثبت خبر در روز پنجشنبه ۱۳۰۲/۱۰/۱۰ تاریخ ثبت خبر در روز پنجشنبه ۱۳۰۲/۱۰/۱۰	تاریخ ثبت خبر در روز پنجشنبه ۱۳۰۲/۱۰/۱۰ تاریخ ثبت خبر در روز پنجشنبه ۱۳۰۲/۱۰/۱۰ تاریخ ثبت خبر در روز پنجشنبه ۱۳۰۲/۱۰/۱۰	تاریخ ثبت خبر در روز پنجشنبه ۱۳۰۲/۱۰/۱۰ تاریخ ثبت خبر در روز پنجشنبه ۱۳۰۲/۱۰/۱۰ تاریخ ثبت خبر در روز پنجشنبه ۱۳۰۲/۱۰/۱۰

ASAMIN PROTOKOLSIDIR
 Cengiz KOÇLU
 Sivil Hizmetler Şube Müdürü (M.Ş. 994-İGN.68)
 Beşiktaş Ağır Ceza Hakimliği

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu., Klasör: 3819, Dosya: 6, Fihrist: 63-3
ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu., Klasör: 3223, Dosya: 22, Fihrist: 7-5.
ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Klasör: 51, Dosya: 243A, Fihrist: 4.
ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Klasör: 51, Dosya: 243A, Fihrist: 9-5.
ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu., Klasör: 3823, Dosya: 22, Fihrist: 7-6.
ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu., Klasör: 3823, Dosya: 43, Fihrist: 1
ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Klasör: 1857, Dosya: 133, Fihrist: 1-15
Milli Savunma Bakanlığı Arşivi, Nuri Killigil Şahsi Dosyası

Telif ve Tetkik Eserler

- AĞAOĞLU, ELNUR (1999), Osmanlı Devleti-Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti Arasındaki İlişkiler (28 Mayıs 1918-28 Nisan 1920), *Osmanlı*, Cilt 2, Ankara: Yeni Türkiye yay.
- ALLEN W.E.D - MURATOFF, PAUL (1953) *Caucasian Battlefields A History Of The Wars On The Turco-Caucasian Border 1828-1921*, Cambridge
- AYDEMİR, ŞEVKET SÜREYYA (1970). *Makedonya'dan Ortasya'ya Enver Paşa*, Cilt: I, İstanbul.
- ARI, KEMAL (1997), *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, Ankara: ATASE yay.
- ARSLANINAN, A.H. (1980), Dunsterville's Advantures: A Reappraisal, *International Journal Of Middle East Studies*, XXII/2.
- ATTAR, AYGÜN (2001), Türk Ordusu Transkafkasya'da, *Askerî Tarih Bülteni*, S.50, Ankara: ATASE
- AYSAN, E.(1938), *Büyük Harpte İran Cephesi*, Cilt III, İstanbul: Askerî Matbaa.
- BAYUR, YUSUF HİKMET (1991) , *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt III, Kısım III.
- BELEN, FAHRİ (1973), *XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti*, İstanbul: Remzi Kitabevi
- BERKUK, İSMAİL (1934) Büyük Harpte Şimali Kafkasyada Faaliyetlerimiz ve 15. Fırkanın Harekâtı ve Muharebeleri, *94 sayılı Askerî Mecmua'nın Tarih Kısmı*, Sayı 35, Ankara
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekâtı*, (1993), Cilt II, Ankara Genelkurmay Basımevi.
- ÇAKMAK, FEVZİ (1936) *Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri*, Ankara: Genelkurmay Matbaası.
- ÇOLAK, MUSTAFA (2001), Alman Belgelerinde Bakü Üzerindeki Osmanlı-Alman Mücadelesi, *Sekizinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I, XIX. Ve*

XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar,(24-26 Ekim 2001 İstanbul), Ankara: Genelkurmay Basımevi.

- DUNSTERVİLLE, L.C. (1920) *The Adventures of Dunsterforce*, London.
- Enver Paşa'nın Anıları 1881-1908*, (1991). (Yay. Haz. Halil Erdoğan Cengiz), İstanbul: İletişim Yay.
- ERDEN, ÖMER (2015), Türk-Ermeni İlişkileri Sürecinde Gümrü Müzakereleri (26 Kasım-2 Aralık 1920), *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C4, S.3.
- ERDEN, ÖMER (2017), Milli Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Kafkas Seddi Meselesi, *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.2.
- GÜRÜN, KÂMURAN (1991), *Türk-Sovyet İlişkileri(1920-1953)*, Ankara: TTK yay.
- İSMAYIL, MUSA (2000) Azerbaycan-Osmanlı Siyasî-Askerî İlişkileri, *Belleten*, Cilt LXIV, Sayı 240
- KAYMAKAM RÜŞTÜ,(1934) Büyükharpte Bakü Yollarında 5. Kafkas Piyade Fırkası, *93 Sayılı Askerî Mecmuanın 34 sayılı Tarih Kısmı*, İstanbul: Askerî Matbaa
- KEMALYERİ, MUCİP(1972), *Çanakkale Ruhu Nasıl Doğdu ve Azerbaycan Savaşı (1917-1918)*, İstanbul.
- KEYKURUN, NAKİ (1998), *Azerbaycan İstiklal Mücadelesinin Hatıraları (1905-1920)*, Ankara: İlke Kitabevi
- KURAT, AKDES NİMET, (1991) *Türkiye ve Rusya*, Ankara: TTK
- MACFİE, ALEXANDER LYON, (1998) *The End of the Ottoman Empire 1908-1923*, Longman
- MEHMETZADE, MİRZA BALA, (1991) *Milli Azerbaycan Hareketi*, Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği yay.
- ONK, NİZAMETTİN(1993) Türk Ordusu Azerbaycan'da 1918, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 34
- ÖZTOPRAK, İZZET (2003) Maverayı Kafkas Hükümeti, *Sekizinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I, XIX. Ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar,(24-26 Ekim 2001 İstanbul)*, Ankara: Genelkurmay Basımevi
- ÖZTUNA YILMAZ, (1996) *Devletler ve Hanedanlar (Türkiye 1074-1990)*, C:2, Ankara: Kültür Bakanlığı yay.
- RESULZÂDE, MEHMET EMİN (1990), *Azerbaycan Cumhuriyeti*, Bakü: Elm Neşriyat.
- SARIKOYUNCU, ALİ-ERŞAN, MESUT (2003) Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Kuzey Kafkasya Siyaseti, *Sekizinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I, XIX. Ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar(24-26 Ekim 2001 İstanbul)*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

- SÜLEYMANOV, MEHMAN (1999), *Nuru Paşa*, Bakü: Harbi Neşriyat
- SÜLEYMAN İZZET (1936), Büyük Harpte (1334-1918) 15. Piyade Tümeni'nin Azerbaycan ve Şimalî Kafkasya'daki Hareket ve Muharebeleri, *103 Sayılı Askerî Mecmua*, 1936, Sayı 44.
- TRUMPNER, ULRİCH (1968), *Germany and The Ottoman Empire(1914-1918)*, Princeton University Press
- YÜCEER, NÂSİR (1996), *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı*, Ankara: ATASE yay.
- YEL, SELMA (2002) Brest-Litovsk Barış Konferansında Sovyet Rusya'nın Ermeni Politikası, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 54, C. VIII, s.829-848.
- WALLACH, JEHUDA L. (1985), *Bir Askerî Yardımın Anatomisi*, (Çev.: Fahri Çeliker), Ankara: Genelkurmay. Basımevi.

BÖLÜM 9

DIJİTAL ÇAĞDA DIJİTAL İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ

Sertaç ARI¹

¹ Öğr. Gör., Selçuk Üniversitesi, Karapınar Aydoğanlar Meslek Yüksekokulu,
sertacari@selcuk.edu.tr, ORCID:0000-0003-2550-1330

GİRİŞ

İnsanlık tarihi boyunca sürekli değişim ve gelişim içerisinde olan dünya düzeni, dijitalleşme kavramı ile bu değişim ve gelişimin hız kazandığına şahit olmaktadır. Özellikle sanayi devrimi işletmelerde birçok köklü değişikliğe neden olurken insanların yaşam biçimlerini de derinden etkilemiş ve etkilemeye de devam etmektedir. Sadece mühendislik bilimleri alanında değil sağlık ve sosyal bilimler alanında da birçok değişikliğe neden olan sanayi devriminin en önemli özelliği neden olduğu değişikliklerin sürekli olması ve yeni devrimlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamasıdır (Özsoylu, 2017:42).

Temelini sanayi devriminin oluşturduğu Endüstri 4.0 günümüzde dijitalleşmeyi de beraberinde getirmiştir. Dijitalleşmenin sonucunda ortaya çıkan değişikliklere ayak uyduramayan toplumların, işletmelerin özellikle günümüzde ayakta kalabilmesi neredeyse imkansızdır. Bundan dolayı da değişen dünya düzeni içerisinde var olan bütün olguların dijital değişime ayak uydurması gerekmektedir.

Küresel rekabet koşullarında dijitalleşmenin ortaya çıkardığı değişimler her alanda olduğu gibi insan kaynakları yönetiminde de bir takım değişimin ve gelişimin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu değişim ve gelişimler öncelikli olarak insan kaynakları yönetimi işlevlerinin elektronik ortamlara taşınması ve bunun sonucu olarak insan kaynakları yönetiminin dijitalleşmesi ile olmuştur. Çünkü dijitalleşmenin insan kaynakları yönetimine uyarlanması işletmelere zamandan tasarrufu sağlamakta ve işletmelerin maliyet avantajı sağlamalarına zemin hazırlamaktadır. İşletmelerin menfaatine olan bu ve bunlara benzer nedenlerden dolayı da insan kaynakları yönetimine yönelik dijital uygulamaların kullanılması her geçen gün daha da artmaktadır (Çetin Güler, 2006:19).

1. DİJİTALLEŞME

Dijitalleşme, işletmenin mevcut kaynaklarını kullanarak bu kaynaklardan işletmeye değer katacak sonuçların elde edilmesini sağlamaktadır. Dijitalleşme aynı zamanda işletmenin tüm kaynaklarını teknoloji ile uyumlaştırmakta ve bu kaynakların etkin şekilde kullanarak yeni ürün ve hizmetlerin ortaya çıkartılması, yeni iş modellerinin oluşturulmasını sağlamaktadır(Kaufman ve Horton, 2015: 65).

Dijitalleşme kavramı, analog bir bilginin dijital formata dönüştürüldüğü, dijital bir görüntünün, nesnenin, belgenin, sinyalin ya da sesin oluşturulduğu bir süreçtir (Stolterman, 2004: 12).

Dünya genelinde hemen hemen her iş dijital ortama aktarılmakta ve yenilenen bilgi kaynakları insanlığı modern dijital çağa götürmektedir. Günümüzde aklımıza gelebilecek her konuda bilgi kaynağına internetten

dijital olarak ulaşmak mümkündür. Sosyal medya, küresel konumlandırma sistemleri, elektronik iletişim kanalları, çevrimiçi alışveriş, cep telefonları normal işlemlere alternatif olarak sürekli yenilenen dijital veriler üretmektedir. Dolayısıyla dijitalleşme unsurunun boyutu arttıkça her nesne ve her insan birer veri üreticisi olarak nitelendirilmektedir (McAfee, Brynjolfsson, 2012: 62).

Rekabetin artması ve teknolojinin hızla gelişmesi karşısında bu değişime ayak uydurarak ayakta kalabilmek için kurumlar gelişmeye ve yeni iş modelleri oluşturmak zorunda kalmaktadırlar. Bu sayede daha iyi, daha kaliteli ve verimli işler ortaya çıkmaktadır. Kısacası dijitalleşme ile daha çok verinin hızlı bir şekilde işlenmesi sağlanarak bu verilere daha kolay ulaşma imkânı sağlanmakta dolayısıyla iş hayatı kolaylaşmaktadır.

Dijitalleşme ile dijital olmayan verilerin dijital hale gelmesi içinl ve O'lardan oluşan sayılarla kodlanarak bilgisayar ortamına aktarılması sağlanmaktadır. İletişim kanalları, dergiler, kitaplar, fotoğraflar, tasarımlar ve bunlara benzer birçok veri dijital forma dönüştürülebilmektedir. Bu örnekler gibi dijital ortamda kullanılan daha birçok veri her geçen gün artmakta ve etkili bir dijital dönüşüm ortaya çıkmaktadır. Değişen ve gelişen teknoloji ile de bu dijital dönüşüm artarak devam edecektir. Devam eden bu dijital dönüşümün aslında bir devrim olduğu kabul edilmektedir (Canan, Acungil, 2018:68-72).

Kurumların ve kişilerin zamana ve mekâna bağlılığını ortadan kaldırarak hizmet verme imkânı sağlayan dijital teknolojiler ve gelişen iletişim araçları insan hayatını birçok alanda kolaylaştırmaktadır. Sadece bununla kalmayıp birçok karmaşık verinin bir araya getirilip değerlendirilmesi ve analiz edilerek karar vericiler için sonuç elde edilmesini sağlamaktadır. Oysa dijital teknolojilerin değerlendirmiş olduğu karmaşık verinin insanlar tarafından yapılması bazen zaman kaybına neden olurken bazen de değerlendirilmesi imkânsız olmaktadır (Gülseçen, 2015: 29).

Dijitalleşmenin kurumlar için birçok önemi vardır ve bu önemi aşağıdaki maddeler halinde sıralamak mümkündür (Savic, 2019: 37):

- ✓ Zaman tasarrufu sağlar,
- ✓ Yapılan işlemlerde hata ihtimalini azaltarak doğruluğu artırır,
- ✓ Kurum çalışanlarını kuruma kar getirmeyen işlerden kurtarır,
- ✓ Ortaya çıkan ürün ve hizmetlerde kaliteyi artırır,
- ✓ Çalışanlara karmaşık sorunların çözümünde kolaylık sağlayarak sorunları çözme fırsatı verir,
- ✓ İş gücünde verimliliği artırır,

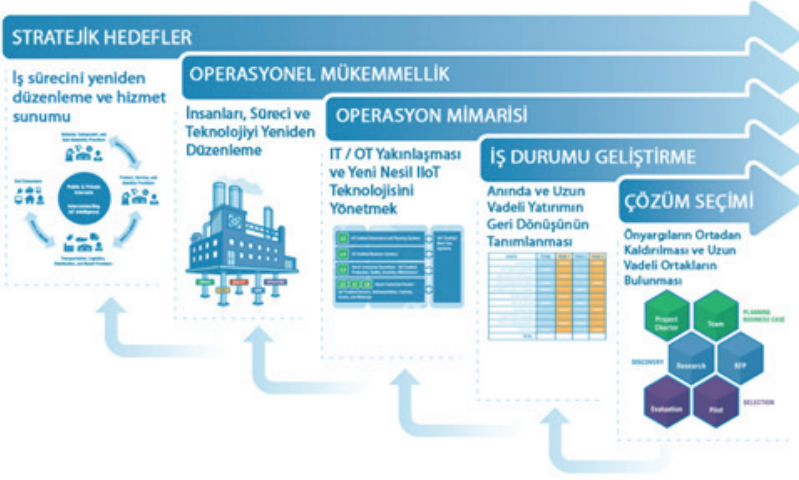
- ✓ Kurumların karlılıklarını artırır,
- ✓ Değişen piyasa koşullarında kurumların değişime daha çabuk uyum sağlamasını kısacası esnek olmasını sağlar,
- ✓ Süreçleri iyileştirir,
- ✓ Kurum için yeni kaynakların bulunmasında önemli rol oynar.

Görüldüğü gibi dijitalleşmenin kurumlar için kaynak bulmadan süreçlerin iyileştirilmesine, karlılığın artırılmasına, yapılan işlemlerde doğruluk payının artırılmasına, hataların azaltılarak zamandan tasarruf sağlanmasına kadar birçok alanda önemli görevler üstlendiğini söyleyebiliriz.

1.1. Dijital Dönüşüm

Dijital dönüşüm ise dijitalleşmeden farklı olmakla birlikte dijitalleşmeden daha geniş bir kavram olarak kaşımıza çıkmaktadır. Dijital dönüşüm, teknolojiyi mevcut işe uygulamaktan ziyade teknolojinin akıllı kullanımı ile işletmelerin değişen dünyaya uyum sağlama kapasitesi ile alakalı bir kavramdır. Aslında dijital dönüşüm, bilgi teknolojilerinin kullanılarak işlerin eskisinde daha farklı yapılması ve tamamen yeni iş modellerin ortaya çıkartılması ile ilgilidir.

Dijital dönüşüm, kurumların yönetim stratejisini, kültürünü, süreçlerini, teknoloji yapısını kısacası hemen hemen tüm düzeni değiştirmekte, bu yaparken de mevcut bilginin güçlenmesini sağlamakta ve müşterileri alınacak karar ve eylemlerin merkezine yerleştirmektedir. Sadece özel sektördeki kurumlar için değil kamu kurumları içinde dijital dönüşüm, yapay zekanın kullanılması, bulut bilişim, mobil uygulamalar, sohbet robotları gibi dijital unsurların kullanılması ile yapılan işlerin güçlenerek süreçlerin daha sağlıklı yürütülmesi gibi birçok fırsat sunmaktadır (Theodosiou, Leonidou, 2003: 143).

Şekil 1: Dijital Dönüşüm Kavramı ve Çerçevesi

Kaynak: Dijitalyasam, (2022)

Dijital dönüşümün kurumların yaptıkları işe göre farklılık göstermesi son derece doğal olmakla birlikte yapılan işin zorluğu, çeşidi, sektörün teknolojiye uyumu gibi değişkenler bu farklılığın oluşmasında önemli olmaktadır. Her ne kadar farklılık olsa da sektör içerisinde bulunan hemen hemen her kurumun dijital dönüşüme girerken göz önünde bulundurmaları gereken bir takım sabit ve ortak temaların oluşturduğu çerçevenin olduğunu da unutmamak gerekmektedir.

2. İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ

İnsan Kaynakları Yönetimi (İKY) kavramı ilk olarak 1890'lı yıllarda Personel Yönetimi alanında kullanılmaya başlamıştır. 1950'lerde ise Neo-Klasik Yönetim Anlayışı ile günümüze kadar kullanımı gerçekleşmiştir (Springer ve Springer, 1990:41-42). Küreselleşme ile artan rekabet koşulları insan kaynakları yönetimi kavramını, işletmelerin en önemli rekabet araçlarından biri haline getirmiştir. İşletmelerde rekabet avantajı sağlayan insan kaynakları yönetimi, oluşturmuş olduğu işgücü ile işletmelerin amaçlarına etkin bir şekilde ulaşmasını sağlamaktadır (Birer, Hak Alpkın, Erdil, 2004:102).

İnsan kaynakları yönetimi, insan kaynağının nereden ve nasıl temin edileceğini ve elde edilen insan kaynağından en etkili nasıl yararlanılabileceğini kapsayan faaliyetlerden oluşan bir süreç yönetimidir (Benligiray, 2013). Aynı zamanda insan kaynaklarının yönetimi, insan kaynakları yönetiminden sorumlu bir çalışan tarafından yürütülen örgütsel faaliyetlerdir (Walk Schinnenburg, Handy, 2014; Akt. Bilevičienė, Bilevičiūtė, Paražinskaitė, 2015:96; Joseph ve Ezzedeem, 2008). Bu faaliyetler içerisinde

de işe alım, ücretlendirme, eğitim gibi birçok konu yer almaktadır. İnsan kaynaklarının yönetiminde sadece işe alım ve ücretlendirme gibi faaliyetler değil aynı zamanda teknolojinin takibi, süreçlerin sağlıklı bir şekilde kontrol edilmesi, küreselleşmenin etkileri sonucunda işletmeye katma değer sağlayabilmek kısacası sürekli gelişmeyi teşvik edici çalışmalar da yürütülmektedir (Bilevičienė, Bilevičiūtė, Paražinskaitė, 2015:96).

İnsan Kaynakları Yönetimi kurumlar için çok önemli olmakla birlikte oldukça geniş bir kapsamı bulunmaktadır. İnsan kaynakları yönetimi ile alakalı olarak birçok araştırmacı çalışma yapmış ve sınırlarını belirlemeye çalışmıştır.

Dessler'e göre insan kaynakları yönetiminin temel süreçleri aşağıdaki gibidir (Dessler, 2014:2);

- ✓ Personel gereksinimini tespit etmek ve başvuracak olan adayların müracaatlarını almak
- ✓ İş başvurusu yapan adaylar arasından seçim yapmak,
- ✓ İşlerin tahlilini yapmak,
- ✓ İşe yeni başlayan personellerin eğitimini sağlamak,
- ✓ İşe yeni başlayan personellerin işe ve örgüte uyumunu sağlamak,
- ✓ Personel ücretlerinin tespitini yapmak,
- ✓ Personellerin performans ölçümlerini yaparak performans değerlendirmesini yapmak,
- ✓ Prim ve ikramiyelerin tespitine destek vermek,
- ✓ İletişim süreçlerinin koordinasyonunu sağlamak,
- ✓ Eğitim ve gelişim gereksinimlerini gidermek, şeklinde gerçekleşmektedir.

İnsan kaynakları yönetiminin saymış olduğumuz gibi birçok görevi bulunmaktadır. Bu görevlerin kurumlarda yerine getirilmesinde insan kaynakları personellerine önemli görevler düşmektedir. Bu görevlerin başarı şekilde sonuçlanması işletmelerin amaçlarının yerine getirilmesinde son derece önemlidir. Kurum amaçlarının yanında insan kaynaklarının da amaçları bulunmaktadır.

Genel olarak insan kaynaklarının amaçları aşağıda belirtilmiştir (Başar, 2016:11);

- ✓ Personellerin gereksinimlerini gidererek mesleki gelişimlerine olanak sağlamak,
- ✓ Kaynakları örgütün kurumsal hedefleri kapsamında etkili ve verimli biçimde kullanmak,

- ✓ Organizasyonel değişimi ve bunun sürekliliğini sağlamak,
- ✓ Düşünen ve öğrenen organizasyon oluşturmak,
- ✓ Örgütsel aidiyet oluşturmak.

Değişimin ve gelişimin her geçen gün arttığı dünyada, işletmelerin organizasyon yapılarında da birtakım değişiklikler ortaya çıkmıştır. İnsan kaynakları yönetimi de ilk çıktığı günden günümüze gelinceye kadar ki süreçte sürekli değişim ve gelişim içerisinde olmuştur. Bu değişim gelişim bazı durumlarda isteyerek, bazı durumlarda ise ortam şartlarının gereği bir zorunluluk sonucu gerçekleşmiştir. İnsan kaynakları yönetiminin değişimini ve gelişimini gerekli kılan birtakım nedenler bulunmaktadır. Bu nedenler aşağıda maddeler halinde belirtilmiştir (Bal, 2011)

✓ **Artan Rekabet:** İşletmelerin devamlılıklarını sağlayarak büyüebilmeleri, rakipleri ile en iyi şekilde rekabet edebilmelerine bağlıdır. Rekabetin artması ise insan kaynakları departmanının sürekli yenilik peşinde koşmasını ve yeni süreçler geliştirmesini zorunlu kılmaktadır.

✓ **Küreselleşme:** İşletmeler artık günümüzde ulusal sınırların dışına çıkmak zorunda kalmıştır. Dünyayı bir pazar olarak görmek, işletmeler için karlılığın ve devamlılığın sağlanmasında çok önemlidir. Küreselleşmenin sonucu işletmelerde bu algının oluşmasını sağlamıştır. Bu algının işlerlik kazanması ise işletmelerde bu yapıya uygun insan gücünün oluşturulması ile mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla insan kaynakları departmanı bu yapıya uygun insan gücünün teminini, mevcut insan kaynağının eğitilmesini ve geliştirilmesini sağlamaktadır.

✓ **Değişen Teknoloji:** Teknolojinin gelişmesi mevcut yapılanmanın zamanla işlevinin azalmasına neden olmaktadır. Geleneksel yöntemlerle yönetilen işletmeler teknolojik yapılanmasını tamamlamış işletmelere nazaran daha geride kalmaktadırlar. En alt kademede çalışan bireyler ile en üst kademede çalışan yöneticiler arasında olması gereken iletişimin ve bilgi alışverişinin en etkili ve verimli şekilde sağlanabilmesi değişen teknolojinin takibini en iyi yapabilen insan kaynakları yönetimi ile sağlanabilmektedir.

✓ **Değişen İşgücü Demografik Yapısı:** Dünya nüfusunun hızla artması, kadın çalışanların daha fazla iş hayatına katılması, ilk defa iş hayatına başlayacak gençlerin sayısının fazlalığı gibi birçok kesimden insan iş hayatının içerisinde yer almaktadır. Bu durum çok büyük bir iş gücü piyasasını ortaya çıkarmaktadır. Etkili bir insan kaynakları yönetimi de farklı kuşaklardan oluşan bu çeşitliliğin içerisinde kendine uygun olan işgücünü seçerek bu kaynağı en iyi şekilde yönetebilecek beceriye sahip olmalıdır.

✓ **Artan Bilgi Temelli İşgücü:** Bilgiye ulaşmanın her geçen daha da kolaylaştığı günümüzde insanlar kendini en iyi şekilde geliştirerek olabileceği en iyi konuma gelmek istemektedirler. Çalışma hayatı içerisinde de kalifiyeli elemanların sayısı giderek artmaktadır. İnsan kaynakları yönetimi, kalifiyeli elemanları elinde tutabilmek ve daha iyilerini organizasyon içerisine katabilmek için yoğun bir şekilde çalışmaktadır.

2.1. İnsan Kaynakları Yönetiminin Önemi ve Amacı

İşletmelerin artan rekabet karşısında ayakta kalabilmeleri için ileriye görebilmesi ve gelişen teknolojiye ayak uydurarak gerekmektedir. Bunların gerçekleşmesi ise o işletmelerin mevcut insan kaynakları donanımı ile olmaktadır. İşletmelerin asıl varlık sebepleri olan karlılık ve bunun sonucu olan devamlılığın sağlanmasında donanımlı, bilgili, teknolojiye uyum sağlayabilen nitelikte olan insan kaynaklarının mevcudiyeti çok önemlidir. Bundan dolayı da işletmelerin insana yatırım yapması yani insan kaynaklarına gereken hassasiyetin gösterilmesi her geçen gün daha da önem kazanmaktadır.

İnsan kaynakları yönetimi, İşletmelerin amaçlarına ulaşabilmesi için ne kadar insan kaynağına ihtiyaç olduğunun belirlenmesi, bu ihtiyaçların temin edilmesi, sonrasın personelin etkin ve verimli çalışabilmesi için eğitimlerin yapılması, motivasyon sağlanması, performans değerlendirme sistemlerinin uygulanması, sendikal ilişkilerin yürütülmesi, kariyer geliştirme fırsatlarının verilmesi gibi birçok faaliyetin gerçekleşmesini sağlamaktadır. Kısacası personele aidiyet hissinin verilerek “biz” duygusunun geliştirilmesini sağlayan işletme fonksiyonudur (Özgen, Öztürk ve Yalçın, 2005:7; Fındıkçı, 2012: 13)

İşletmelerde ortaya çıkabilecek sorunların en büyük göstergelerinden birisi insan kaynakları devir oranıdır. Şayet bir işletmede işten ayrılan çalışanların sayısı fazla ise, çalışanların morali ve motivasyonu düşebilmekte, iş kazalarının sayısı artabilmektedir. Bu gibi durumların mevcudiyeti işletmede ciddi problemlerin olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Görüldüğü işletmelerde insan kaynaklı problemlerin çözümünde sıkıntıların yaşanması çözülmesi mümkün olmayan sorunların çıkmasına neden olmaktadır. Bu ve buna benzer durumlarda insan kaynaklarına birçok görev düşmektedir. İnsan kaynakları departmanı ortaya çıkan ya da ortaya çıkması muhtemel sorunların nedenlerini araştırarak bu sorunların giderilmesine yönelik çalışmalar yaparak verimliliği artırmaktadır (Şengül, 2016; Emcan, 2016).

3. DİJİTAL İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ

Son yıllarda siyasal, sosyal, kültürel, ekonomik ve teknolojik alanlarda yaşanan hızlı değişim ve gelişim işletmeleri yenik yapamaya, değişimi

ve gelişimi takip etmeye zorlamış ve hala da zorlamaktadır. İşletmelerin devamlılığını sağlanabilmesi için rakipleri karşısında rekabet avantajı elde etmesi ve içinde bulunduğu çevreye uyum sağlaması gerekmektedir. Bunların gerçekleşebilmesi içinde hayal ürünü olmayan gerçekçi ve doğru kararların zamanında alınması gerekmektedir. Yönetim kademesinin bu ve bunlara benzer stratejik kararların alınmasında da insan kaynakları yönetimi etkili olmaktadır (Benli ve Şahin, 2004:115).

Teknolojinin gelişmesi işletmelerdeki her birimde olduğu gibi insan kaynakları departmanında da birçok değişikliği beraberinde getirmiştir. Dijital hale gelen birçok uygulama ile insan kaynakları yönetiminin rutin işleri sadece kolaylaşmakla kalmayıp işletmelerin hedeflerine ulaşmasında ve amaçlarının gerçekleştirilmesinde etkili bir rol oynamaktadır. Literatürde bu durum dijital insan kaynakları olarak da ifade edilebilmektedir. Dijital insan kaynakları ile alakalı olarak da birçok tanım bulunmaktadır. Bu tanımlardan bazıları işe aşağıdaki gibidir;

Dijital insan kaynakları; işletmelerdeki insan kaynakları yönetimi ile alakalı görevlerin internet teknolojisi ile yürütülmesi işlemleridir (Doğan, 2011:52). Bir başka deyişle dijital insan kaynakları; tedarikçiler, işletmeler, müşteriler, hizmet sağlayan çalışanlar kısacası işlenin faaliyetlerinin sürdürülebilmesi için gerekli olan işlerde faaliyet gösteren her kesimden insanın birbiri ile aralarındaki ilişkilerin yeniden oluşturulması ve bu ilişkilerin uygulamaya dökülmesi işlemlerini içeren dijital bir süreçtir (Genç, 2016 :69).

İnsan Kaynaklarında dijitalleşme çalışmaları ilk olarak 1960'lı yıllarda başlamıştır. Bu yıllarda personel yönetimi olarak ifade edilen bu süreç 1980'lerde insan yönetimine, 2000 li yıllarda ise insan kaynakları yönetimini olarak devam etmiştir. 2011 yılından sonra ise işletmeler için stratejik bir değer olmuş ve günümüzde hala değerini korumakta hatta değeri her geçen gün artmaktadır (Duman, 2019: 132).

İnternet teknolojisinin ortaya çıkması insan kaynaklarının görevlerinin yerine getirme biçimlerinde ortaya çıkan değişime önemli katkılar sağlamıştır. Bunun sonucu olarak insan kaynakları, elektronik insan kaynağı(e-HR) olarak tanımlanan web geliştirme ile ilgili çok önemli bir unsur haline gelmiştir. Bu gibi teknolojik gelişmeler insan kaynakları ve müşteri hizmetleri faaliyetlerinin finans, tedarik zinciri, üretim gibi diğer birimler ile entegre olmasını sağlamaktadır. Böylelikle süreçlerin daha hızlı ve daha güvenilir olması sağlanabilmektedir (Collings, Wood, Szamosi, 2009: 213).

Bilgi ve teknolojinin birlikte ve verimli kullanılması işletmeler için bir dönüm noktası olabilmektedir. Örgüt çalışanların sahip olduğu normlar, semboller gibi birçok değeri etkileyen teknoloji kullanımı, örgütler için çok önemli stratejik faydalar sağlamaktadır. Dijital insan kaynakla-

rı yönetimin örgütler için sağladığı stratejik faydalar aşağıdaki biçimde özetlenmiştir (Ruel, Bondarouk, Looise, 2004: 364-380);

- ✓ İşletmelerde çalışan personelin yeteneklerini artırmak ve çalışanların motivasyonlarını yüksek tutmak,
- ✓ Müşterilere işletme ile ilgili ihtiyaç duyacakları verilerin hızlı ve güvenilir bir şekilde ulaşmasının sağlanması,
- ✓ İnsan kaynakları sorumlularının verecekleri hizmetlere ve uygulamalar odaklanmalarının sağlanması,
- ✓ Örgüt içerisindeki mali ve idari faaliyetlerin azaltılması,
- ✓ Örgüt içi iletişim süreçlerinde insan kaynakları için özgür bir ortamın sağlanması.

Dijital insan kaynakları uygulamalarının işletmelerde uygulanması sadece örgüt içi işlemlerde değil personel temini ve personel seçimi süreçlerinde de her iki taraf için yani hem işveren işletme için hem de iş başvurunda bulunan adaylar için birçok avantaj sağlamaktadır. Aşağıda bu unsurlarından ayrı ayrı bahsedilmiştir.

Personel temini ve seçiminde teknolojik gelişmelerin işletmeler için sağladığı avantajlar (Calp, 2016: 542);

- ✓ 7/24 ilanının yayınlatılabilmesi,
- ✓ Gereksiz yere zaman harcamanın önüne geçilmesi,
- ✓ Bilgilere anında ulaşılabilme imkânının olması,
- ✓ Organizasyonların tanıtımının imkânının olması,
- ✓ Güncel bilgilere sürekli erişim imkânının olması,
- ✓ Özgeçmişlerin standart formatta kabul edilebilmesi,
- ✓ Nitelikli adaylara kolay ulaşılması.

Teknolojik gelişmelerin personel adayları için sağladığı avantajlar (Yılmaz, 2007:163);

- ✓ 7/24 ilanların takip edilebilmesi,
- ✓ İş bulma kolaylığının sağlanması,
- ✓ İş başvuru maliyetlerinin en az seviyeye indirilmesi,
- ✓ Aktif şekilde iş arama imkânı,
- ✓ Özgeçmişlerde yer alan bilgilerin güncellenebilmesi.

3.1. Dijital İnsan Kaynakları Yönetiminin Ortaya Çıkma Nedenleri

Faaliyet kolu ne olursa olsun hemen hemen bütün işletmelerin her biriminde geleneksel yöntemlerden dijital ortama geçişin olduğu bir dönemin içerisinde bulunmaktayız. Tabii burada işletmelerin bu geçiş sürecinin altında yatan birçok neden bulunmaktadır. Bu geçiş sürecinin nedenlerinden bir kısmı işletmelerin yapmış oldukları iş konunun bir gereği iken bir kısmı ise zorunlu nedenler olabilmektedir. Fuller, Raman, Wallenstein, Chalendar, (2019: 91) bu nedenleri aşağıdaki gibi dört ana başlık altında toplamıştır;

- ✓ Çalışanların değişen demografik özellikleri ve beklentileri,
- ✓ Teknolojideki akıl almaz değişimin hızla gerçekleşmesi,
- ✓ Çalışma ortamı ve iş modellerinin değişmesi,
- ✓ Yeteneklere duyulan ihtiyacın artması.

Jones (1997:5) ise geleneksel insan kaynağından dijital insan kaynağına geçişin sürecini altı itici güce dayandığını belirtmektedir. İşletmeler için maliyetlerin düşürülmesinden insan kaynaklarının gelişmesine kadar birçok katkısı olan bu güçler kısaca şu şekilde özetlenebilir;

1. Bilgi Teknolojisi: Teknolojinin gelişmesi ve dijital bir gelecek gerçeği insan kaynakları yöneticilerini dijitalleşmeye geçişe mecbur bırakmaktadır. Bilgi çağı teknoloji ile otomatikleştirilmiş sürecin artan karmaşıklığı ve maliyetlerin düşmesi karşısında dijital insan kaynaklarının gelecekte bir zorunluluk haline gelmesi kaçınılmazdır.

2. Süreci Yeniden Planlayıp Düzenleme: Stratejik insan kaynağı yöneticileri iş süreçlerini daha verimli hale getirmek için içinde bulunduğu çağa uyum sağlamalı ve geliştirmenin yollarını aramalıdır. Temel iş süreçleri bilgi teknolojisiyle yeniden planlanabilir ve geliştirilebilir.

3. Yüksek Hızda Yönetim: İşletmeler rakipleri karşısında rekabet avantajı elde etmek için daha akıllıca davranmalı ve daha hızlı çalışmak zorundadır. Dijital insan kaynakları da geleneksel insan kaynaklarından daha hızlı ve akıllıca bir yönetimdir.

4. Ağ Organizasyonları: Dijital insan kaynaklarının bölümleri, bürokratik ve geleneksel işletmelerden çok, ağ işletmelerinde ortaya çıkmaktadır. İşletmeler bürokrasinin az ve yüksek verimin olduğu yöntemleri aramaktadır.

5. Bilgi İşçileri: Bilgi işçileri, kendini yönetebilen öğrenen organizasyonlardır. Bilgi işçilerinin görevi, bir yandan maliyet sorunlarını çözerek maliyetleri düşürmek bir yandan da bilgiyi kullanarak önemli iş fırsatlarını görmektir. Dijital insan kaynakları da çağın yeniliklerini yakalayabilmek için bünyesinde bu işçileri barındırmaktan başka seçeneği yoktur.

6. Küreselleşme: İşletmeler günümüz rekabet koşullarında rakip firmalar karşısında ayakta kalabilmek için küresel iş stratejileri geliştirmek zorundadır. Şayet işletmeler dünya pazarında yer almak istiyorlarsa insan kaynağı departmanlarını rekabet avantajı gücünü elde edebilecek şekilde oluşturmahdırlar.

4. DİJİTALLEŞMENİN İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİNDEKİ ROLÜ

Günümüzde işletmeler için en önemli zenginlik kaynağı akıl yani istihdam edilen deneyimli, bilgili ve nitelikli personeldir. İşletmelerin amaçlarının gerçekleştirilebilmesi ve rakipleri karşısında rekabet üstünlüğü sağlayabilmesi noktasında insan kaynakları işletmeler için görünmez bir sermaye kaynağı olmaktadır (Şerbetçi, 2003:7). İnsan kaynağı üretim zincirinin bir parçası olmaktan çok işletmelerdeki süreçlere yön veren ve bu süreçleri koordine eden bir güç konumundadır. Eski zamanlarda insana yapılan yatırımın bir gider olarak görülmesi insan kaynaklarının değersizliğinin bir göstergesidir. Günümüzde ise bu durum tamamen tersine dönmüştür. Artık insana yapılan harcamalar bir gider olarak değil bir yatırım olarak görülmeye başlamıştır (Fındıkçı, 2012:10).

Dünya genelinde birçok işletmenin ilgisi rekabetin hızla artmasının da etkisi ile dijitalleşmeye kaymaktadır. İşletmelerin geleneksel yöntemlerden farklı çalışma sistemlerine ve yeni iş modellerine ihtiyaç duyması, yeni organizasyon yapıları ile tüketicilerin ilgililerini çekebilme isteği, dijitalleşmenin getirilerinin farkına vararak birçok faaliyetlerine yön vermek durumunda olmaları işletmelere dijital dünyanın kapılarını aralamaktadır (Diktaş, 2022:422). Günümüzde de insan kaynakları bölümü tarafından yapılan çalışmalar genelde dijital ortama aktarılmakta ve işlerin dijital ortamda yürütülmesi sağlanmaktadır. Bu süreç dijital insan kaynakları yönetimi sürecidir. Bu süreç içerisinde işe alım, verilerin değerlendirilmesi, personel eğitimi, performans yönetimi, personel bağlılığı, yetenek yönetimi gibi birçok faaliyet yer almaktadır (Larkin, 2017: 57).

İnsan kaynaklarının dijitalleşmesi ile veriler dijital ortama aktarılmış ve uzun sürede biten işler işler elektronik ortamda daha kolay ve daha hızlı bir şekilde yapılmaktadır. Verimliliğin artması, işlerin sadeleşmesi ve kolaylaşması ile hem yöneticilerin hem de çalışanların memnuniyeti artmaktadır. Örgütlerde dijital insan kaynakları kullanımı için kurulacak olan sistemin geniş kapsamlı olması da gerekmektedir. Ayrıca kurulacak sistemde örgüt çalışanlarının da sistemi benimsemesi sağlanmalıdır (Doğan, 2011:73,74).

KAYNAKÇA

- Bal, Y. (2011). Rekabet Stratejilerinin İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarına Etkisi, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Başar, D. (2016). “Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları, Rekabetçi Örgüt Kültürü Oryantasyonları ile Firma ve Çalışan Performansı Arasındaki İlişki: Türkiye’de Faaliyet Gösteren Katılım Bankaları Üzerinde Bir Araştırma”, Doktora Tezi, Gebze Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Benli, A., ve Şahin, L. (2004). İnsan Kaynaklarının Yönetiminde İş gören Bulma ve Seçme: Çınar Hotel Uygulaması. Bilgi, 8, 113-124.
- Benligiray, S. (2013). İş Değerlemesi ve Ücret Yönetimi. R. Geylan, H. Z. Tonus (Ed.), İnsan Kaynakları Yönetimi, 156-182, Eskişehir:Anadolu Üniversitesi.
- Bilevičienė, T. Bilevičiūtė, E. Paražinskaitė, G., (2015). Innovative Trends In Human Resources Management, Economics and Sociology, 8(4): 94-109.
- Calp, M. H. (2016). İşletmelerde Uygulanan İnsan Kaynakları Yönetiminde Veritabanı Kullanımının Önemi. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18(2), 539-557
- Canan, S., Acungil, M. (2018). Dijital Gelecekte İnsan Kalmak, Tuti Kitap: İstanbul.
- Collings D. G., & Wood G.T., Szamosi, L.T., (2009). “Human resource management: A critical approach”. In D.G.
- Çetin Güler, E. (2006). İşletmelerin E-İnsan Kaynakları Yönetimi ve E-İşe Alım Süreçlerindeki Gelişmeler, Akademik Araştırmalar İndeksi, 6(1): 17-23.
- Dessler, G. (2014). Fundamentals of Human Resource Management, 3th Edition, Pearson.
- Dijitalyaşam, (2022). Erişim tarihi:http://www.dijitalyasam.com/Dijital_donu-sum_cercevesi_neye_benziyor_makale-487 (Erişim tarihi: 18.09.2022)
- Diktaş, M. (2022). Dijital Dünyanın Kapılarını Aralamak, Farklı Bakış Açılarında Dijitalleşme Üzerine Güncel Yazılar, “Dijital Tüketici Davranışları ve Dijital Tüketim Kültürü”, Nobel Yayınları, s. 403-426. Ankara.
- Doğan, A. (2011). Elektronik İnsan Kaynakları Yönetimi ve Fonksiyonları, İnternet Uygulamaları ve Yönetim Dergisi, 2(2): 52-80.
- Duman, C. (2019). İşin Geleceği Şimdi. Kanon Kitap: İstanbul.
- Emcan, M. (2016). “İnsan Kaynaklarının Dijitalleşme Yolculuğu”, <https://www.pwc.com.tr/tr/hizmetlerimiz/insan-yonetimi-ve-organizasyon-danismanligi/yetkin-ik-blog/insan-kaynaklarinin-dijitallesme-yolculugu.html>, 28.11.2016.
- Birer, L., Hak Alpkın, L., Erdil, O., (2004). İnsan Kaynakları Uygulamalarıyla

Örgütsel Performans Arasındaki İlişkileri Araştırmaya Yönelik Bir İnceleme, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 19(2): 101-122.

Fındıkçı, I. (2012). İnsan Kaynakları Yönetimi (8. Basım). İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.

Fuller, J. B., Raman, M., Wallenstein, J. K., De Chalendar, A. (2019). İşgücünüz Değişime Düşündüğünüzden Daha Kolay Uyum Sağlayabilir. Harvard Business Review Türkiye, 8(7), 88-96.

Genç, Ç. (2016). E-İnsan Kaynakları Yönetiminde E-İşe Alım Süreci, Anadolu Üniversitesi E-Kurgu İletişim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 24(1): 64-85.

Gülseçen, S. (2015). Bilgi Yönetimi içinde "Aşırı Bilgi Artışı: Şebnem Özdemir. Papatya Bilim: İstanbul.

Jones John W. (1997): Virtual HR: Human Resources Management in the Information Age. Crisp Publications, USA.

Joseph, C. R., Ezzedeen, S. R., (2008). E-government and e-HRM in the public sector. In: Encyclopedia of Human Resources Information Systems: Challenges in e-HRM. New York, Hersley.

Kaufman, I., Horton, C. (2015) "Digital transformation: leveraging digital technology with core values to achieve sustainable business goals"

Larkin, J. (2017) "HR digital disruption: the biggest wave of transformation in decades", Strategic HR Review, 16(2), 55-59

McAfee, A., ve Brynjolfsson E. (2012) "Big data: the management revolution", Harvard business review, 90(10), 60-68

Özgen, H., Öztürk, A. ve Yalçın, A. (2005). İnsan Kaynakları Yönetimi. Adana: Nobel Yayınları.

Özsoylu, A. F. (2017). Endüstri 4.0, Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 21(1): 41-64.

Ruel, H., Bondarouk, T., & Looise J.K. (2004) "E-HRM: Innovation or irritation", An explorative empirical study in five large companies on web-based HRM. Management revue

Savic, D. (2019) "From Digitization, Through Digitalization, to Digital Transformation", Online Searcher, 43(1), 36-39

Springer, B. ve Springer, S. (1990). Human resource management in the U.S.- celebration of its centenary. R. Pieper (Ed.), Human Resource Management: An International Comparison içinde, s.41-60, Berlin: Walter De Gruyter.

Stolterman, E. And Fors, A.C. (2004) "Information Technology and the Good Life." In: Information Systems Research: Relevant Theory and Informed Practice. Ed. Kaplan, B. et al., London: Kluwer Academic Publishers.

Şengül, G. (2016). "Dijital İnsan Kaynakları", <http://www.gokhansengul.org/dijital-insan-kaynaklari/>.

- Şerbetçi, D. (2003). 21. yy İşletmelerinin Gerçek Zenginlik Kaynağı: İhsan Sermayesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 1-18.
- Theodosiou M., Leonidou L.C. (2003). “Standardization Versus Adaptation of International Marketing Strategy: An Integrative Assessment of the Empirical Research”. *International Business Review*, 12(2), 141-171
- Walk, M., Schinnenburg, H., ve Handy, F., (2014). Missing in Action: Strategic Human Resource Management in German Nonprofits, *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*. Official journal of the International Society for Third-Sector Research, 25(4): 991-1021.
- Yılmaz Y. (2007) “İnsan Kaynakları Yönetiminde E-Dönüşüm”, Gazi Üniversitesi.

GİRİŞ

Sosyolojik bakış açısından suç, ceza hukukunun ihlali anlamına gelen bir sapma biçimidir. Ceza adalet sisteminin başlıca bileşenleri ise kolluk kuvvetleri, mahkemeler ve ıslah sistemidir. Kriminologlar genellikle suç ile yaş, cinsiyet, ırk ve sosyal sınıf gibi demografik özellikler arasındaki ilişkiyi anlamaya ve açıklamaya çalışırlar (Ritzer 2013:274).

Ceza ve güvenlik tedbirlerinin infazı ile ulaşılmak istenen amaç 5275 sayılı Ceza ve Güvenlik tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun'un 3. Maddesinde” ..genel ve özel önlemeyi sağlamak bu maksatla hükümlünün yeniden suç işlemesini engelleyici etkenleri güçlendirmek toplumu suça karşı korumak hükümlünün yeniden sosyalleşmesini teşvik etmek, üretken, kanunlara nizamla, toplumsal kurallara saygılı sorumluluk taşıyan bir yaşam biçimine uyumunu kolaylaştırmak şeklinde açıklanmaktadır. Bu bağlamda temel amacın “iyileştirme” olduğu görülmektedir.

Suç ve ceza infaz sistemi hakkındaki tanımlarda suçun mağduru olan bireylerin unutulmuş olduğu görülmektedir. Suçun mağduru olan bireylerinde psikolojik ve hukuki desteğe ihtiyacı vardır ve belki de yaşadıkları olayın sonucu toplumla bütünleşmek yönünde yardıma ihtiyaçları olabilecektir. Yirminci yüzyılın son çeyreğinde uluslararası örgütler konuyla ilgili bildirimler yayınlamıştır. Bu bağlamda ülkelerde kendi iç mevzuatlarında konuyla ilgili değişiklikleri yapmaya başlamıştır.

Mağdur kavramı günlük dilde, haksızlığa veya zarara uğrayanları tanımlamak için kullanılmaktadır. Diğer bir deyişle mağdur, suç eylemi ile zarara uğratılan veya tehlikeye maruz bırakılan hak ve menfaatin sahibini ifade etmektedir. Birleşmiş Milletler'in 29 Kasım 1985 tarihli “Suçtan ve Yetki İstismarından Mağdur Olanlara Adalet Sağlanmasına Dair Temel Prensipler Deklarasyonu”nda yer aldığı şekli ile mağdur, “üye ülkelerde yürürlükte olan ceza kanunlarını ihlal eden eylemlerden dolayı bireysel veya toplu olarak, fiziksel, ruhsal veya duygusal açıdan zarara uğrayan, ekonomik kayba maruz kalan veya temel hakları önemli ölçüde zarar gören kimsedir”. Dünya Viktimoloji Teşkilatının katkılarıyla hazırlanmış bu bildiride mağdurların dört temel hakkının varlığı kabul edilmektedir; ceza muhakemesinde adil muameleye tabi tutulma hakkı, meydana gelen zarar görmüş durumun eski hale iadesi hakkı, meydana gelen zararın tazmini hakkı, yardım ve uygun tedavi hakkıdır (TBMM Mağdur Hakları İnceleme Raporu).

Suç olgusu sosyolojinin bir disiplin olarak ortaya çıkması ile birlikte temel inceleme konularından biri olmuştur. Bu bağlamda mağdur biliminin şekillenmesinde de önemli katkıları olduğu görülmektedir.

MAĞDUR BİLİMİNİN GELİŞİMİ

Yirminci yüzyılın ikinci yarısı, suç mağdurları hakkında sosyal kaygı, protestolar, yasal, siyasi ve sosyal hizmetler reformu ve araştırmalara tanıklık etmiştir. Önemli reformlara yol açan ve ayrı bir siyasi güç haline gelen mağdurlarla ilgili hareket öncelikle Anglo-Sakson dünyada başlayarak, gelişmiş ve zamanla dünyanın diğer bölgelerine de yayılmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde mağdur hareketi 1970'lerde başlamıştır. Sivil haklar hareketinden esinlenen kadın hareketi, başlıca itici güçlerinden birisi olmuştur. Bir diğeri ise Amerika Birleşik Devletleri'nde suç oranlarındaki dramatik artışa ilişkin toplumsal endişenin artmasıdır. Muhafazakârlar ve merkez sağ aktivistler, politikacılar, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki anayasal koruma sisteminin şüpheliyi ve hüküm giymiş suçluyu kayırırken, mağdurları asgari birtakım haklardan mahrum bırakarak ihtiyaçlarını göz önüne almadıklarını ileri sürdüler. Yine 1960'ların sonlarına doğru ceza adaleti sisteminin işleyişini iyileştirmek için gösterilen önemli çabalar ve devletin, adalet sisteminin ve sosyal, tıbbi ve diğer hizmetlerin de daha fazla hesap verebilir olmasını talep eden tüketici hareketi de etkili olmuştur (Viano 1992a:1-2).

Feministler, cinsel saldırı mağduru kadınların polis merkezinde, hastanelerde ve mahkemelerde karşılaştıkları sorunlara güçlü bir şekilde dikkat çektiler. Bu bağlamda mevcut adalet sisteminin suç mağdurlarına hizmet etmediğini fark edildi. Mağdurlara ihtiyaç duyulan bilgi, iş birliği ve hizmetleri (örneğin tanık olarak) elde etmek için onları “kullanıyor”, karşılığında onlara herhangi bir aktif rol, saygı veya değer vermiyordu. Sonuçta, sistemin mağduru “yeniden mağdurlaştırdığı” söylenmeye başlamıştır.

Bazı gruplar örneğin “Sarhoş Sürücülere Karşı Anneler” gibi, mağdur kavramı ve çeşitli mağdurların içinde bulunduğu kötü durum hakkında genel bir farkındalık yaratılmasına, destek hizmetleri verilmesine ve en önemlisi uygun yasal reformlara duyulan ihtiyaca katkıda bulunmuştur.

Zaman içinde çocuk istismarı ve ihmali, aile içi şiddet, kayıp ve istismar edilen çocuklar, yaşlılar, cinayet kurbanlarının hayatta kalanları, tecavüz, cinsel taciz ve terapistler tarafından hasta istismarı mağdur bilimin ilgi alanlarına eklenmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1980'lerin başında, daha sonra Suç Mağdurları Bakanlık Komisyonu (Presidential Commission on Victims of Crime), olarak adlandırılacak olan Suç Mağdurları Görev Gücü (Victims of Crime Task Force)'nün (1980) ve Aile Şiddeti Görev Gücü (Family Violence Task Force)'nün (1984) kurulmasının yanı sıra 1982 tarihli Mağdurları ve Tanıkları Koruma Yasası (Victims and Witness Protection Act), 1984 tarihli Suç Mağdurları Yasası (Victims of Crime Act), 1984 tarihli Adalet Yardım Yasası (Justice Assistance Act) ve

daha sonra revize edilen 1994 tarihli Kadına Yönelik şiddet Yasası(Violence Against Women Act)'nın federal düzeyde kabul edilmesi yoluyla bu siyasi farkındalığın ve tanınmanın çeşitli ifadelerine tanık olunmuştur.

Eyalet düzeyinde yaşanan bazı gelişmeler, Amerika Birleşik Devletleri'nde mağdur hareketinin önemini ortaya koymuştur. Seçmenlerin 1982 yılında kamuoyunda geniş yankı uyandıran Mağdur Hakları Yasasını veya 8. Önergeyi onayladığı Kaliforniya'dan başlayarak, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki çoğu eyalet benzer haklara ilişkin yasalarını kabul ederek, henüz sanıkların sahip olduğu haklar kadar olmasa da mağdurlara ceza adaleti sisteminde daha iyi bir konum sağlamıştır.

Suç mağdurları için bir tazminat ya da geri ödeme programı başlatan ilk ülkeler Avustralya, İngiltere ve Kaliforniya olmuştur. Neredeyse tüm eyaletlerde, ABD federal hükümeti ve birkaç ülkenin, suç mağdurları için tazminat programlarının yürürlüğe koyması, aile içi şiddet sığınma evlerinin desteklenmesi için fon sağlanması ve mağdur/tanık programlarının finanse edilmesi, mağdurlar adına tasarlanan diğer olumlu gelişmelerdir.

Ceza adaleti sistemindeki önemli yeniliklerden biri de mağdur hakları hareketindeki en büyük atılımlardan birini temsil eden mağdur etki beyanlarının uygulamaya konulması ve kullanılması olmuştur. Birçok eyalette kanunen zorunlu kılınan bu tür ifadeler, ceza hakimini suçun mağdur veya mağdurun hayatta kalanları üzerindeki fiziksel, mali ve duygusal etkileri hakkında bilgilendirmekte, böylece ceza kararı verilirken bu unsurlar dikkate alınabilmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki çoğu eyalet artık mağdurların cezaya bir şekilde katılımına izin vermektedir (Viano 1992a:2).

ULUSLARARASI MAĞDUR BİLİMİ

Mağdur bilimi uluslararası bir alandır. Suç mağdurlarına yönelik dünya çapındaki ilgi, 1970'lerde Amerika Birleşik Devletleri'nde mağdur hareketinin başlamasına yol açan nedenlerin birçoğuyla, yani suç oranlarındaki artış, ceza adaleti sisteminin yetersizliği ve ilgisizliği ve suçun mağdurları üzerindeki karmaşık ve uzun süreli olumsuz etkilerinin giderek daha fazla farkına varılmasıyla başlamış ve artmıştır. Ancak, bireyin haklarına yapılan vurgu ve ayrımcılığa uğrayan grupların haklarının tanınması için verilen mücadele tarihsel olarak ABD'ye özgüdür ve Avrupa ülkelerindeki mağdur hareketinin kökleri olarak kabul edilemez (Viano 1992a: 3-4).

Avrupa ülkelerinde ise güçlü bir merkezi hükümet geleneksel olarak "beşikten mezara" kadar kapsamlı sosyal hizmetlerin sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu nedenle, suç mağdurlarının ihtiyaçları, hükümetin vatandaşların sosyal refahı için zaten var olan sorumluluğuna

dayalı olarak ele alınmıştır. Mağdur hizmetleri, Avrupa merkezi hükümetlerinin onlarca yıldır yerine getirdiği sağlayıcı ve koruyucu rolünün bir uzantısını temsil etmektedir. Sonuç olarak, buradaki geçiş süreci farklı, daha yumuşak ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kadar çatışmacı olmamıştır. Buna ek olarak, Kıta Avrupası'nda yaygın olan medeni hukuk sistemi, mağdurlara, örneğin suçlunun cezai kovuşturmasına tazminat ve eski hale iade talep eden bir hukuk davası ile katılmak suretiyle, adalet sisteminde aktif rol almaları için önemli haklar sağlamaktadır.

Bu nedenle, Avrupa'daki mağdur hareketi, mağdur haklarını takip etmekten ziyade hizmet sağlamaya odaklanmış ve bunu devlet kurumlarıyla daha fazla iş birliği içinde yapmıştır. Tüm Avrupa ülkelerinde mağdur hizmetleri normalde hükümet tarafından finanse edilmektedir. Dolayısıyla, Amerikan mağdur hareketinde önemli ölçüde enerji ve kaynak tüketen, mağdurları güçlendiren ve adalet sisteminde daha büyük ve aktif bir rol oynamalarını sağlayan yasalar çıkarma çabası Avrupa'da o kadar yaygın değildir.

Avrupa ülkelerindeki mağdur hizmetleri ceza adaleti sistemine dayanmamaktadır. Daha ziyade, konu ile ilgili uzmanların çalıştığı bağımsız sosyal kurumlardır. Amerika Birleşik Devletleri'nde var olan gönüllülük geleneği temelinde hizmetler kurulmakta ve halen birçok bölgede tabana dayalı olarak faaliyet gösteren Amerikan deneyimi Avrupa'dan farklılık göstermektedir. Büyük Britanya haricinde, Avrupa'da gönüllü çalışmaya kesinlikle o kadar değer verilmemektedir (Viano 1992a:3). Bazı ülkelerde mağdur hareketinin karşılaştığı zorluklardan biri, ülkenin yasal ve sosyal refah sistemlerinin mağdurun ihtiyaçlarını zaten karşıladığına inanılmasıdır.

TEORİK PERSPEKTİFLER

Her ne kadar mağdur bilim teorik bir temelden yoksun olsa da mağdur bilimin sosyoloji, sosyal hizmet, kamu yönetimi, sosyal politika, psikoloji, hukuk ve adaletin teorik perspektiflerini kendi ihtiyaçlarına uyarlaması mümkün olmakla birlikte mağdur bilim, diğer disiplinlerde geliştirilen teorik anlayışların farklı bir tür uygulamasını temsil etmektedir.

Mağdur bilimin benzersizliği, geçmişte daha yerleşik disiplinler tarafından ihmal edilmiş gruplara ve krizlere odaklanmasından kaynaklanabilir (Viano 1992a:3). Mağdur bilim, sosyologların, sosyal hizmet uzmanlarının, psikologların, doktorların, hemşirelerin, siyaset bilimcilerin, ceza adaleti yetkililerinin ve diğer profesyonellerin, aktivistlerin, savunucuların ve reformcuların katkılarına dayanan disiplinler arası bir alandır. Akademik dünyada mağdur bilimi, kriminoloji içinde bir dal veya uzmanlık alanı olarak da kabul edilir.

MAĞDUR BİLİMİ VE KRİMİNOLOJİ

Kriminoloji insanların neden suç işlediğini araştırırken, mağdur bilimi **neden bazı bireylerin, hanelerin ve işletmelerin suç faaliyetlerinin hedefi olduğuna** ilişkin soruların peşine düşer. Yani, mağdur bilimi savunmasızlığın kökenlerini inceler. Kriminoloji mükerrer suçlulara büyük önem verirken, mağdur bilimi bazı mağdurların neden birden fazla kez ve neden mağdur edildiğini analiz eder. Ayrıca, kriminologlar sosyal, ekonomik ve politik durumların suç faaliyetlerini nasıl teşvik ettiğini araştırırken, mağdur bilimciler toplumdaki bazı bireylerin veya grupların neden diğerlerinden daha fazla mağdur olduğunu veya bazı kişilerin neden risk almaya meyilli olduğunu ve bunun sonucunda mağdur olduğunu açıklamaya yardımcı olan kişilik özelliklerini, sosyal faktörleri ve kültürel baskıları inceler (Viano 1992a: 1-4).

Mağdur biliminin metodolojisi genellikle sosyal bilim araştırma yöntemlerine dayanmaktadır. Her iki araştırma alanı da hukuk ve adalet sistemlerini, sosyal hizmetleri, refah ve acil tıbbi ve psikolojik sağlık sistemlerini inceler. Kriminologlar özellikle suçluların danışmanlık, terapi, iş eğitimi, uyuşturucu tedavisi ve rehabilitasyon gibi ihtiyaçlarını belirlemeye çalışırken, mağdur bilimciler suç mağdurlarının psikolojik, duygusal, tıbbi ve mali ihtiyaçları üzerinde incelemeler yapar ve suç mağdurlarına sunulan programların ne derece etkin olduğunu değerlendirir.

Konuyla ilgili bazı analistler, mağdur biliminin suç mağdurlarını incelemenin dışında, gücün kötüye kullanılması, kazalar, insan yapımı ve doğal afet mağdurları gibi konularla da ilgilenmesi gerektiğini savunmaktadır. Burada ulaşılmak istenen nihai amaç, krize müdahale stratejileri geliştirmek ve mağdurların karşılaştığı acil sorunların çözümüne yönelik kısa ve uzun vadeli yaklaşımlar ortaya koymaktır. Ancak mağdur bilimcilerin çoğunluğu, mağdur bilim alanının cezai mağduriyetle sınırlı kalmasının daha kısıtlayıcı bir bakış açısını oluşturması nedeniyle tercih edilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Böylelikle, daha net bir odaklanma, kesin sınırlar çizilmesi ve tanımlanması ve sonuçta daha iyi yönetilmesi mümkün olabilecektir (Karmen 2004: 21-24).

MAĞDUR BİLİMİ VE SİYASET

Mağduriyet bilimi, aslında siyasi anlayış ile de yakın bir ilişki içindedir. Liberal, muhafazakâr veya ılımlı felsefeler, mağdurlarla ilgili sorunlara nasıl yaklaşıldığını etkilemede önemli bir rol oynamaktadır. Muhafazakârlar kişisel sorumluluğu vurgular ve bu nedenle mağduru suçlama ve devlete veya topluma güvenmeden sorunlarını çözmeye yükünü mağdura yükleme eğilimindedir. Bir liberal ise mağdur olma olasılığını etkileyen ırkçılık, yoksulluk, cinsiyetçilik, yaş ayrımcılığı gibi toplumda var olan koşullara odaklanır. Bu nedenle liberaller, mağduriyetin temel nedenlerini

hafifletmek için hükümete önemli bir müdahale rolü veren çözümler üretilmesini savunurken, mağdurlar için hak kavramını vurgular.

Radikal yaklaşımlar toplumsal yapı içinde yerleşik olan sömürücü ve baskıcı ilişkilere vurgu yapar. Bu bakış açısı, sokak suçlarının ötesine geçerek, toplumdaki yapısal eşitsizlikler, ırkçılık, cinsiyetçilik, çevre kirliliği, tüketici dolandırıcılığı ve genel olarak beyaz yaka suçları, eğitime ve iş piyasasına erişimi kısıtlama yoluyla insanlara ve topluma verilen çok sayıda zararlı faaliyeti içerecek şekilde mağdur bilimin ilgi alanını genişletmektedir. Burada mağdur, belirli bir kişi değil; cinsiyet (kadınlar), yaş, sosyoekonomik çıkarlar, iş türü (örneğin maden işçileri, fabrika işçileri) ve diğer nedenlerle tüm bir insan grubudur. Hukuk ve adalet sistemleri çözümün değil sorunun bir parçası olarak görülmektedir, çünkü bunlar öncelikle güçlü grupların ve ayrıcalıklıların çıkarlarını korumak için vardır.

Genel olarak bakıldığında mağduriyet bilimi sorunlu bir duruma, sonuçlarına ve çözümlerine odaklanır. Nesnellik çabası gereği, incelediği insan trajedilerinden soğuk ve kopuk görünmesine neden olsa da aslında insan acısının etkisini azaltmaya ve nihayetinde önlemeye çalıştığı için önemli bir olumlu yanı vardır (Viano 1989: 4-10).

SOSYOLOJİNİN KATKILARI

Mağdur bilimin gelişiminde ve bilimsel bir disiplin olarak gelişmesinde sosyolojinin rolü büyüktür. Mağdur bilimi, toplum, sosyal ilişkiler, güç yapısı ve hukukun rolü ve işlevine ilişkin bir teoriye dayanmaktadır. Dolayısıyla, mağdur bilimin temeli, farklı siyasi ve değer yaklaşımlarını yansıtan sosyolojik teorilerle desteklenmektedir.

Mağdur bilimi alanında yapılan araştırmaların çoğu anketlere dayalıdır. Bu nedenle sosyoloji, temel verilerin toplanması ve analiz edilmesi, anlamlılık ve geçerliliğin test edilmesi ve büyük ölçekli Ulusal Suç Mağduriyeti Anketinin (National Crime Victimization Survey)(NCVS) yürütülmesi için gerekli araçlara katkıda bulunmuştur.

NCVS, öncelikle sosyal bilimcilerin, anket araştırma uzmanlarının ve istatistikçilerin çalışması olan bir dizi revizyon ve değişiklikten geçmiştir (Doerner ve Lab 2002: 30-31). Aynı durum Birleşmiş Milletler tarafından desteklenen Uluslararası Suç Mağduriyeti Araştırması (International Crime Victimization Survey) için de geçerlidir. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa, Avustralya, Japonya, Kanada ve dünyanın diğer bölgelerinde son birkaç on yılda toplanan ve şu anda kolay erişim, analiz, yorumlama ve politika oluşturma amacıyla sıklıkla arşivlenen büyük miktardaki veri, genellikle sosyal bilimciler, özellikle de sosyologlar tarafından yürütülmüştür.

Suç Mağdurları Hakkında Güvenilir Bilgi Toplanması

Mağduriyet konusunda çalışan araştırmacılar/uzmanlar temel sorunları ele almak için veri toplar ve analiz eder. Bu konular, her yıl suçlular tarafından zarar verilen kişi sayısı, çoğu mağduriyetin hedefi, mağduriyet olasılığının artması veya azalması; belirli suç türlerinin zaman ve mekânsal konumları; silahların ne zaman kullanıldığı; insanların saldırıya uğradıklarında nasıl tepki verdikleri; mağdurların nasıl karşılık verdikleri veya kaçtıkları; kaç kişinin yaralandığı, tıbbi müdahale veya hastaneye yatma ihtiyacı; mağdur, toplum ve aile üyeleri için kayıplar ile ilgilidir. Mağduriyetin bu tür “büyük resmi” 1970’lerin başına kadar mevcut değildi.

Bu verilerin, tekrar etme olasılığı, eğilimleri ve modelleri oluşturmada oldukça etkili olduğu görülmektedir. Veriler, bir kişinin belirli bir yıl içinde mağdur olma ihtimali veya suçun her tür insanı eşit derecede etkileyip etkilemediği gibi pratik sorulara yanıt vermek için bir temel sağlamaktadır. Acaba diğerlerinden daha sık hedef alınan gruplar var mıdır? Başka bir deyişle, mağdur bilimciler farklı mağduriyet oranları geliştirirler. Uluslararası anketler de suç oranlarını ve mağduriyet olasılıklarını karşılaştırmamıza olanak tanır. Bu uluslararası karşılaştırmalar temelinde ülkeler suç oranlarına ve mağduriyet olasılığına göre sıralanır.

Tek Tip Suç Raporları ve Ulusal Suç Mağduriyet Araştırması

Amerika Birleşik Devletleri’nde iki ana bilgi kaynağı bulunmaktadır: FBI’ın Uniform Crime Reports (UCR), Crime in the United States ve Bureau of Justice Statistics NCVS, Criminal Victimization in the United States. Her ikisi de ABD Adalet Bakanlığı tarafından dağıtılmaktadır.

UCR 1927 yılında Uluslararası Polis Şefleri Birliği tarafından organize edilen bir komite tarafından başlatılmıştır. Komitenin misyonu, suç istatistiklerinin toplanması için tek bir tip tanımlanması ve raporlama formlarının geliştirilmesidir. Halen polis departmanlarının yaklaşık yüzde 96’sı bu programa katılmaktadır.

Mağdur bilimi açısından bakıldığında, UCR veri toplama yönteminin, sağlayacağı fayda açısından bazı sınırlılıkları vardır. Bu sınırlamalar arasında eksik raporlama, yargı bölgeleri arasında değişen suç tanımları, mağdur hakkında toplanan bilgilerin eksikliği, teşebbüs edilen ve tamamlanan suçların karıştırılması ve kişisel olmayan varlıklara karşı ve bir kişiye karşı işlenen suçlar yer almaktadır. FBI, örneğin veri toplama formatını Ulusal Olay Bazlı Raporlama Sistemine dönüştürerek UCR’yi değiştirmiş ve geliştirmiştir.

Genel olarak, UCR’ye veri bildiren 17.000 polis departmanı tarafından tutulan verilerin doğruluğu konusunda şüpheler bulunmaktadır. Bu

sorunu ele almak üzere 1966 yılında ilk kez President's Commission on Law Enforcement and the Administration of Justice için bir anket başlatılmış ve uygulanmıştır. On bin hane halkı ile görüşülmüştür. 1966 anketi ve daha sonraki anketler, bildirilmeyen suçların varlığını doğrulamıştır; dolayısıyla, FBI tarafından bildirilen rakamların temsil ettiğinden daha fazla suç vardır.

NCVS ve UCR aracılığıyla elde edilen veriler karşılaştırıldığında, UCR aracılığıyla rapor edilenden çok daha fazla suç olduğu görülmektedir. Ayrıca NCVS, şiddet içeren suç oranlarında zaman içinde meydana gelen değişiklikler, daha fazla soygunun cinayet içerip içermediğinin ortaya çıkarılması, soyulma veya öldürülmeye ilişkin farklı risklerin belirlenmesi ve tanınması ve kümülatif risklerin tahmin edilebilmesi gibi belirli analiz türlerini mümkün kılmak açısından çok yararlıdır (Doerner ve Lab 2002:25-43; Karmen 2004:45-55).

Mağduriyet Risk Faktörleri: Mağduru Suçlamak mı?

Kriminoloji ve mağdur bilimi arasındaki yakın ilişki, mağdur bilimcilerin ceza hukuku ve kriminoloji terminolojisini ve sorumluluk, kusurluluk, suçluluk, suçlama, suça iştirak ve paylaşılan sorumluluk gibi ifadeleri benimsemelerine yol açmıştır. Bu terminoloji, bazı suçlular gibi en azından bazı mağdurların yanlış bir şey yaptığı, uyarıları dikkate almadığı, gereksiz riskler aldığı, suça maruz kalmalarını azaltmak için uygun önlemleri almadığı, suçu teşvik ettiği, aptalca davrandığı veya kötü seçimler yaptığı anlamına gelebilir. Bunun altında yatan mantık, mağdurun en azından kısmen hatalı olduğu, yaşananların kendi eseri olduğu ve mağduriyetin önlenemez olduğudur.

“Kurbanı suçlamak” özellikle cinsel saldırı, tecavüz ve aile içi şiddet bağlamında tartışma konusu olmuştur. Kadın hareketi, bir kadının nasıl davrandığı, sosyalleşmek için nereye gittiği, ne kadar içki içtiği, nasıl giyindiği ve erkeklerle nasıl etkileşime girdiği ile kendi mağduriyetini hızlandıracağı yönündeki her türlü imayı reddetmiştir. Aksine, kadın hareketi ve radikal feministler, kadınların cinsel saldırıya veya tacize uğramalarını hiçbir şekilde haklı çıkarmayacak şekilde hareket etme, giyinme, davranma, aşırı içme, alay etme vb. hakları olduğunu vurgulamaktadır.

Bir mağdurun kendi mağduriyetine katkıda bulunma olasılığını gündeme getirmek, mağduriyetin maliyetini ve suçunu kimin üstlenmesi gerektiği konusunu da gündeme getirmektedir. Bir suçun meydana gelmesinden dolayı suçlanmadan önce bir kişinin makul olarak ne kadar önlem alması beklenmelidir? Davranış değişikliği, yaşam tarzı değişiklikleri, günlük rutinlerde değişiklikler, alarm, ışık ve diğer savunmaların kurulması vb. yoluyla suçu önlemenin maliyetinin ne kadarını, toplumun suçu önlemek için aktif olarak birincil sorumluluğu üstlenmesi yerine, bir va-

tandaş üstlenmelidir? Böylece bir suç meydana geldiğinde meşru, masum bir kurban olduğunu iddia edilebilir mi? Hangi noktada güvenli olmak, yeterince güvenlidir?

İlk mağdur bilimciler, bazı kişilerin diğerleri yerine mağdur olmasında kişisel özelliklerin rol oynadığını ileri sürerek etkileşimleri suça yol açan “suçlu ikili ya da çiftten” söz etmişlerdir. Örneğin, Von Hentig (1941) zihinsel engellileri, yeni gelen göçmenleri, düşük eğitilmiş insanları, çok gençleri ve çok yaşlıları daha olası suç mağdurları olarak tanımlamıştır. Wolfgang (1958), eylemleri cinayetlerine katkıda bulunan insan tiplerini incelemiştir. Diğerleri ise açgözlü ve hırslı insanlar ile onlardan faydalanan dolandırıcılar arasındaki çekimden bahsetmiştir. Turistler genellikle yanlarında değerli eşyalar (para, seyahat çekleri, kredi kartları) taşıdıkları, genellikle alkol ve uyuşturucuya düşkün oldukları veya cinsel macera aradıkları için mağduriyete açık olarak tasvir edilirler, bu da kendilerini denetleme yeteneklerini zayıflatır, her türlü dolandırıcılığa karşı savunmasız kalırlar ve genellikle de savcılık inceleme sürecinde tanık olarak yargı bölgesine geri dönmedikleri için mağduriyetlerine yol açan kişinin eylemi cezazsız kalır (Viano 1989: 4-11; Karmen 2004: 87-89).

Yaşam Tarzı ve Rutin Faaliyetler

Yaşam tarzı ve rutin faaliyetler kavramları, şiddet ve hırsızlığa karşı savunmasızlıktaki farklılıkların anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Sosyolojik olarak yaşam tarzı, insanların zamanlarını ve paralarını işte veya boş zaman faaliyetlerinde nasıl harcadıkları ve toplumda işgal ettikleri konumları ya da statülerine uygun sosyal rollerle ilgilidir. Yaşam tarzları özgürce seçilmiş gibi görünse de gerçekte yaşam tarzı koşullar tarafından belirlenmektedir. Rol beklentileri de mağduriyete yol açabilir; örneğin genç erkeklerin onurlarını ve eşlerinin onurlarını korumak için savaşmaya istekli olmalarına ya da gençlerin boş zamanlarını nasıl geçirdiklerine bağlı olarak kendilerine dayatılan kalıp yargılar gibi. Belirli türde heyecan ve eğlence arayışı da risk düzeylerini artırabilir. Bir kişinin savunmasızlığını artıran örnekler arasında, geceleri akılda net bir hedef olmadan dışarı çıkmak, tamamen yabancılarla parti yapmak, barlara ve gece kulüplerine gitmek ve bir yerden sarhoş olarak ayrılmak sayılabilir. Bu durum, bir kişi “şehir dışından” geliyorsa ve dolayısıyla bir bölgenin farklı alanlarındaki tehlike seviyelerinin tam olarak farkında olmayan bir turist veya ziyaretçi ise bir daha da mümkündür. Bu tür davranışlar saldırı, soygun, darp, cinsel saldırı ve hatta cinayet riskini artırmaktadır.

Rutin faaliyetler teorisinin savunucuları üç unsuru ve bunun sonucunda ortaya çıkan etkileşimleri vurgulamaktadır: uygun hedeflerin mevcudiyeti, motive olmuş suçluların varlığı ve yetenekli koruyucuların yokluğu. Mağduriyeti etkileyen günlük yaşam kalıpları işe gidip gelmek,

okula veya işe gitmek, alışveriş yapmak ve ev dışında egzersiz yapmaktır. Kadınlar iş gücüne daha fazla katıldıkça mağduriyete karşı daha savunmasız hale gelmekte ve böylece korunmasız ortamlara daha fazla maruz kalmaktadırlar. Günlük rutinler mağduriyet ekolojisini de belirlemektedir (Karmen 2004:90-93).

Rutin faaliyetler teorisi oldukça kullanışlıdır çünkü kriminoloji ve mağdur bilimdeki bazı ana temaları bir araya getirmektedir. Bunlardan ilki, sosyal koşulların suça meyilli bireyler ürettiği saptamasıdır. İkincisi, zenginlik yayıldıkça uygun hedeflerin de artmasıdır. Üçüncüsü ise hem resmi hem de gayri resmi önleyici tedbirlerin ve sosyal kontrolün suçluları caydırmadaki önemini vurgulamaktadır (Doerner ve Lab 2002:273-274; Karmen 2004:93-96). Bazı insanların neden diğerlerinden daha fazla mağdur olduğunu açıklamaya yönelik bu yaklaşımlar sosyolojiktir çünkü bireyselleştirilmiş açıklamaların aksine kolektif, genel bir sosyal davranış kalıbını veya bakış açısını vurgularlar. Ayrıca sosyal kontrolün gayri resmi ve resmi mekanizmalarına da vurgu yaparlar.

Güvenlik ve Risk Arasındaki Denge

Mağduriyet bilimi, güvenlik ve risk arasındaki uygun dengenin ne olduğu konusunu da gündeme getirmektedir. Mutlak güvenlik elde edilemez olsa da riski azaltmak mümkündür.

Amerika Birleşik Devletleri'nde çelişkili ve kafa karıştırıcı güçlü kültürel değerler de vardır. Bir yandan Amerikan kültürü, Amerika'nın büyümesini, zenginleşmesini ve göçmenler için bir miktatsız haline gelmesini mümkün kılan değerli bir özellik olarak risk almayı vurgular ve öne çıkarır. Öte yandan, yerleşik bir orta sınıfın ve şehirlerde yaşayan, temel hizmetler için kendileri ve komşuları yerine, büyük ölçüde devletin çeşitli kurumlarına bağlı olan insanların kişinin geleceği, kariyeri, yaşlılığı, mali krizlerle baş edebilme ve çocuklarının yetiştirilmesi ve eğitimi için dikkatli ve ihtiyatlı planlama ve yatırıma öncelik vermiştir. Buna ek olarak, bilime ve onun doğayı ehlileştirme, öngörülebilirliği artırma ve tesadüfi olayları kontrol etme yeteneğine olan inancımızın artması ve insanları dünya ve onun belirsizlikleri üzerindeki hâkimiyetimizin arttığını düşünmeye teşvik eden teknolojik ilerlemelerimiz, çevremiz ve yaşam olaylarımız üzerinde önemli ve artan bir kontrole sahip olduğumuzu bir kez daha vurgulamaktadır. Tüm bunlar, suç mağdurlarına karşı geniş ölçüde farklılaşan tutumlara yol açmaktadır. Hayatta riskler ve öngörülemeyen unsurları kabul edenler, davranışlarının ne kadar tedbirsiz olduğuna bakmaksızın suç mağdurlarına sempati duyma ve onları destekleme eğilimindedir. Hayatını planlamayı ve kontrol etmeyi vurgulayanlar ise mağdurların seçimlerini, davranışlarını ve yaşam tarzını sorgulamaya ve ikinci kez değerlendirmeye daha meyilli olacak; yaşananların sorumlu-

luğunun bir kısmını mağdura yükleyecek ve gelecekteki olayları önlemek için mağdurdan davranışlarını, yaşam tarzını, rutinlerini ve/veya çevresini değiştirmesini talep edecektir (Karmen 2004: 95-99).

Mağduru Savunmaya Karşı Mağduru Suçlama

Tüm mağdurlar aynı değildir. Mağdurlar, tamamen meşru veya masum ve tamamen hak etmeyen mağdurdan, mağduriyeti hak eden tamamen sorumsuz kişiye kadar uzanan bir meşruiyet skalası üzerinde sıralanabilirler. Birincisine örnek olarak, aile işlerini yaparken vahşice saldırıya uğrayan ve tecavüze uğrayan erdemli, sadık ve sorumlu anne verilebilir. İkincisine örnek olarak, provokasyon olmaksızın kendisinin başlattığı bir bar kavgası sonucunda ölen ya da ağır yaralanan bir adam verilebilir. Zaman zaman mağdurlar, meşru mağdurlar olup olmadıklarına ve dolayısıyla şefkat, anlayış, destek ve korumayı hak edip etmediklerine karar vermek amacıyla mercek altına alınmakta, incelenmekte ve analiz edilmektedir. Örneğin, yirminci yüzyılın son çeyreğinde, toplumun cinsel saldırı mağdurlarına hukuk, adalet yönetimi ve sosyal ve diğer hizmetlerin sağlanması yoluyla nasıl karşılık vermesi gerektiği konusunda büyük bir tartışma yaşanmıştır. Giyim tarzı, davranışları, nereye ve ne zaman gittiği, alkol alıp almadığı, davranışlarıyla erkekleri flört edip etmediği ve/veya “kışkırtıp kışkırtmadığı”, kıyafeti, bir gezintiyi veya randevuyu kabul etmesi veya yeni tanıştığı birinin evine gitmesi nedeniyle “mağdurun suçlanması” alışılmadık bir durum değildi; mağdur destekçilerinin, toplumun genelinin ve çeşitli profesyonellerin tutumlarını değiştirmeye başlamak için büyük çaba sarf etmesi gerekiyordu. Benzer şekilde, şiddete uğrayan kadının korunmaya ve yardıma ihtiyacı olan meşru bir mağdur olarak tanınmasını sağlayacak yasaların başarılı bir şekilde çıkarılması da kolay bir iş değildi.

Mağduru suçlama, mağdura kolaylaştırma, teşvik etme ve tahrik etme nedeniyle meydana gelen olayların sorumluluğunu yükler. Mağdur suçlama, cinsel saldırı, eş istismarı, çocuk istismarı, yaşlı istismarı, kimlik hırsızlığı mağdurları ve cinayet mağdurları da dahil olmak üzere mağdur biliminin tüm alanlarını etkilemektedir. Öte yandan, mağdur savunuculuğu, yaşananlardan mağdur tarafı sorumlu tutmaya yönelik her türlü girişimi haksız bularak reddeder.

Mağduru suçlama, özellikle tahrik göz önünde bulundurulduğunda, “tamamen suçlu” ve “tamamen masum” yasal kategorilerine meydan okur. Temel olarak mağdur suçlama, masum ya da suçlu kategorilerinin gerçekliğin çarpıtılması olabileceğini vurgular. Mağdur ve suçluların her zaman tamamen farklı, zıt varlıklar olmadığını, karşılıklılık, simbiyoz veya müttekabilyet yoluyla ilişkili olabileceklerini varsayar (Von Hentig 1948).

Ryan'a (1971) göre, mağduru suçlama üç aşamalı bir süreç içermektedir:

1. İlk olarak, mağdurlarda bir sorun olduğu, onların hiç mağdur olmamış insanlardan önemli ölçüde farklı oldukları varsayılır.
2. Bu farklılıklar mağdurların içinde bulunduğu kötü durumun temel kaynağıdır. Eğer bu farklılıklar olmasaydı, diğer herkes gibi olsalardı, o zaman mağdur olmazlardı.
3. Mağdurlara, gelecekteki sorunlardan kaçınmak istiyorlarsa, düşünme ve hareket etme biçimlerini değiştirmeleri gerektiği tavsiye edilir. İlk etapta mağduriyetlerine neden olan davranış kalıplarından vazgeçmeleri gerekir.

Amerika'nın püriten köklerinden gelen, kişisel sorumluluk ve hesap verebilirliği vurgulayan derin inançlar, ABD hukuk sisteminin temelini oluşturmaktadır ve bu inançlar çoğu insanın insan davranışları hakkındaki düşüncelerini de etkilemektedir. Çoğu insan hepimizin eylemlerimiz ve yaşamlarımız üzerinde önemli ölçüde kontrol sahibi olduğumuzu kabul eder. Benzer şekilde, suça karşı savunmasız olduklarının farkında olan vatandaşların, kişisel güvenliklerini artırabilmeleri için yaşam tarzlarını ve rutin faaliyetlerini incelemeleri gerektiği söylenir. Tabii ki bu aynı zamanda onlara bir sorumluluk da yükler, öyle ki eğer bir şeyler ters gider ve mağdur olurlarsa, bunun nedeni doğru ya da ihtiyatlı davranmamaları olmalıdır (Karmen 2004: 110-114). Suç ve mağduriyete yönelik bu yaklaşım aynı zamanda "adil dünya teorisi" olarak adlandırılan ve insanların hak ettiklerini aldıklarını ve aldıklarını hak ettiklerini söyleyen teoriye dayanmaktadır. Bu teorisin ilk ve en önde gelen savunucularından biri olan Lerner (1965), kişinin kurallara uyması halinde başına olumsuz bir şey gelmeyeceğini, gelmesi halinde ise sorunun bazı kuralların çiğnenmesinden kaynaklandığını savunmuştur.

Mağduru Suçlamaya Karşı Mağduru Savunmanın Pratik Uygulamaları

Mağdurun suçlanmasının çıkar sahibi kişiler tarafından teşvik edildiği bir başka alan da otomobil hırsızlığıdır. Sigorta şirketleri, sigorta taleplerini azaltmak veya reddetmek için bu tür hırsızlık olaylarında mağduru suçlamakta çıkar sahibidir. Cinsel saldırı ve tecavüz söz konusu olduğunda bu söylem daha da hassas bir hal almaktadır. Bu durumda, çoğunlukla feminist ve kadın hareketi kamplarından gelen mağduru savunan sesler oldukça güçlüdür ve her bir bakış açısının sonuçları önemlidir. Eğer mağduru suçlayan taraf yasaları ve politikaları etkilemede başarılı olursa, ilk olarak tecavüzcü daha az suçlu olarak görülebilir ve bu nedenle daha hafif bir cezayı hak edebilir. İkinci olarak, kadınlar, özellikle de genç kadınlar

daha dikkatli olmalıdır. Üçüncü olarak, bir tecavüzü önleme yükü saldırgan erkeklerle değil, ağırlıklı olarak kadına düşmektedir. Kadının davranışı, zımni rıza iddiasına kadar varan bir savunma olarak kullanılabilir (Schur 1984; Marciniak 1999). Toplum da mağduru suçlayan bakış açısının hâkim olmasından fayda sağlar çünkü daha fazla ve daha iyi polis koruması sağlamak yerine, tecavüzü önlemeye yönelik kültürel değerleri ve inançları değiştirmeye yönelik programlar, yükü ve suçu genel olarak kadınlara ve özel olarak da mağdurlara yükleyebilir (Viano 1989: 5-9).

Her iki yaklaşım da suçun tanımını ve doğasını etkileyen derin sonuçlara sahiptir. Mağduru suçlayan kamp, cinsel saldırıyı bir tutku suçu, kadının tahrik edici ve yanıltıcı davranışı ya da en azından cinsiyetler arasındaki iletişimsizlik ve yanlış anlama nedeniyle ortaya çıkan cinsel davranış olarak tanımlar. Mağduru savunan kamp ise cinsel saldırıyı öfke, nefret ve kadınlara hükmetme, boyun eğdirme ve kontrol etme arzusuyla motive edilen bir saldırganlık eylemi olarak görür. Mağdur savunuculuğu, sonuç olarak, kadınlara sunulan suç önleme tavsiyelerini ve eğitimlerini yalnızca yaşam tarzlarına ve kişisel zevklerine yersiz müdahaleler olarak değil, aynı zamanda daha sonra mağduru verilen tavsiyelere uymadığı ve dolayısıyla suçun işlenmesine neden olduğu için suçlamak için bir tuzak olarak reddetmektedir (Doerner ve Lab 2002: 10-13; Karmen 2004: 110-114).

Aile İçi Şiddet

Evlü çiftler arasındaki şiddet, yirminci yüzyılın son çeyreğinde sürekli olarak araştırma, analiz, politika üretme ve yasal ve idari adalet reformlarının konusu olmuştur. Sosyolojik perspektifler ve araştırma araçları alanın gelişimine çeşitli şekillerde önemli katkılarda bulunmuştur (Straus, Gelles ve Steinmetz, 1980).

Bu ilgi alanlarından ve hararetli tartışmalardan biri de eşler arası şiddetin boyutudur. Yeniden tasarlanan NCVS, eşler arası şiddetin ne kadar olduğunu ölçmeye yönelik önceki girişimlerden daha iyi ve daha güvenilir bilgiler sağlamaktadır. “Yakın partner şiddeti” ifadesi, mevcut eşlerin yanı sıra eski eşler, erkek arkadaşlar ve kız arkadaşların da dahil olduğu şiddet olaylarını içermektedir. Genel olarak, kadınların yakınları tarafından zarar görme olasılığı daha yüksektir. Bu olaylar zaman zaman ölümcül çatışmalara dönüşmektedir. Hem kadın hem de erkek mağdurların sadece yarısı suçu polise bildirmektedir. Mağduriyetin yetkililere bildirilmemesinin temel nedeni, saldırgan eşin misilleme yapmasından korkulmasıdır (Rennison ve Welchans 2000: 7).

Toplumun normalde bir aile içi şiddet olayından haberdar olduğu ve olaya dahil olduğu ilk nokta polisin arandığı zamandır. Aile içi şiddet çağrısına yanıt veren polis memurlarının bir dizi alternatifi vardır. Bunlar arasında arabuluculuk; din görevlisi, danışmana veya sosyal hizmetler kurumuna yönlendirme; kavga eden tarafları ayırma ve taraflardan birinin “sakinleşme” dönemi için evden çıkmasını emretme yer almaktadır.

Geleneksel olarak, birçok polis departmanı bu tür vakalarda asgari müdahale stratejisi izlemiştir (Hines ve Malley-Morrison 2005: 159-192). Mağdurların savunucuları ve kadın örgütleri uzun süredir polisin aile içi şiddet olaylarını ele almada daha proaktif bir rol üstlenmesi gerektiği konusunda ısrar etmektedir. Özellikle de polisin tutuklama dışındaki alternatifleri kullanmak yerine suçlanan şiddet uygulayan kişiyi tutuklamasını talep etmişlerdir. Buradaki amaç, tutuklamanın gelecekteki istismarı tutuklama dışı önlemlerden daha etkili bir şekilde caydıracağıdır. Minneapolis Polis Departmanının çalışması (Sherman, 1986, 1992) bu yaklaşımı desteklemektedir.

Çalışmanın amacı, çeşitli polis müdahalelerinin aile içi şiddetin tekrarlanmasını önlemede ne kadar etkili olduğunu belirlemektir. Bu müdahaleler arasında (1) otomatik tutuklama, (2) taraflardan birinin bir süre için evden ayrılması ve (3) danışmanlık ve bir sosyal hizmet kurumuna yönlendirme yer almıştır. Veriler, polisin uyarıda bulunduğu ve tarafların kısa bir sakinleşme dönemi için ayrıldığı evlerin yüzde 26'sına, danışmanlık ve sosyal hizmet kurumuna yönlendirme durumunda yüzde 18'ine ve tutuklama olduğunda sadece yüzde 13'üne geri döndüğünü göstermiştir. Bu veriler dikkat çekici olmuştur çünkü tutuklamanın zaten gergin olan bir durumu daha da kötüleştirebileceği ve ters etki yaratacağı ve asgari polis müdahalesinin en iyi hareket tarzı olduğu yönündeki sağduyulu inanişle çelişmektedir.

Mağdur savunucuları ve kadın örgütleri, proje sonuçlarını polis departmanlarının hangi politikayı izlemesi gerektiğinin açık bir göstergesi olarak desteklemiş ve bu tür vakalarda tutuklamayı zorunlu kılacak şekilde yasada değişiklik yapılması için lobi faaliyetlerinde bulunmuştur. Artan kamuoyu baskısı da yasalarda ve polis uygulama politikalarında değişiklik yapılması için güçlü bir talep yaratmıştır.

Minneapolis deneyinin ve kadın savunucuların baskısının bir sonucu olarak, polis departmanları memurların takdir yetkisini ellerinden almaya ve aile içi şiddet vakalarında seçici uygulamayı yasaklamaya çalışmıştır. Zorunlu tutuklama ya da tutuklama yanlısı politikalar benimsenerek polis memurlarının aile içi şiddet vakalarında mümkün olan her durumda tutuklama yapmaları şart koşulmuştur. Tutuklamama kararı yazılı olarak gerekçelendirilmelidir. Muhtemel sebep gereklilikleri hala yürürlüktedir. Kurum kural ve yönetmeliklerine uyulmaması disiplin cezasına ve hatta teşkilattan ihraç edilmeye neden olabilir.

Her ne kadar polisler takdir yetkilerine yapılan bu müdahaleye kızıyor gibi görünseler de (Steinman 1991), memurların zorunlu tutuklama politikalarını uygulamadıklarına dair göstergeler de mevcuttur. Ayrıca, erkek olmasalardı tutuklanmayacakları için haksız ayrımcılığa uğradık-

larını iddia eden tutukluların şikâyetleri ve hatta davaları da olmuştur. Sonuç olarak, bazı polis departmanları zorunlu tutuklama politikasından tutuklama tercihinin geçmiştir (Doerner ve Lab 2002:165-174).

Minneapolis deneyi, sosyolojik araştırmanın kamu politikasını ve hükümet uygulamalarını nasıl etkileyebileceğinin ve yasal reformu nasıl etkileyebileceğinin en iyi bilinen örneklerinden biridir. Ancak daha sonra yapılan altı tekrarlı çalışma Minneapolis bulgularını doğrulayamamıştır. Her şeye rağmen, sonuçlar çeşitlilik gösterse de deney sosyolojik araştırmanın nasıl önemli bir fark yaratabileceğini ve değişimi sağlamada etkili olabileceğini göstermektedir (Viano 1989: 11-13).

Çocuk İstismarı ve İhmali

Çocuklara kötü muamele, yirminci yüzyılın ikinci yarısının sosyal “keşiflerinden” bir diğeridir. Yakın zamana kadar çocukların özel bir yasal güvencesi yoktu. On dokuzuncu yüzyıl boyunca, Amerika Birleşik Devletleri’nde mevcut olan tek yasal çözüm, hayvanlara zulmü yasaklayan yasalara başvurmaktı. Çocuk istismarının kötü muamele olarak kabul edilmesi, çocukların korunmasına yönelik yasaların çıkarılması, sorunun ele alınması ve önlenmesine yönelik programların uygulamaya konması ve kamu bilincinin uyandırılması ancak yirminci yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiştir (Doerner ve Lab 2002:199).

Bu alandaki araştırmalar dört ana soru etrafında dönmektedir: (1) Çocuk istismarı ve ihmali ne kadar yaygındır? (2) Çocuklara kötü muamele ile ilişkili faktörler nelerdir? (3) İnsanların çocuklara kötü muamele etmesine ne sebep olur? (4) Çocuk istismarı ve ihmalinin uzun vadeli sonuçları nelerdir?

4 numaralı soru, nesiller arası bir şiddet döngüsüne işaret ettiği için özellikle önemlidir. Çocukluk döneminde fiziksel istismar geçmişi olan kişiler genellikle finansal, duygusal, sosyal, evlilik ve davranışsal işlevselliklerinde sorunlar yaşamaktadır. Bu alanlardaki uzun vadeli etki araştırmalarının çoğu saldırgan ve anti-sosyal eylemler üzerine yapılmıştır; çocukken fiziksel istismara uğrama geçmişi olan kişilerin şiddet içeren bir suçtan tutuklanma ve mükerrer suçlu olma riskinin daha yüksek olduğunu gösteren çalışmalar yapılmıştır (Widom 1989). Bu şekilde istismara uğrayan kadın ve erkeklerin alkol ve uyuşturucu kullanma eğilimleri de daha yüksektir (Langeland ve Hartgers 1998). Hem erkeklere hem de kadınlara anti-sosyal kişilik bozukluğu teşhisi konması da muhtemeldir (Luntz ve Widom 1994). Bu tür bir geçmişe sahip olan kişilerin çocuklarını ve önemli diğer kişileri fiziksel olarak istismar etme (Kalmuss 1984; Kaufman ve Zigler 1987; Widom 1989; Marshall ve Rose 1990; Straus ve Smith 1990) veya eş istismarı mağduru olma (Cappell ve Heiner 1990) riski de artmaktadır. Çocukken fiziksel istismara uğramanın etkilediği

başka alanlar da vardır: düşük zekâ ve okuma yeteneği (Perez ve Widom 1994) ve kronik ağrı da dahil olmak üzere sağlık sorunları (Lesserman ve ark. 1997) (Goldberg, Pachas ve Keith 1999). 17 yıllık boylamsal bir çalışma, fiziksel istismara uğrayan kişilerin depresif ve endişeli belirtiler, duygusal-davranış sorunları ve intihar girişimleri açısından daha yüksek risk altında olduğunu göstermektedir (Silverman, Reinherz ve Giaconia 1996).

Yaşlı İstismarı

Mağduriyet biliminde ortaya çıkan en yeni konu yaşlı mağduriyettir ve Steinmetz (1978) genellikle yaşlı istismarı fikrini çağdaş mağduriyet bilimi söylemine sokan kişi olarak kabul edilir. Yaşlılar, özellikle gelişmiş ülkelerde nüfusun hızla artan bir kesimini oluşturmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1900 yılında yaşlılar nüfusun yalnızca yüzde 2'sini oluşturuyordu. 2030 yılına kadar nüfusun yaklaşık yüzde 20'sini oluşturacaklardır (Administration on Aging 1997). Dolayısıyla, potansiyel yaşlı mağdurların sayısı artmaya devam edecektir.

Yaşlı mağduriyeti çalışmaları parametrelerin tanımlanması sürecinde devam etmektedir. Genel olarak iki ana alana ayrılmaktadır: suç mağduriyeti ve yaşlıya kötü muamele. Genel olarak, toplumdaki tüm yaş grupları arasında yaşlıların suç mağduru olma ihtimalinin en düşük olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, yaşlıları etkileyen suçlara ilişkin kayda değer bir endişe ve korku vardır. Başka bir deyişle, nesnel mağduriyet düzeyi ile mağdur olma olasılığına ilişkin öznel algı arasında bir uyumsuzluk vardır. Bu korku-suç paradoksu sosyal bilimlerde oldukça ilgi çekmiş ve tartışılmıştır. Henüz evrensel olarak kabul edilmiş bir korku tanımı olmadığı için bir çözüme ulaşmak kolay değildir. Olası risk faktörlerinin de tanımlanması gerekmektedir. Savunmasızlık yaşlılar için önemli bir endişe kaynağıdır. Ayrıca istismar ve ihmalin tam olarak ne olduğu konusunda da çok az fikir birliği vardır.

Yaşlı mağduriyeti söz konusu olduğunda, mağdur bilimciler sorunun inceliklerini çözmeye, terminolojiyi tanımlamaya, temel nedenlerini araştırmaya ve bazı çözümler sunmaya yeni yeni başlamaktadır. Sosyoloji, yaşlı mağduriyetine ilişkin söylemin ilerlemesine katkıda bulunabilir ve bulunmalıdır (Doerner ve Lab 2002: 233-245).

GELECEKTE MAĞDUR BİLİM

Mağdur biliminin geleceği oldukça umut verici gibi görünmektedir. Mağdurların durumu hakkında hala öğrenilecek çok şey var. Araştırma için yeni konular keşfedilmeye hazırdır, ancak tanımlar ve parametreler konusunda yapılması gereken önemli çalışmalar vardır. Çeşitli mağduriyet türlerine ilişkin anlayışımızı, müdahalemizi ve önlememizi geliştirmek için önemli ampirik araştırmalara ihtiyaç vardır. Boylamsal çalışmalar,

mağduriyetin uzun vadeli etkisini, topluma maliyetini ve mağdurlara en iyi şekilde nasıl yardımcı olabileceğimizi ve topluma verilen zararı nasıl sınırlandırabileceğimizi ölçmek için özellikle değerli olacaktır. Şu anda elde edilebilen büyük miktardaki veri, gelecekteki analizleri bekleyen değerli bilgiler sunmaktadır. Sosyoloji, mağdur bilim çalışmalarının gelişiminde bugüne kadar çok önemli ve değerli bir rol oynamıştır. Sosyolojinin de mağdur bilimin gelecekteki gelişimine, geçerliliğine ve toplum üzerindeki etkisine katacağı çok şey vardır.

NOT: Bu bölümde Giriş kısmının ardından Emilio C. VIANO'nun "Victimology" başlıklı yazısının çevirisi yer almaktadır. Makale Sage Yayınları'nın 2009 yılında 21. Yüzyıl Sosyolojisi başlıklı kitabı içinde bir bölüm olarak yayımlanmıştır. Ceza İnfaz Sistemi'nin suçluyu topluma yeniden kazandırma amacı bağlamında unutulmuş mağdurların da topluma kazandırılmasına yönelik araştırmalara sosyologların da giderek ilgisinin arttığı görülmektedir. ABD'de Mağdur Bilimi ile gelişmelerin yer aldığı bölümün çevirisinin alana katkı sağlayacağı umulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Administration on Aging. 1997. A Profile of Older Americans, 1997. <http://aoa.gov>.
- Cappell, C. and R. B. Heiner. "The Intergenerational Transmission of Family Aggression." *Journal of Family Violence* vol. 5 pp. 135–51 1990.
- Doerner, William G. and Steven P. Lab. 2002. *Victimology*. Cincinnati, OH: Anderson.
- Goldberg, R. T., W. N. Pachas, and D. Keith. "Relationship between Traumatic Events in Childhood and Chronic Pain." *Disability and Rehabilitation: An International Multidisciplinary Journal* vol. 21 pp. 23–30 1999.
- Haines, Denise A. and Kathleen Malley-Morrison. 2005. *Family Violence in the United States*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Herrenkohl, E. C., R. C. Herrenkohl, B. P. Egolf, and M. J. Russo. "The Relationship between Teenage Maltreatment and Teenage Parenthood." *Journal of Adolescence* vol. 21 pp. 291–303 1998.
- Kalmuss, D. "The Intergenerational Transmission of Marital Aggression." *Journal of Marriage and the Family* vol. 46 pp. 11–19 1984.
- Karmen, Andrew. 2004. *Crime Victims: An Introduction to Victimology*. Belmont, CA: Thomson Wadsworth.
- Kaufman, J. and E. Zigler. "Do Abused Children Become Abusive Parents?" *American Journal of Orthopsychiatry* vol. 57 pp. 186–92 1987.
- Langeland, W. and C. Hartgers. "Child Sexual and Physical Abuse and Alcoholism: A Review." *Journal of Studies on Alcohol* vol. 59 pp. 336–48 1998.
- Lerner, M. "Evaluation of Performance as a Function of Performer's Reward and Attractiveness." *Journal of Personality and Social Psychology* vol. 1 pp. 355–60 1965.
- Lesserman, J., Z. Li, D. Drossman, T. C. Toomey, G. Nachman, and L. Glogau. "Impact of Sexual and Physical Abuse Dimensions on Health Status: Development of an Abuse Severity Measure." *Psychosomatic Medicine* vol. 59 pp. 152–60 1997.
- Luntz, B. and C. S. Widom. "Antisocial Personality Disorder in Abused and Neglected Children Grown Up." *Journal of Psychiatry* vol. 151 pp. 670–74 1994.
- Marciniak, L. Adolescent Attitudes toward Victim Precipitation of Rape. *Violence and Victims* vol. 13 pp. 287–300 1999.
- Marshall, L. L. and P. Rose. "Premarital Violence: The Impact of Origin Violence, Stress and Reciprocity." *Violence and Victims* vol. 5 pp. 51–64 1990.
- Perez, C. M. and C. S. Widom. "Childhood Victimization and Long Term Intellectual and Academic Concerns." *Child Abuse and Neglect* vol. 18 pp. 617–33 1994.
- Rennison, C. M. and S. Welchans. 2000. *Intimate Partner Violence*. Bureau of Justice Statistics Special Report. Washington, DC: Department of Justice.
- Ritzer, George *Introduction to Sociology*, Sage Publications, 2013.

- Ryan, W. 1971. *Blaming the Victim*. New York: Vintage.
- Schur, Edwin. 1984. *Labeling Women Deviant: Gender, Stigma, and Social Control*. New York: Random House.
- Sherman, L. 1986. *NIJ Crime File: Domestic Violence*. Washington DC: U.S. Department of Justice.
- Sherman, L. 1992. *Policing Domestic Violence*. New York: Free Press.
- Silverman, A. B., H. Z. Reinherz, and R. M. Giaconia. "The Long Term Sequelae of Child and Adolescent Abuse: A Longitudinal Community Study." *Child Abuse and Neglect* vol. 8 pp. 709–23 1996.
- Steinman, M. 1991. *The Public Policy Process and Woman Battering: Problems and Pitfalls*. Pp. 1–18 in M. Steinman (ed.), *Woman Battering: Policy Responses*. Cincinnati, OH: Anderson.
- Steinmetz, S. K. "The Battered Husband Syndrome." *Victimology* vol. 2 pp. 499–509 1977–1978.
- Steinmetz, S. K. "Battered Parents." *Society* vol. 15 pp. 54–55 1978.
- Straus, M. A. and C. Smith. 1990. "Family Patterns and Child Abuse." Pp. 245–62 in *Physical Violence in American Families: Risk Factors and Adaptations to Violence in 8,145 Families*, edited by M. A. Straus and R. J. Gelles. New Brunswick, NJ: Transaction.
- Straus, M. A., R. J. Gelles, and S. K. Steinmetz. 1980. *Behind Closed Doors: Violence in the American Family*. Garden City, NJ: Doubleday.
- TBMM Mağdur Hakları İnceleme Raporu 2014.
- Viano, Emilio C. 1989. "Victimology Today: Major Issues in Research and Public Policy." Pp. 3–14 in *Crime and Its Victims: International Research and Public Policy Issues*, edited by E. C. Viano. New York: Hemisphere-Taylor & Francis.
- Viano, Emilio C. 1992a. "Introduction to Critical Issues in Victimology." Pp. 1–12 in *Critical Issues in Victimology: International Perspectives*, edited by E. C. Viano. New York: Springer.
- Viano, Emilio C. 1992b. *Intimate Violence: Interdisciplinary Perspectives*. Washington, DC: Hemisphere-Taylor & Francis.
- Von Hentig, Hans. "Remarks on the Interaction of Perpetrator and Victim." *Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science* vol. 31 pp. 303–309 1941.
- Von Hentig, Hans. 1948. *The Criminal and His Victim: Studies in the Sociobiology of Crime*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Widom, C. S. "Does Violence Beget Violence? A Critical Examination of the Literature." *Psychological Bulletin* vol. 106 pp. 3–28 1989.
- Widom, C. S. and J. B. Kuhns. "Childhood Victimization and Subsequent Risk for Promiscuity, Prostitution, and Teenage Pregnancy: A Prospective Study." *American Journal of Public Health* vol. 86 pp. 1607–612 1996.
- Wolfgang, Marvin. 1958. *Patterns in Criminal Homicide*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press

BÖLÜM 11

MARKA İLETİŞİMİNİN YENİ BOYUTU: GERÇEK ZAMANLI PAZARLAMA

Nilgün KÖKSALAN¹

¹ Dr., Trakya Üniversitesi, Edirne Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu,
ORCID: ID/0000-0002-2338-8074.

GİRİŞ

Dün olduğu gibi bugün de iletişim insan yaşamının en temel unsurları arasında yer alır. Gündelik hayatta olduğu kadar toplumsal bağlamda da önemli bir olgu olarak kabul edilen iletişim ekonomik, sosyal, psikolojik ve kültürel başta olmak üzere çeşitli boyutlarıyla farklı alanlardan araştırmalara konu olmuştur. Bunun en önemli nedenini sosyal bir varlık olan insan için iletişimin ilişkilerinin temelinin oluşturması şeklinde açıklamak mümkündür.

Son yıllarda giderek artan teknolojik gelişmelerin yanı sıra rekabet yapısında ortaya çıkan dönüşümler, zorlaşan pazar koşulları, değişen tüketici beklentileri ve yeni ihtiyaçlarla şekillenen tüketim tarzları birçok alanda olduğu gibi iletişim olgusunda da yapısal değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Özellikle internet alanında gerçekleşen ilerlemelerle iletişimin bugün hızlı bir dönüşüm içerisine girerek sanal mecralara taşınmış olduğu görülmektedir. Bu noktada hem bireysel hem toplumsal açıdan etki gücüne sahip olduğu gözlemlenen sosyal medya iletişimin en yaygın aracı haline gelmiş durumdadır.

İletişim günümüzde insan ilişkilerinde olduğu kadar markalar açısından da son derece önem arz eden bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Tüketici istek ve ihtiyaçlarının gün geçtikçe farklılaştığı bugünün küresel pazarlarında ilişkilerin geliştirilmesi markaların geleceği açısından kritiktir. Bu doğrultuda markanın tüketici ile olan ilişkilerinde etkin iletişim stratejilerine uygun hareket etmeye çalışması gerekmektedir. Markanın kamuoyu nezdindeki itibarının korunması, güçlendirilmesi ve geliştirilmesi bağlamında yürütülen bir dizi çaba olarak ifade edilebilecek bu çabalar marka iletişimi başlığı altında incelenmektedir.

Marka iletişimi, kişisel ya da kurumsal düzeyde markalaşma faaliyetlerinde gerçekleştirilen iletişim stratejilerine yönelik uygulamaları kapsamaktadır. Markanın konumlandırılmasına uygun olarak belirlenen bu stratejilerin yürütülmesinde süreklilik ve tutarlılık sağlamak önemlidir. Bunun yanı sıra rakipler ve sektöre ilişkin analiz süreçlerinin dikkatle ele alınması gerekmektedir. Ayrıca tüketiciler açısından doğru medya kanalının seçimi stratejilerin başarısında önemli bir faktör olarak yer almaktadır. Bu noktada geleneksel iletişim kanallarının yanında dijitalleşmenin de etkisiyle artan sosyal medya kanallarının kullanımının öne çıktığını söylemek mümkündür.

Marka iletişiminde sosyal medya faktörünün etkisinin giderek artmasıyla birlikte markaların bu alanda gerçekleştirdiği yeni pazarlama uygulamaları göze çarpmaktadır. Bu uygulamalar içerisinde son dönemde gerçek zamanlı pazarlama olarak adlandırılan pazarlama çabaları dikkat çekmektedir. Gerçek zamanlı pazarlama, markanın hedef kitlesiyle anlık olarak yürüttüğü bir iletişim yöntemini tanımlanmaktadır. Güncel olay-

lar karşısında müşterilerin dikkatini çekecek içerikler üreterek onlarla bir etkileşim oluşturmaya dayalı bir pazarlama çabası olarak ifade edilebilecek gerçek zamanlı pazarlama bugünün rekabetçi pazarlarında markaların odaklandığı yeni iletişim boyutlarından biridir.

Bu çalışmada, marka iletişimde yeni bir boyut olarak gerçek zamanlı pazarlama anlayışının irdelenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada öncelikle genel olarak iletişim, marka ve marka iletişimi konusunda açıklamalara yer verilmiştir. Ardından dijitalleşme, dijital iletişim ve sosyal medya ile gerçek zamanlı pazarlama anlayışı ele alınarak marka iletişimde gerçek zamanlı pazarlamanın yeri ve önemine değinilmiştir.

1.MARKA İLETİŞİMİ

Ürün ve hizmet sunumlarına ilişkin markalaşma süreçlerinde markaya ilişkin isim, logo, imaj, kimlik gibi çalışmalara destek olarak marka iletişiminin oluşturulması ve sürdürülmesi son derece önemlidir. Marka iletişimi, ilgili markanın pazarda bilinirliğinin sağlanması, ürün ve hizmetlerin hedef kitlelere tanıtılması ve itibar yönetiminin sağlıklı ve sürdürülebilir bir şekilde oluşturulması gibi konularda öne çıkan bir uygulamadır. Bu bölümde, öncelikle iletişim olgusu genel bir bakışla ele alınmış, ardından marka iletişimine yönelik açıklamalar sunulmuştur.

1.1.Genel Hatlarıyla İletişim Olgusu

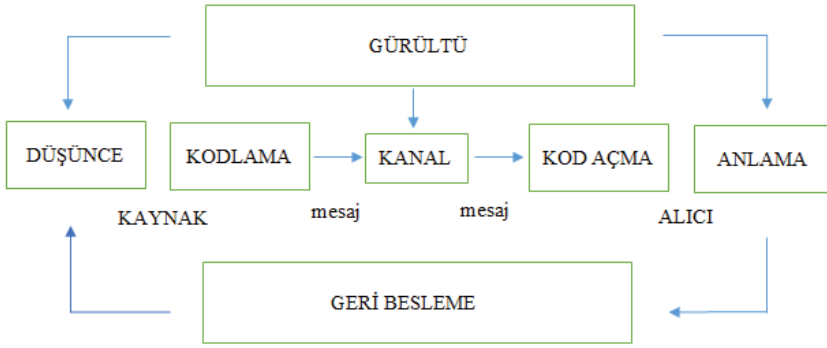
İnsan ilişkilerinde en değerli öğelerden biri olan iletişim, gerek toplumsal gerek sosyo-kültürel hayatta çeşitli etkileşimlerin gerçekleştirilmesinde kritik rol oynayan bir olgudur. Kişilerin birbirleri arasında duygu, düşünce ve bilgi iletimine dayalı bir süreci ifade eden iletişim bugün organizasyonlar bağlamında da üzerinde önemle durulan konulardan biri haline gelmiştir.

İletişim olgusuna kavramsal açıdan bakıldığında, iletişimin köken olarak Latince karşılığı “genel, halk ve ortak” gibi anlamlara gelen “communis” ifadesinden türetilmiş olduğu görülmektedir (Etymonline.com). İletişime yönelik literatürde çeşitli tanımlamalar mevcuttur ancak bu tanımlamaların genel itibarıyla iletişimi “aynı kodları ve kanalları kullanan bireyler arasındaki karşılıklı anlamlı mesajlar iletilme” şeklinde ifade ettiği söylenebilir (Ulağı ve Eriş, 2020:3). Bu noktada iletişimde üç noktaya dikkat çekmek gerekmektedir (Odabaşı ve Oyman, 2002: 15):

- İletişimden söz edebilmek için en az iki taraf olmalıdır: Gönderen ve alıcı.
- Bu iki taraf arasında düşünce birliği ya da ortaklığı kurulması amaçlanmalıdır.
- İletişim bir süreç olma özelliğine sahiptir.

İletişim sürecinde iki temel unsurdan söz edilmektedir: Gönderici ve alıcı. Diğer taraftan, iletişim sürecinde yer alan iki temel araç ise “mesaj ve mesajların iletiildiği ortam veya iletişim araçları”dır (Altunışık, Özdemir ve Torlak, 2014: 410). Gönderici “konuşan ya da mesaj gönderen” olarak da ifade edilebilir ve “bir şahıs, bir kurum veya bir yayım kurumu” olabilirken; alıcı “dinleyen veya mesaj alan” şeklinde adlandırılabilir ve “bir şahıs, bir canlı hayvan veya makine” olabilmektedir (Öztürk, 1999: 62). İletişim sürecinde gönderici ve alıcı arasında kodlama, kod açma, anlama (tepki verme) ve geri besleme (geribildirim) gibi fonksiyonlar gerçekleşmektedir. Buna göre genel iletişim modeli Şekil 1’de şu şekilde gösterilebilir (Odabaşı ve Oyman, 2002: 16):

Şekil 1. Genel İletişim Modeli

İletişim bilgilerin zamanında ve anlamlı bir şekilde paylaşılması sürecidir (Lewin ve Jhonston, 1997: 29). İletişim aracılığıyla kişiler arası ilişkilerde bir mesaj transferi gerçekleşir ve iletişimin anlamlandırma süreci sonunda karşı tarafta bir “davranış ya da tutum değişikliği” oluşturulması amaçlanır. Bu doğrultuda “bireyler, kurum, kuruluş, marka, grup, topluluk, örgüt, siyasal aktör, ünlü” gibi çeşitli unsurların hedef kitlelerine yönelik iletiler tasarlanması ve sunması söz konusu olmaktadır. Bu iletişim, “yüz yüze” ve “geleneksel araçlar” haricinde bugün “yeni ve yaratıcı” iletişim araçları kullanılarak da gerçekleştirilebilmektedir (Yengin ve Sağıroğlu, 2012: 1).

1.2. Marka İletişimi

Kişi ya da kurumların markalaşmasında uygun iletişim stratejilerinin uygulanması markanın tüketici zihninde konumlandırılmasının ve uzun vadede kalıcılığının sağlanmasının gereklerinden biridir. Hedef kitle ile kurulacak tutarlı bir iletişim, marka oluşturmak ve zaman içerisinde söz konusu markaya bir imaj, kişilik ve kimlik kazandırmak gibi faaliyetlerin ön koşulları arasında sayılabilir.

Marka günümüzde popüler pazarlama fenomenleri arasında yer almaktadır. Pazarlama araştırma ve uygulamalarında ön plana çıkan bir

kavram olarak marka; ürün ve hizmetler için “özel bir kimlik sağlayan”, ürün ve hizmetlerin “tüketiciler tarafından tanınmalarını kolaylaştıran” ve “onları benzerlerinden farklılaştıran” bir araç olarak ifade edilmektedir (Nart, 2012: 295). Kotler vd., (2001)’de markayı benzer şekilde, bir ürün veya hizmeti rakiplerinden farklı hale getiren “isim, terim, işaret, sembol, tasarım ve/veya bunların kombinasyonu” olarak ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle yine marka, bir satıcı ya da bir grup satıcı tarafından mal ve hizmetlerin rakiplerinden farklılaşmasını sağlayan ayırt edici isim veya semboller şeklinde tanımlanmaktadır (Aaker, 2009: 25). Ancak literatürde öne çıkan diğer tanımlamalar incelendiğinde marka açısından daha geniş bir anlamın ortaya çıktığı görülmektedir. Buna göre, marka yalnızca “bir logo, renkli bir şekil, tasarım sergisi, slogan veya reklamcılık teması” olmaktan öte “müşterinin algısında yaşayan” bir kavramdır ve dolayısıyla “pazarlamacının söylediği şey değil, müşterinin bunun ne olduğunu düşündüğü” ile ilgilidir (Newell, 2004: 130).

Marka gerek sağladığı katma değer ve kar marjı gerek müşteri sadakati ve uzun vadeli ilişkiler gibi faydalarla işletmeler açısından önemi giderek artan stratejik bir unsurdur. Ancak son yıllarda artan rekabetle birlikte güçlü bir marka oluşturmanın giderek zorlaştığını da ifade etmek gerekir. Güçlü bir marka yaratma sürecinde uygulayıcılar “çok engebeli olan, derin kum çukurları, keskin dönüşleri ve uçsuz bucaksız su bariyerlerine sahip bir sahada oynayan bir golcü” şeklinde tasvir edilmektedir (Aaker, 2012: 41). Marka yaratmayı zorlaştıran sebeplerin başında fiyat rekabeti baskısı gelmektedir. İkinci olarak rakiplerin çoğalmasıyla birlikte yoğunlaşan rekabet ortamı markayı etkilemektedir. Bölümlenen pazarlar, medya, karmaşık marka stratejileri ve ilişkileri zorlaştırıcı nedenler arasında öne çıkan diğer unsurlardır. Ayrıca stratejilerin değişimine, yeniliğe karşı ön yargılar ile başka yere yatırıma ve kısa vadede sonuç almaya yönelik baskılar marka yaratmanın önündeki zorluklar arasında yer almaktadır. Söz konusu zorluklar Şekil 2’de şu şekilde gösterilebilir (Aaker, 2012: 41):

Şekil 2. Marka Yaratmayı Zorlaştıran Sebepler

Son yıllarda markalar için hedef kitle ile kurulan ve geliştirilen sürdürülebilir ilişkiler oldukça değerli hale gelmiştir. Bu nedenle markalaşma süreçlerinde potansiyel müşterilerle yürütülen iletişim faaliyetlerine büyük hassasiyet gösterilmesi gerekmektedir. Marka iletişimi çalışmaları altında yürütülen faaliyetler bugünün marka anlayışında markaya değer katan bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Marka oluşturma süreçlerinde yukarıda sayılan zorluklar da göz önünde bulundurulduğunda günümüzün küresel ve rekabetçi pazarlarında yeni dinamikleri anlamamanın ve buna uygun stratejiler geliştirmenin önemi de ortaya çıkmış olmaktadır. Dolayısıyla marka yönetimi ve işleyişinde iletişim fonksiyonu hem bir ihtiyaç hem de bir zorunluluk olarak düşünülmelidir.

Marka iletişimi, en genel ifadesiyle, potansiyel müşteriler ve marka arasında geliştirilen sürekli bir diyalog hali olarak tanımlanabilir. Marka tüketicilerle çeşitli iletişim kanalları aracılığıyla mesaj alışverişinde bulunmakta ve bu sayede müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati gibi uzun vadede markaya değer ve sürdürülebilirlik sağlayacak geri bildirimler oluşturmayı hedeflemektedir. Marka iletişimi, temelde işletmelerin amaçlarına ulaşma doğrultusunda planlanan “iletişim çalışmalarının bir entegrasyonu” olarak tanımlanmaktadır (Tosun, 2010: 192). Benzer bir tanımda, marka iletişimi “kurumların markaya yönelik farkındalığı ve sadakati artırmak amacıyla yaptıkları” ürün ve hizmetin tanıtımı ile birlikte satış sonrası süreçleri de kapsayan “tüm iletişim çalışmaları” olarak değerlendirilmektedir (Aydın, 2017: 322). Elden (2009)’e göre marka iletişimi, markayı hedef kitlede rakipler karşısında tercih edilebilir hale getirmek amacı doğrultusunda stratejik yönetim süreçlerini kapsayan bir iletişim yöntemidir. Bu tanımlamalar bir arada değerlendirildiğinde marka iletişiminin bugün için markanın tüketici ile bağlantısını devam ettirmede ve rekabet açısından avantaj elde edebilmede taşıdığı önem bir kez

daha ortaya çıkmaktadır.

Marka iletişimi, tüketicilerin bilgilendirilmesi ve marka imajının oluşturulması çerçevesinde tasarlanan ve yürütülen stratejilerle günümüz markalarının pazardaki alternatif ürün ve hizmetler arasında ayırt edilebilir hale getirilmesini amaçlamaktadır. Marka iletişimine yönelik amaçlar genel itibarıyla üç başlık altında toplanmaktadır. Söz konusu amaçlar sırasıyla “erişim, süreç ve etki” olarak belirtilmektedir. Erişim amacı doğrultusunda marka, hedef kitle ile etkin ve verimli bir iletişim geliştirmeye çalışmaktadır. Bu amaçla hedef kitleye dair “demografik, sosyal, psikolojik ve ekonomik” çeşitli özellikler belirlenmek durumundadır. Diğer taraftan süreç amacıyla, ilgili mesajın hedef kitle açısından dikkat çekici şekilde düzenlenmesi çabaları söz konusudur. Bu sayede mesajın beğenilmesi ve süreç sonunda hedef kitlenin harekete geçirilmesi mümkün olabilmektedir. Son olarak etki amacı ise, marka iletişiminin hedeflerine ulaşım ulaşılmadığı ile ilgili bir hedefi içermektedir (Tosun, 2014).

2.GERÇEK ZAMANLI PAZARLAMA

Pazarlama anlayışı dünden bugüne dinamik bir süreç çerçevesinde şekillenmektedir. Zaman içerisinde insan ve toplum yaşamında meydana gelen değişim ve dönüşümler ekonomik, kültürel ve sosyal öğelerde olduğu gibi pazarlama alanını da etkisi altına almaktadır. Pazarlama uygulamalarında bugün en değerli unsurların başında tüketici gelmektedir. Tüketici ile kurulan etkileşimler işletmeler için sayısız faydalar barındırmaktadır. Bu doğrultuda günümüzün dijitalleşen dünyasında sosyal medya ağırlıklı stratejilerin öne çıktığı görülmektedir. Gerçek zamanlı pazarlama da söz konusu uygulamalar içerisinde dikkat çeken bir strateji olarak değerlendirilmektedir. Bu bölümde öncelikle dijitalleşme dijital iletişim ve sosyal medya, ardından gerçek zamanlı pazarlama hakkında açıklamalar yer almaktadır.

2.1.Dijitalleşme, Dijital İletişim ve Sosyal Medya Üzerine

Son dönemde dijital teknolojilerin kullanımının gerek gündelik gerek iş yaşamında ağırlık kazandığı görülmektedir. Dijital çağ olarak adlandırılan günümüzde birçok rekabetçi sektör açısından geleneksel anlayışın dışına çıkılarak farklı çözüm ve taktiklerin geliştirilmesi giderek bir zorunluluk haline almaktadır. Bu bağlamda dijitalleşme, dijital iletişim ve sosyal medya dinamiklerinin çeşitli boyutlarıyla anlaşılması oldukça önemlidir.

Dijitalleşme yaşamın hemen hemen her alanına önemli ölçüde değişiklikler getiren bir olgudur. Zaman içerisinde gerçekleşen dijital dönüşümlerle birlikte bireysel ve toplumsal yaşamda birçok yenilik meydana gelmiştir. Söz konusu dönüşümlerin yaşandığı en büyük alanlardan biri

de iş yapma süreçleridir. Bu noktada değişim ve dönüşümlere adapte olma yeteneğiyle pazarda ayakta kalabilen işletmelerin ürün ve hizmetleri rakipleri karşısında avantajlı hale gelebilmektedir.

Dijital kelimesi terim olarak “sayısal” anlamına gelmektedir. Kavrama yönelik diğer anlamlar ise “verileri bir ekran üzerinde elektronik olarak gösteren” ve “verilerin bir ekran üzerinde elektronik olarak gösterilmesi” şeklindedir (TDK, 2022). Bir diğer kaynakta ise, ilk anlamıyla “bir gösterge veya kadran üzerindeki eller yerine sayısal basamaklarda bir okuma görüntülemek” olarak ifade edilmektedir. Aynı kaynakta yer alan diğer anlamlar ise “sayısal hesaplamalarla ilgili” sayısal rakamlar biçimindeki verileri kullanmakla ilgili” ile “bir problemde meydana gelen tüm değişkenleri ayrı ayrı temsil etmek için, genellikle ikili sistemde, bir notasyon ölçeğinde ifade edilen sayısal rakamları içeren veya kullanan” şeklindedir (Dictionary, 2022).

Dijital kelimesinden türetilen dijitalleşme, sayısallaştırma ve/veya dijitalleştirme gibi unsurları içeren bir süreci ifade etmektedir. Sayısallaştırma “analog bilgi alma, bunları kodlama, bilgisayarlarda depolama, işleme ve iletme” faaliyetlerini kapsayan bir süreçtir. Diğer yandan dijitalleştirme ise “sayısallaştırılan verilerin dijital teknolojiler aracılığıyla kullanımı ve bu sayede iş süreçlerinin iyileştirilmesi” olarak ifade edilmektedir (Yankın, 2019: 9-11).

Dijitalleşme genel itibarıyla iş süreçlerinin yürütülmesinde dijital tabanlı teknolojilerin kullanımına dayalı bir kavramsallaştırmadır. İş süreçlerinin yanı sıra gündelik hayat pratiklerinden kültür ve sanat uygulamalarına kadar birçok alanda dijital araçların entegrasyonunu içermektedir. Dolayısıyla dijitalleşme daha geniş bir ifadeyle, “veri, bilgi teknolojisi ve otomasyon”un daha “akıllı” bir şekilde kullanılmasıyla iş süreçlerine ilişkin “operasyonel verimlilikte hız ve kalite artışının” haricinde daha kapsamlı teknoloji ve uygulamaların benimsenmesi fikrini içine almaktadır. (Hallikas vd. 2021).

Dijitalleşme olgusuna yönelik literatürde “sayılaşma” (digitazion) ve sayısallaşma (digitilization) kavramlarının birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Buna göre sayılaşma “insanlar, sistemler şirketler, ürünler ve hizmetler” gibi unsurların dijital teknolojiler aracılığıyla birbirine bağlanması durumunda ortaya çıkan artışı ifade etmektedir (Coreynen vd. 2017). Diğer taraftan “bir kuruluş, endüstri ya da ülkenin dijital veya bilgisayar teknolojilerini benimsemesi ve kullanımını artırması” sayısallaşma olarak adlandırılmaktadır (Brennen ve Kreiss, 2016).

Dijitalleşme ve bilgi teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmeler dijital iletişim kanallarının kullanımını da beraberinde getirmiştir. Dijital iletişim, dijitalleşen yaşamın bir gerçeği olarak gerek iş yaşamının olduğu gerek gündelik yaşamın ayrılmaz bir unsuru haline gelmiştir. Dijital iletişim

temel olarak “dijital cihazlar (bilgisayar, tablet, cep telefonu vb.) aracılığıyla gerçekleştirilen bir iletişim şeklini tanımlamaktadır. Diyalojik bir iletişim olarak ifade edilen dijital iletişimde “haber üretimi, alımı, kodlama ve ağlar yoluyla bir haber alışverişi”nden bahsedilmektedir (Beisswenger, 2015: 5).

Dijital iletişimde öne çıkan iletişim türü yazılı iletişimdir ve bireyler yazılı iletişimle bir diyalog geliştirmeyi amaçlamaktadır. Yazılı iletişimin yanı sıra “sözlü, görsel ve işitsel unsurların da bir bütün” halinde kullanıldığı bir iletişim türü olarak dijital iletişim bugünün pazarlarında kitleleri etkilemenin en kritik yollarından biri olarak ifade edilebilir (Castells, 2005: 440). Bu nedenle pazarlama uygulamaları içerisinde geleneksel kanallara oranla dijitalleşme kültürünün ortaya çıkardığı bir yenilik olarak dijital iletişim daha çok tercih edilebilmektedir.

Dijital dönüşüme bağlı olarak yaygınlaşan dijital iletişim bugün e-posta, SMS, WhatsApp, Skype, ve Twitter, Instagram, Facebook gibi sosyal ağlar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Bu noktada özellikle sosyal medya kullanımında son yıllarda yaşanan artışla birlikte iletişimin yönünün yoğun olarak dijital ortamlara kaydığı gözlenmektedir. Bir araştırmaya göre, dünya genelindeki internet kullanıcılarının günlük ortalama sosyal medya kullanımı, bir önceki yıl 145 dakika iken 2022 yılı itibarıyla günde 147 dakikaya ulaşmış durumdadır (Statista, 2022a).

Sosyal medya kullanımı, en popüler çevrimiçi etkinliklerden biri olarak ifade edilmektedir. Buna göre, 2021 yılı itibarıyla dünya çapında 4,26 milyardan fazla insanın sosyal medyayı kullandığı ve bu sayının 2027 yılına kadar yaklaşık altı milyara çıkmasının beklendiği ifade edilmektedir (Statista, 2022b).

Bir diğer istatistik ise dünya nüfusunun yaklaşık % 60'ının sosyal medya kullanıcısı olduğunu göstermektedir. Son on iki ayda sosyal medya kullanıcı sayısında %9,9 oranında bir artış meydana gelmiştir (Statusbrew, 2022). Bu noktada diğer dikkat çeken istatistiklerden bazıları ise şu şekildedir (Datareportal, 2022):

- *Küresel nüfus*: Ocak 2022'de dünya nüfusu 7,91 milyardır. Yıllık yüzde 1,0'lik büyüme oranı ise bu rakamın 2023'ün ortalarında 8 milyara ulaşacağını göstermektedir.

- *Küresel mobil kullanıcılar*: Dünya nüfusunun üçte ikisinden fazlası (yüzde 67,1) artık bir cep telefonu kullanmaktadır. Tekil kullanıcı sayısı 2022'nin başında 5,31 milyara ulaşmıştır.

- *Küresel internet kullanıcıları*: Küresel internet kullanıcılarının sayısı 2022'nin başında 4,95 milyara ulaşmıştır ve internet penetrasyonu şu anda dünya toplam nüfusunun yüzde 62,5'ini oluşturmaktadır.

- *Küresel sosyal medya kullanıcıları:* Ocak 2022'de dünya çapında 4,62 milyar sosyal medya kullanıcısı bulunduğu görülmektedir. Bu rakam, dünya toplam nüfusunun yüzde 58,4'üne denk gelmektedir.

Değişen dünya koşulları içerisinde yukarıda bahsi geçen istatistiki rakamlar düşünüldüğünde dijitalleşmenin ve sosyal medyanın tüketiciler üzerindeki olası etkileri de önemli ölçüde ortaya çıkmaktadır. İnternet bugün tüketiciler açısından birçok amaçla kullanılmaktadır. Bu amaçlar içerisinde bilgi edinmeden müzik dinlemeye, yeni yetenekler öğrenmeden ürün ve marka bilgisi toplamaya, eğitim ve oyundan yine kişilerle tanışmaya kadar birçok aktivite yer almaktadır.

İnternetin gelişimiyle birlikte birçok alanda etkisini gösteren sosyal medya platformları hem işletmelere hem tüketicilere yeni etkileşim yolları sunmaktadır. İşletmeler bir yandan sadık müşterilerle ilişkiler geliştirebilirken diğer yandan tüketicilerin ürünleri hakkındaki algılarını etkilemeyi, bilgiyi yaymayı ve hedef kitlelerine ilişkin ve hedef kitlelerinden bir şeyler öğrenmeyi amaçlamaktadır (Brodie vd. 2013). Bu iletişim yalnızca işletme tarafından da başlatılmak durumunda değildir. İletişimi başlatan aynı zamanda kullanıcı da olabilmektedir (Godes ve Mayzlin, 2009). Dolayısıyla sosyal medya tüketicilere işletmelerden bağımsız olarak oluşturabilecekleri bir iletişim imkanı sağlamaktadır. Bu durum iletişimin kontrolü noktasında işletmenin daha dikkatli olması gereğini beraberinde getirmektedir. Bu noktadan hareketle sanal mecraların tüketicilerle kurulabilecek etkileşimlerde marka iletişimi süreçlerinin önemli bir ayağını oluşturduğunu ifade etmek mümkündür.

2.2.Gerçek Zamanlı Pazarlama

Pazarlama alanı modern yaşamın şekillenmesinde rol oynayan önemli alanlardan biridir. İnsan hayatı genel olarak pazarlama faaliyetlerini etkilemekte ve aynı zamanda pazarlama faaliyetlerinden etkilenmektedir. Pazar olarak adlandırılan sistem içinde tüketiciler istek ve arzularını tatmin etmeyi amaçlarken işletmeler pazarda ihtiyaç duyulan mal ve hizmetlerin sunumuyla ilgilenen taraf olarak sistemin devamlılığına katkı sağlamaktadır (Altunışık, vd. 2012).

Pazarlama anlayış ve uygulamalarına bakıldığında pazarlamanın zaman içerisinde çeşitli değişim ve dönüşümler içerisinde bugüne ulaştığı görülmektedir. Bu değişim ve dönüşümlerde gerek ekonomik gerek sosyo-kültürel faktörlerin etkisinden söz edilebilir. Günümüze gelindiğinde ise pazarlama anlayışını şekillendiren en önemli etkenlerin başında teknoloji ve internet alanındaki gelişmelerin yer aldığı görülür. Söz konusu gelişmelerin günlük hayatı olduğu kadar iş süreçlerini de bir dönüşüme tâbi tuttuğunu ifade etmek mümkündür.

Son dönemde hemen hemen her alanda gerçekleşmeye başlayan dijital dönüşüm ve artan sosyal medya kullanımının pazarlama uygulama ve stratejilerini de oldukça etkilediği görülmektedir. Sosyal medya üzerinden tüketicilerle etkileşim sağlamak amacıyla bugün birçok farklı yöntem ve uygulama tasarlanarak hayata geçirilmektedir. Bu noktada özellikle dijital odaklı bir pazarlama stratejisi olarak gerçek zamanlı pazarlama uygulamaları öne çıkmaktadır.

Gerçek zamanlı pazarlama, marka iletişiminde tüketicilerle etkileşim yaratabilen günümüzün popüler pazarlama uygulamalarından biridir. Teknoloji ve sosyal medyadaki hızlı değişimlerin yanı sıra tüketici davranışındaki değişimler, işletmelerin tüketicilerin dikkatini çekmenin ve tüketicilerin ihtiyaçlarını gerçek zamanlı olarak tahmin edip bunlara yanıt vermenin yaratıcı yollarını geliştirmesine yol açmıştır. Bu gelişmeler aynı zamanda gerçek zamanlı pazarlamanın büyümesinde etkili olan faktörler arasında yer almaktadır (Kallier, 2017: 126).

Gerçek zamanlı pazarlama işletmeler ve pazarlama uygulayıcıların dijitalleşmenin getirdiği yeni iş ortamıyla başa çıkmaya çalıştığı günümüz ekonomilerinde yeni bir pazarlama stratejisi olarak ortaya çıkmış bir kavramdır ve oldukça yeni bir kavram olduğu için dar bir literatüre sahiptir. Hatta alandaki çoğu araştırmancının, gerçek zamanlı pazarlamayı, pazarlamacıların pazarlama faaliyetlerini en son haberlere dayandırdığı bir yaklaşım olarak tanımladığı ifade edilmektedir (Bjursten ve Sylvendahl, 2017: 12). Gerçek zamanlı pazarlama temel olarak markaların gündeme yönelik haber ve olayları izleyerek söz konusu olaylara yönelik tüketicilerle etkileşim sağlama çabaları olarak adlandırılabilir. Bu anlamda, tüketicilerle eş zamanlı iletişim kurma yoluyla tüketici konuşmalarına yönelik taktikler geliştirmede pazarlamanın en son evrimidir.

Kavram olarak, İngilizce “Real-Time Marketing” ifadesinin karşılığı olan gerçek zamanlı pazarlamanın ilk olarak “1990’lı yıllar” itibarıyla “bankacılık ve telekomünikasyon sektörlerinde” faaliyet gösteren şirketlerde “müşteri ilişkileri yönetiminde” uygulama alanı bulduğu belirtilmektedir. Ancak zaman içerisinde gerçek zamanlı pazarlama uygulamalarının “bilgi ve iletişim teknolojileri, internet ve sosyal medyanın” gelişimiyle birlikte gerek teoride gerek pratikte değişikliklere uğradığı ifade edilmektedir (Yılmaz, 2018: 425). Gerçek zamanlı pazarlama “değişen müşteri ihtiyaçlarının izlenmesi ve ürün veya hizmetlerin sürekli olarak müşteriye-göreliliğinin sağlanması yeteneği” olarak tanımlanmaktadır (Ward-Hanson, 2000, 408). Kerns (2014: 15) ise gerçek pazarlamayı “trendlerle değişen müşterilerle birlikte seyahat etme ve dikkatlerini çekecek bir sonraki şeyi fark ettiklerinde izleyicilerle ilgili kalma girişimi” olarak ifade etmektedir.

Literatürde “Canlı Pazarlama” (Live Marketing) olarak da bilinen gerçek zamanlı pazarlama, markaların ve tüketicilerin “aynı anda aynı gündemde” bir araya gelmesini sağlayan “gerçek zamanlı kanalların kullanımı”na dayalı bir iletişim pratiğidir (Aydın, vd. 2019: 196). Scott (2012), gerçek zamanlı pazarlamanın markaların mevcut pazarda tüketici konuşmaları, endişeleri, şikayetleri, istek ve yorumlarına ne kadar hızlı cevap verebildiği ile ilgili bir kavram olduğunu ifade etmektedir ve yaptığı araştırmaya göre Fortune 100 listesinde yer alan ve gerçek zamanlı olarak faaliyet gösteren şirketlerin % 67’sinin hisse değerleri ABD pazarındaki en temsili hisse senedi endekslerinden biri olan S&P 500 endeksinin üzerine çıkmıştır (Scott, 2012’den aktaran, Sanchez ve Restrepo, 2015: 173-174).

Gerçek zamanlı pazarlama uygulamalarında “viral bir yayılım yoluyla bir vızıltı yaratmak ve böylece marka bilinirliğini artırmak” amaçlanmaktadır (Bjursten ve Sylvendahl, 2017: 12). Bu doğrultuda gerçek zamanlı pazarlama doğru müşterilere eş zamanlı mesajlar göndermek amacından hareketle tüketici verilerini toplamak ve analiz etmek için çeşitli teknoloji ve yazılımlardan faydalanmaktadır (Kallier, 2017: 127). Son dönemde “hızla değişen trend ve eğilimler” neticesinde gerçek zamanlı pazarlamanın “ürünlerin tanıtımında daha avantajlı hale geldiği” görülmektedir. Gerçek zamanlı pazarlama “küçük bir bütçeyle geniş kitlelere” ulaşmasıyla pazarlama stratejilerinde büyük etki yaratmıştır. Ancak gerçek zamanlı pazarlamayı yalnızca “reklam maliyetlerini düşürmesi” değil “müşteri ilişkilerinin yönetilmesinde” sunduğu avantajların da viral hale getirdiğini ifade etmek mümkündür (Akçay ve Okkay, 2017: 100).

SONUÇ

İletişim dünden bugüne hemen hemen her alanda önemli kabul edilen bir olgudur. İnsanlık tarihi boyunca gündelik yaşamdan iş yaşamına kadar insan ilişkilerinin kurulmasında, sürdürülmesinde, geliştirilmesinde ve sonlandırılmasında çeşitli iletişim araç ve yöntemleri kullanılarak hareket edilmiştir. Özellikle bireyin sosyalleşme sürecinin ön koşulu olarak değerlendirilen iletişim, kişiler arası olduğu kadar kişiler ve kurumlar arası ilişkilerde de öne çıkan bir unsurdur.

Pazarlama alanında zaman içerisinde yaşanan değişim tüketici odaklı yaklaşımların benimsenmesini ve pazarlama uygulamalarında tüketici istek ve ihtiyaçlarının tatmini perspektifinden yola çıkılarak kararlar alınmasını beraberinde getirmiştir. Bu anlamda işletmelerin tüketicilerle kontak halinde olması, uzun vadeli ilişkiler geliştirmeye çalışması ve hedef kitlelerde bir memnuniyet, tatmin ve sadakat ortamı oluşturması pazarlama stratejilerinin başarısı açısından son derece önemli hale gelmiştir. Tüketici istek ve ihtiyaçlarının doğru ve etkin stratejiler uygulanarak karşılanması amacından hareketle bugünün pazarlama uygulayıcıları artık

potansiyel tüketicilerle farklı kanallar aracılığıyla her an iletişim kurmaya ve bu sayede çeşitli etkileşimler oluşturmaya çalışmaktadır.

Son yıllarda markalaşma birçok işletme için yoğun rekabet ortamında ayakta kalabilmek ve hedef kitlelere ulaşabilmek açısından oldukça önemlidir. Ürün ve hizmetlerin rakiplerinden ayırt edilmesini ve potansiyel kullanıcılar tarafından fark edilmesini sağlayan markalaşma ile işletmeler uzun soluklu bir rekabet avantajı elde edebilmektedir. Bu noktada tüketicilerle kurulacak her bir iletişim ve geliştirilecek her bir ilişki oldukça değerlidir. Marka iletişimi olarak ifade edilen yöntem ve uygulamalar bir yandan markanın tüketici zihnindeki konumunun oluşturulmasına katkı sunarken diğer taraftan marka itibarının korunması ve imajının geliştirilmesi gibi faydaları beraberinde getirmektedir.

Tarihsel süreç içerisinde gerek teknoloji gerek internet gerekse bilgi iletişimde gerçekleşen dönüşümlerle işletme tüketici ilişkilerinde sanal iletişim ortamlarının öne çıktığı görülmektedir. Sosyal medya kullanıcı sayısındaki artışla birlikte markaların tüketicilere ulaştırmak istedikleri mesajları, duyuruları, tanıtım ve bilgilendirmeler için sosyal medya platformlarının kullanımının yaygın bir uygulama halini aldığını ifade etmek mümkündür. Bu bağlamda dijital pazarlama, içerik pazarlaması, çevrimiçi ağızdan ağıza pazarlama gibi çeşitli uygulama ve stratejilerin kullanımının yoğunlaştığı gözlenmektedir. Bu noktada ortaya çıkan yeni anlayışlardan biri de gerçek zamanlı pazarlamadır.

Gerçek zamanlı pazarlama, markaların güncel olaylar ve trendlere yönelik anlık olarak oluşturduğu içeriklerle tüketicilerle kurduğu etkileşime dayalı bir pazarlama yöntemidir. Günümüzde dikkat çeken pazarlama uygulamaları arasında gösterilen gerçek zamanlı pazarlama markanın hedef kitleyle iletişim halinde kalmasını sağlamaktadır. Bunun yanında potansiyel müşterilere ulaşılması ve satışların artırılmasında etkili olarak marka bilinirliği ve tanınırlığını geliştiren dolayısıyla müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakatini sürdürülebilir kılabilen taktiksel bir uygulama olarak dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak, dijital dönüşümün yaşamın birçok alanını etkilediği günümüz pazarlarında marka iletişimde de dijital stratejilerin kullanımı kaçınılmazdır. Bu doğrultuda yeni bir pazarlama uygulaması olarak gerçek zamanlı pazarlamanın marka iletişimi stratejilerinde dikkat çektiği görülmektedir. Gerçek zamanlı pazarlama ile mevcut fırsatları hızlı bir şekilde değerlendiren markalar bir taraftan satış gelirlerini artırırken diğer taraftan rekabette öne çıkabilmek adına somut ve soyut anlamda birçok avantaj elde edebilmektedir.

KAYNAKÇA

- Aaker, D. (2009). *Marka Değeri Yönetimi* (Çev. E. Orfanlı), İstanbul: MediaCat
- Aaker, D. (2012). *Güçlü Markalar Yaratmak* (Çev. E. Demir), İstanbul: MediaCat.
- Akçay, D. ve Okkay İ. (2017). Real Time Marketing Implementations: Example Of Kadıköy Municipality. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 7(1), 99-109.
- Altunışık, R., Torlak, Ö. ve Özdemir, Ş. (2012). *Modern Pazarlama*. İstanbul: Değişim.
- Altunışık, R., Özdemir, Ş. ve Torlak, Ö. (2014). *Pazarlama İlkeleri ve Yönetimi*. İstanbul: Beta.
- Aydın, A. F. (2017). Marka İletişimi Açısından Etkin Bir Kanal Olarak Sosyal Medya: Vodafone Freezone Örneği. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(13). 320-335.
- Aydın, D., Bişkin, F. ve Gürsoy, B. (2019). Gerçek Zamanlı Pazarlamanın İçerik Özellik ve Stratejilerinin Uzman Görüşü ve Örnek Uygulamalar Üzerinden Bir Değerlendirmesi. *Akdeniz İletişim Dergisi*, 32, 192-216.
- Beisswenger, M. (2015). *Sprache und Medien. Digitale Kommunikation. Studiendkurs Sprach- und Textverständnis*. E-Learning-Angebot Der Öffentlich-Rechtlichen Universitäten und Fachhochschulen und Des Ministeriums Für Innovation, Wissenschaft und Forschung (MIWF) Des Landes Nordrhein-Westfalen.
- Bjursten, A. ve Sylvendahl, F. N. (2017). How Real-Time Marketing Affects Social Media Engagement. <https://lup.lub.lu.se/student-papers/search/publication/8926717> Erişim Tarihi: 08.12.2022.
- Brennen, S. J. ve Kreiss, D. (2016). Digitalization (Ed.) K. B. Jensen, R. T. Craig, J. D. Pooley ve E. W. Rothenbuhler, *The International Encyclopedia of Communication Theory and Philosophy*, John Wiley&Sons. (ss. 1-11).
- Brodie, R.J., Ilic, A., Juric, B. ve Hollebeck, L. (2013). Consumer Engagement in a Virtual Brand Community: An Exploratory Analysis, *Journal of Business Research*, 66(8), 105–114.
- Castells. M. (2005). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Kültür ve Toplum*. (Çev. E. Kılıç). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Coreynen, W., Matthyssens, P., ve Van Bockhaven, W. (2017). Boosting Servitization Through Digitization: Pathways and Dynamic Resource Configurations For Manufacturers. *Industrial Marketing Management*, 60, 42–53.
- Datareportal (2022). <https://datareportal.com/reports/digital-2022-global-overview-report>, Erişim tarihi: 05.12.2022.
- Dictionary (2022). <https://www.dictionary.com/browse/digital>. Erişim Tarihi: 04.12.2022.
- Elden, M. (2009). *Reklam ve Reklamcılık*. İstanbul: Say.

- Etymonline (2022). <https://www.etymonline.com/word/communication> Erişim Tarihi: 03.12.2022.
- Godes, D. ve Mayzlin, D. (2004), Using Online Conversations to Study Word-of-Mouth Communication, *Marketing Science*, 23(4), 545–560.
- Hallikas, J., Immonen, M., ve Brax, S. (2021). Digitalizing procurement: the impact of data analytics on supply chain performance. *Supply Chain Management: An International Journal*. Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/SCM-05-2020-0201>.
- Kallier, S. M. (2017). The Influence of Real-time Marketing Campaigns of Retailers on Consumer Purchase Behavior, *International Review of Management and Marketing*, 7(3), 126-133.
- Kerns, C. (2014). *Trendology: Building An Advantage Through Data-Driven Real-Time Marketing*. Springer.
- Kotler P., Armstrong G., Saunders J. ve Wong V. (2001), *Principles of Marketing*, 3rd European Edition, Pearson Education.
- Lewin, J. E. ve Johnston, W. J. (1997). Relationship Marketing Theory in Practice: A Case Study. *Journal of Business Research*, 34(3), 23-31.
- Nart, S. (2012). Olgunluk Dönemi İçin Pazarlama Stratejileri. *Pazarlama Stratejileri* Ed. Ömer Torlak, Remzi Altunışık, İstanbul: Beta, ss. 276-302.
- Newell, F. (2004). *CRM Neden Başarılı Olmuyor*. İstanbul: Sistem.
- Odabaşı, Y. ve Oyman, M. (2002). *Pazarlama İletişimi Yönetimi*. İstanbul: MediaCat.
- Öztürk, A. (2014). İletişim Sistemleri ve İletişim Teorisi. *Selçuk İletişim*, 1(1), 58-69.
- Sanchez, C. ve Restrepo, J. C. (2015). Strategic Real-time Marketing. https://www.researchgate.net/publication/301275984_Strategic_Real-time_Marketing Erişim Tarihi: 05.12.2022.
- Statista (2022a). <https://www.statista.com/statistics/433871/daily-social-media-usage-worldwide/> Erişim Tarihi: 03.12.2022.
- Statista (2022b). <https://www.statista.com/statistics/278414/number-of-worldwide-social-network-users/>. Erişim tarihi: 04.12.2022.
- Statusbrew (2022). <https://statusbrew.com/insights/social-media-statistics/#social-media-usage-statistics>, Erişim Tarihi: 05.12.2022.
- TDK (2022). <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim: 05.12.2022
- Tosun, N. B. (2010). *İletişim Temelli Marka Yönetimi*. İstanbul: Beta.
- Tosun, N. B. (2014). *Marka Yönetimi*. İstanbul: Beta.
- Ulağlı, S. ve Eriş, E. (2020). İdeolojinin İletişim Dili Olarak İmgeler. *İletişim Çalışmaları* Ed. Serhat Ulağlı, İstanbul, Motto, ss. 3-15.

- Ward-Hanson (2000). *Principles of Internet Marketing*, South-Western Publishing.
- Yankın, F. B. (2019). Dijital Dönüşüm Sürecinde Çalışma Yaşamı. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, E-Dergi*, 7(2). 1-38.
- Yengin, D. A. ve Sağıroğlu, Y. (2012). Dijital Ortamda Marka İletişimi: Tekstil Sektöründe Moda Bloglarının Tüketici Üzerindeki Etkisi. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 2(3), 1-9.
- Yılmaz, A. (2018). Yeni Bir Pazarlama İletişimi Yaklaşımı Gerçek-Zamanlı Pazarlama: Otomobil Markalarının Geleceğe Dönüşünü Sosyal Medya Pratikleri, *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(4), 423-446.

BÖLÜM 12

ADANA HALKEVİ TEMSİL ŞUBESİ VE FAALİYETLERİ (1933-1951)¹

Erdem ÇANAK²

1 Bu çalışma, Çukurova Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri tarafından desteklenen SBA-2016-7036 no'lu proje kapsamında desteklenen çalışmadan üretilmiştir.

2 Doç.Dr., Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0002-7856-3802.

Giris

Halkevleri; Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) deneyimi ile Menemen Olayı gibi inkılâpların halka yeterince götürülemediğini ortaya koyan gelişmeler üzerine 1932 yılından itibaren açılmaya başlanmıştır. Bunlardan SCF, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı sonrasında iktidara karşı denetleme işlevi görmek üzere Atatürk'ün isteği üzerine Fethi Okyar tarafından 12 Ağustos 1930'da kurulmuştur. Ancak kısa sürede rejim aleyhtarlarının toplandığı bir yer haline gelmesi üzerine Fethi Okyar tarafından 17 Kasım 1930'da kapatılmıştır. Fırkanın kapatıldığı gün kalabalık bir uzmanlar heyeti ile yurt gezisine çıkan Atatürk, halk tarafından yeni fırkaya gösterilen ilginin nedeni ile ekonomik buhranın ülkeye etkilerini tespit etmeye çalışmıştır. Fakat gezi esnasında devrimlere karşı gerici bir ayaklanma olan Menemen Olayı yaşanmıştır (Çanak, 2016: 128-178). Yaşanan bu elim hadisenin sorumlusu olarak inkılapları halka yeterince anlatmadığı gerekçesiyle Türk Ocakları görülmüştür. Bu nedenle Atatürk, gezi kapsamında gittiği Aydın, Mersin ve Adana gibi şehirlerdeki Türk Ocaklarını ziyaret ederek durumlarını yakından tetkik etmiştir (Güneş, 2005: 119-142; Çanak, 2014: 49-81). Atatürk'ün gezisinin sona ermesinden kısa bir süre sonra Türk Ocakları, 10 Nisan 1931'de gerçekleştirdiği olağanüstü kongresinde Cumhuriyet Halk Partisi'ne (CHP) katılma kararı almıştır. Türk Ocaklarının kapanmasıyla ortaya çıkan boşluk ise 1932 yılından itibaren açılmaya başlanan ve halkevi adı verilen müesseselerle kapatılmaya çalışılmıştır.

Halkevleri açılmadan önce dünyadaki benzer müesseseleri incelemek üzere Selim Sırrı Tarcan İsveç'e, Vildan Aşir Savaşır Orta Avrupa'ya gönderilmiştir. Fakat halkevleri açılırken dünyadaki örneklerinin yanı sıra Türk Ocakları tecrübesinden de istifade edilmiştir. Bu durum, Ankara Halkevi'nin açılışı sırasında yaptığı konuşmada Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip Bey tarafından da dile getirilmiştir (Atatürk ve Halkevleri, 1974: 17-38).

Halkevlerinin açılmasına yönelik karar, CHP'nin 10-18 Mayıs 1931 tarihleri arasında gerçekleştirdiği Üçüncü Büyük Kongresi'nde alınmıştır. İlk halkevleri ise 19 Şubat 1932'de Afyon, Ankara, Aydın, Bolu, Bursa, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Konya, Malatya ve Samsun'da açılmış ve zamanla da sayıları hızla artmıştır. Sayılarının artmasında tek parti iktidarı önemli rol oynamıştır. Zira CHP örgütleri şehirlerinde halkevi açmak için çaba sarf ederken, valiler ile belediye başkanları da bu sürece destek vermiştir (Çeçen, 1990: 118).

Halkevleri, bireylerin cumhuriyet rejimi ile değerlerini yaşayarak öğrenebilmesi için tiyatro, gezi, okuma-yazma kursları, şiir yarışmaları, sosyal yardım faaliyetleri ve spor müsabakaları gibi çeşitli etkinlikler dü-

zenlemişlerdir. Bu faaliyetlerini ise bünyelerindeki dokuz şube aracılığıyla gerçekleştirmişlerdir. 1932 tarihli Halkevleri Talimatnamesine göre bu şubeler şunlardır:

- * Spor Şubesi
- * Temsil Şubesi
- * Köycüler Şubesi
- * İhtimai Yardım Şubesi
- * Güzel Sanatlar Şubesi
- * Müze ve Sergi Şubesi
- * Dil, Edebiyat, Tarih Şubesi
- * Kütüphane ve Neşriyat Şubesi
- * Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi

Temsil Şubesinin Görevleri

Halkevleri bünyesinde açılan şubelerden birisi olan Temsil Şubesi'nin *1932 CHF Halkevleri Talimatnamesine* göre görevleri (CHF Halkevleri Talimatnamesi, 1932: 7);

* Temsil sanatına heves ve istidadı olan kadın ve erkeklerden oluşan bir temsil grubu oluşturmak

* Halkevi umumi idare heyetince belirlenen ve teklif edilip CHP Genel Merkezince onaylanan eserleri sahnelemektir.

Adana Halkevi'nin Açılışı ve İlk Komite Seçimleri

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki gelişmiş sosyo-ekonomik yapısına rağmen halkevi açılan ilk şehirlerin içinde Adana yer almamıştır. Adana kamuoyunda ciddi rahatsızlık yaratan bu durum, bilhassa Adana basını tarafından sert bir şekilde tenkit edilmiştir. Bu eleştirilerin de etkisiyle olsa gerek ilk halkevlerinin açılmasından yaklaşık olarak bir yıl sonra Adana'da da halkevi açılmıştır (Çanak, 2013: 1-45; Yeni Adana, 24 Şubat 1933; Türk Sözü, 22 Şubat 1933; 24 Şubat 1933). Halkevinin açılışını müteakiben de öncelikle komite seçimleri yapılmıştır (Türk Sözü, 9 Eylül 1943; Seyhan, 1938: 159; Adana Halkevi, 1938: 16). Temsil Şubesinin kayıtlı 60 azasından 37'sinin katılımıyla 16 Mart 1933 günü gerçekleştirilen seçim sonucuna göre Ticaret Mektebi Muallimi Oğuz Bey, Ziraat Mektebi Muallimi Vehbi Bey, Adliyeden Recep Turan Bey, komisyoncu Aziz Bey ile Bedri Yahya Bey komite azalığına seçilmiştir (Türk Sözü, 17 Mart 1933; Yeni Adana, 17 Mart 1933).

Adana Halkevi Temsil Şubesi ve Faaliyetleri

Tiyatro sevgisini ve zevkini aşılama amacıyla temsiller hazırlayan şube, bir taraftan tiyatro konusunda kabiliyetli gençlerin yetişmesi için çalışmalar yürütürken¹ bir taraftan da sahnelediği temsillerle Cumhuriyet değerlerini aşılama çalışmıştır. Zira temsiller, toplumun okur-yazar oranının düşük olmasından dolayı tek parti döneminin en etkili sözlü propaganda aracı haline geldiklerinden ücretsiz olarak defalarca sahnelenmişlerdir. Oyunların defalarca oynanmasında Halkevi salonunun kapasitesinin düşük olması da etkili olmuştur.

Faaliyete geçtiği ilk yıl tiyatroya ilgi duyan insanlardan oluşan bir grup kuran şube, 1933 Aralığında *Gençler Temaşa Grubu* (Yeni Adana, 19 Aralık 1933), 1934 Eylülünde ise *Gençler Temsil Mahfelinin* iltihakıyla birlikte şehirdeki tiyatro faaliyetlerinin merkezi haline gelmiştir (Yeni Adana, 27 Ağustos 1934). Ancak şubeye kayıtlı kadın üye olmamasından dolayı ilk yıllarda ciddi derecede kadın oyuncu sıkıntısı yaşanmıştır. Fakat bu durum Adana Halkevi'ne mahsus bir sorun olmayıp bütün halkevleri benzer sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bundan dolayı ilk yıllarda sahnelenen oyunlardaki kadın rollerini kılık değiştiren erkekler oynamak zorunda kalmıştır. Bu durumun önüne geçmek için de Halkevleri yönetmeliğine, *Piyeslerde kadın rolleri hiçbir bahane ile erkeklere verilemez* hükmü eklenmiştir (CHP Halkevleri Çalışma Talimatnamesi, 1940: 14). Millî Eğitim Bakanlığı'nın genelgesi üzerine kadın öğretmenlerin şubeye kayıt olması ve oyunlarda rol almasıyla birlikte de kadın oyuncu sorunu çözüme kavuşmuştur (Olgun, 2008: 65). Kadınların oyunlarda rol alması noktasında gösterilen hassasiyette kadın-erkek eşitliği noktasında topluma verilmek istenen mesaj da önemli rol oynamıştır (Akgünler, S.2 (1935)).

Şube, sahnelediği temsilleri daha çok kişinin izlemesi için defalarca oynadığı gibi zaman zaman köylerde, kasabalarda ve kazalarda da sahnelemiştir (Akgünler, S.1 (1935)). Hatta köylülerin bilgileri ile ulusal bilinçlerini artırmak amacıyla şube tarafından bir tane de gezici sahne oluşturulacağı dile getirilmiştir (Akgünler, S.2 (1935)).

Halkevlerinin hangi oyunları sahneleyeceğine ise CHP Genel Sekreterliği tarafından karar verilmiştir. Bu bağlamda önerilen oyun sayısı 1932 yılında 6 iken 1935 yılında önce 15'e, sonra 28'e çıkmış, 1940 yılında ise o ana kadar gönderilen listeler iptal edilerek yeni bir liste gönderilmiş (Malkoç, 2009: 46-47), piyes repertuarının belirlenmesi için de bir komisyon oluşturulmuştur. Bu komisyon, zaman içerisinde meydana gelen gelişmelerin etkisiyle topluma verilmek istenen mesajların değiştiğini dü-

¹ Gösterilen çabanın karşılığının alındığı gençlerden birisi, örnek bir başarı elde ederek Ankara Devlet Tiyatro Mektebine girmeyi başaran Saim Bey olmuştur (Türk Sözü, 23 Ekim 1937).

şündüğünden eskidiği ya da çok oynandığını düşündüğü temsilleri listeden çıkararak yerine yeni eserler ilave etmiştir.

Şube, faaliyetlerini ilk etapta Halkevi olarak da kullanılan fırka binasının alt katındaki bir salonda yapmaya çalışmışsa da bir süre sonra yer sorunu yaşamaya başlamıştır. Bunun üzerine şubenin çalışmalarını rahat bir şekilde yapabilmesi için 1934 yılının son günlerinde Gençler Temsil Mahfeli'nin eski binası kiralanmış (Adana Halkevi, 1938: 17, 21; Türk Sözü, 17 Aralık 1934; Akgünler, S.10 (1935), etkinliklerin sıcak yaz günlerinde daha rahat yapılabilmesi için 1939 Temmuzunda Halkevinin bahçesine bir yazlık sahne yapılmış (Yeni Adana, 29 Temmuz 1939) ve etkinliklerden daha fazla kişinin yararlanabilmesi için de şehrin muhtelif yerlerine hoparlör konulmuştur (Türk Sözü, 18 Nisan 1944). Şubenin, Asfalt Caddesi üzerine inşa edilen yeni Halkevi binasına taşınmasıyla birlikte yer sorunu çözüldüğü gibi 850 kişilik sinema ve temsil salonunun tamamlanmasıyla da şubenin faaliyetlerinde ve izleyici sayısında ciddi bir artış yaşanmıştır. Bu bağlamda 1938 yılına kadar yaklaşık olarak 46.000 kişi tarafından izlenen 75 temsil sahneleyen şube (Seyhan, 1938: 160; Görüşler, S.29 (1940), 9 Eylül 1943 tarihine kadar olan on yıllık süre zarfında ise 105.000 kişinin izlediği 147 temsil ile 77.000 kişinin izlediği 87 film gösterimi gerçekleştirmiştir (Türk Sözü, 9 Eylül 1943). 1939-1943 yılları arasının İkinci Dünya Savaşı yıllarına tesadüf ettiği göz önüne alındığında ise yaşanan değişim daha anlamlı hale gelmektedir.

Yıllık çalışma planını yeni dönemin başladığı sonbahar aylarında gerçekleştirdiği toplantılarla şekillendiren şubenin 1933-1950 yılları arasında sahnelediği belirlenen oyunların yıllara göre dağılımı ise şu şekildedir:

1933

Cumhuriyetin onuncu yıldönümü kutlamaları kapsamında Yıldız Parkı'nda *Genç Osman* (Yeni Adana, 31 Ekim 1933; Türk Sözü, 31 Ekim 1933), Halkevinde ise *İstiklal* ile *Mahkeme-i Şer'iyye* adlı oyunlar sahnelenmiştir (Yeni Adana, 1 Teşrinisani 1933; Türk Sözü, 2 Teşrinisani 1933). Yoğun ilgi gören temsiller sırasında Halkevi salonunda oturacak yer kalmadığı için insanlar salona sığmamıştır (Türk Sözü, 2 Teşrinisani 1933). Bunun yanı sıra 3 Kasım'da *Kurtuluş* ve *İstiklal* piyesi ile Türklerin dünyaya nasıl yayıldığını gösteren *Bozkurt* vakası temsil edilip *Mahkeme-i Şer'iyye* (Yeni Adana, 5 Kasım 1933) ile 9 Kasım'da Kız Muallim Mektebi'nde *İstiklal* piyesi oynanmıştır (Yeni Adana, 7 Kasım 1933). Şubenin 1933 yılında sahnelediği piyesleri yaklaşık olarak 4.000 kişi izlemiştir (Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hulâsaları, 1934: 3).

1934

1934 yılında 10.100 kişinin izlediği 26 temsil gerçekleştirilmiştir

(Adana Halkevi, 1938: 21; Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hulâsası, 1935: 196). Bu bağlamda halkevlerinin açılış yıldönümü kutlamaları kapsamında 23-24 Şubat'ta *Yarım Osman* ile *İstibdattan Cumhuriyete* (Yeni Adana, 25 Şubat 1934; 26 Şubat 1934), 26 Mart ve 30 Mart'ta ise *Kozanoğlu* sahnelenmiştir (Yeni Adana, 26 Mart 1934; 1 Nisan 1934; Türk Sözü, 26 Mart 1934). 12 Nisanda Tarsus'ta sahnelenen Kozanoğlu piyesinin ilerleyen günlerde Kozan'da da sahneleneceği açıklanmıştır (Yeni Adana, 10 Nisan 1934).

25 Nisanda Gazipaşa Okulu'nun salonunda *Mavi Yıldırım* (Yeni Adana, 26 Nisan 1934), 23 Temmuzda Seyhan Parkı'nda *İstiklal* (Türk Sözü, 25 Temmuz 1934), 1 Ağustosta Yıldız Parkı'nda *Yarım Osman* (Türk Sözü, 3 Ağustos 1934), 30 Ağustos Zafer Bayramı şerefine Seyhan Parkı'nda *Köyün Namusu* ile *Şeriye Mahkemesi* (Yeni Adana, 26 Ağustos 1934), 12 Eylülde *Beyaz Kahraman* ile *Şeriye Mahkemesi* adlı oyunlar sahnelenmiştir (Yeni Adana, 12 Eylül 1934; Türk Sözü, 12 Eylül 1934).

1935

1935 yılında hummalı bir çalışma içerisine giren şube, bir taraftan sahne ve dekor işlerini tamamlamaya çalışırken, bir taraftan da sahnelenmesi planlanan eserleri çalışmaya başlamıştır. Sahnelenecek eserlerin herkes tarafından izlenebilmesi için de defaten oynanması yönünde karar almıştır. Karara gerekçe olarak da Halkevinin 250-300 kişilik salonunda bir defa oynanacak oyunun 100.000 nüfusluk bir şehirde beklenen faydayı sağlamama ihtimali gösterilmiştir. Bunun yanı sıra şube, yapmayı düşündüğü gezici sahne ile köyleri dolaşarak köylülerin ulusal bilgileri ile tiyatro zevkini geliştirmeyi planlamıştır (Akgünler, S.3 (1935)).

1935 yılının ilk temsili, müzik kolu ile yapılan işbirliğiyle 24 Ocakta sahnelenmiştir (Türk Sözü, 23 Ocak 1935). Halkevi bandosunun çaldığı İstiklal Marşı ile başlayan gecede *Ödenen Borç* adlı piyes oynanarak *Hem Acı Hem Gülünç* adlı bir de diyalog gerçekleştirilmiştir (Türk Sözü, 27 Ocak 1935). 8 Şubat ve 25 Mart'ta *Kör* (Türk Sözü, 10 Şubat 1935; 26 Mart 1935; Akgünler, S.4 (1935)), 9-10 ve 16 Mayıs'ta da Asri Sinema'da *Mete adlı oyun* sahnelenmiştir (Türk Sözü, 3 Mayıs 1935; 9 Mayıs 1935; 10 Mayıs 1935; 17 Mayıs 1935). Ayrıca *Hasbahçe ile Ödenen Borç* adlı oyunlar da yıl içerisinde birçok defa oynanmıştır (Akgünler, S.13 (1936)).

1936

Halkevlerinin açılışının yıldönümü kutlamaları kapsamında 25 Şubat'ta *İstiklal* piyesi ile *Soyulan Hırsız* komedisi sahnelenmiştir. Çok beğenilen piyesler birkaç gün arayla iki kere daha oynanmıştır (Türk Sözü, 25 Şubat 1936; 27 Şubat 1936; Akgünler, S.13 (1936); S.14 (15 Mart 1936)). CHP Ocakları yararına 2-3 Nisanda Asri Sinema'da *Mavi Yıldırım* piyesi

sahnelenmiştir (Türk Sözü, 2 Nisan 1936; 3 Nisan 1936; Akgünler, S.15 (1936); S.16 (23 Nisan 1936). Çok beğenilen oyun, malul gaziler yararına 15 Nisanda öğretmen ve öğrencilere, 17 Nisanda da halka yönelik olarak Asri Sinema'da tekrar oynanmıştır. Bu esnada oyunu takriben 8.000 kişi izlemiştir (Türk Sözü, 15 Nisan 1936; 16 Nisan 1936; Akgünler, S.16 (1936). Bunların yanı sıra 21 Mayıs'ta Asri Sinema'da *Yabancı* adlı piyes oynanmıştır (Türk Sözü, 20 Mayıs 1936; 21 Mayıs 1936). Şubenin oynamış olduğu oyunlardan dekoru az olanlar Halkevi temsil salonunda oynanırken, dekoru fazla olanlar ise Halkevinin temsil salonunun küçük olmasından dolayı sinemada oynanmıştır (Adana Halkevi, 1938: 30).

1937

1937 yılında sahnelenen temsilleri 11.000'in üzerinde kişi izlemiştir (Adana Halkevi, 1938: 59). Bu bağlamda 10 Şubatta Asri Sinema'da gerçekleştirilen müsamerede oynanan *Ana* piyesi, 16 Şubatta *Mahçuplar* vodvilini ile birlikte tekrar oynanmıştır. Başarıyla gerçekleştirilen etkinlik 18-19 Şubatta tekrarlanmıştır (Türk Sözü, 17 Şubat 1937; 18 Şubat 1937; Yeni Adana, 17 Şubat 1937; 18 Şubat 1937; Adana Halkevi, 1938: 59). Yeni çalışılmaya başlanan ve müzikli olan *Himmetin Oğlu* piyesinin notaları ise Eminönü Halkevi'nden istenmiştir (Yeni Adana, 13 Şubat 1937). 12 Nisanda Asri Sinema'da oynanan Reşat Nuri'nin *Hülleci* adlı eseri görüldüğü yoğun ilgi üzerine üç akşam daha oynanırken (Türk Sözü, 13 Nisan 1937; Yeni Adana, 13 Nisan 1937; Görüşler, S.2 (1937); Adana Halkevi, 1938: 59), 16 ve 18 Mayıs'ta Sosyal Yardım Şubesi yararına oynanan *İtaat İlamı* (Türk Sözü, 16 Mayıs 1937; 18 Mayıs 1937; Görüşler, S.3 (1937); Yeni Adana, 17 Mayıs 1937; 18 Mayıs 1937) da 26 ve 28 Mayıs'ta Asri Sinema'da tekrar sahnelenmiştir (Türk Sözü, 26 Mayıs 1937; 27 Mayıs 1937; 28 Mayıs 1937; Görüşler, S.4 (1937)). 16-17 Aralık'ta Asri Sinema'da oynanan *Himmetin Oğlu* da görüldüğü ilgi üzerine 23-24 Aralık'ta tekrar sahnelenmiştir (Yeni Adana, 16 Aralık 1937; 17 Aralık 1937; 22 Aralık 1937; 24 Aralık 1937; Türk Sözü, 17 Aralık 1937; 18 Aralık 1937; 23 Aralık 1937; 24 Aralık 1937).

1938

16-17 ve 23-24 Ocakta *Himmetin Oğlu* (Görüşler, S.7 (1938); Türk Sözü, 23 Ocak 1938), 9-12 Mart'ta Sosyal Yardım Şubesi menfaatine *Uçurum* (Yeni Adana, 10 Mart 1938; Türk Sözü, 10 Mart 1938; Görüşler, S.9 (1938); S.15 (Şubat 1939), 23 Ulusal Egemenlik Bayramı ve Çocuk Haftası münasebetiyle 24-26 Nisanda *Yaşayan Ölü* ile *Hasbahçe* (Görüşler, S.10 (1938); Yeni Adana, 23 Nisan 1938), 3-4 Ekimde Asri Sinema'da *Çapanoğlu* ile *Yarım Osman* (Yeni Adana, 4 Kasım 1938; Görüşler, S.15 (1939), 15-16 ve 22 Aralık'ta ise Asri Sinema'da *Fermanlı Deli Hazretleri* adlı piyesler sahnelenmiştir (Görüşler, S.15 (1939).

1939

19 ve 24 Ocakta Halkevi salonunda oynanan *Kanun Adamı* ile *Tavsiye Mektupları* adlı temsilleri 6.000'den fazla kişi izlemiştir (Türk Sözü, 18 Ocak 1939; 24 Ocak 1939). 29 Mart ve 3 Nisanda Asri Sinema'da *Kör* (Yeni Adana, 29 Mart 1939; Görüşler, S.17 (1939); Türk Sözü, 29 Mart 1939), 17 Haziranda Eti Türkleri ile meskûn Cumhuriyet Mahallesinde halka ve eğitim kursuna devam edenlere yönelik olarak *Kanun Adamı* (Görüşler, S.19 (1939), 30 Ağustos Zafer Bayramı şerefine Halkevinde tertiplenen gece kapsamında *Sancağın Şerefi* ile *Uzun Mehmet* (Yeni Adana, 29 Ağustos 1939; 30 Ağustos 1939), Ağustos ayında gidilen İncirlik ve Gerdan köylerinde *Kanun Adamı* ile *Tavsiye Mektupları* (Görüşler, S.20-21 (1939), Cumhuriyet Bayramı dolayısıyla 30-31 Ekimde Asri Sinema'da *Ateş* ve *Mahcuplar* (Yeni Adana, 31 Ekim 1939; Görüşler, S.20-21 (1939); Türk Sözü, 29 Ekim 1939; 1 Kasım 1939), Erzincan depremzedelerinin yararına da *Yedekçi* (Görüşler, S.23 (1939) ile 20 Aralıkta *Kanun Adamı* piyesi oynanmıştır (Türk Sözü, 20 Aralık 1939).

1940

5 Ocak Kurtuluş Bayramı kutlamaları kapsamında Asri Sinema'da *İstiklal*, *Sancağın Şerefi* ve *Has Hahçe* (Görüşler, S.22 (1939); Türk Sözü, 5 Ocak 1940; 7 Ocak 1940; Yeni Adana, 6 Ocak 1940), Halkevlerinin açılış yıldönümü kutlamaları kapsamında 26-27 Şubatta Asri Sinema'da *Yanık Efe* (Türk Sözü, 24 Şubat 1940; Görüşler, S.25-26 (1940), Cumhuriyet Bayramı kutlamaları kapsamında Ar Şubesi ile işbirliği yapılarak İsmet İnönü Kız Sanat Enstitüsü sahnesinde 30-31 Ekimde *Fedakârlık* (Görüşler, S.29 (1940); Yeni Adana, 26 Ekim 1940; Türk Sözü, 27 Ekim 1940; 29 Ekim 1940) ve 30 Aralıkta *Kafa Tamircisi* sahnelenmiştir (Yeni Adana, 18 Aralık 1940; 31 Aralık 1940; Görüşler, S.30 (1940); Türk Sözü, 14 Aralık 1940; 1 Ocak 1941). Yıl geneline bakıldığında ise ikisi kazalarda, dördü Niğde ve Konya'da olmak üzere 18 temsil gerçekleştirilmiştir (Görüşler, S.32 (1941).

1941

Adana'nın düşman işgalinden kurtuluşu şerefine Asri Sinema'da *Kafa Tamircisi Fars* ile *Sancağın Şerefi* sahnelenmiştir (Görüşler, S.31 (1941). Temsillerin hasılatı olan 250 lira 25 kuruş ise erlere alınacak pamuklu hırka için sarf edilmek üzere Kızılay'a verilmiştir (Yeni Adana, 14 Aralık 1940; Türk Sözü, 7 Ocak 1941). Halkevlerinin kuruluş yıldönümü kutlamaları kapsamında Sosyal Yardım Şubesi yararına Asri Sinema'da 8, 27-28 Şubat ile 6-7 Martta *Zehirli Kucak* (Türk Sözü, 7 Şubat 1941; 23 Şubat 1941; 7 Mart 1941; Görüşler, S.33 (1941), 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı kutlamaları kapsamında Sosyal Yardım Şubesi yararına 30 Nisanda Alsaray Sineması'nda *Kavga Sonu* (Görüşler, S.34 (1941); Türk

Sözü, 29 Nisan 1941; 30 Nisan 1941), 30 Temmuzda *Kanun Adamı* (Türk Sözü, 31 Temmuz 1941), Cumhuriyet Bayramı kutlamaları kapsamında 30-31 Ekimde *Bir Doktorun Ödevi* (Görüşler, S.38 (1941); Türk Sözü, 28 Ekim 1941; 31 Ekim 1941; 1 Kasım 1941), 15 Kasımda Beden Terbiyesi yararına gündüz öğrencilere, gece de halka yönelik gerçekleştirilen program kapsamında *Büyük Facia*, *Makasçı* ile *Babür Şahın Seccadesi* oynanmıştır (Türk Sözü, 12 İkinciteşrin 1941).

1942

Sosyal Yardım Şubesi yararına 5 Ocakta *Vazife* (Türk Sözü, 9 Aralık 1941; 18 Aralık 1941), Halkevlerinin açılış yıldönümü kutlamaları kapsamında 23 Şubatta *Bir Yağmur Gecesi* (Türk Sözü, 15 Şubat 1942), Mart ayında da Asri Sinema'da iki gece *Zehirli Kucak* temsil edilmiştir (Görüşler, S.33 (1941).

1943

17-18 Ocakta *Haydi Suna* (Türk Sözü, 19 Ocak 1943; Görüşler, S.48-51 (1942-1943), 22 Şubat ile 6 Martta *Para Delisi*, 24 Martta *Bir Millet Uyanıyor* (Görüşler, S.48-51 (1942-1943), 27 Mart ile 3 Nisanda *Yanlış Yol* (Görüşler, S.48-51 (1942-1943); Türk Sözü, 27 Mart 1943; 3 Nisan 1943; Yeni Adana, 3 Nisan 1943), 22-23 Mayıs *Mahçuplar* ile *Değişen Adam* (Görüşler, S.53 (1943); Yeni Adana, 22 Mayıs 1943; Türk Sözü, 22 Mayıs 1943), 5 ve 12 Haziranda Sosyal Yardım Şubesi yararına *Bir Doktorun Ödevi* oynanmıştır (Türk Sözü, 30 Mayıs 1943; 5 Haziran 1943; 6 Haziran 1943; Görüşler, S.54 (1943). 1943 yılının son etkinlikleri ise 3 Ekimde oynanan *İnsan Sarrafi* (Görüşler, S.58-59 (1943) ile Cumhuriyet Bayramı kutlamaları kapsamında 29 Ekimde sahnelenen *Vatan ve Vazife* isimli piyesler olmuştur (Türk Sözü, 28 Ekim 1943).

Şube, faaliyete geçtiği ilk günlerden 9 Eylül 1943 tarihine kadar olan on sene zarfında yaklaşık olarak 105.000 kişinin izlediği 147 temsil ile 77.000 kişi tarafından izlenen 87 film gösterimi gerçekleştirmiştir (Türk Sözü, 9 Eylül 1943).

1944

Sadi Tek ve Muammer Karaca tiyatrosu ile Temsil Şubesi tarafından 1-3 Ocakta *Hamlet*, 4 Ocakta *Bir Donanma Gecesi*, 6 Ocakta *Nurbaba*, 7 Ocakta *Dünya Gözü İle*, 8 Ocakta *Aktör Kin*, 9 Ocakta *Saçlarından Utan*, 11 Ocakta *Hülleci*, 12 Ocakta *Bobstil*, 13 Ocakta *Didişelim*, 15 Ocakta *Otello* (Türk Sözü, 14 Ocak 1944; 15 Ocak 1944; Yeni Adana, 4 Ocak 1944; 6 Ocak 1944; 8 Ocak 1944; 15 Ocak 1944; Görüşler, S.61 (1944), 29-30 Ocak ile 8 Şubatta *Himmetin Oğlu* (Yeni Adana, 29 Ocak 1944; Türk Sözü, 30 Ocak 1944; 31 Ocak 1944; 6 Şubat 1944; Görüşler, S.61 (1944), Halkevlerinin açılış yıldönümü münasebetiyle 20 Şubatta *İnsan Sarrafi*

(Türk Sözü, 5 Şubat 1944; 20 Şubat 1944; Görüşler, S.61 (1944), Sosyal Yardım Şubesi yararına 11-13 Martta *Kör* (Yeni Adana, 10 Mart 1944; 11 Mart 1944; Türk Sözü, 11 Mart 1944; Görüşler, S.63 (1944), Nisan ayında Reşat Nuri'nin *Bir Yağmur Gecesi* adlı komedisi (Türk Sözü, 1 Nisan 1944), 6 ve 8 Haziranda Avcılık ve Atıcılık Kulübü ile Seyhanspor Gençlik Kulübü yararına *Bir Kuyruk Acısı* (Görüşler, S.66 (1944); Yeni Adana, 8 Haziran 1944), 3 Eylülde Sosyal Yardım Şubesi yararına *Para Delisi* (Yeni Adana, 2 Eylül 1944; Görüşler, S.69-70 (1944), 11 Ekimde *Beyaz Baykuş* (Yeni Adana, 12 Ekim 1944; Görüşler, S.69-70 (1944), Kasım ayında Atıf Yahya Kaptan ve arkadaşlarıyla birlikte *Katil* ve *Dingillizadeleri* ile 18 Kasımda Ulucami ve Kayalıbağ Ocakları yararına *Kan* piyesi sahnelenmiştir (Görüşler, S.71 (1944).

1945

Adana'nın düşman işgalinden kurtuluş günü şerefine *Çakır Ali* (Türk Sözü, 7 Ocak 1945), 3-4 ve 10 Şubatta *Vazife* (Türk Sözü, 1 Şubat 1945; Görüşler, S.74 (1945), 14 Şubatta şehirde bulunan Ankara Hukuk Fakültesi öğrencileri şerefine *Vazife* (Görüşler, S.74 (1945), 5 Mayısta *Teklif* (Görüşler, S.77-78 (1945), Ekim ayında Molier'in *Hastalık Hastası* piyesi birkaç gün ara ile dört defa (Görüşler, S.82-83 (1945), 26 Aralıkta da *Antigoni* oynanmıştır (Türk Sözü, 27 Aralık 1945).

1945 yılında 15 temsil verip muhtelif konularda 8 film gösterimi gerçekleştiren şube, sahnenin dekorunun otomatik olarak değiştirilebilmesi için makara ile ışık tesisatı yaptırmıştır. Ayrıca şube, tiyatro zevkini kökleştirmek ve halka en iyi sesleri en mükemmel şekilde sunmak için konservatuvar mezunu bir rejisör getirmiştir (Görüşler, S.85-86 (1946).

1946

Halkevlerinin açılış yıldönümü kutlamaları kapsamında 24 Şubatta *Jül Sezar* (Türk Sözü, 24 Şubat 1946; 26 Şubat 1946), Sosyal Yardım Şubesi yararına 16 Martta iki temsil (Görüşler, S.87 (1946), 31 Mart ile 1 ve 6 Nisanda *İnsan Sarrafı* (Yeni Adana, 30 Mart 1946; Türk Sözü, 30 Mart 1946; 2 Nisan 1946; Görüşler, S.88-91 (1946), 27 Nisanda mahkûmlara yönelik olarak Cezaevinde *İnsan Sarrafı* (Türk Sözü, 28 Nisan 1946), 6 ve 8 Kasımda CHP Kocavezir Ocağı yararına *Gömdüğüm O Cihan*, 26 Kasımda CHP Karasoku Ocağı yararına *Has Bahçe* (Çukurova, S.4 (Kasım 1946), 21 Aralıkta Türk Hava Kurumu yararına *İhtiyar Kız* adlı piyes sahnelenmiştir (Türk Sözü, 13 Aralık 1946).

1947

Adana'nın düşman işgalinden kurtuluş günü şerefine sahnelenmek üzere *Ceza Kanunu* adlı komedi çalışılmak istenmiştir. Ancak bunun için öncelikle kadın eleman sıkıntısının halledilmesi gerekmiş, sıkıntının çö-

zümeye kavuşmasıyla birlikte de çalışmalarına başlanmıştır (Türk Sözü, 13 Aralık 1946). Halkevlerinin açılış yıldönümü kutlamaları kapsamında 23 Şubat'ta *Çoban* (Yeni Adana, 24 Şubat 1947; Türk Sözü, 25 Şubat 1947), 15, 17 ve 19 Mart'ta *Ceza Kanunu* sahnelenmiştir (Türk Sözü, 14 Mart 1947; 15 Mart 1947; 18 Mart 1947). Bunların yanı sıra Mart ayında *Çoban* piyesi dört, *Ayşe* opereti beş, *Ceza Kanunu* vodvili iki defa temsil edilmiştir. Bu temsilleri 8.255 kişi izlemiştir (Çukurova, S.8 (Mart 1947)).

1948

Ocak ayından itibaren *Leblebici Horhor Ağa* sahnelenmeye başlanmıştır. Bu oyun, şubenin uzun bir aradan sonra sahnelemek üzere çalışmaya başladığı ilk eser olmuştur (Türk Sözü, 13 Ocak 1948). Sosyal Yardım Kolu ile Çukurova şehitleri için yapılacak olan abideye sarf edilmek üzere Taha Toros tarafından yazılmış olan ve ocak ayından itibaren çalışılmaya başlanan *Adana Kaçkaçı* adlı piyes (Türk Sözü, 30 Ocak 1948; 5 Şubat 1948), müzik kolu gençlerinin de katkısıyla 4-5 Şubat'ta sahnelenmiştir (Türk Sözü, 4 Şubat 1948). Atatürk'ün Adana'ya ilk gelişinin yıldönümü kutlamaları kapsamında 15 Mart'ta *Kaplıca Dönüşü* (Türk Sözü, 13 Mart 1948; 16 Mart 1948), 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı kutlamaları kapsamında *Hanımlar Terzihanesi* (Türk Sözü, 18 Mayıs 1948) ile 17-18 Kasım'da *Lokmanzade* vodvili sahnelenmiştir (Türk Sözü, 10 Kasım 1948).

1949

29-30 Ocak ile 2-3 Şubat'ta Sosyal Yardım Şubesi yararına *Gaip Aranıyor* (Türk Sözü, 29 Ocak 1949; 2 Şubat 1949), 4 ve 18 Nisan'da *Leblebici Horhor* ile ay sonunda *Paydos* (Türk Sözü, 30 Mart 1949; 8 Mayıs 1949), 28 Ekim'de de *Ateşle Oynanmaz* skeci temsil edilmiştir (Türk Sözü, 28 Ekim 1949).

1950

Adana'nın düşman işgalinden kurtuluş günü şerefine sahnelemek üzere *Kanun Adamı* piyesi ile *Züğürtler* komedisi çalışılmaya başlanmış (Türk Sözü, 5 Ocak 1950), 26-27 Ocakta ise Atıf Kaptan ve arkadaşları ile temsil kolu üyeleri tarafından *Cehennem* adlı dram temsil edilmiştir (Türk Sözü, 22 Ocak 1950).

Şubenin Diğer Faaliyetleri

Temsil Şubesi üyeleri verdikleri temsillerin yanı sıra zaman zaman gerçekleştirdikleri müsamerelerle de adlarından söz ettirmişlerdir. Bu bağlamda 1934 yılında 11 Ocakta, 4 Şubat'ta (Türk Sözü, 10 Ocak 1934; Yeni Adana, 4 Şubat 1934), 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı kutlamaları kapsamında (Türk Sözü, 24 Nisan 1934) ve 1 Ağustosta Yıldız Parkı'nda (Türk Sözü, 1 Ağustos 1934; Yeni Adana, 1 Ağustos 1934), 1935

yılında Halkevi Bayramı kutlamaları kapsamında (Türk Sözü, 24 Şubat 1935), 1937 yılında 10 Şubatta (Türk Sözü, 13 Şubat 1937; 14 Şubat 1937; Yeni Adana, 13 Şubat 1937; 15 Şubat 1937; Adana Halkevi, 1938: 59) ve 12 Nisanda Asri Sinema'da (Türk Sözü, 11 Nisan 1937; 13 Nisan 1937; Yeni Adana, 12 Nisan 1937; 13 Nisan 1937), 20 Aralık 1939'da Halkevi salonunda (Türk Sözü, 19 Aralık 1939; Yeni Adana, 20 Aralık 1939), 1941 yılında 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı kutlamaları kapsamında 30 Nisanda Alsaray Sineması'nda (Görüşler, S.34 (1941); Türk Sözü, 23 Nisan 1941; 24 Nisan 1941; 30 Nisan 1941) ve 15 Kasım'da Beden Terbiyesi yararına (Türk Sözü, 12 Kasım 1941), 5 Haziran 1943'de Sosyal Yardım Şubesi yararına (Yeni Adana, 4 Haziran 1943; 5 Haziran 1943; Türk Sözü, 6 Haziran 1943; Görüşler, S.54 (1943), 1949 yılında ise altı müsamere gerçekleştirilmiştir (Türk Sözü, 19 Şubat 1950).

Şubenin düzenlediği temsiller ile müsamerelelerin yanı sıra şube üyesi Ali Şen de gerçekleştirdiği monologlarla adından söz ettirmiştir. Bu bağlamda 1943 yılında ilk olarak Türk Sözü Gazetesi Yazı İşleri Müdürü Cavit Yamaç'ın 14 Nisanda verdiği konferanstan sonra (Yeni Adana, 14 Nisan 1943; Türk Sözü, 14 Nisan 1943; Görüşler, S.52 (1943), müteakiben de 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı kutlamaları kapsamında birer monolog gerçekleştirmiştir (Görüşler, S.53 (1943).

Temsil Vermek Üzere Gidilen Şehirler

Şube tarafından sahnelenmek üzere çalışılan oyunlar, Adana şehir merkezinin dışında Ceyhan, Dört Yol, Kozan gibi halkevi bulunmayan ilçelerde de zaman zaman sahnelenmiştir. Bu bağlamda ilk olarak 12-13 Nisan 1934 günlerinde *Kozanoğlu* piyesini sahnelemek üzere Kozan'a gidileceği açıklanmışsa da yağmur dolayısıyla Kozan yolu otomobille çıkılamayacak derecede çamur olduğundan gidilememiştir (Yeni Adana, 8 Nisan 1934; 9 Nisan 1934; Türk Sözü, 9 Nisan 1934). Bunun üzerine oyun, 12 Nisanda Tarsus'ta oynanmış ve ilerleyen günlerde Kozan'da da oynanacağı açıklanmıştır (Yeni Adana, 10 Nisan 1934; 12 Nisan 1934). Ayrıca 1934 yılı 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı kutlamaları kapsamında Mersin'de *Çapanoğlu* ile *Kasım Ağa* (Yeni Adana, 26 Nisan 1934), 30 Haziran 1935 günü Ceyhan'da *Kör* (Akgünler, S.7 (1935); Adana Halkevi, 1938: 25), 1936 yılında Mayıs'ta Kozan'da *İstiklal* ve *Yabancı* (Akgünler, S.18 (1936); Adana Halkevi, 1938: 52), 30 Mayıs ve 13 Haziranda Dört Yol'da *İstiklal*, *Yabancı*, *Hasbahçe* ve *Çürük Merdiven* (Türk Sözü, 27 Mayıs 1936; 14 Haziran 1936; Akgünler, S.18 (1936); Adana Halkevi, 1938: 25), 27-28 Haziranda Ceyhan'da *İstiklal* ve *Yabancı* (Türk Sözü, 30 Haziran 1936; Akgünler, S.19 (1936); Adana Halkevi, 1938: 25), 1937 yılındaki Halkevlerinin açılış yıldönümü etkinlikleri kapsamında Ceyhan'da *Ana* ve *Mahçuplar* (Yeni Adana, 13 Şubat 1937; Türk Sözü, 13 Şubat 1937), Eti Türkleri ile meskûn Hadırlı köyünde 28 Mayıs 1939 günü *İstiklal* (Görüş-

ler, S.19 (1939) ile ağustosta İncirlik ve Gerdan köylerinde *Kanun Adamı* ve *Tavsiye Mektubu* (Türk Sözü, 13 Ağustos 1939; 15 Ağustos 1939; Yeni Adana, 12 Ağustos 1939; 16 Ağustos 1939; Görüşler, S.20-21 (1939), 1940 yılında 23-30 Nisanda Niğde ve Konya'da *Kör ve Himmetin Oğlu* (Görüşler, S.27 (1940); Türk Sözü, 26 Nisan 1940; 28 Nisan 1940; 1 Mayıs 1940; 3 Mayıs 1940; 4 Mayıs 1940; 10 Mayıs 1940), 28 Temmuzda Spor şubesi ile işbirliği yapılarak Karayusuflu köyünde *İstiklal* (Türk Sözü, 28 Temmuz 1940; Yeni Adana, 29 Temmuz 1940; Görüşler, S.28 (1940), 30 Ağustosta Ceyhan'da, 1 Eylülde ise Osmaniye'de *Palavra* ve *Kanun Adamı* (Yeni Adana, 29 Ağustos 1940; 31 Ağustos 1940; 2 Eylül 1940; Türk Sözü, 14 Ağustos 1940; 1 Eylül 1940), 25 Mayıs 1941 günü de Misis'te *İstiklal piyesi* sahnelenmiştir (Türk Sözü, 27 Mayıs 1941).

CHP Genel Sekreterliği, Halkevleri tarafından üç yıldır tertiplenen turnelere 1941 yılında da devam edileceğini ve bu kapsamda Adana Halkevi Temsil Şubesi üyesi gençlerin İskenderun, Antakya, Diyarbakır ve Mardin'e gideceğini açıklamıştır (Türk Sözü, 23 Şubat 1941). Şube üyesi gençler, turnenin yanı sıra Adana'ya bağlı köy ve kazalar ile yakın mesafede bulunan vilayetlerde de zaman zaman temsiller gerçekleştirmişlerdir (Türk Sözü, 3 Haziran 1941). Bu doğrultuda Temsil, Köycülük ve Güzel Sanatlar Şubesi üyelerinden oluşan bir grup, 17 Ağustos 1941 günü Kürkçüler köyünde *İstiklal* (Türk Sözü, 19 Ağustos 1941), 10 Nisan 1943 günü Baklalı köyünde *İstiklal ve Kinin* (Görüşler, S.52 (1943), 1943 Mayısında Gerdan köyünde *Kumar* (Görüşler, S.53 (1943), 29 Mart 1944 günü de Ceyhan'da *Kör* oyununu oynamışlardır (Türk Sözü, 30 Mart 1944; Görüşler, S.63 (1944). Ayrıca Sosyal Yardım Şubesi yararına temsiller vermek üzere 8 Nisan 1944 günü Karaman ile Ereğli'ye gidilmiştir (Yeni Adana, 1 Nisan 1944). Bunun yanı sıra 1 Nisan 1949'da Mersin'de *Gaip Aranıyor* (Türk Sözü, 30 Mart 1949), 11 Kasım 1949'da Mersin'de *Yanlış Hesap Bağdat'tan Döner ile Ateşle Oynanmaz* (Yeni Adana, 10 Kasım 1949; Türk Sözü, 12 Kasım 1949), 22 Ocak 1950'de ise Tarsus Halkevi'nde İçel ve Tarsus Mensucat Sendikası işçilerine *Kanun Adamı ile Yanlış Hesap Bağdat'tan Döner* piyesleri oynanmıştır (Türk Sözü, 22 Ocak 1950; 25 Ocak 1950).

Temsil Vermek Üzere Adana'ya Gelenler

Temsil vermek üzere farklı şehirlerden Adana'ya gelen halkevi üyeleri de olmuştur. Bu bağlamda Elazığ Halkevi Temsil Şubesi 1936 Temmuzunda Seyhan Parkı'nda *Çamurda Bir Zambak'ı* (Türk Sözü, 12 Temmuz 1936), Ankara Halkevi Temsil Şubesi üyeleri ise 27-29 Nisan 1939 günlerinde Asri Sinema'da *Çakır Ali*, *Zor Nikâh*, *Bir Kelime*, *Palavra* ve *Karargâh* piyeslerini sahnelerken (Türk Sözü, 27 Nisan 1939; 29 Nisan 1939), Ankara Halkevine mensup gençlerden Karagözcü Ali de 29 Nisan 1939 günü Asri Sinema'da karagöz temsili vermiştir. Bu gösterileri yaklaşık olarak 4.000 kişi izlemiştir (Türk Sözü, 29 Nisan 1939; Görüşler, S.18 (1939).

Farklı şehirlerdeki halkevi üyelerinin yanı sıra tiyatrocular da Adana'ya gelerek halkevinde çeşitli oyunlar sahnelemişlerdir. Bu bağlamda İstanbul Operet Heyeti Erzincan depremzedeleri yararına 22-30 Ocak 1940 tarihleri arasında dokuz temsil vermiş (Görüşler, S.24 (1940), İzmir Şehir Tiyatrosu 3 Ekim 1949'dan itibaren *Paydos*, *Boks Şampiyonu*, *Hastalık Hastası*, *Paşa Hazretleri*, *O Adama*, *Fidanaki* ve *Sözün Kısası* gibi eserleri Adana Halkevi Sosyal Yardım Şubesi yararına sahnelemiştir (Yeni Adana, 29 Eylül 1949; 7 Ekim 1949). Temsilden sonra Mersin'e giden tiyatrocular, *Küçük Şehir* komedisini oynamak üzere 14 Ekim 1949 günü tekrar Adana'ya gelmiştir (Yeni Adana, 12 Ekim 1949; 13 Ekim 1949). Ayrıca Tarsus Mensucat Fabrikaları İplik ve Dokuma İşçileri Sendikaları Birliği de 5 Şubat 1950 günü gündüz öğrencilere, akşam da halka yönelik olarak *Alpaslan* piyesi ile *Naylon Ölü* adlı komediyi oynamıştır (Türk Sözü, 4 Şubat 1950).

Sonuç

1932 yılından itibaren açılmaya başlanan halkevlerinin, Cumhuriyet idaresinin önemli bir sosyo-kültürel ve toplumsal kalkınma projesi olduğu söylenebilir. Zira bu müesseseler, cumhuriyet değerlerini bireylere ve topluma benimsetmek için açılmışlar ve bu doğrultuda da yapılandırılmışlardır. Birbirinden farklı konularda faaliyet gösteren dokuz şubeden oluşan bu müesseseler, faaliyetlerini de bu şubeler aracılığıyla gerçekleştirmişlerdir. Bu şubelerden birisi de Temsil Şubesidir. Tiyatro zevkinin oluşması ve kökleşmesi için çalışan şube, CHP Genel Merkezince uygun görülen ve gönderilen oyunları sahneye koymuştur. Yurt genelinde açılan halkevlerinden birisi olan Adana Halkevi Temsil Şubesi de bu oyunları birçok defa sahnelemiştir. Oyunların defalarca sahnelenmesinde ise salon sıkıntısının yanı sıra oyunlara olan ilgi önemli birer etken olmuştur. Ancak Halkevinin inşa edilen yeni binasının 1940 yılında faaliyete geçmesiyle birlikte, yeni binada bulunan ve öncesine göre bir hayli büyük olan salon sayesinde aynı anda daha çok kişi temsilleri izleyebilmiştir. Böylece yer sıkıntısı sorun olmaktan çıkmıştır.

Halkevlerinin açıldığı ilk yıllarda karşılaşılan bir diğer önemli sorun da kadın oyuncu eksikliğidir. Cumhuriyet öncesi dönemde kadının toplumsal yaşamdaki pozisyonunun yansımaları olarak ortaya çıkan bu sorun, kadın kılıfına giren erkeklerin rolleri oynamasıyla geçici olarak çözülmüştür. Ancak zaman içerisinde kadınların temsillerde rol almasıyla birlikte sorun kesin olarak çözüme kavuşmuştur.

Temsil Şubesi, oynadığı oyunları genelde Halkevinin bir diğer önemli şubesi olan Sosyal Yardım Şubesi menfaatine sahnelemiştir. Temsillerden elde edilen gelirler de maddi durumu iyi olmayan kişiler ve aileler için kullanılmıştır. Bu açıdan halkevlerinin bu dönemki faaliyetlerinin önemli

bir sosyal dayanışma örneği olduğunu ve toplumsal birlikteliğe önemli derecede katkıda bulunduğu söylenebilir.

Halkevi Temsil Şubesi, faaliyetlerini vilayet merkeziyle sınırlı tutmayarak vilayete bağlı kaza, kasaba ve köylerde de zaman zaman temsiller vermiştir. Böylece, cumhuriyetin ışığından kırsal kesimde yaşayan bireylerin de yararlanması sağlanmıştır. Bunun yanı sıra yakın civarda bulunan vilayetlere gidilerek temsiller verildiği gibi farklı şehirlerden Adana'ya gelen temsil şubeleri ile halkevlerinin dışındaki tiyatro grupları da olmuştur.

Temsil Şubesi, zaman içerisinde şehirdeki tiyatro faaliyetinin merkezi haline gelmiştir. Nitekim şubenin faaliyete geçmesinden kısa bir süre sonra şehirde bulunan tiyatro grupları Temsil Şubesi çatısı altında toplanmıştır. Hatta şubenin temelini de bu grupların oluşturduğu söylenebilir. Şubenin tiyatroya dair çalışmaları göz önüne alındığında ise Adana'da tiyatroya ilgi duyan belirli bir kitlenin oluşmasını sağladığı, misyonuna uygun şekilde cumhuriyet değerlerini bireylere ve topluma aktarmak için yoğun çaba gösterdiği ve Türk tiyatrosunun gelişimine katkıda bulunduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

Adana Halkevi Temsil Kolunun Sahne ve İdare İşlerine Ait Talimat, (1943). Adana.

CHP Halkevleri Çalışma Talimatnamesi, (1940). Ankara.

CHP Halkevleri Öğreneği, (1935). Ankara.

CHF Halkevleri Talimatnamesi, (1932). Ankara.

Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hulâsaları, (1934). Ankara.

Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hulâsası, (1935). Ankara.

Sürelî Yayınlar

Akgünler (1935)

Görüşler (1937-1946)

Türk Sözü (1933-1950)

Yeni Adana (1933-1949)

Kitaplar ve Makaleler

Adana Halkevi, (1938). Adana.

Atatürk ve Halkevleri, (1974). Ankara.

Çanak, E. (2013). Akgünler Gazetesi ve Gazetede Adana Halkevi, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.85, s.1-45.

Çanak, E. (2014). Atatürk'ün Adana Ziyaretleri, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XXX, S.90, s.49-81.

Çanak, E. (2016). Atatürk'ün Yurt Gezilerine Bir Örnek: 1930-1931 Gezisi, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.24, 128-178.

Çeçen, A. (1990). *Halkevleri*, Gündoğan Yayınları, Ankara.

Güneş, G. (2005). Mustafa Kemal Atatürk'ün Aydın Seyahatleri, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.61, s.119-142.

Seyhan, (1938). İstanbul.

Malkoç, E. (2009). *Devrimin Kültür Fidanlığı Halkevleri ve Kadıköy Halkevi*, İstanbul: Derlem Yayınları.

Olgun, K. (2008). *Yöresel Kalkınmada Adapazarı Halkevi*, İstanbul: Değişim Yayınları.

BÖLÜM 13

**COĞRAFİ KEŞİFLERİN EKONOMİK
YANSIMALARI**

Ömer DÖŞEMETAŞ¹

GİRİŞ

Ortaçağ Avrupa tarihine bakıldığı zaman Avrupa kıtasının kendi içine kapalı bir yapıya sahip olduğu dış dünya ile ilgili bilgileri Marco Polo gibi seyyahların eserlerinden öğrendiği söylenebilir. Bu seyyahların eserlerinde Asya'nın çok zengin bir yer olduğu hissi Avrupalılar tarafından benimsenmiştir. Ancak bilgi birikimi açısından yetersiz olan Avrupalılar bu zengin olma düşüncesine özellikle kara ölüm olarak adlandırılan 1348-49 veba salgını sonucu ekonomileri iflas ettikten sonra bilhassa XVI. yüzyılda yapılan keşifler ile ulaşabilmişlerdir.(Arnold, 1995, 13-17.)

Bu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin batı ile Uzakdoğu arasında ki ticari yollara egemen olması Avrupalıları Hindistan, Çin ve Japonya ticaretinde yeni yollar bulma arayışına itmiştir. Özellikle baharat yolunun kontrolünün Türklerin eline geçmesiyle Avrupa'da inanılmaz bir fiyat artışı yaşanmıştır. Nitekim Avrupa için ipekli kumaş ve diğer madenlerden ziyade baharat çok daha önemli bir yere sahiptir. Daha birçok sebze ve meyvenin bilinmediği Avrupa kıtasında mevcut ürünlerin bozulmasını engellemek, ilaçları tatlandırmada kullanmak ve içinde yaşadığı pis kokulu ortamı bastırmakta baharat çok önemi bir yere sahipti. (Leithauser, 1971, 19-21.)

Portekiz ve İspanya yeni yollar bulmak için Coğrafi keşifleri başlatan devletler olmuşlardır. Bu iki devletin harekete geçmesinde papalık yani dini sebepler ile ülkelerinde iktidarı ele geçiren unsurların keşifleri desteklemeleri etkili olmuştur. Portekiz “denizden doğan imparatorluk” olarak daha düzenli ve kontrollü bir politika izlerken İspanya yalnızca sömürge amacı güden toprağın işletilmesiyle ilgilenmeyen bir görüntü içindeydi. (Hanılçe, 2010, 62-65.)

Deniz aşırı yayılma 1415 tarihinde Portekizlilerin Cebelitarık Boğazı'nı geçerek Müslümanların elindeki Ceuta şehrini almasıyla başlamıştır. Bu fetihten sonra hızlıca hareket eden Portekizliler 1487'de Ümit Burnu'nu dolaştılar, 1497 tarihinde Vasco Da Gama, Ümit Burnu'nu geçerek Doğu Afrika'ya oradan da Hindistan'ın Malabar kıyılarına yapacağı yolculuğa çıkmıştır. Portekiz'den sonra İspanya da Colomb öncülüğünde Karayipler'e giderek buradan da Pasifiğe ulaşmıştır. Cortes, Meksika'nın fethini başlatmış Pizarro da 1530 senesinde Peru'yu fethetmek için Panama'dan yola çıkmış ve İspanyollar Filipinler'i de işgal ederek Pasifik'e kadar ulaşmıştır. (Wolf, 2019, 175-176.) Ancak insanlığın keşif hareketleri yalnızca bunlarla sınırlı değildir tarih öncesi çağlardan başlayarak birçok araştırmacı tarafından dünyanın gizemli bölgelerine yolculuklar yapılmıştır. (Küçükkalay, 2001, 132-144.)

Tüm bu keşif hareketleri içinde belki de en önemlisi Amerika kıtasının keşfedilmesi olmuştur. Bu bölgeden İspanya aracılığıyla Avrupa'ya yüksek oranda değerli madenler nakledilmiş ve Avrupa domates, patates kakao gibi birçok yeni besinle ancak fetih hareketinden sonra tanışmıştır.

COĞRAFI KEŞİFLERİN DÜNYA TARİHİ AÇISINDAN SONUÇLARI

Coğrafi keşiflerin dünya tarihi açısından iki önemli sonucu olduğu bilinmektedir. Bunlardan ilki dünyaya yayılan sömürgecilik fikri diğeri ise tüm dünyayı etkileyen fiyat artışıdır. Batılı devletleri sömürgeciliğe iten sebepleri ekonomik nedenlerin yanında, stratejik unsurlar ve Hristiyanlığı yayma düşüncesini de eklemek mümkündür. (Kavas, 2009, 394-397.)

“Bir devletin kendi sınırları dışında kalan genelde deniz aşırı toprakları askerî müdahale başta olmak üzere çeşitli yollarla ele geçirmesi ve orada hâkimiyet kurup yerli toplumlar üzerinde siyasî, iktisadî ve kültürel alanlarda üstünlük sağlayarak bunların her türlü imkânlarını kendi menfaati için yağmalaması” olarak ifade edilen sömürgeciliğin Antik Çağlara dayanan bir geçmişi olduğu söylenebilir. Ancak sömürgeciliğin sistemli hale gelmesi XVI. yüzyılın başlarında olmuştur. (Kavas, 2009, 394.) Bir toprağın işgali, işlenmesi ve oraya göçmenlerin yerleştirilmesi olarak da ifade edilen sömürgeciliğin batı kaynaklarında büyük keşifler ile başladığı tezi savunulsa da gerçek anlamda sömürgeciliğin başlamasını Haçlı seferleri olarak kabul etmek daha doğru olacaktır. (Ferro, 2002, 19-24.)

Batılı devletlerin sömürgecilik ideolojileri “Doğanın ve Tanrı’nın beyaz adama verdiği insanlara uygarlığı götürme ve onları medenileştirme görevinin yerine getirilmesi” olarak tanımlanmış ve dünyayı beyaz adam ve ötekiler diye ikiye ayırtmalarına sebep olmuştur. Beyaz adam, Batılıları yani sömürgecileri temsil ederken ötekilerden kasıt siyah ve sarı ırktır. Böylece bu ırklara medeniyet götürülmüş medeniyete layık olmayanlar ise ortadan kaldırılmıştır. (Özensoy, 2019, 832-833.)

Yapılan keşifler beraberinde altın hırsı ve yerli halkın yok olmasına da sebep olmuştur. Kolomb öncülüğünde yapılan keşiflerde askerler yeni ele geçirilen toprakları kendi mülkleri gibi görüp uygar ve Hristiyan olan insanların dinsiz ve barbar insanlara karşı her zaman haklı oldukları tezini savunmuşlardır. Rahip Bartolomeo De Las Casas tarafından da bu aşırılıkların Hristiyanlığın yayılması için gerekli olduğu görüşü savunulmuştur. (Luraghi, 1994, 47.)

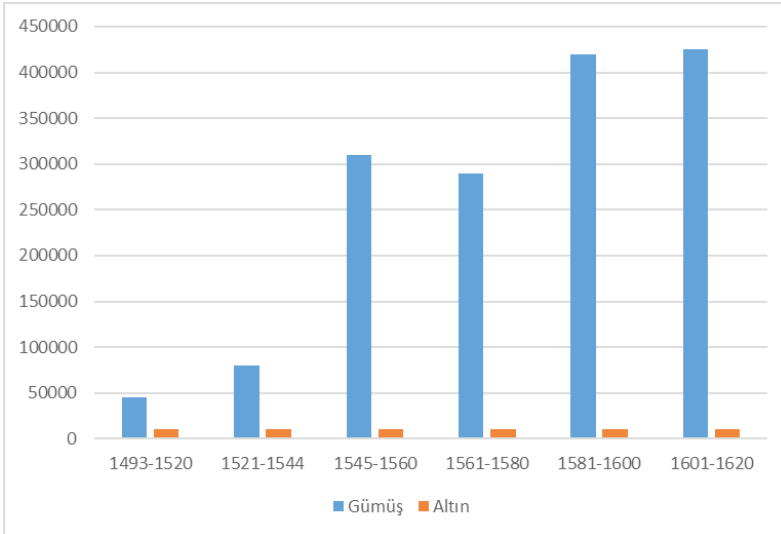
Coğrafi keşifler birçok bölgede yıkıma neden olmuştur. Ancak en büyük etkiyi Amerika kıtasında oluşturmuştur. Beyazların bölgeye geleceği kehaneti coğrafi keşiflerden çok önce yerli unsurlar tarafından belirtilmiş, tanrının oğulları olarak adlandırılan beyazların şeytanın oğlu olduğu görüşü zamanla yerliler tarafından kabul görmüş ve ayaklanmalar başlamıştır. Çıkan ayaklanmalar baskı ve şiddet yolu ile bastırılmış ve yerli unsurların çoğu beyaz adam tarafından ortadan kaldırılmıştır. (Ferro, 2002, 310-316.)

Coğrafi keşifler ile Avrupa ihtiyaç duyduğu birçok ürüne başka yollardan ulaşma imkânı bulurken hiçbir vergi ödemeden ve hiçbir devletin kayıtlarına tabi olmadan ticaret yapma hakkını da elde etmiştir. Bu durum Dünya'nın jeostratejik dengesini bozarken Avrupa'nın ekonomik anlamda bağımsızlaşması ve kendine duyduğu güveni artırmasını da sağlamıştır. (Küçükkalay, 2001, 201-202.)

Akdeniz tarih boyunca önemli bir ticaret merkezi olmuştur. Ancak 1492'de Amerika'nın keşfi 1497-98'de Ümit Burnu'nun bulunmasıyla dünyanın merkezi Akdeniz'den Atlas Okyanusu'na kaymıştır. Karabiber ve baharat karşılığı gümüş ile ödeme yapan devletler Amerika'dan İspanya aracılığıyla Avrupa'ya gümüş taşımaya başlamıştır. (Braudel, 1995,114-115.)

Nitekim XVI. yüzyıl Avrupa ekonomisine bakıldığı zaman coğrafi sınırlarının hızla geliştiği gemi yapım teknolojisi ve okyanus gemiciliğindeki önemli ilerlemeler sayesinde önceden de ifade edildiği üzere Portekiz ve İspanyolların başlattığı deniz aşırı keşiflerle Amerika kıtasının bulunması, Afrika'nın güneyinden Hindistan'a yeni bir yol bulunması başta bu iki ülke olmak üzere daha sonra Hollanda, İngiltere ve diğer devletlerinde katılmasıyla çok geniş alanlara yayılmıştır. Peru ve Meksika gibi toplumların yüzyıllarca biriktirdiği altın ve gümüş bu devletler tarafından yağmalanarak Avrupa'ya aktarılmıştır. (Pamuk, 2005, 103.) Aşağıda ki tabloda da Avrupa'ya nakledilen değerli maden oranını görmek mümkündür.

Grafik: Avrupa'da kıymetli maden stoklarındaki değişimler¹

1 Ahmet Tabakoğlu, türk iktisat tarihi, dergah yayınları, İstanbul 2000, 290

Avrupa'ya taşınan altın ve gümüş madeni zamanla Avrupa devletlerinde Merkantalizm adı verilen bir düşünce yapısını ortaya çıkarmıştır. Bu fikre göre devletlerin gücü sahip olduğu altın ve gümüşle ölçülmeye başlamış ve devletler ithalatı kısarken ihracatı artırma yoluna gitmişlerdir. Bu politikayı da kendi tüccarları vasıtasıyla yapmayı uygun görmüşlerdir. Osmanlı Devleti'ne bakıldığı zaman bunun tam tersi bir politika izlendiği sarayın, ordunun ve halkın ihtiyaçlarının karşılanması ve mali endişelerle ithalatı her zaman desteklemiş belirli şartlarda ihracatı kısıtlama yoluna gitmiştir. (Pamuk, 2005, 72-73.)

Tablo 1: Amerika'dan İspanya'ya aktarılan altın ve gümüş miktarı (ton)²

Yıllar	Altın	Gümüş
1502 – 1520	14	-
1521 – 1540	19	86
1541 – 1560	68	481
1561 – 1580	21	2062
1581 – 1600	31	4811
1601 – 1620	21	4406
1621 – 1640	5	3542
1641 – 1660	2,5	1499

Tüm bu gelişmelere rağmen XVII. yüzyılda dünya üzerinde fiyat devrimi olarak adlandırılan bir ekonomik buğranın yaşandığı görülmektedir. Fiyatlar çok hızlı bir şekilde artmış ve alım gücü düşmüştür. Bunun sebebini ekonomistler iki şekilde açıklamaktadır. İlk görüş yeni keşfedilen yerlerden Avrupa'ya nakledilen altın ve gümüş gibi değerli madenler sayesinde devletlerin bu madenler ile para basması, ikinci görüş ise artan enflasyona çözüm bulmak adına devletlerin ek para basma politikası yani piyasadaki parayı toplayıp daha fazla oranda piyasaya para sürmesi olarak ifade edilmektedir. Ancak asıl sebep bürokrasi ve orduların büyümesinde aramak daha doğru olacaktır. (Pamuk, 2005, 105-107.) XVI. yüzyılda fiyat devrimi ile birlikte yüzyılın başından sonuna kadar altın ve gümüşle ölçülen fiyatların yaklaşık iki katına çıktığı görülmektedir. (Pamuk, 1999, 99-100)

COĞRAFİ KEŞİFLERİN OSMANLI EKONOMİSİNE ETKİSİ

XV. ve XVI yüzyılda Osmanlı Devleti'nin ticarete bakış açısının yalnızca fetih yapmak ticareti ikinci planda tutmak olduğu gibi yanlış bir görüşün olduğu söylenebilir. Nitekim daha kuruluş döneminden itibaren Osmanlı Devleti'nin kendi içindeki yabancı tüccarları korumaya yönelik bir politika geliştirdiği görülmektedir. Vergilendirmede de ticaret sektörü-

² Cipolla, C. (2003). "Fatihler, Korsanlar, Tüccarlar". İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 23.

nün az vergi ödeyen, devletten himaye gören ve baskıya maruz bırakılmayan kesim olduğu söylenebilir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin iktisadi yapısı Provizyonizm (iaşecilik), Gelenekselcilik ve Fiskalizm esaslarına dayanmaktaydı. Bu sistemde piyasada halkın ihtiyacı olan ürünlerin her zaman bulunması ve devlete ait gelirlerin ulaştığı en yüksek seviyede tutulması esası önemliydi. (Genç, 2000, 203-205.)

Ticarete önem veren Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde Doğu ile yapılan ticarete altın ve gümüş gibi madenler ile ödeme yaptığı batı ile yapılan ticarete ise altın ve gümüş aldığı bilinmektedir. Bazı dönemlerde değerli madenlerde sıkıntı yaşanması üzerine Doğu ticaretinde bu madenlerin kullanılmasına yasak getirildiği bilinmektedir. Ayrıca batılı tüccarların hammadde ihtiyacının artması üzerine Osmanlı ülkesinde var olan hammaddeye değerinden fazla ödeme yaptığı ve bu durumunda yerli tüccarı zor duruma soktuğu kaynaklardan tespit edilebilmektedir. Böyle zamanlarda bazı maddelerin dışarı satışına devlet tarafından sınırlama getirilmektedir. (Özkaya, 2008, 125-126.)

Osmanlı Devleti'nin ticari hayatına dair bir diğer önemli gelişme ise Batıda XV. yüzyılın sonları ile XVI. yüzyılın başlarında feodal sistemin çökmeye başlaması bunun yerine kapitalizm sisteminin egemen olmaya başlamasıdır. Bu yüzyıldan sonra Osmanlı Devleti'nde ise çiftthane sisteminden büyük çiftliklerin kurulmasına doğru giden bir feodal yapının ortaya çıktığı görülmektedir. (Timur, 1998, 42-47.) Bu yapıda ortaya çıkan ekonomik unsurlar daha sonra devletin karşısına ayan olarak adlandırılan toprak ağaları şeklinde çıkacaktır.

Akdeniz doğu ve batı ticareti için önemli bölgedir. Buraya sahip olmak için Osmanlı Devleti'nin Venedik, Portekiz ve yaklaşık yarım yüzyıl (1533-1581) İspanya ile yoğun bir mücadelesi olmuştur. Bu zaman diliminde Akdeniz, ticari açıdan bir darlık dönemine girmiş yaşanan hububat sıkıntısı İstanbul'da bile 1589, 1597 ve 1600 tarihlerinde kıtlık yaşanmasına sebep olmuştur. Akdeniz'de yaşanan Hristiyan ve Müslüman devletler arası mücadelede İngilizler, Hollandalılar ve Fransızlar kendilerine yeni çıkar elde etme peşine düşmüşler ve bölgeye yoğun bir şekilde gelmeye başlamışlardır. Osmanlı Devleti'nin Akdeniz egemenliğinin azalmasında Ümit Burnu'nun bulunmasından ziyade bu büyük devletlerin bölgeye gelmesi de etkili olmuştur. (Berkes, 2013, 169-170.)

Amerika'nın keşfi ile Avrupa'ya akan gümüşten gürüş adı verilen 30 gram ağırlığında iri gümüş sikkeler basılmıştır. Bu paraların Osmanlı pazarına girmesiyle piyasada altından ziyade gümüş paranın daha fazla bulunmasına sebep olmuştur. Böylece mal fiyatları yükselmiş gelirler düşmüş ve Osmanlı Devleti 1566 tarihinde başlayan bu gelişmeler üzerine İran savaşları esnasında (1578-1590) iki büyük devalüasyon yapmak zo-

runda kalmıştır. (Tabakoğlu, 2000, 268-269.)

XVI. yüzyılın sonları ile XVII. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı Devleti'nde fiyatların yaklaşık beş kat arttığı görülmektedir. Bu artış her ne kadar dünya üzerindeki fiyat devrimi ile ilişkilendirilse de artışın temel sebebi yapılan taşışlar ile ilgilidir. (Pamuk, 2008, 110.) Osmanlı Devleti'nin coğrafi keşifler dönemi ve sonrasında kullandığı para altın ve gümüşe dayanan madeni paraydı. Kâğıt paranın kullanımı XIX. yüzyılda olmuştur. Dünyada artan fiyatlar üzerine Osmanlı Devleti piyasadaki madeni paraları toplayıp içindeki gümüş oranında ayarlama yaparak tekrar piyasaya sürmüştür. Örneğin 1585 tarihli taşışta 90 ayarda 100 dirhem gümüşten kesilen akçe miktarı 450'den 800'e çıkmış yani bir akçenin içindeki gümüş miktarı 0,61 gramdan 0,35 grama indirilmiştir. Bu durumda piyasadaki fiyatların iki katına çıkmasına sebep olmuştur. (Pamuk, 2005, 114-115.) Her padişahın tahta çıkmasında uygulanan bu gelenek özellikle askeri maliyetlerin artmasıyla 1585-1586 tarihli taşışta o zamana kadar gerçekleştirilen ve paranın içindeki gümüş oranını %44 oranında düşüren bir hadise olarak kaydedilmiştir. Bu durum da istikrarsız bir dönemin başlamasına ve devletin sık sık sikke çıkardığında eskilerini piyasadan tam olarak çekemediği için piyasada ki karışıklığı gidermek adına 1600, 1618, 1624 ve 1640 yıllarında bazı düzenlenmeler yapmasına sebep olmuştur. (Akyıldız, 2007, 163-166.) Devam eden süreçte devlet sıkça taşış uygulamasına başvurmuş 100 dirhem gümüşten basılan akçe miktarı önce 950'ye XVII. yüzyılda ise 1400 akçeye kadar çıkmıştır. (Pamuk, 2005, 118.)

1585 tarihi Osmanlı maliyesinin çöküşü olarak kabul edilse de bu çöküşe giden süreci coğrafi keşifler sonucu Avrupa'da oluşan fiyat devrimi ve Osmanlı Devleti'nin uyguladığı yanlış taşış uygulamalarında aramak doğru olacaktır. Nitekim devletten maaş alan başta askeri kesim olmak üzere tüm memurların alım gücü düşmüş ve devlete karşı isyanların çıkmasına ve bazı devlet adamlarının kellesinin alınmasına kadar giden sürecin önu açılmıştır. Ayrıca bu durum beraberinde Avrupa ile yapılan savaşların süresinin uzamasına ve yenilgilerin alınmasına da sebep olmuştur. Devlette Avrupa'daki gelişmelere bağlı olarak tımar sisteminden profesyonel asker olan kapıkulu sayısını artırmaya başlamıştır. Bir tarafta devlete yük getirmeyen tımarlı sipahi sayısı azalırken diğer tarafta devletten üç ayda bir maaş alan asker sayısının artması da Osmanlı ekonomisinin giderlerinin artmasının başlıca sebepleri arasında yer almaktadır. Aşağıdaki tabloda Osmanlı Devleti'ndeki fiyat artışını görmek mümkündür.

Osmanlı Devleti'ndeki fiyat artışına dair Ömer Lütfi Barkan'ın Sultan II. Bayezid'in Edirne'deki imarethanesine alınan zahirenin karşılaştırmalı fiyat listesi³

3 Ömer Lütfi Barkan. "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", Belleten, XXXIV/136, Ankara, 1970, 571, s. 557-607.

Zahirenin Cinsi	Ünitenin Cinsi	A (1489)	B (1616)	A'ya göre B endeksi
Pirinç	Kile	10,55	53,46	506
Buğday	“	11,14	55	493
Un	“	13	53, 84	415
Arpa	“	3	20	666
Sadeyağ	Okka	5,9	20,1	340
Bal	“	3,9	12,5	320
Zeytin ve susam yağları	“	4,7	17,2	365
Et	“	1,25	7,7	616
Tuz	Kile	5,5	33,5	599
Kırmızı üzüm	Okka	1,8	5	279
Siyah üzüm	“	1,2	5	419
Safran	“	400	1400	350
Karabiber	“	22,5	200	800
Odun	Araba	22	51	236
Altın'ın resmi Kur'u	(bir adet)	50	120	240

Osmanlı devlet sisteminde sarsılmanın ortaya çıkmasında dünya ticaret yollarının değişmesi Amerika kıtasının keşfedilmesi ve Amerika'dan yüksek miktarda altın ve gümüşün Avrupa'ya akmaya başlaması etkili olmuştur. (Sevinç, 1985, 234.) Ancak Osmanlı Devleti'nin bu yüzyılda Batı ile olan ticari ilişkilerinde bir aksama olduğu görülmektedir. Nitekim kurulduğu coğrafi bölge itibarıyla Osmanlı Devleti yakın doğu ve batı arasında bir köprü konumundadır. Mübadeleye dayalı ticaretin zamanla değişmesi Osmanlı Devleti'ni bazı önlemler almaya zorlamıştır. Yabancı tüccarlardan % 5-7 oranında alınan gümrük vergisi yerli gayrimüslimlerden % 3-4 ve yerli Müslümanlardan alınan vergi % 2-3 gibi düşük miktarda tutulmuştur. İstenilen başarı kısmen sağlanmış olsa da Portekizlilerin yeni bir yol bularak Hindistan'a ulaşması ve Rusya'nın güneye yönelmesi Osmanlı Devleti'nin iki cephede mücadele etmesine sebep olmuştur. (Genç, 2000, 205-208)

Coğrafi keşifler sonucu dünya ticareti Akdeniz'den dış denizlere yani okyanuslara kaymaya başlamıştır. Bu durum Osmanlı Devleti'nin dünya ticaretinden aldığı payın azalması ve yerli sanayi ürünlerine karşı İngiliz çuhası gibi dış rakiplerin ortaya çıkmasına da sebep olmuştur. Bu durumu düzeltmek isteyen Osmanlı Devleti, Atlantik filolarını tekrar Akdeniz'e çekebilmek için kapitülasyon politikasını yaygın olarak kullanmaya başlamıştır. (Tabakoğlu, 2000, 251-252.) Ayrıca Akdeniz'i canlandırmak isteyen Osmanlı Devleti'nin Süveyş Kanal Projesi'ni hayata geçirmek istediği

ancak başarılı olamadığı bilinmektedir.

Osmanlı Devleti'nin ekonomisini çökerten unsurlardan biride verilen bu kapitülasyonlardır. Osmanlı Devleti'nin savaştığı ya da destek aldığı nerdeyse her Avrupa ülkesine ticari ayrıcalık verdiği söylenebilir. Coğrafi keşifler ile gelişen Avrupa kapitalizmi bu ayrıcalıklar ile daha rahat yayılma alanı bulmuştur. Nitekim bu düzende ihracatı artırma ve dış ülkelerde kurulan sömürgeler ile kendi ülkelerine kaynak sağlama Avrupa'nın temel politikasıdır. Üretilen ürünlerin birer açık pazar şeklinde itilmesinde Osmanlı Devleti'nin bulunduğu coğrafyanın Avrupalılarca bir koridor olarak kullanıldığı söylenebilir. (Açıkgöz, 2013, 313.)

Yine de devlet bu politika ile Avrupa'dan kalay, kurşun, çelik, barut ve kimyasal maddeler ile altın ve gümüş sikkeler gibi nadir bulunan mallar ile seçkin zümrenin tükettiği kaliteli yünlüler, mücevherler, kristal eşya, aynalar ve saatler gibi lüks eşyanın Osmanlı ülkesine girmesini sağlıyordu. Ayrıca bu gelir kaynağı hazine için büyük bir nakit akışı anlamına da geliyordu. (İnalçık, 2000, 238.)

Coğrafi keşifler sonucu yeni yolların bulunması şüphesiz ki tüm dünyayı etkilemiştir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin bu süreçten en fazla etkilenen devlet olduğu söylenebilir. Ancak coğrafi keşiflerin Osmanlı ekonomisi üzerinde doğrudan bir etki yaratmadığı görüşü de hâkimdir. Yapılan bir çalışmada coğrafi keşifler sonucu Osmanlı ekonomisinin bozulması iki temel nedene dayandırılmıştır. Bunlardan ilki coğrafi keşifler ile batının Osmanlı Devleti aleyhine ekonomik ve sosyal gelişme göstererek sanayi devrimi ile bu atılımı tamamladığı tezidir. Diğer gelişme ise Osmanlı Devleti'nin kendi iç dinamiklerinde meydana gelen gelişmelerdir. Coğrafi keşiflerin yaşandığı zaman dilimine bakıldığı zaman Osmanlı Devleti'nin en güçlü dönemini yaşadığı Akdeniz, Avrupa ve Hint Okyanusu'na sınırlarının dayandığı görülmektedir. Artık devletin sınırları genişletmekten ziyade sınırları koruma politikasına yöneldiği ve mevcut düzeni devam ettirmeye çalıştığı bir dönem göze çarpmaktadır. Ancak gerek kurumsal yapının bozulması gerekse içte başlayan isyan hareketleri ve uzun süren savaşlar askeri yapının da bozulmasına sebep olmuştur. Böylece batı Osmanlı ekonomisini doğrudan değil dolaylı bir biçimde etkilemiştir görüşü ortaya çıkmaktadır. (Küçükcalay, 2001, 250-251.)

SONUÇ

İnsanoğlu çağlar boyunca sürekli bir merak ve yeni yerleri keşfetme arayışında olmuştur. Bu arayışın belki de en önemlisi Portekiz ve İspanya'nın başlattığı Coğrafi keşifler olmuştur. Bu keşif hareketine kadar Doğu medeniyeti Batı medeniyetinin önünde iken bu keşif hareketleri sonucu Batı dünyası Doğu dünyasını yakalamış hatta öne geçmiştir. Coğrafi keşiflerin ekonomik, siyasi, dini birçok sebebi bulunmaktadır. Ancak kabul gören en önemli sebep İpek ve Baharat yollarının Türklerin elinde olmasıdır. Batı dünyası Doğudan gelen ipek ve baharata muhtaç olduğu için düşmanı olan Osmanlı Devleti'ne vergi ödeyerek istediği bu ürünleri kendi ülkelerine ulaştırabilme imkânına sahip oluyordu. Aracısız olarak Doğunun zenginliklerine ulaşma isteği Portekiz ve İspanyolları harekete geçirmiştir. Ümit Burnu'nun keşfedilmesiyle Hindistan'a yeni bir yol bulunması Avrupa'yı ekonomik olarak Osmanlı esaretinden kurtarmıştır. Devamlı keşif hareketleri ile Amerika kıtasına ve dünyanın birçok bölgesine Avrupalılar ilk kez ulaşmıştır. Yeni keşfedilen bu bölgeler Avrupalılar tarafından sömürge haline getirilmiştir. Altın ve gümüş yarışı için beyaz adam olarak adlandırılan Batılılar yeni keşfettikleri bölgelerde ki yerli unsurların çoğunu ortadan kaldırmışlar. Özellikle Amerika kıtasından Avrupa'ya taşınan altın ve gümüş Avrupa ekonomisinin canlanmasına beraberinde de fiyatların artmasına sebep olmuştur.

Osmanlı Devleti açısından bakıldığı zaman Coğrafi keşiflerin hiç şüphesiz birçok olumsuz yanı olmuştur. Akdeniz'e egemen olan Osmanlı Devleti, Ümit Burnu'nun bulunması ile elde ettiği gelirden büyük bir düşüş yaşamıştır. Bu kaybı telafi etmek için Avrupalı sömürgeci devletlere kapitülasyonlar vermiş bu durumda Osmanlı Devleti'ni Avrupa'nın açık pazarı haline getirmiştir. Avrupa kıtasından Osmanlı ülkesine giren değerli madenler fiyat artışına sebep olmuş Osmanlı ülkesinde fiyatlar bir anda yükselme eğilimine girmiştir. Çare olarak devlet piyasadaki paraları toplayıp tağşiş adı verilen uygulama ile paranın içindeki gümüş oranını düşürmüş buda yeni sorunların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Alım gücü düşen özellikle askerler ayaklanmalar çıkararak iç huzuru bozmuşlar bu durum yapılan savaşlarda da başarısız olunmasına sebep olmuştur. Coğrafi keşifler ekonomik olarak Osmanlı Devleti'ni etkilese de çöküşün tek sebebi olarak gösterilmesi de kabul edilemez. İç dinamiklerin bozulması ve geniş sınırlara ulaşılması da devletin otoritesini sarsan başlıca sebepler arasında yer almaktadır.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, Ömer (2013) Osmanlı Modernleşmesi İktisadi-Siyasi Dinamikler ve Kırılmalar, Elips Kitap, Ankara
- Akyıldız, Ali (2007) “Para” DİA, TDV Yayınları, İstanbul, XXXIV, 163-166.
- Arnold, David, (1995) Coğrafi Keşifler Tarihi, Çev, Osman Bahadır, Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Barkan, Ömer Lütfi (1970) “XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye’de Fiyat Hareketleri”, Belleten, XXXIV/136, Ankara, s. 557-607.
- Berkes, Niyazi (2013) Türkiye İktisat Tarihi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- Braudel, Fernand (1995) Akdeniz: Mekan ve Tarih, Çev, Necati Erkunt, Metis Yayınları, İstanbul
- Cipolla, C. (2003). “Fatihler, Korsanlar, Tüccarlar” Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Ferro, Marc, (2002) Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi 13. Yüzyıl-20. Yüzyıl, Çev, Muna Cedden, İmge Kitabevi, Ankara
- Genç, Mehmet (2000) Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Hanilçe, Murat (2010) Coğrafi Keşiflerin Nedenlerine Yeniden Bakmak, Tarih Okulu, Sayı VII, 47-70.
- İnalçık, Halil (2000) Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I-II, Çev, Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul
- Kavas, Ahmet (2009) “Sömürgecilik”, DİA, TDV Yayınları, İstanbul, C. XXX-VII, 394-397.
- Küçükkalay, A. Mesud (2001) Coğrafi Keşifler ve Ekonomiler Avrupa ve Osmanlı Devleti, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya
- Leithauser, J. G. (1971) Dünyamızın Fatihleri, Çev, Derin Türkömer, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Luraghi, Raimondo (1994) Sömürgecilik Tarihi, Çev, Aydın Emeç, Sosyalist Yayınları, İstanbul
- Özensoy, Ahmet Utku (2019) 15 ve 16. Yüzyıllarda Sömürgecilik Hareketleri, Fiyat Devrimi ve Sömürgecilik İdeolojisi, Tarih ve Gelecek Dergisi, Aralık Cilt 5, Sayı 3, 819-834.
- Özkaya, Yücel (2008) 18. Yüzyılda Osmanlı Toplum Yapısı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- Pamuk, Şevket (1999) 100 Soruda Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, Gerçek Yayınevi, İstanbul
- Pamuk, Şevket (2005) Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, İletişim Yayınları, İstanbul

Pamuk, Şevket (2008) Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları, İş Bankası Yayınları, İstanbul

Sevinç, Necdet (1985) Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Düzeni, Üçdal Neşriyat, İstanbul

Tabakoğlu, Ahmet (2000) Türk İktisat Tarihi, Dergah Yayınları, İstanbul

Timur, Taner (1998) Osmanlı Çalışmaları İlkel Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara

Wolf, Eric R. (2019) Avrupa ve Tarihsiz Halklar, Çev, Hamit Çalışkan, İş Bankası Yayınları, İstanbul

BÖLÜM 14

TR21 TRAKYA BÖLGESİ BİSİKLET TURİZMİ POTANSİYELİNİN SWOT ANALİZİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Bahar DEVECİ¹, Bilal DEVECİ²

1 Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Pınarhisar Meslek Yüksekokulu, Seyahat-Turizm ve Eğlence Hizmetleri, bahardeveci@klu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-6795-2477

2 Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları, bdeveci@klu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-3125-6917

GİRİŞ

Bisiklet en genel haliyle; pedal, zincir ve iki tekerleğe sahip olan, insanın kas gücü ile hareket edebilen bir ulaşım aracı şeklinde tanımlanmaktadır. Bisiklet; sera gazı emisyonu bulunmayan, kullanımını ekonomik olan ve çevreci bir ulaşım aracı olarak nitelendirilmektedir (Öztürk, 2021: 3). Şehir yaşamında ulaşım amacıyla kullanılan bisiklet; fosil yakıtla çalışan araçların çevreye olan zararlı etkilerini azaltmak, sağlıklı bir yaşam sürmek, spor yapmak amacıyla ve turizm faaliyetlerinde kullanılabilir (Vith ve Mössner, 2017: 230). Ayrıca bisiklet aktiviteleri bireylerde çevre bilinci oluşturmada ve onları sürdürülebilir davranışa yönlendirmektedir (Aşan, 2022a: 982).

Bisikletin 1890'larda motorlu taşıtların seri üretiminden önce çoğu toplumsal sınıfın kullandığı bir ulaşım aracı olduğu ifade edilmektedir. Bisiklet kullanımının motorlu araçların orta ve üst sınıflar için uygun fiyatlı hale geldiği 1920'lere kadar oldukça popüler olduğu, motorlu araçlarla seyahatin benimsenmesiyle birlikte ise yavaş yavaş önemini kaybettiği görülmektedir (Lamont, 2009: 5). Ancak günümüzde bisikletlerin boş zaman, rekreasyon ve turizm amacıyla kullanımının dünya çapında yeniden popüler hale geldiği dikkat çekmektedir. Bu yüzden gerek boş zamanlardaki bisiklet kullanımını gerek turlar kapsamında gerçekleştirilen bisiklet kullanımının ekonomik, sosyal ve çevresel değerleri göz önünde bulundurularak ülke yönetimleri ve yerel yönetimler kendi topluluklarında bisikletle ilgili alt yapıyı finanse etmeye, planlamaya ve geliştirmeye yönelmişlerdir (Lee, 2014: 844; Lee ve Huang, 2014: 273).

Bisiklet etkinlikleri dünyada ve Türkiye'de hızlı bir şekilde gelişme gösteren açık alan rekreasyon uygulamalarından biri olarak nitelendirilmektedir. Bireylerin veya toplulukların tatil süreleri boyunca gerçekleştirecekleri rekreasyonel faaliyet olmanın yanı sıra tek başına turizm deneyimi sunma özelliğine de sahiptir. Bu nedenle dünyadaki turizm hareketliliğinin artmasında önemli katkı yapmaktadır. Bisiklet turizmi kapsamında ABD 83 milyar dolar, Avrupa Birliği toplamda 155 milyar euro harcama yapmaktadır. Bisiklet turizminin ülke ekonomilerine azımsanmayacak oranda katkı sağladığı görülmektedir. Ayrıca çevre dostu olması, bireylerin fiziksel iyi oluşlarını desteklemesi ve bireylerin hareket etme süresini arttırması nedeniyle sağlıklı yaşamı teşvik ettiği bunun sonucunda hem mutlu hem de sağlıklı toplumlar meydana geleceği varsayımını desteklemektedir (Aşan, 2022b: 45).

Bisiklet günümüzde fosil yakıtla çalışan ulaşım araçlarına alternatif olmasının yanı sıra boş zaman değerlendirme aracı, turizm faaliyeti ve rekreasyonel aktivite olarak yaygın hale gelmeye başlamıştır. Bisiklet çeşitlerinin artması, yeni teknolojiler kullanılan türlerinin ortaya çıkması ve kullanım

kolaylığında meydana gelen gelişmeler sayesinde popüler bir seyahat aracı haline dönüşmektedir (Uğuz ve Özbek, 2018: 85). Ayrıca bisiklet kullanan insan sayısının ve bireylerin; değişim arayışı, macera tutkusu, açık hava faaliyeti gerçekleştirme arzusunun arttığı görülmektedir. Nicel olarak meydana gelen bu artışlar yeni bir turizm faaliyetinin yani bisiklet turizminin ortaya çıkmasında rol oynamaktadır (Türkay ve Atasoy, 2020: 51).

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bisiklet turizmi; seyahatin en iyi kısmını bisikletle geçirmeyi amaçlayan, günübirlik ya da uzun süreli olarak gerçekleştirilebilen turizm çeşidi şeklinde tanımlanmaktadır. Bu turizm çeşidinde katılımcılar aktif olarak bisiklet kullanıcısı olabildiği gibi pasif bir şekilde seyirci konumunda da olabilmektedir (Uğuz, Özbek ve Günalan, 2016: 270). İngiltere'deki ulaşım yardım kuruluşu Sustrans tarafından bisiklet turizmi pazarı; "*bisiklet tatilleri*", "*tatilde bisiklete binme*" ve "*günlük bisiklet gezileri*" olmak üzere üç kısımda ele alınmaktadır. Bu sınıflandırmaya göre; bisiklet tatillerinde temel amaç bisiklete binmektir ve evden uzakta bir ya da daha fazla gece geçirmeyi içermektedir. Bu tatil bir paket tur aracılığıyla ya da bağımsız bir tur olarak gerçekleştirilebilmektedir. Tatilde bisiklete binme; tatil esnasında gerçekleştirilen günlük bisiklet gezilerini ve tatil deneyiminin bir parçasını oluşturmaktadır. Günlük bisiklet gezileri ise; boş zaman ve rekreatif etkinlik amacıyla evden gerçekleştirilen üç saatten uzun bisiklet gezilerini ifade etmektedir (Weston vd., 2012: 19).

Bisiklet turizmi; hem katılımcılar hem de yerel topluluklar için birçok sosyal, çevresel ve ekonomik sonuçları olan niş bir turizm türü olarak ifade edilmektedir (Ritchie, Tkaczynski ve Faulks, 2010: 409). Günümüzde bu sonuçların sürekli gündeme gelmesi ve bisiklet turizminde yaşanan hızlı büyüme, bisiklet turizmi destinasyon pazarlamacılarının, ilgili sektör uygulayıcılarının ve yerel yönetim kurumlarının bisiklet turizminin önemini fark etmelerini sağlamıştır (Han, Meng ve Kim, 2017: 91).

Bisikletin turizm etkinliklerinde kullanımını geliştirmek için belirli rotalar ve güzergâhlara yönelik özel ihtiyaçlar bulunmaktadır. Bu özel ihtiyaçlar; düşük trafikli ve sessiz yollar, sadece motorsuz araçların kullanımına müsait arazi yolları, güvenli, kullanışlı ve çekici yollar vb. olarak sıralanmaktadır (Ay ve Güzel, 2021: 977). Erişilebilir, yüksek kaliteli, uygun ve ayırt edici bisiklet yollarının inşa edilmesi hususunda ise hükümetlere önemli sorumluluklar düşmektedir (Lin vd., 2020:1). Ayrıca toplum çevre dostu ulaşım aracı olan bisiklet hakkında bilinçlendirilmesi ve özendirilmelidir. Bu nedenle bisiklet turizminin avantajlarının ve dezavantajlarının belirlenmesinin oldukça önemli olduğu düşünülmektedir. Bisiklet turizminin avantaj ve dezavantajları aşağıda sıralanmaktadır. Bunlar (Arman ve Demir, 2021: 1530-1531):

Bisiklet Turizmi Avantajları:

- ✓ Sağlıklı yaşamı destekler,
- ✓ Ekonomik kazanımları yüksektir,
- ✓ Doğal çevreye (iklim, coğrafya vb.) zararsızdır,
- ✓ Enerji verimliliğini arttırmaktadır,
- ✓ Destinasyonların tanıtım ve reklam faaliyetlerini destekler,
- ✓ Tatil deneyimini sıradan olmaktan kurtarır,
- ✓ Macera yaşama arzusunu giderir,
- ✓ Farklı bireylerle sosyalleşme faaliyetini destekler.

Bisiklet Turizmi Dezavantajları:

- ✓ Fiziki alt yapı yetersizliklerinin ortaya çıkması (bisiklet yolları),
- ✓ Motorlu araç sürücülerinin yaratmış olduğu çeşitli olumsuzluklar (bisiklet kazaları veya yaralanmaları vb),
- ✓ Bisiklet, yedek parça ve ekipman fiyatlarının yükselmesi,
- ✓ Bisiklet etkinliklerinde aksama veya sorun meydana geldiğinde turizm destinasyon imajının zarar görmesi,
- ✓ Bisiklet sürüşü esnasında meydana gelen arıza durumlarında yedek parçaların kısa sürede temin edilememesi (sürüşün akışkanlığını bozmaktadır).

Bisiklet turizmi aktif veya pasif katılım sağlanan yarış etkinlikleri, yol bisikleti turları, dağ bisikleti turları, şehir bisikleti turları gibi faaliyetler sayesinde çeşitlendirilebilmektedir. Ayrıca turizm destinasyonuna ulaşımında kullanılan temel aracın veya yardımcı aracın bisiklet olduğu turizm etkinlikleri bağımsız veya bağımlı bisiklet turizmi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bağımsız olarak gerçekleştirilen bisiklet turlarında bisiklet turizm destinasyonuna temel ulaşım aracı olarak kullanılmaktadır. Bağımsız bisiklet turizmi, aslında uygulamada tur bisikletçiliği olarak bilinmektedir. Çeşitli rotalar oluşturularak gerçekleştirilen bisiklet tur sayılarının giderek arttığı görülmektedir. Vize veya pasaport uygulamalarının kolaylaşması, bisiklet kiralama-sahip olma durumunun yaygınlaşması, bisikletlerin hafif materyalden üretilmesi, otobüs, tren, gemi ve uçak gibi ulaşım imkânlarının ve çeşitliliğinin artması, bisiklet turlarının; köyler, şehirler, ülkeler hatta kıtalar arasında gerçekleşmesine olanak sağlamaktadır. Bisiklet turlarının popüler hale gelmesinde en önemli etkenin sosyal medya olduğu bilinmektedir. Sosyal medya kullanılarak bisiklet turlarının bir araya gelmesi, organize olması ve bisiklet toplulukları kurmaları

sayesinde bisiklet turlarına katılımın arttığı gözlemlenmektedir (Aşan, 2022b: 45).

Bisiklet turları; bir destinasyonu keşfetmek için uygun aktivitelerden biri olarak değerlendirilmektedir. Turistler birçok yeri ziyaret edebilmekte, şehri farklı bir bakış açısıyla deneyimleyebilmekte, yerel halkı, kültürü ve tarihi yakından keşfedebilmektedir (Chiu ve Leng, 2016: 38). Dünya çapında bisiklet turları için popüler birçok durak bulunmaktadır ve bu duraklardan birinin de Türkiye olduğu ifade edilmektedir. Türkiye'nin harika yemekleri, muhteşem plajları, engebeli dağları ve keşfedilmeyi bekleyen ilginç şehirleri ile bisiklet turizmi potansiyeli biraraya geldiğinde önemli bir durak haline geldiği belirtilmektedir. Örneğin; Avrupa Birliği sürdürülebilir turizm projesi kapsamında gerçekleştirilen Avrupa Bisiklet Rotaları Ağı Eurovelo toplam 19 rotadan oluşmaktadır ve bunların ikisi Türkiye'den geçmektedir. Eurovelo 8 Akdeniz Rotası; Midilli ve Sakız Adaları üzerinden Dikili ve Çeşme limanlarına bağlanmakta ve İzmir'in 17 ilçesinden geçmektedir. Eurovelo 13 Demir Perde Rotası ise; Edirne ve Kırklareli güzergâhından geçmektedir (url-1; url-2). T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından hazırlanan Türkiye Bisiklet Yolu Ağı Master Planı'nda da Türkiye'deki bisiklet rotalarından bahsedilmektedir. Bu rotalardan biri de Trakya Bölgesi'nden (İstanbul-Tekirdağ-Kırklareli-Edirne güzergâhı) geçmektedir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2021). Bu bilgilerden hareketle TR21 Trakya Bölgesi'nin bisiklet turizmi açısından önem arz ettiğini söylemek mümkündür. Bu çalışmada TR21 Trakya Bölgesi'nin bisiklet turizmi potansiyeli SWOT analizi kullanılarak ortaya konulmaktadır.

Trakya Bölgesi, coğrafi ve tarihi açıdan Güneydoğu Avrupa için oldukça önemli bir konumda yer almaktadır. Günümüz Trakya'sı; Doğu Trakya, Batı Trakya ve Kuzey Trakya olmak üzere üç bölgeye ayrılmaktadır. Batı Trakya Bölgesi Yunanistan sınırları içerisinde, Kuzey Trakya Bölgesi Bulgaristan sınırları içerisinde, Doğu Trakya Bölgesi ise Türkiye sınırları içerisinde yer almaktadır. Doğu Trakya Bölgesi; Tekirdağ, Kırklareli, Edirne illeri, İstanbul'un Avrupa yakası ve Çanakkale ilinin Gelibolu ilçesinden meydana gelmektedir (Deveci ve Deveci, 2020: 23). TR21 Trakya Bölgesi ise; Tekirdağ, Kırklareli ve Edirne illerini kapsamaktadır (TKA, 2013: 5). Bu üç ile ilişkin genel bilgiler aşağıda yer almaktadır.

Tekirdağ: Tekirdağ, Türkiye'nin kuzeybatısında ve Marmara Denizi'nin kuzeyinde yer alan Türkiye'de iki denize de kıyısı olan altı ilden biri konumundadır. Tekirdağ ili çevresinde; Edirne, Kırklareli, İstanbul ve Çanakkale illeri yer almaktadır (url-3). Tekirdağ 1.105.759 nüfusa sahiptir ve büyükşehir statüsündedir (url-4). Köklü bir geçmişe sahip olan ilde M.Ö.3000'li yıllarda yerleşim olduğu belirtilmektedir. Konumu itibarıyla stratejik bir noktada olması ve aktif bir şekilde kullanılan ticaret yolu

üzerinde yer alması nedeniyle hem geçmiş uygarlıklarda hem de Osmanlı Dönemi'nde oldukça önemli bir yerleşim yeri olduğu bilinmektedir. Cumhuriyet Dönemi'nde Yapılan Mudanya Anlaşması ile ülke topraklarına katılarak il merkezi olduğu ifade edilmektedir (Tuna ve Kurnaz, 2022: 56).

Tekirdağ, kültürel mirası, denizi ve spor etkinlikleri imkânlarıyla gelen turistlere birçok fırsat sunmaktadır. Tekirdağ'ın önemli turistik çekim merkezlerine sahip bir il olduğu ifade edilmektedir. Tekirdağ Arkeoloji ve Etnografya Müzesi, Rüstem Paşa Cami ve Külliyesi, Rakoczi Müzesi, Namık Kemal Evi, Eski Tekirdağ Fotoğrafları Müzesi, İbrahim Balaban Müzesi, Müzik Teknolojileri Müzesi, Perinthos, Heraion, Ganos ve Bisantia antik kentleri, Şarköy, Mürefte ve Atınova Plajları, Hora Feneri önemli ziyaret yerleri arasında yer almaktadır (url-5).

Kültür turizmi, deniz turizmi, mağara turizmi, doğa turizmi, kamp karavan turizmi, gastronomi turizmi ve kırsal turizm Tekirdağ ilinde ön plana çıkan turizm çeşitleri arasında yer almaktadır (url-3; url-5; url-6). Ayrıca Kiraz festivali ve Bağbozumu şenliklerinin de ildeki turizm etkinlikleri açısından önem arz ettiğini söylemek mümkündür.

Kırklareli: Kırklareli, Türkiye'nin kuzeybatısında ve Marmara Denizi'nin Trakya kesiminde bulunmaktadır. 159 km. sınır uzunluğu ile kuzeyinde Bulgaristan, 58 km. sınır uzunluğu ile doğusunda Karadeniz, batısında Edirne, güneydoğusunda İstanbul ve güneyinde ise Tekirdağ yer almaktadır (url-7). Kırklareli 363.245 nüfusa sahiptir (url-4). İldeki ilk yerleşimin ne zaman başladığına ilişkin kesin bir kanıt bulunmamaktadır. Ancak Neolitik Çağ ile birlikte ilk insan yaşamı izlerine rastlandığı ve ilerleyen süreçte birçok topluma ev sahipliği yaptığı ifade edilmektedir. Son olarak 10.11.1922 tarihinde Yunan işgalinden kurtarılarak ülke topraklarına katıldığı belirtilmektedir (Tuna ve Kurnaz, 2022: 55).

Kırklareli, kültürel mirası, doğa turizmi ve kamp ve spor tesisleri imkânlarıyla gelen turistlere birçok fırsat sunmaktadır. Kırklareli'nin önemli turistik çekim merkezlerine sahip bir il olduğu ifade edilmektedir. İğneada, Dupnisa Mağarası, Longoz Ormanları, Kıyıköy ve Kastro Plajları, Aşağı Pınar Höyüğü, Kırklareli Müzesi, Hızır Bey Külliyesi, Lüleburgaz Sokullu Mehmet Paşa Külliyesi, Vize Küçük Ayasofya Cami, Vize Kalesi, Vize Antik Tiyatrosu, Vize Mağara Manastırı, Babaeski Cedit Ali Paşa Cami, Kıyıköy Aya Nikola Manastırı, Koyunbaba Kilisesi önemli ziyaret yerleri arasında yer almaktadır (url-8).

Kültür turizmi, deniz turizmi, mağara turizmi, flora ve fauna turizmi, av turizmi, kamp karavan turizmi, gastronomi turizmi, kuş gözlemciliği, foto safari, doğa turizmi ve bisiklet turizmi Kırklareli ilinde ön plana çıkan turizm çeşitleri arasında yer almaktadır. İğneada Longoz Ormanları Milli Parkı, Kasatura Körfezi Tabiatı Koruma Alanı, Sivrililer Köyü ile İğ-

neada arası, Kavaklı Meşe Korusu, Kırklareli-İstanbul yolunun Karadeniz kısmında yer alan köyler arasındaki tüm yolların bisiklet kullanımı için uygun, doğal ve tehlikesiz yerler olarak ifade edilmektedir (url-9). Ayrıca Karagöz Kültür Sanat ve Kakava Festivali, Kaynarca Kültür ve Su Festivali, Çilek Festivali, Lüleburgaz Bisiklet Festivali vb. nin de ildeki turizm etkinlikleri açısından önem arz ettiğini söylemek mümkündür.

Edirne: Edirne, Türkiye'nin kuzeybatısında, Marmara Denizi'nin Trakya kesiminde, Meriç ve Tunca Nehirleri'nin kesiştiği yerde bulunmaktadır. İlin doğusunda Kırklareli ve Tekirdağ, güneyinde Çanakkale ve Saros Körfezi, batısında Yunanistan ve kuzey ve kuzeybatısında Bulgaristan yer almaktadır (Edirne Valiliği, 1997). Edirne 406.215 nüfusa sahiptir (url-4). Edirne'nin Traklar'ın en büyük boylarından biri olarak bilinen Odrisler tarafından kurulduğu ifade edilmektedir. Birçok toplumun işgaline uğramasının ardından 1362 yılında Osmanlı topraklarına katıldığı bilinmektedir. Edirne 92 yıl boyunca Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmış önemli illerden biridir. Daha sonra tekrar işgallere uğramış olan ilin 25.11.1922 tarihinde düşman işgalinden kurtarılarak ülke topraklarına katıldığı belirtilmektedir (Canım, 2014: 21-24).

Edirne'nin önemli turistik çekim merkezlerine sahip bir il olduğu ifade edilmektedir. Selimiye Cami ve Külliyesi, Eski Cami, Edirne Arkeoloji ve Etnografya Müzesi, Tarihi Arasta Çarşısı, Bedesten Çarşısı, Rüstempaşa Kervansarayı, Türk İslam Eserleri Müzesi, Üç Şerefeli Cami, II. Bayezid Külliyesi, Enez Antik Kenti, Karaağaç Eski Tren Garı, Sweti George Kilisesi, St. Konstantin ve Elena Kilisesi, Edirne Sinagogu, İtalyan Katolik Kilisesi, Adalet Kasrı, IV. Mehmet Av Köşkü, Hıdırlık Tabyası, Fatih Sultan Mehmet Müzesi, Lozan Anıtı, Makedonya Kulesi, Edirne Sarayı Kalıntıları, Saros Körfezi, Erikli Plajı önemli ziyaret yerleri arasında yer almaktadır (url-10).

Kültür turizmi, inanç turizmi, gastronomi turizmi, doğa turizmi, ekoturizm, agro turizm Edirne ilinde ön plana çıkan turizm çeşitleri arasında yer almaktadır (url-11). Aynı zamanda ildeki sürdürülebilir turizm ve bisiklet turizmi potansiyelinin ortaya çıkarılabilmesi adına planlanan ve devam eden projeler bulunmaktadır. Örneğin; Edirne ili Çevre Koruma Vakfı ve Edirne Valiliği işbirliğinde 3 Nehir 1 Şehir Projesi ile Edirne merkez Karaağaç mevkiinde dünyanın en uzun kesintisiz bisiklet yolu yapımı (30 km) projesinin temelleri atılmıştır (url-12). Ayrıca Kırkpınar Yağlı Güreşleri Festivali, Kakava Şenlikleri, Lavanta Festivali, Kabak Festivali, Kahve ve Çikolata Festivali, Uluslararası Bando ve Ciğer Festivali, Tohum Takas Şenliği, Uluslararası Balkan Müzik festivali, Edirne Kürek Festivali, Enez Bisiklet Festivali ve Bocuk Gecesi'nin de ildeki turizm etkinlikleri açısından önem arz ettiğini söylemek mümkündür.

YÖNTEM

SWOT analizi; incelenen kuruluş, teknik, süreç, durum vb. nin güçlü ve zayıf yönlerini belirlemek ve dış çevre kaynaklı fırsat ve tehditleri tespit etmek için kullanılan bir yöntem olarak tanımlanmaktadır (Külekçi ve Bulut, 2013: 3). SWOT ile ilgili ilk çalışmalar, 1950’li yılların başında G. Albert Smith Jr ve C. Roland Christensen tarafından organizasyon stratejileri ve çevre ilişkilerinin araştırmaya başlanması ile ortaya çıkmıştır. Daha sonra SWOT analizine benzer yöntemler 1960’lı yıllarda Harvard Business School ve bazı işletme okullarında, 1970 ve 1980’li yıllarda Kenneth Andrews tarafından kullanılmıştır. 1982 yılında ise Heinz Weirich tarafından yeni bir analiz şekli olarak iç ve dış faktörleri incelemek üzere güçlü yönler, zayıf yönler, fırsatlar ve tehditler olarak bir makalede yer almıştır (Güven ve Kaygın, 2013: 1). SWOT kelimesi; İngilizcedeki “strenghts” (güçlü yönler), “weaknesses” (zayıf yönler), “opportunities” (fırsatlar) ve “threats” (tehditler) kelimelerinin baş harflerinden oluşan bir kısaltma olarak ifade edilmektedir (Hill ve Westbrook, 1997: 47).

SWOT analizinin, araştırmacılar ve uygulamacılar tarafından son yıllarda en çok kullanılan yöntemlerden biri olduğu ifade edilmektedir. Birçok farklı ülkede farklı sektörlere yönelik SWOT analizinin kullanıldığı çalışmalara rastlanmaktadır. Turizm alanında gerçekleştirilen çalışmaların ülke ve siyasal birlik olarak bir arada bulunan ülkeler (AB. vb.) bazında makro düzeyde bir inceleme yapıldığı ya da bölge, eyalet ve şehir bazında mikro düzeyde bir inceleme yapıldığı görülmektedir. Genel itibariyle araştırmalarda makro ya da mikro bazda incelemeler yapılarak turizm potansiyellerinin değerlendirildiği, altyapı ve üstyapı yatırımı, fiziksel özellikler, çevre kalitesi, hizmet kalitesi çerçevesinde incelemeler yapılarak mevcut durumun güçlü yönleri, zayıf yönleri, fırsatları ve tehditleri belirlendiği ve geleceğe yönelik öneriler sunulduğu ifade edilmektedir (Karadeniz, Kandır ve Önal, 2007: 196).

Bu araştırmada; TR21 Trakya Bölgesi’nin bisiklet turizmi potansiyelinin SWOT analizi ile değerlendirilmesi ve bu kapsamda çıkarımlarda bulunulması amaçlanmaktadır. TR21 Trakya Bölgesi; “Tekirdağ”, “Kırklareli” ve “Edirne” illerinden meydana gelmektedir (TKA, 2013: 5). Araştırmada; bölgede turizm uzmanlığı olan sivil toplum kuruluşu, dernek, bölgede aktif olarak bisiklet turlarına katılan bisiklet turistleri ve akademisyenlerin görüşlerine başvurulmuştur. Aynı zamanda bölgenin turistik değerlerinin belirlenmesi amacıyla Tekirdağ, Kırklareli ve Edirne illerinin İl Kültür ve Turizm Müdürlükleri’nin web sitelerinde yer alan bilgiler de incelenmiştir. Tüm yapılan incelemeler neticesinde TR21 Trakya Bölgesi’nin SWOT analizi gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada TR21 Trakya Bölgesi’nin seçilmesindeki temel amaç;

Edirne ve Kırklareli illerinin Avrupa Bisiklet Yolu Ağı olan Eurovelo 13 güzergâhında bulunması ve T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından hazırlanan Türkiye Bisiklet Yolu Ağı Master Planı kıyı koridoru güzergâhında Tekirdağ, Kırklareli ve Edirne illerinin de ele alınmasıdır. Araştırmada SWOT analizinin tercih edilmesindeki amaç ise; bisiklet yolu güzergâhlarında yer alan bu üç ilin bisiklet turizmi potansiyelinin turizm paydaşlarının görüşleri dikkate alınarak üstün ve zayıf yönlerinin tespit edilmesi, bölgede bisiklet turizmine yönelik gelecekte ortaya çıkabilecek fırsatların ve tehditlerin belirlenerek üstünlüklerin bu potansiyeli geliştirmek için nasıl kullanılabileceği, zayıflıkların ise nasıl ortadan kaldırılabileceğinin tespit edilmesidir.

BULGULAR VE YORUMLAR

Gerçekleştirilen SWOT analizi neticesinde elde edilen bulgular aşağıda detaylı bir şekilde yer almaktadır. Bunlar:

Strenghts (Güçlü yönler);

- Bölgenin doğası, zengin tarihi ve kültürel mirası ile birlikte ortaya çıkan turistik ürün çeşitliği ve buna bağlı olarak çok çeşitli rekreasyonel faaliyetlerin yapıyor olması,
- Bölgenin güçlü bir doğa çekiciliğinin olması ve açık alanda gerçekleştirilecek etkinliklere olanak sağlaması,
- Bulgaristan ve Yunanistan sınır kapılarının yakın olması,
- Bölgenin Eurovelo 13 numaralı Demir Perde güzergâhına sahip olması, (Bulgaristan'ın Karadeniz kıyısından başlayıp Kırklareli ve Edirne üzerinden Yunanistan'a uzamakta, Trakya sadece geçiş güzergâhı olarak kullanılmaktadır). Bu güzergâh sayesinde Avrupa'nın pek çok ülke ve şehrine bağlantı sağlanabilir olması,
- TR21 Trakya Bölgesi'ni oluşturan Tekirdağ, Kırklareli ve Edirne illerinde bölge turizminin tüm yıla yayılabilmesine olanak sağlayabilecek kültür turizmi, gastronomi turizmi, alışveriş turizmi vb. alternatif turizm çeşitleri ile birlikte bisiklet turizmine yönelik potansiyelin olması,
- Doğal orman ve dağlık alanlarda serbest sürüş (enduro, downhill, crosscountry, all mountain, fat bike) yapılan dağ bisiklet rotalarının oluşturulabilir olması,
- Dünyaca ünlü MTB (dağ bisikleti) kullanıcılarının TR21 Trakya Bölgesi'ne davet edilerek kırsal rotalarda bisiklet sürme olanağı sağlanması,
- Bölgede bisiklet turizmi ile birlikte yapılan sportif faaliyetlerin bulunması (kampçılık, doğa sporları, trekking, hiking, dağcılık vb.),

- Karavanla gerçekleştirilen kamp faaliyetine kişisel bisiklet ve ekipmanların eklenmesi sayesinde çevreyi keşfetme imkânının olması,
- Güvenlik tehdidi barındırmaması (bölge insanı tarafından hoş karşılanma, yardımseverlik vb. gibi),
- Trafik kurallarına uyulması ve bisiklet sürücülerine saygı duyulması (yol verilmesi, görünce korna çalmadan sol açıktan gidilmesi vb. gibi)
- Bölge illerinin her birinde bisikletli gastro turlar düzenlenecek mesafede olması (örneğin; Kırklareli- Edirne sürüşü sonunda Edirne tava ciğeri, tahinli Hayrabolu tatlısı tadımı yapılabilirken dönüş yolu için kavalak kurabiyesi ve badem ezmesi alınabilir olması),
- Farklı kombinasyonlar oluşturabilen rotalara sahip olması sebebiyle bisiklet turizmi katılımcılarını tatmin etmesi,
- Keşfedilecek, kişiselleştirilebilecek ve farklılaştırılabilir bisiklet rotalarının sayıca fazla olması,
- Bisiklet turizmi kapsamında gerçekleştirilecek Avrupa tur güzergâhlarının başlangıç noktasını oluşturması,

Weaknesses (Zayıf Yönler);

- Bölgenin alt yapı eksikliği,
- Bölgenin tanıtım ve pazarlanması için kaynak eksikliğinin bulunması,
- Tekirdağ, Kırklareli ve Edirne illerinde bisiklet yolları yönetmeliğine göre düzenlenmiş bisiklet yollarının çok az ve kısa mesafeli olması,
- Bölgede bisiklet kültürünün ortaya çıkma hızının yavaş olması,
- Bisikletler ile ilgili bakım, onarım, kilit, muhafaza, park, yıkama, şarj istasyonu, bisiklet dostu konaklama ve yeme içme tesislerinin bulunmaması/az olması,
- Bisikletçi kıyafetlerinin hızlı yıkama ve kurutma imkânının bulunmaması,
- Rüzgâr alan bölge olması sebebiyle yılın belirli günlerinde ve aylarında kısıtlı sürelerde bisiklet kullanılabilirliği olması,
- Sayıca az ve kısa mesafeli olan bisiklet yollarını çevrelerinde tuvalet, kafe, dinlenme istasyonu, restoran ve yeterli güvenlik kamerası sisteminin olmaması,
- Bölgede bisiklet kullanımının yeteri kadar özendirilmemiş olması,

- Sayıca az ve kısa mesafeli olan bisiklet yollarında ve çevrelerinde tabelaların eksik ve oldukça yetersiz olması,
- Bölge illerinde gece bisiklet sürüşleri için aydınlatmanın yetersiz olması,
- Sürdürülebilir enerji kaynağı olan güneş ve rüzgârdan elde edilecek enerjinin kullanıldığı aydınlatma, kapalı park ve şarj imkânının olmaması,
- Toplu taşıma araçlarında bisiklet taşıma aparat veya ekipmanlarının olmaması,
- Bölgenin kırsal olması sebebiyle istenilen farklı güzergâhlara ulaşmada zorluk yaşanması,
- Şehir içi yollarda bisiklet kullanıcılarına konforlu seyahat alanı sağlayan güvenlik alanlarının olmaması,
- Bisiklet turizmi kapsamında girişimcilik faaliyetlerinin oldukça az olması,
- Bisiklet yolu kullanılarak TR21 Trakya Bölgesi illerinde bulunan üniversite yerleşkelerine kesintisiz ulaşım sağlanamaması,
- Bisiklet turizmi açısından tur operatörleri ve yerel işletmeler arasındaki işbirliğinin yetersiz olması,
- Sürdürülebilirliğin önemi, sürdürülebilir turizm ve bisiklet turizmi hakkında yetersiz bilgiye sahip olunması,

Opportunities (Fırsatlar);

- Bölgede bisiklet turizmi potansiyelinin geliştirilmesi için uygun alanların varlığı,
- Bölgedeki üç ilinde İstanbul'a yakın olması ulaşımın kolay olması, bisiklet rotaları oluşturulurken güvenli anayol kullanımı sayesinde bisiklet turizminin gelişmesine katkı sağlaması,
- Bisiklet sürüşleri için TR21 Trakya Bölgesi'nde bulunan otoyolların oldukça geniş ve güvenlik şeritlerinin yeterli olması,
- Bölge illerinin bisiklet turistleri veya ziyaretçileri tarafından Avrupa'ya geçiş için konforlu ve güvenli bir şekilde kullanılabilir olması,
- Bisiklet kampçıları için ormanlık alanlarda kamp yapabilme imkânının olması ve kamp alanlarının sayıca fazla olması,
- Yüklü uzun mesafeli sürüşler (bikepacking) yapan yol bisikletçilerinin kullanacakları yolların asfalt kalitesinin gerekli nitelikleri taşıması,

- Okul çağındaki çocuk ve gençlerin günlük hayatta bisiklet kullanmaya başlaması,
- Yakın gelecekte bisiklet kullanımının yaygın hale gelmesiyle TR21 Trakya Bölgesi'nde hava kirliliği oranlarının azalacağı tahmin edilmesi,
- Bisiklet turizminin gelişmesiyle doğa temelli rekreasyonel faaliyetlerin çeşitliliğinin artması,
- Alternatif olarak yeni ve farklı mesafelerde bisiklet yollarının yapılması ve bu yolların birbirine bağlanması (bisiklet yolu projeleri),
- Bölgenin yerel imkânlarının yeni bisiklet rotalarının oluşturulmasına katkı sağlaması,
- Dünyada bisiklet kullanımının ve bisiklet türlerinin sayıca artış göstermesi,
- Her bireyin zevkine, yaşam biçimine, kullanım amacına göre bisikletlerin özelleştirilebilmesi,
- Elektrikli bisikletlerin (E-bike) kullanımının artış göstermesi,
- Tekirdağ, Kırklareli ve Edirne'de düzenlenen bisiklet yarışları, bisiklet turları, yol yarışları vb. faaliyetlerin her yıl düzenlenen bazı festivallerde bisikletin ana tema olarak kullanılması (Lübifest vb. gibi)
- Millet bahçesi projelerinde bisiklet yollarının ve bisiklet parkurlarının bulunması,
- Sınır ötesi işbirlikleri ve projeler sayesinde turistik, tarihi, ekonomik değerlerin çevrelerine akıllı bisikletlerin konumlandırılması (Dupnisa Mağarası çevresi ile Sarpdere Köyü arası, Vize Müsellim Köyü bisiklet parkuru, Kırklareli ve Tsarevo'da Bisiklet Rotaları vb.)
- Edirne'nin üç nehrin etrafına yapılacak 30 kilometrelik kesintisiz bisiklet yolu projesi sayesinde dünyadaki en uzun kesintisiz bisiklet yolu unvanını alması,
- Sınır ötesi işbirlikleri sayesinde yeni projeler geliştirilerek bisiklet yollarının ve akıllı bisiklet uygulamalarının artış göstermesi,
- Türkiye Bisiklet Yolu Ağı Master Planı'nda ülkesel bisiklet turizm ağının oluşturulması noktasında öncelikli rotalar içerisinde Tekirdağ, Kırklareli ve Edirne'nin bulunması,

Threats (Tehditler);

- Bisiklet yolları çevresinde bilgilendirme ve yönlendirme levhaları olmaması sebebiyle kazalara neden olması,

- Bölgedeki bazı ara yollar ve köy yollarında ağır taşıt trafiğinin yoğun olması ve hız sınırının yüksek olması,
- Yayaların ve seyyar satıcıların bisiklet yollarını işgal etmesi ve yolların amacı dışında kullanılması,
- Bisiklet yollarına ve yol kenarlarına atılan cam şişelerin sürüş esnasında bisikletçilere tehlike oluşturması,
- Bisiklet yollarının park alanı gibi kullanılması, araçların park etmesi, sürüşü engelleyici unsurlar bulunması ve akıcı bir sürüşün gerçekleştirilememesi,
- Bisiklet yolu kullanımı hakkında bilinçlenmenin yavaş gerçekleşmesi sebebiyle kazaların meydana gelmesi.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Dünyada ve Türkiye'de bisiklet kullanımının artması, bisiklet kullanımını açısından sosyal medyanın yönlendirici gücünün ortaya çıkması, bisiklet kullanarak kısa veya uzun seyahatler gerçekleştirme arzusu, bireysel veya topluluk halinde hareket edebilme esnekliğini sağlaması, sosyalleşme ihtiyacının giderilmesi, yoğun kalabalıkları tercih etmeyen katılımcılar için solo olarak bisiklet sürme imkânının bulunması, bireyin hem fizyolojik hem de psikolojik sağlığını olumlu yönde geliştirmesi gibi nedenlerden dolayı bisiklet turizminin pek çok önemli misyon üstlendiğini söylemek mümkündür.

Bisiklet turizmi; konaklama, ulaşım, altyapı, güvenlik, topluluk, hava durumu, doğal ve yapay çevre unsurlarının farklı boyutlarını bünyesinde barındırmaktadır. Bu nedenle bisiklet turizmi organizasyonu bu unsurları dikkate alarak planlanmalıdır. Bisiklet turizmi ayrıca sürdürülebilir bir turizm anlayışının benimsendiği kırsal ve gelişmekte olan turizm destinasyonlarının ekonomik kalkınmalarını teşvik etme potansiyeline sahip olduğu ifade edilmektedir. Bu kalkınma potansiyeline en iyi örnek dünyada ve Türkiye'de düzenlenen çok çeşitli bisiklet festivalleridir. Bisiklet festivallerinin içerikleri tek bir başlık altında, yarış ve turları kapsayan bir faaliyet olarak organize edilmektedir. Bisiklet festivallerinin turizm pazarında farklılık yaratarak destinasyonların rekabet edebilirliklerini desteklemektedir (Aylan, 2022: 1398-1399).

Bisiklet turizmine katılım sağlayan bireylerin amaçlarına, istek ve arzularına göre turlar sınıflandırılmakta ve düzenlenmektedir. Bunlardan bazıları: uzun veya kısa mesafe kat etmek, zor veya kolay rotalar denemek, yükseltisi çok olan destinasyonları seçmek, yokuş tırmanmak veya yokuş inmek için tasarlanan rotaları ziyaret etmek, günlük belirlenen kilometre sonunda kamp yapmak veya konaklama işletmelerinde geceleme

ihtiyacını gidermek, aile ile birlikte veya bireysel yapılan faaliyetlere katılmak, bisiklet toplulukları ile yapılan faaliyetlere katılmak, uzun veya kısa geceleme turlar planlamak, asgari ve azami konfor arama vb. olarak sıralanmaktadır.

Bu araştırmada TR21 Trakya Bölgesi Tekirdağ, Kırklareli ve Edirne ilinin bisiklet turizmi potansiyeli bölgenin bütünü ele alınarak belirlenmeye çalışılmıştır. Bisiklet turizmi açısından bölge illerinin birlikte hareket edebileceği bir yapının ve sistematüğün oluşturulmasına katkı sağlamak amacıyla derinlemesine bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Bisiklet sürücülerinin kişisel deneyimleri araştırılmış, valilik, belediye ve il kültür ve turizm müdürlüklerinin web siteleri incelenmiş, ulusal ve uluslararası pek çok planlanan ve hayata geçirilmiş projeler değerlendirilerek SWOT analizi gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlar: bölgenin güçlü yönlerinin ve fırsatlarının oldukça baskın olduğu belirlenmiştir. Ancak zayıf yönlerin de azımsanmayacak derecede olduğu tespit edilmiştir. Bisiklet turizmi potansiyelinin artırılabilmesi için zayıf yönlerin kısa süre içerisinde güçlendirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Tehditler açısından bakıldığında bölgede yaşayan bireylerin bilinçlendirilmesi sayesinde giderilebileceği öngörülmektedir.

Yapılan bu araştırmada TR21 Trakya Bölgesi'nin bisiklet turizmi potansiyelinin SWOT analizi ile değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuçlar dikkate alınarak bölgedeki bisiklet turizmi potansiyelinin ön plana çıkarılması ve iyileştirilmesi adına katkı sağlanabilir. Araştırma bulguları doğrultusunda aşağıda bir takım öneriler yer almaktadır. Bunlar:

- Bölgedeki bisiklet turizmi potansiyelini geliştirmek için alanında uzman kişilerden oluşan bir danışma komitesi kurulabilir.
- Gazete, dergi, radyo, sosyal medya vb. birçok mecra da bölgenin bir bisiklet alanı olarak tanıtılması sağlanabilir.
- Bisiklet turizmi bölgede gerçekleştirilecek diğer etkinlikler ile birleştirilebilir.
- Bisikletle ilgili gerçekleştirilecek rekreasyonel faaliyetler yerel yönetimler tarafından desteklenebilir ve çeşitlendirilebilir.
- TR21 Trakya Bölgesi'ne yeni yapılacak bisiklet yolu bölgenin doğasını yansıtacak, doğayla iç içe, üç şehrin (Tekirdağ, Kırklareli ve Edirne) özelliklerinin ön plana çıkartacak şekilde tasarlanabilir.
- Bölgede bulunan şehirlerde sürdürülebilir turizm kapsamında bisiklet dostu konaklama, bisiklet dostu şehir ve bisiklet dostu restoran gibi uygulamalar yaygın hale getirilebilir.
- Bölgedeki bisiklet kiralama alanları ve sayıları artırılabilir.

- Kapalı toplu taşıma duraklarının içine hızlı şarj istasyonları konumlandırılabilir. Ayrıca bu kapalı alanlara bisikletçilerin ihtiyaçları için kullanılacak araç gereç ve yiyecekler yerleştirilebilir.
- Bölge halkının turizm ve bisiklet turizmi gibi alternatif turizm türlerine yönelik bilincini arttırmak adına bölgede bulunan eğitim kurumları ile ortaklaşa eğitim faaliyetleri yürütülebilir. Zira bölge turizminin gelişimine katkı sağlayabilecek turizm bölümleri ortaöğretim ve yükseköğretim düzeyinde üç ilde de bulunmaktadır.
- Bisiklet temelli festivallerin sayıları ve içerikleri çeşitlendirilebilir.
- Yerel yönetimler ulusal ve uluslararası bisiklet faaliyetleri düzenleyebilir veya paydaş olarak katılım sağlayabilir.
- Yerel yöneticiler bireysel ve toplulukla bisiklet kullanımını özendirmek için haftanın birkaç günü ulaşım amaçlı bisiklet kullanabilir. Şehirde yaşayan bireylerin rol modeli olması sebebiyle oldukça önemli olduğu düşünülmektedir.
- Açık ve kapalı bisiklet park alanları oluşturulabilir ve sayıları artırılabilir.
- Bisiklet üreten firmalarla anlaşmalar sağlanabilir. Şehirlerin markalaşma süreçlerinde bisiklet firmaları kullanılabilir. Bankalarla yapılacak düşük faiz veya sıfır faiz anlaşmaları sayesinde bisiklet satın alma kolaylaştırılabilir.
- Yerel yönetim ofislerine bisiklet sürücülerinin yaşadıkları sorunları gidermek için bisiklet taşıma, acil müdahale ve tamir desteği için mini yardım birimleri ve yardım hattı kurulabilir.

KAYNAKÇA

- Arman, H. ve Demir, Ş. Ş. (2021). Bisiklet turizmi EuroVelo projesi. 21. Ulusal Turizm Kongresi Bildiri Kitabı (s. 1529-1538), 15-17 Ekim 2021, Balıkesir.
- Aşan, K. (2022a). Measuring the impacts of travel influencers on bicycle travelers. *Current Issues in Tourism*, 25 (6), 978-994.
- Aşan, K. (2022b). Bağımsız bisiklet turistleri. *GSI Journals Serie A: Advancements in Tourism, Recreation and Sports Sciences (ATRSS)*, 5 (1), 44-57.
- Ay, E. ve Güzel, M. O. (2021). Rekreeyonel bir faaliyet olarak bisiklet turizmi: Hatay bisiklet yolu ve çevresi üzerine bir değerlendirme. *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 4 (10), 972-988.
- Aylan, F. K. (2021). Bisiklet turizmi bağlamında bisiklet dostu şehir uygulamalarına yönelik bir araştırma: twitter örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5 (2), 1388-1403.
- Canım, R. (2014). Sultanların Şehri-Şehirlerin Sultanı Edirne Kitabı. İstanbul: Seçil Ofset Matbaacılık. web: <http://www.edirne.gov.tr/edirne-yayinlari> Erişim tarihi: 02.12.2022.
- Chiu, W. and Leng, H. K. (2016). Let's go cycling: an analysis of tourists' experience on online user-generated content. *International Journal of Tourism Cities*, 3 (1), 30-42.
- Deveci, B. and Deveci, B. (2020). Cultural heritage tourism and ancient cities of TR21 Region. In Türkmen, F. (Ed). *Cultural Heritage and Tourism* (p.21-34), Berlin: Peter Lang.
- Edirne Valiliği. (1997). Edirne İl Turizm Envanteri. web: <http://www.edirne.gov.tr/edirne-yayinlari> Erişim tarihi: 02.12.2022.
- Güven, B. ve Kaygın, E. (2013). *Çorum İli SWOT Analizi*. İstanbul: Veritas Yayıncılık.
- Han, H., Meng, B. and Kim, W. (2017). Bike travelling as a growing phenomenon: role of attributes, value, satisfaction, desire and gender in developing loyalty. *Tourism Management*, 59, 91-103.
- Hill, T. and Westbrook, R. (1997). SWOT Analysis: it's time for a product recall. *Long Range Planning*, 30 (1), 46-52.
- Karadeniz, E., Kandır, S. Y. ve Önal, Y. B. (2007). Seçilmiş paydaşların SWOT yöntemiyle Türk turizm yatırımlarını değerlendirmesine yönelik bir pilot çalışma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 18 (2), 195-205.
- Külekçi, E. A. ve Bulut, Y. (2013). Erzurum ili Oltu ilçesi ve yakın çevresi ekoturizm potansiyelinin SWOT analiz yöntemi ile belirlenmesi. *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 14 (1), 1-12.
- Lamont, M. (2009). Reinventing the wheel: a definitional discussion of bicycle tourism. *Journal of Sport & Tourism*, 14 (1), 5-23.

- Lee, C-F. (2014). An investigation of factors determining cycling experience and frequency. *Tourism Geographies*, 16 (5), 844-862.
- Lee, C-F. and Huang, H. (2014). The attractiveness of Taiwan as a bicycle tourism destination: a supply-side approach. *Asia Pasific Journal of Tourism Research*, 19 (3), 273-299.
- Lin, S-J., Shyu, G-S., Fang, W-T. and Cheng, B-Y. (2020). Using multivariate statistical methods to analyze high-quality bicycle path service systems: a case study of popular bicycle path in Taiwan. *Sustainability*, 12, 1-15.
- Öztürk, O. (2021). Bisiklet sporunun gelişimi ile olimpiyatlardaki bisiklet yarışı disiplinleri ve bu disiplinlerde kullanılan bisiklet türlerinin incelenmesi, *GERMENİCA Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 2 (2), 1-13.
- Ritchie, B. W., Tkaczynski, A. and Faulks, P. (2010). Understanding The motivation and travel behavior of cycle tourists using involvement profiles. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 27, 409-425.
- T.C.Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2021). Türkiye Bisiklet Yolu Ağı Master Planı, 3.Cilt.
- TKA (Trakya Kalkınma Ajansı). (2013). TR21 Trakya Bölgesi mevcut durum analizi. web: https://www.trakyaka.org.tr/upload/Node/33085/xfiles/Trakya_2013_Mevcut_Durum_Analizi.pdf Erişim tarihi: 01.12.2022.
- Tuna, T. ve Kurnaz, A. (2022). Kırklareli, Edirne ve Tekirdağ illerinin gastronomi değerlerinin yerel web sitelerinin değerlendirilmesi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 52-64.
- Türkay, O. ve Atasoy, B. (2020). Sürdürülebilir turizmin bir aracı olarak bisiklet turizmi: Avrupa Birliği (AB) örneği. *Turizm ve İşletme Bilimleri Dergisi*, 1 (1), 50-69.
- Uğuz, S. Ç. ve Özbek, V. (2018). Destinasyon sadakatini etkileyen faktörler: bisiklet turizmi ve Burhaniye bisiklet festivali örneği. *International Review of Economics and Managment*, 6 (2), 84-102.
- Uğuz, S. Ç., Özbek, V. and Günalan, M. (2016). Motivation and involment as antecedents of the perceived value of the festival experience : a study on Burhaniye bicycle festival. In C. Avcıkurt, M. S. Dinu, N. Hacıoğlu, R. Efe, A. Soykan and N. Tetik (Eds.). *Global issues and trends in tourism (p.269-281)*. Sofia: St. Kliment Ohridski University Press.
- Weston, R., Davies, N, Lumsdon, L. and McGrath, P. (2012). The European Cycle Route Network Eurovelo. Brussels: European Union.
- Vith, T. A. and Mössner, S. (2017). Contesting sustainable transportation: bicycle mobility in Boston and beyond. *DIE ERDE—Journal of the Geographical Society of Berlin*, 148 (4), 229-237.

İnternet Kaynakları

url-1: <https://en.eurovelo.com/turkey> Erişim tarihi: 01.12.2022.

url-2: <http://www.envercevko.org/EuroVelo.php> Erişim tarihi: 01.12.2022.

url-3: <https://www.tekirdag.bel.tr> Erişim tarihi: 01.12.2022.

url-4: <https://data.tuik.gov.tr> Erişim tarihi: 01.12.2022.

url-5: <https://tekirdag.goturkiye.com/tr> Erişim tarihi: 01.12.2022.

url-6: <https://tekirdag.ktb.gov.tr> Erişim tarihi: 01.12.2022.

url-7: <https://www.kirklareli.bel.tr> Erişim tarihi: 02.12.2022.

url-8: <https://kirklareli.goturkiye.com> Erişim tarihi: 02.12.2022.

url-9: <https://kirklareli.ktb.gov.tr> Erişim tarihi: 02.12.2022.

url-10: <https://edirne.goturkiye.com> Erişim tarihi: 02.12.2022.

url-11: <https://edirne.ktb.gov.tr> Erişim tarihi: 02.12.2022.

url-12: <http://www.edirne.gov.tr/uc-nehir-bir-sehir-projesinin--temeli-atildi> Erişim tarihi: 02.12.2022.

BÖLÜM 15

UŞAK KENTİNİN İŞARET ÖGELERİ: NESNEL BİR BELİRLEME ÇALIŞMASI

Hakan ARSLAN¹, Feyza TIRAŞ²

1 Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, hakan.arslan@usak.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2376-9253>

2 Serbest Şehir Plancısı, feyza.tirass@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1372-6009>

1. Giriş

Günümüzde kentler “markalaşma” kavramı çerçevesinde kıyasıya bir rekabet içine girmişlerdir. 1980’ler sonrasında “dünya kenti”, “küresel kent” gibi kavramların yayılmasına paralel olarak kentlerin pazarlanmasına ilişkin görüşler de güç kazanmıştır. 2000’lerle beraber ise “kent pazarlaması” yerine “marka kent” kavramının geniş bir şekilde kullanılmaya başladığı görülür. Kentler, neredeyse ölçekleri arasındaki farklılıkları bile dikkate almadan, sermayenin yerel, bölgesel, ulusal ya da uluslararası akışından pay almak için markalaşma yarışına girmişlerdir (Arslan, 2022). Marka, somut görsel-işitsel unsurlarla duygusal ve soyut unsurlardan oluşur ve rakipleriyle arasında bir fark ortaya koymaya çalışır (Kılınçaslan, 2018). Bir kentin markalaşmasında somut ve somut olmayan pekçok değer/unsur etkili olur. Markalaşma sürecinde bazı unsurlar daha öne geçse de kent markası bu unsurların bir bileşimidir.

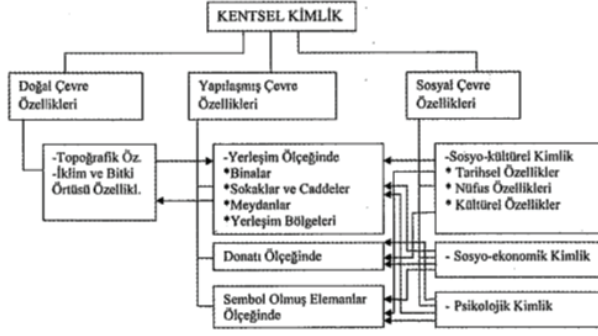
Bir kentin imgesi (Lynch, 2010), bir kentin kimliği vs. de sözkonusu kentin somut ve somut olmayan değerlerinin birlikte yarattığı güçle ilgilidir. Bu çalışma kapsamında kent imgesini oluşturan tüm unsurlar değil Kevin Lynch (2010) tarafından belirlenen beş fiziksel içerikten (yollar, kenarlar/sınırlar, bölgeler, düğüm/odak noktaları ve işaret öğeleri) biri üzerinde durulmaktadır. Bu çerçevede Uşak kent merkezinde kent sakinlerinin gündelik yaşamlarının bir parçası olan, kent kimliğine katkıda bulunan ve kent imgesinin şekillenmesinde önemli role sahip işaret öğeleri (landmark) tespit edilmeye çalışılmaktadır.

Ögelerin seçiminde kentlilerin gündelik yaşamında yer etmesi ve sembolik öneme sahip olması gözetilmiş olmakla birlikte nesnel kriterler dikkate alınmıştır. Köseoğlu ve Önder (2011) işaret öğelerinin tespit edilmesinde bir ikilik olduğunu belirtir: öznel ve nesnel işaret öğeleri. Yazarlar Ayvalık’ta gerçekleştirdikleri çalışmalarında öznel işaret öğelerini belirlemek için anket formu kullanırken nesnel işaret öğelerini belirleyen kriterler için konuyla ilgili olarak yazılmış literatürü taramışlardır. Yazarlar kullandıkları yöntem ışığında nesnel işaret öğelerini belirlemek için sosyal değer, tarihi değer, sembolik değer, ekonomik değer, estetik değer ve konum değeri kriterlerini geliştirmişlerdir.

2. Kavramsal Artalan

Bir kentin kimliği, o kenti diğer kentlerden ayıran özellikler ekseninde şekillenir. Ancak bu şekillenme sürecini tek bir unsura bağlamak doğru değildir. Kimliğin oluşumu toplumsal bir inşa sürecinde ve dinamik bir biçimde gerçekleşir. Kentsel kimlik pekçok ögenin yanyana gelerek oluşturduğu bir bileşendir (Alver, 2012, s. 19). Kentsel kimlik algısında yer alan öğelerin, o kenti temsil ettikleri konusunda bir uzlaşmanın, ortaklaşmanın oluşmuş olması gerekir. Kentsel kimlik öğeleri olarak ifade

edilebilecek olan bu unsurlar, “doğal çevre özellikleri”, “yapılaşmış çevre özellikleri” ve “sosyal çevre özellikleri”dir (Ocakçı & Aydın-Türk, 2012). Şekil 1, kentsel kimlik öğelerini, alt özellikleriyle birlikte ele alırken doğal ve sosyal özelliklerin yapılaşmış çevrenin hangi alt ölçeklerini etkilediklerini de göstermektedir.

Şekil 1: Kent kimliğini etkileyen faktörler (Kaynak: Ocakçı & Aydın-Türk, 2012, s. 226)

Kevin Lynch (2010, s. 8-9) çok önemli çalışmasında kentsel imgenin aslında birbiriyle içiçe geçmiş 3 bileşene ayrılabilceğini belirtir. Sözü edilen bileşenler kimlik, yapı ve anlamdır. Kimlik, yukarıda da belirtildiği gibi tanımlanan nesnenin (bu durumda kentin), diğer nesnelere farklılaşmasını sağlayan ve bir varlık olarak kabul edilmesini gerektiren unsurdur. Yapı bileşeni, nesnenin gerek diğer nesnelere gerekse de gözlemciyle (burada kent sakiniyle) mekânsal ilişkisini işaret eder. Anlam ise gözlemcinin nesneyle pratik açıdan veya duygusal olarak kurduğu ilişkidir.

Kent imgesinin oluşumunda, kentin fiziksel öğelerinin ve onlara yüklenen anlamların önemli rolü vardır. Kent imgesinin zihindeki oluşumu bu karşılıklı etkileşim sürecinde gerçekleşir ve bireyin belleğinde (giderek toplumun kolektif belleğinde) muhafaza edilen bu imge psikolojik ve fiziksel davranışın şekillenmesinde etkilidir (Eraydın, 2016, s. 832).

Kevin Lynch (2010) çalışmasında kent imgesinin fiziksel içeriğinin basitçe beş başlık altında toplanabileceğini belirtir: yollar, sınırlar/kenarlar, bölgeler, düğüm/odak noktaları ve işaret öğeleri. Bu öğeler birbirinden ayrı olarak tanımlansalar da bir bütünün parçalarıdır ve birlikte anlam kazanırlar. Yollar (sokaklar, yaya yolları, toplu taşıma alanları, kanallar, demiryolları vs) kent sakinlerinin çevrelerini gözleme imkanı buldukları ve etraftaki öğeleri algılayıp bütünüle ilişkisini kurdukları güzergahlardır. Sınırlar/kenarlar (kıyıları, demiryolları, gelişme bölgesi sınırları, duvarlar vs.), iki bölgeyi birbirinden ayıran ve sürekliliği bölen unsurlardır.

Bu unsurları pekçok insan yön bulmak için kullanır. Bölgeler, kentin orta veya büyük ölçekli bölümleridir ve kent sakinleri için buralar psikolojik bir “içine girme” hissi de yaratır. Bölge, büyüklüğüne bağlı olarak dışsal bir referans olma değeri de taşıyabilir. Düğüm/odak noktaları gözlemcinin kente girebilmesini sağlayan stratejik noktalardır. Kentin ulaşım sisteminde kesintiler yaratan kavşaklar, bu noktalara örnek olabilir. Kentin faaliyet merkezleri, toplanma alanları olan odak noktaları da bu kapsamda değerlendirilir ve bazı durumlarda bu noktalar kent imgesinin baskın karakteri olurlar. İşaret öğeleri bir başka noktasal referans kaynağıdır. Bir bina, bir kule ya da bir dağ gibi noktalarla örneklenebilen işaret öğeleri sabit bir yönü sembolize ederler ve genellikle çevresinde yapılara ya da öğelere göre daha yüksek veya büyüktürler. Bazı işaret öğeleri daha yerel bir nitelik taşıyabilir. Bu tür öğeler sınırlı bölgelerde ya da sadece belli bir güzergah üzerinde yol alırken görülebilir. Bu tür yerel işaret öğelerine ağaçlar, dükkanlar, işaret levhaları, hatta kapı kolları gibi detaylar örnek olarak verilebilir.

Bu çalışma kapsamında Uşak kent merkezinin incelenmesinde kentin fiziksel bileşenlerinden “işaret öğeleri”ne yoğunlaşılmış olsa da tespit edilen öğelerin bazı durumlarda bu ayrımı aşarak diğer başlıklar içerisinde de kendisine yer bulduğu söylenebilir. Bununla birlikte çalışmanın odağına yer alması dolayısıyla işaret öğeleri kavramının daha geniş bir tanımının yapılması gerekmektedir. İngilizce literatürde “landmark” şeklinde ifade edilen bu kavram Türkçede farklı kavramsallaştırmalarla dile getirilmiştir. Köseoğlu ve Önder (2012) “işaret ögesi”nin farklı yayınlarda “çevre işareti”, “çevreye ilişkin işaretler”, “işaret”, “nirengi noktası”, “odak noktası”, “özgün belirleyiciler”, “vurgu noktaları” şeklinde kullanım çeşitliliğine sahip olduğunu belirtir.

İşaret öğeleri, buldukları çevre içerisinde genellikle belirgin farklılıklara sahip olurlar. Böylelikle gerek çevreyi tanımada ve çevreyle ilişki kurmada gerekse belirli bir noktayı tarif etmede önemli işlev görürler. Kent sakinleri veya kentin ziyaretçileri için kenti temsil eden rehberlerdir (Sağlık vd., 2020). İşaret öğeleri kentsel mekanın kullanıcısının hareketini kolaylaştırır (Şahin & Tavşan, 2018). Dünya çapında bilinen işaret öğeleri vardır. Bunlar arasında New York’taki özgürlük heykeli, İtalya’nın Pisa kentinde yer alan Pisa kulesi, Mısır piramitleri, Floransa’da Duomo katedrali, Boston’da Telefon Şirketi Binası, Venedik’te San Marco Meydanı, Paris’te Notre Dame Kilisesi, Bilbao’da Guggenheim vs. sayılabilir (Lynch, 2010; Bayrak, 2020; Çelikyay, 2017; Peker, 2006). Türkiye’de yapılan çalışmalarda belirlenen işaret öğelerine örnek vermek gerekirse de Ankara’da Anıtkabir, Atakule, TBMM... (Eraydın, 2016; Akkaya, 2019), Kastamonu’da Cumhuriyet meydanı, Nasrullah meydanı... (Aydın, 2019), Ayvalık’ta Saatli Camisi, Deniziçi Kafe... (Köseoğlu & Önder, 2012)

Çanakale'de Truva atı, Saat kulesi... (Sağlık, 2019), Bartın'ın Amasra ilçesinde Amasra Kalesi ve surlu yerleşim dokusu (Cengiz vd., 2018), Kuşadası'nda Marina, feribot limanı, Güvercinada... (Kara & Aşık, 2018) sayılabilir.

3. Uşak Kenti

Uşak, Ege Bölgesi sınırları içinde yer alan İzmir-Ankara yolu üzerinde olması nedeniyle Ege ile İç Anadolu'yu birbirine bağlamaktadır.

Harita 1: Uşak kentinin Türkiye haritasındaki yeri (URL 1)

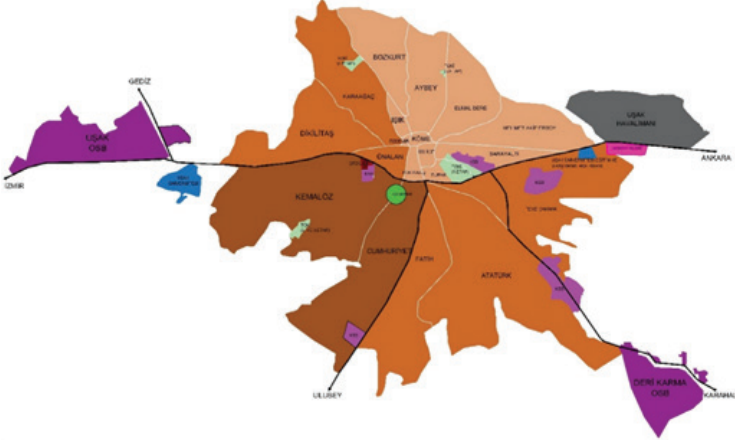
Uşak, antik çağlardan bu yana pekçok devlet ve beyliğin hükümlerlik alanı içinde yer almıştır. Kent, tarih boyunca Hitit, Frigya, Lidya, Pers, Roma, Büyük İskender, Bergama Krallığı, Bizans, Selçuklu, Germiyanoglu, Osmanlı hakimiyetleri altında varlığını sürdürdü. Millî mücadele döneminde oynadığı rol çok önemliydi ve Atatürk'ün Büyük Taarruz emrini verdiği bölge içinde yer alıyordu.

Uşak'ın ilk yerleşim yeri, bugünkü şehir merkezinin 9 km. batısında bulunan, eski adıyla Mende köyüdür. Ancak bu yerleşim alanının yetersiz gelmesiyle 13. yy.'da Aybek/Eybek mahallesi (Aybey tepesi) kurulmuş ve bugünkü Uşak'ın ilk yerleşim alanı haline gelmiştir (Solak, 2001). Kentin gelişme gösterdiği alan Aybey tepesinden Dokuzsele çayı boyunca ovalık araziye doğrudur (Öntuğ, 2022).

Uşak merkez ilçeye bağlı mahallelerin sayısındaki artışa bakıldığında 1831 yılında 9 mahalle bulunmakta olup Cumhuriyet'in ilanı sonrası 1928'de 11'e çıkmıştır. 1973'de 16'ya ulaşan mahalle sayısı 1997'de 19 olmuştur (Solak, 2001; Doğan, vd., 2022). 2022 yılı itibariyle ise köylerden dönüşen mahallelerle birlikte bu sayı 29'a yükselmiştir (URL 2).

Uşak'ın kentsel yayılımında Dokuzsele çayı belirleyici bir etkiye sahiptir. Ancak kentin yerleşim alanı genişledikçe etkili olan hatların sayısı

da artmış ve İzmir'i Ankara'ya bağlayan Atatürk Caddesi ve demiryolu aksı da aynı işlevi görmüştür. Uşak'ın işaret noktaları Lynch'in (2010) kent imgesinin fiziksel unsurlarından biri dediği ve kenarlar/sınırlar olarak sınıflandırdığı hatlar üzerinde (başta geleneksel kent dokusunu da içeren Dokuzsele çayı olmak üzere) veya yakınında ortaya çıkmıştır.

Harita 2: Uşak Merkez İlçe Mahalleleri (Kaynak: Öntuğ, 2022)

4. Uşak Kent Merkezinin Nesnel İşaret Öğeleri

Bu başlık altında, çalışma kapsamında belirlenen Uşak'ın kent imgesinin oluşumuna katkı sağlayan, kent sakinlerinin gündelik yaşamının bir parçası olan işaret öğeleri ele alınmaktadır. Seçilen işaret öğeleri literatür taramasına dayanarak tespit edilmiş olup kentlilerin öznel değerlendirmelerinden bağımsız olarak belirlenmiştir.

Aşağıda sırasıyla tespit edilen işaret öğeleri 10 başlık altında ele alınmaktadır.

4. 1. Atatürk ve Kurtuluş Anıtı (Heykel) ve Hükümet Konağı

Uşak kent merkezini sembolize eden yapıların başında Atatürk Anıtı ve bu anıtın arkasında yer alan Hükümet Konağı gelmektedir. Heykeltraş Tankut Öktem tarafından yapılmış ve 2002 yılında tescillenmiş olan Anıt, 30 metre genişliğe ve 17 metre yüksekliğe sahiptir (Börekçioğlu, 2013). Anıtta Uşak'ın kurtuluşunun yanı sıra kadınların milli mücadele sırasında verdikleri emek ve toplumun kültürel inşası da anlatılmaktadır. Kentlilerin ve/veya kenti ziyarete gelenlerin toplanma alanı olan bu meydan aynı zamanda pekçok kamusal etkinliğin de gerçekleştiği yerdir. Uşak'ta sıklıkla duyulan bir söz "heykelde buluşalım"dır (URL 3).

Fotoğraf 1: Atatürk ve Kurtuluş Anıtı (Heykel) ve Hükümet Konağı

Hükümet Konağı da (Valilik Binası) Uşak'ın en önemli işaret noktalarından biridir. Yapımına 1956 yılında başlanan bina Türk Kamu Mimarisinin karakteristik özelliklerini taşıyan yapılar arasında gösterilmektedir (Börekeçioğlu, 2013). Günümüzde yıkılmasına ilişkin tartışmaların hüküm sürdüğü yapının korunmasına yönelik olarak Uşak Mimarlar Odasının yoğun çabaları bulunmaktadır (URL 4).

4. 2. Ulu Cami

Ulu Cami kentin fiziki yapısına etki eden önemli yapılardan biridir. İnşa tarihi net olarak bilinmemekle birlikte (Caminin kapısının üzerinde 1406 olarak yazmaktadır) mimari özellikleri ve çeşme kitabesi, eserin Germiyanogulları Beyliği dönemine işaret etmektedir. Dolayısıyla 15. yy. yapısı olarak değerlendirilen Ulu Cami ve caminin çevresindeki ticari yapılar Uşak'ın geleneksel kent merkezini oluşturur (Öntuğ, 2022).

Fotoğraf 2: Uşak Ulu Camii (URL 5)

4. 3. Burmalı Cami (Burma Cami)

Uşak Köme mahallesi sınırları içerisinde yer alan Burmalı Cami 1570

yılına tarihlendirilmektedir. Burma Camii Ulu Caminin doğusunda bulunmakta olup iki yapı birbirine oldukça yakın olarak konumlanmıştır. Caminin burmalı minaresi estetik bir görünüm sergilemektedir. Ulu Camiyle beraber yer tarifleri ve buluşma noktası olarak yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

Fotoğraf 3: Burma Cami (URL 6)

4. 4. Kırık Minare Camii (Kabaklar Camii)

Bozkurt mahallesinde bulunmaktadır. 1826 yılında Kabaklı Ailesi tarafından yaptırılmış olan Cami, (Mescit) medrese olarak da kullanılmıştır. Cami, 1949'daki depremde hasar almış, 1952'de tamamen ibadete kapanmıştır. Cami adını da bu depremde kırılan minaresi nedeniyle almıştır. Uzun yıllar atıl kalmış ve bir dönem marangoz atölyesi olarak işlev görmüştür (Börekeçioğlu-Dülgeroğlu & Tanaç-Zeren, 2022). 2000'li yılların başında restore edilse de yapının orijinaline uygun olmadığı gerekçesiyle çalışmaların durdurulduğu Cami, 2021'den yeniden kullanıma açılmıştır (Börekeçioğlu-Dülgeroğlu & Tanaç-Zeren, 2022; URL 7; URL 8). Kırık Minare Camii, o bölgede bir yer tarif edileceği zaman kullanılan bir referans noktasıdır. Daha önceleri Gediz minibüslerinin de hareket noktası olarak da işlev görmesi bilinirlik düzeyini anlatabilmek için bir göstergedir (Özteke, 2022).

Fotoğraf 4: Kırık Minare Camii (Kabaklar Camii)

4. 5. Paşa Hanı (Dülgeroğlu Oteli)

Yapımı 1898'de sona eren Paşa Hanı Tiritioğlu Mehmet Paşa tarafından Fransız bir mimara yaptırılmıştır. Üçgen bir arsa üzerinde inşa edilmesi binanın farklı bir perpektif yaratmasını sağlamıştır (Özteke, 2022). Yapı, uzun süre konaklama, ticaret gibi ihtiyaçlara cevap vermiştir. Uşak kentinin önemli sivil yapıları arasında yer alan bu eser farklı kullanım biçimlerine ev sahipliği yapmıştır: Belediye hizmet binası, Osmanlı Bankası, Cumhuriyet Halk Partisi binası gibi. Ardından el değiştiren hanın 1980'li yıllarda başlayan restorasyonu 1990'ların ortalarına kadar sürmüş ve ardından "Dülgeroğlu Oteli" adıyla kullanıma açılmıştır (Börekçioğlu, 2013).

Fotoğraf 5: Paşa Hanı (Dülgeroğlu Binası) (URL 9)

4. 6. Tekeşoğlu Konağı

140 yıllık tarihe sahip olan Tekeşoğlu Hacı Abdulkadir Konağının, milli m¼cadele öncesi Yunanlılar tarafından hastane olarak kullanıldığı bilinmektedir. Uşak'ın tarihi kent dokusu içinde önemli bir unsur olan yapıya günümüzde gençlik merkezi işlevi kazandırılmıştır.

Fotoğraf 6: Tekeşoğlu Konağı (URL 10)

4. 7. Cimcim Çeşmesi

19. yy'ın son yıllarına tarihlenen Cimcim Çeşmesinin birden fazla cephe tasarımı ve bezemeleri bulunmaktadır. Bu özellikleriyle İstanbul'daki bağımsız meydan çeşmelerini anımsatır (Acar, 2017). Yeri değiştirilmiş olan ve Uşaklılar tarafından yaygın olarak bilinen çeşme, şehir içi ulaşım araçlarının yakınının geçmesi nedeniyle insanların buluşma noktası olarak da kullandıkları bir işaret noktasıdır (Özteke, 2022).

Fotoğraf 7: Cimcim Çeşmesi (URL 11)

4. 8. Atapark/ Atakule

Atapark, Cumhuriyet mahallesi sınırları içerisinde yer almakta olan; tenis, futbol, basketbol gibi spor faaliyetlerine; yürüyüş, dinlenme, ibadet, yeme-içme ve sosyal faaliyetlere imkan tanıyan; içerisinde alışveriş merkezi, kültür merkezi gibi birimlerin de bulunduğu Atakule ile simgeleşmiş bir sosyal faaliyet alanıdır.

Daha önce boş bir arazi olan ve ortasında belediyenin su deposunun bulunduğu bir alanken 2003 yılında Karun AVM'nin açılmasıyla bölge hareketlenince çocuk oyun parkı haline gelmiştir. 2010 yılına gelindiğindeyse oyun parkının yanısıra, yeşil alanları ve sosyal donatılarıyla Atapark ortaya çıkmıştır. Etrafında açılan kafe ve restoranlar bölgenin cazibesini daha da arttırmıştır (Özteke, 2022). 2014 yılında eklenen

Fotoğraf 8: Atapark (URL 12)

Atakule (Planetaryum) ise Atapark'ın simgesel yapısı halindedir. Atapark ve Atakule kısa zamanda Uşak'ın en bilinen alanı/yapısı haline gelmiştir.

Fotoğraf 9: Atakule (URL 13)

4. 9. Ayaklı Su Deposu

Kemalöz mahallesi İbrahim Tahtakılıç caddesinde bulunan 30 metrelik, ayaklı su deposu geçmişte yaşanan deprem afetinde su ihtiyacını karşılamak üzere yaptırılmış olup işlevi sona erdikten sonra atıl kalmıştır. Bulunduğu bölgedeki bir yerin tariflenmesinde sıklıkla kullanılmasına ve bölgenin tanınırlığına katkı sağlamasına rağmen sıvalarının dökülmesi neticesinde tehlike yarattığı ve kötü görüntü verdiği iddiasıyla belediye ekiplerince 2021’de yıkılmıştır (URL 14).

Hem semt insanının hem de semt dışında yaşayanların hafızasında yer eden ve bölgeyi tanımlamak, tarif etmek için yoğun olarak kullanılan bu yapının rehabilite edilmesi ve yeniden işlevlendirilmesi mümkünken ortadan kaldırılmış olması kent belleğinde onarılamayacak bir eksiklik yaratmıştır.

Fotoğraf 10: Ayaklı Su Deposu (URL 15)

4. 10. Uşak Tren Garı

İzmir'den başlayıp Uşak'tan geçerek Afyonkarahisar'a ulaşan demiryolu Anadolu topraklarında inşa edilen ilk demiryolu hatlarından biridir. 1867'de İzmir'den Kasaba'ya (Turgutlu) ulaşmak üzere yapımına başlanan hattın devamı niteliğindeki Uşak-Dumlupınar güzergahı 1897'de tamamlanmıştır. Fransızlar tarafından inşa edilen Uşak Tren Garının hizmete girmesi ise 1898 yılında olur (Özteke, 2022). Tren garı Uşak'ın en önemli kültürel mirasları içerisinde yer alır ve kentin sembol yapılarından biridir. Gar, 19. yy. sonunda kurulduğu günden itibaren bir çekim alanı oluşturmuştur (Koçan, 2011).

Bu çalışma kapsamında Uşak kentinin işaret öğeleri arasında saydığımız Atatürk ve Kurtuluş Anıtı (Heykel) şimdiki yerine taşınmadan önce orada yer alan Atatürk heykeli, şu anda tren garının girişinde yer almaktadır.

Uşak tren garı pekçok film, dizi, klip çekimi için kullanılmış olmasıyla Uşak'ın tanıtımına katkı sunarken Uşaklıların düğün, nişan, sünnet, mezuniyet gibi önemli günlerinde de fotoğraf çekimi için kullanılmaktadır.

Fotoğraf 11: Uşak Tren Garı (URL 16)

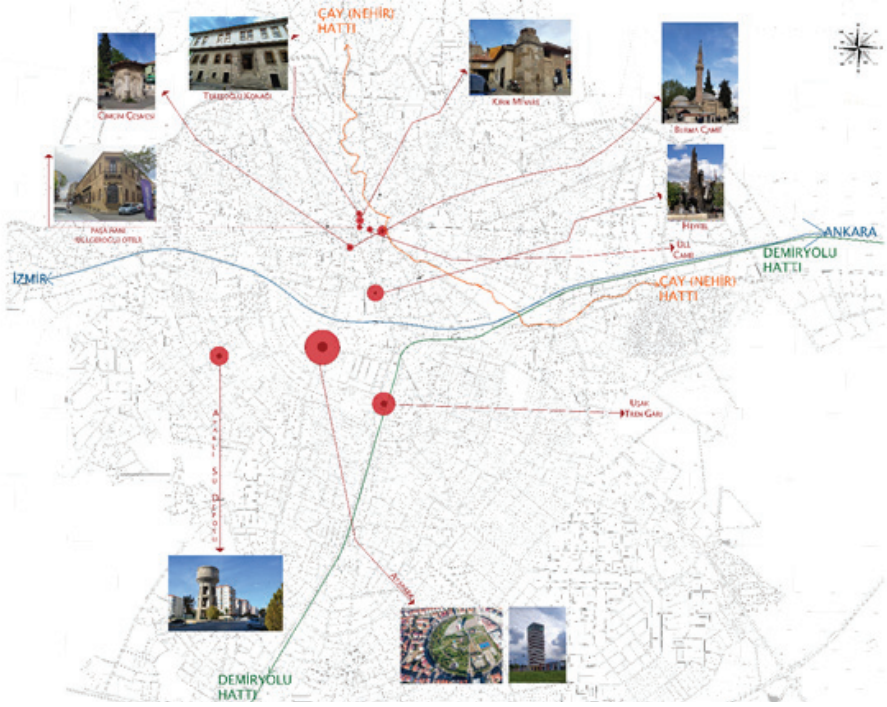
5. Sonuç ve Öneriler

Bir kentin kimliği, o kenti diğerlerinden ayıran farklılıkları işaret eder. Kentsel imgenin oluşumu da kent kimliğinin yanısıra, yine kimlikle dinamik bir etkileşim içerisinde bulunan yapı ve anlamla da ilişkilidir. Yapı, kentin fiziksel bileşenleridir. Kentin kullanıcılarının, kentle kurduğu mekânsal ve dokusal ilişki ve bu ilişki ekseninde ortaya çıkan duygusal anlam sözkonusu fiziksel bileşenler bağlamında oluşur. Kevin Lynch'in belirlediği ve kentin beş fiziksel bileşeninden biri işaret öğeleridir (landmarklar). İşaret öğeleri kentsel kimliğin belirginleşmesinde, kent imgesinin oluşmasında ve kentlilerin yaşadıkları mekana duydukları duygusal

bağlılıkta oldukça önemli rol oynarlar.

Bir kentsel alanda yer alan işaret öğelerinin tespitinde gözlemcinin (kentli ya da ziyaretçi) öznel değerlendirmelerin belirlenmesi için anket veya görüşme formları kullanılabilir. Bu şekilde kentsel alanda yer alan öğelerin, gözlemcilerin anlam dünyalarındaki karşılığı belirlenebilir. Ancak, literatür taramalarına bağlı olarak da işaret öğelerinin tespiti (nesnel işaret öğeleri) mümkündür. Bu iki yol her zaman birbiriyle örtüşmeyebilir. İki yolun birlikte kullanılması daha etkili sonuçlar elde edilebilmesi adına fark yaratabilecektir.

Bu çalışma kapsamında işaret noktalarının belirlenmesinde nesnel kriterler dikkate alınmıştır. Bu çerçevede Uşak il merkezinde bulunan Atatürk ve Kurtuluş Anıtı (Heykel) ve Hükümet Konağı, Ulu Cami, Burmalı Cami, Kırık Minare Camii, Paşa Hanı (Dügeroğlu Oteli), Tekeşoğlu Konağı, Cimcim Çeşmesi, Atapark/Atakule, Ayaklı Su Deposu ve Uşak Tren Garı öne çıkan işaret öğeleri olmuştur. Bu yapılar, tarihsel, sosyal, kültürel, ekonomik, estetik, konumsal ve sembolik açılardan önemli taşınmanın yanında kentsel kimliğin inşasında ve kentin okunabilirliğinde vazgeçilmez unsurlardır. Harita 3'te de görülebileceği gibi işaret noktaları ağırlıklı olarak, kentin İzmir-Ankara yolunun (Atatürk Caddesi) kuzeyinde yer alan geleneksel dokusunda bulunmaktadır. Özellikle Dokuzsele Çayının bulunduğu hat işaret noktalarını izlemek açısından önem arzeder (Bkz. Harita 3).

Harita 3: Uşak İl Merkezi Ölçeğinde Belirlenen İşaret Ögeleri

Çalışmanın sınırlılıklarından ve bundan sonra gerçekleştirilecek çalışmalar için önerilerden de söz edilmelidir. Yukarıda bahsedildiği gibi öznel işaret öğelerinin belirlenmesi için saha çalışması da yapılmalı ve kent sakinlerine ve ziyaretçilere anket ve görüşme formları uygulanmalıdır. Bu sayede öznel ve nesnel işaret öğelerinin birbiriyle ne ölçüde örtüştüğü tespit edilebilecek ve belirlenen işaret öğelerinin gözlemcilerin anlam dünyalarındaki, kent algılarındaki ve gündelik yaşamlarındaki yeri ortaya çıkarılabilecektir.

Ayrıca yeni yapılacak çalışmalarda Kevin Lynch'in kentin fiziksel içeriklerinin tümü de ele alınabilir ve Uşak il merkezi ölçeğinde sadece işaret noktaları değil, yollar, bölgeler, düğüm/odak noktaları ve kenarlar/sınırlar da belirlenebilir. Örneğin, İsmet Paşa Caddesini "yollar"; Dörtöylü "düğüm noktası"; Koruparkı, Ataparkı "odak noktası"; kentsel dönüşüm TOKİ alanını "bölge"; Atatürk Caddesini, Demiryolunu, Dokuzsele Çayını "kenarlar/sınırlar" olarak örneklemek mümkündür. Bu konuyu ele alacak bir çalışma Uşak kentinin fiziksel içeriğine daha kapsamlı bir bakışa imkan verebilecektir.

Kaynakça

- Acar, T. (2017). Ulubey'deki Osmanlı dönemi çeşmeleri. *Vakıflar Dergisi*, 47, 133-168.
- Akkaya, M. (2019). Kentsel tasarım kapsamında zamanın mekan algısı üzerine etkileri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Alver, K. (2012). Kent imgesi. (Ed.) K. Alver, *Kent Sosyolojisi* (9-31), Ankara: Hece Yayınları.
- Arslan, H. (2022). Uşak kentinin markalaşması ve tarhana. D. Onsekiz (Ed.) *Markalaşma Vizyonuyla Uşak Kenti* (s. 271-300). Ankara: Nobel Yayınları.
- Aydın, S. (2019). Turistik destinasyonlardaki simge mekanların fotoğraflanma nedenleri üzerine bir araştırma. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayrak, G. (2020). Examination on the change of city landmarks between industrial revolution and globalisation: Paris as a case. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Börekeçioğlu, A. (2013). Uşak kentinin Cumhuriyet dönemi mimarlık mirasının incelenmesi ve mimarlık mirasına yönelik dönüşümlerin koruma bağlamında irdelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Börekeçioğlu-Dülgereoğlu, A. & Tanaç-Zeren, M (2022). Uşak'ta günümüze ulaşamayan ve farklı işlevde kullanılan Cami ve Kiliseler. *Art-Sanat*, 18, 145-171.
- Cengiz, B.; Tekdamar, D. & Seçkin, G. (2018). Amasra kalesi ve surlu yerleşim dokusunda kentsel, kültürel ve arkeolojik mirasın sürdürülebilir gelişimi. *Bartın University International Journal of Natural and Applied Sciences*, 1(1), 29-42.
- Çelikyay, H. S. (2017). Kent imgelerinin kamusal alanı tariflemesindeki rolü. (Ed.) H. S. Çelikyay, *Kamusal Alanların Mekansal Organizasyonu*, (19-41), Bartın: Bartın Üniversitesi Yayınları.
- Doğan, M. C.; Kalkan, M. & Doğan, A. (2022). Uşak kent merkezindeki yerleşim bölgelerinin mekan dizimi yöntemi ile karşılaştırmalı analizi.
- Eraydın, Z. (2016). Kentsel markalaşma stratejilerinin kent belleği ve kent imgesi üzerine etkileri: Ankara örneği. *İdealkent Kent Araştırmaları Dergisi*, 7(20), 830-855.
- Kara, B. & Aşık, Yasin (2018). Kamusal mekanlarda kentsel kimlik özelliklerinin değerlendirilmesi: Kuşadası örneği. *Kuşadası Peyzaj Değerleri* (Eds.) T. Birişçi & A. Kalaycı Önaç, (s. 136-146). İzmir: TMMOB Peyzaj Mimarları Odası.

- Kılınçaslan, İ. (2018). Kent ekonomisi. Ankara: Ninova Yayınları.
- Koçan, N. (2011). Tarihi mekanlarda kültürel dönüşüm: Uşak tarihi tren garı örneği. *Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi* 11(2), 130-137.
- Köseoğlu, E., Önder, D.E. (2011). İnsan Belleğinin ve Kentin Belirgin Öğelerini Tanımlamak: Ayvalık'taki Öznel ve Nesnel İşaret Öğeleri. *Arkitekt*, (524), 40-51.
- Lynch, K. (2010). Kentin imgesi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ocağcı, M. & Aydın-Türk, Y. (2012). Kentsel kimlik. (Der.) M. Ersoy, *Kentsel planlama Ansiklopedik sözlük* (s. 226-228), İstanbul: Ninova Yayınları.
- Öntuğ, M. M. (2022). Tarihin izinde Uşak kenti. D. Onsekiz (Ed.) *Markalaşma Vizyonuyla Uşak Kenti* (s. 1-36). Ankara: Nobel Yayınları.
- Özteke, H. İ. (2022). Mekan- insan-bellek ilişkisi: Uşak ili örneği. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Peker, A. E. (2006). Kentin markalaşma sürecinde çağdaş sanat müzelerinin rolü: kent markalaşması ve küresel landmark. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Sağlık, A.; Baytan, N.; Kelkit, A.; Temiz, M. & Sağlık, E. (2020). Çanakkale iskele meydanında taş boyama ile işaret ögesi girişimi. *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 10(22), 70-81.
- Sağlık, E. (2019). Kentsel Tasarım Kalitesi ile Kentsel Kimlik İlişkisi: Çanakkale Kenti Örneği. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Solak, E. (2001). XX. Yüzyılda Uşak kazası. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şahin, F. & Tavşan, C. (2018). Seeking identity in urban design: The case of Eskişehir Hamamyolu Street. *SETSCI Conference Indexing System* 3, 795-801.
- URL 1: <http://cografyaharita.com/haritalarim/4o-usak-ili-lokasyon-haritasi.png> (Erişim: 17.12.2022)
- URL 2: <https://www.usak.bel.tr/sayfa/mahalle-muhtarlari/> (Erişim: 17 Aralık 2022)
- URL 3: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/usak/gezilecekyer/ata-turk-ve-kurtulus-aniti> (Erişim: 17 Aralık 2022)
- URL 4: <https://www.gazeteduvar.com.tr/caglar-samanci-usak-hukümet-kona-gi-yikilirsa-kent-hafizasi-silinecek-haber-1515601> (Erişim: 17 Aralık 2022).
- URL 5: <https://www.usakgundem.com/kultur-sanat/usak-ulu-cami-h1015.html> (Erişim: 17 Aralık 2022).

- URL 6: <https://www.gezivetatilrehberi.com/usak-gezilecek-yerler/burma-camii> (Erişim: 17 Aralık 2022).
- URL 7: https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C4%B1r%C4%B1k_Minare_Camii (Erişim: 17 Aralık 2022).
- URL 8: <https://www.usakgundem.com/cevre/195-yillik-cami-yeniden-ibadete-acildi-h8707.html> (Erişim: 17 Aralık 2022).
- URL 9: <https://www.turkiyenintarihieserleri.com/?oku=2404> (Erişim: 17 Aralık 2022)
- URL 10: <https://www.egedeyenigun.com/tekesoglu-konagi-genclik-merkezi-oldu-pl-aid,401.html#galeri> (Erişim: 17 Aralık 2022)
- URL 11: <https://www.usakgundem.com/yasam/usak-cimcim-cesmesi-nerede-nasil-gidilir-h10901.html> (Erişim 17 Aralık 2022).
- URL 12: <https://www.usak.bel.tr/icerikler/atapark-yeni-yuzune-kavustu/> (Erişim: 17 Aralık 2022)
- URL 13: <https://www.youtube.com/watch?v=rNLBV8NDfeI> (Erişim: 17 Aralık 2022)
- URL 14: <https://www.usak.bel.tr/icerikler/ayakli-su-deposu-icin-yikim-karari-cikti/> (Erişim: 17 Aralık 2022)
- URL 15: <https://www.usak.bel.tr/icerikler/ayakli-su-deposu-icin-yikim-karari-cikti/> (Erişim: 17 Aralık 2022)
- URL 16: <https://mapio.net/pic/p-64005632/> (Erişim: 17 Aralık 2022)

BÖLÜM 16

SERMAYE PİYASALARINDA AFET RİSKİ YÖNETİMİ: TÜRKİYE’DE AFET TAHVİLİ İHRAÇLARI

Ayşegül ŞAHİN¹

¹ Araş. Gör. Dr. Ayşegül ŞAHİN, Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Buca/ İzmir, Türkiye. ORCID: 0000-0002-4005-1086, aysegul.sahin@deu.edu.tr

GİRİŞ

Sermaye piyasaları, özellikle kurumsal yatırımcıların fon sağlama amacını gerçekleştirmek için başvurdukları önemli yapılardır. Finans otoriteleri ve finansal aktörler, çeşitli riskleri giderebilmek için sürekli olarak yeni finansal araçlar üzerine çalışmaktadır. Para kaybı (maddi kayıp) ihtimali olan her süreç bir finansal risk içermektedir. Afetlerin ortaya çıkardığı maddi hasarların finansmanı da bu anlamda bir risk yönetimi gerektirmektedir.

Bireyler, prim ödeyerek afet risklerini sigorta şirketleri üzerinden dağıtma yoluna gitmektedir. Ancak sigorta şirketleri bu riskleri karşılarken diğer taraftan kendi içsel finansal risklerini de ayrıca üstlenmektedir. Büyük coğrafyaları etkileyen, maddi boyutu büyük olan, fazla sayıda kişiyi etkileyen toplu zararlar da sigorta şirketlerinin iflas riski söz konusu olacaktır. Bu durumda güvenilir bir liman olarak görülen sigorta şirketinin topluca çöküşü ekonomik ve finansal sistemi olumsuz etkilediği gibi, primlerini ödeyen bireylerin poliçe karşılıklarını alamamalarına neden olacaktır. Dolayısıyla finansal sistemin hem hane halkı kısmı, hem de finansal kurumlar kısmı zarar görecektir. Bireyleri afet risklerinin yarattığı maddi hasarlardan korurken, aynı zamanda sigorta şirketlerini de koruyacak finansal araçlar arayışı, afet tahvilleri piyasasının oluşmasına sebebiyet vermiştir.

Dünyanın her karış toprağı üzerinde coğrafik nedenlerle çeşitli felaket olasılıkları söz konusudur. Bunlar kasırga, sel, deprem, rüzgar fırtınası, kar fırtınası gibi her bir bireyin karşı karşıya kalabileceği olası felaketlerdir. Bu risklerin sermaye piyasaları üzerinden yönetilmesi, bireyleri sigorta şirketlerinin iflası riskinden korurken, finansal derinlik sağlayarak fon sahiplerinin de yüksek getiri sağlayacağı bir araca dönüştürülmüştür. Afet tahvillerinin işlem hacimlerinin, ülkelerin afet risklerine ve gelişmişlik düzeyine göre değiştiği görülmektedir. Ancak küresel ısınmanın yarattığı iklimsel ve çevresel değişiklikler, her coğrafyada afet risklerini arttırıcı etkiler göstermektedir. Bu sebeple de felaketlere karşı finansal korunma sağlayan bu araçların daha yaygın hale gelmesi son derece önemlidir.

Bu çalışmada öncelikle afet tahvillerinin hangi amaçla ortaya çıktığı tarihçesi ile anlatılmış, ardından Dünyada afet tahvilleri uygulamaları hacimleri ile ele alınmıştır. Türkiye’de ihraç edilen afet tahvilleri ise çalışmanın üçüncü bölümünde derlenmiştir. Türkiye’de işlem hacminin düşük ve kısıtlı oluşu göz önüne alındığında, afet risklerinin yüksek olduğu coğrafyalarda afet tahvillerinin yaygın hale gelmesi gerektiği önerisi gözden kaçırılmamalıdır. Çalışma, Dünyada ve Türkiye’de afet tahvili ihraç hacimlerinin karşılaştırıldığı sonuç ve değerlendirme kısmı ile sonlandırılmıştır.

1. AFET TAHVİLLERİ

1992 yılında yaşanan Andrew kasırgası, ABD tarihinde en çok hasara neden olan 4. kasırgadır. Kasırga yüzünden 65 kişi hayatını yitirmiş, 63.000 ev yıkılmış ve 26.5 milyar Dolarlık bir maddi hasar oluşmuştur (weather.com, 2017). ABD hükümeti 11 milyar dolarlık yardım paketi ile müdahaleler yapmaya çalışmış, sigorta sektöründe 600.000'den fazla poliçe karşılanamamış ve 11 sigorta şirketi poliçe bedellerini karşılayamadığı için iflas etmiştir. Andrew Kasırgası'nın yarattığı bu olumsuz etkiyle, sigorta sektörünün üstlendiği riskin hafifletilmesi için alternatif kaynak arayışı başlamıştır. Afet tahvillerinin çıkış noktası da bu arayışın sonucudur (Öztürk, 2019,s.74). Bu çalışmanın amacı da, afet durumlarında ortaya çıkan fon ihtiyaçlarını karşılamak için faydalanılan finansal araçlardan afet tahvillerinin önemini vurgulamak ve Türkiye'de bu aracın ne ölçüde kullanıldığının tespitidir.

1992 yılında ABD'de yaşanan Andrew Kasırgası'ndan sonra, ileride karşılaşılabilecek felaket olaylarının finansmanında menkul kıymetler piyasasından nasıl faydalanılabileceği düşünülmeye başlanmıştır. Bu amaçla ilk olarak Chicago Ticaret Kurulu tarafından vadeli işlemler ve opsiyon sözleşmeleri gündeme gelmiştir. Ancak ticaret hacminin olmaması sebebiyle bu sözleşmeler geri çekilmiştir. 1997 yılında bu sefer Bermuda Emtia Borsası afet opsiyonları için pazar oluşturmaya çalışmış, yine ticaret hacmi düşüklüğü sebebiyle vazgeçilmiştir (Cummins, 2008, p.24). Bu alanda geliştirilen ve diğer araçlara kıyasla başarılı görülen en iyi araç Afet Tahvilleridir. Ticaret hacmi açısından bakıldığında başarıya ulaşan afet tahvili(85 milyon dolar hacimli), 1994 yılında Hannover Re tarafından ihraç edilmiştir. Afet tahvilleri, bir olaya bağlı tahviller olarak ihraç edilen ve belirli bir olayın meydana gelmesi ile karşılığını veren bir mekanizmaya sahiptir (Cummins, 2008, p.25). Afet riskinin menkul kıymetleştirilmesi ve tahvil ihracı yoluyla sermaye piyasalarına transferi olarak tanımlanmaktadır (AFAD, 2022).

Afet tahvilleri, getirilerinin makroekonomik risk ve döngülerden bağımsız olması sebebiyle, yüksek ve sabit getirili bir finansal varlık grubunda görülmektedir. Ayrıca, yapısı itibariyle tüm Dünya'da farklı bölgelerde ortaya çıkan farklı ve bağımsız korelasyon sebebiyle yüksek düzeyde sınıf içi çeşitlilik göstermektedir. Bu yapısı da, geleneksel finansal araçlarla düşük korelasyon sergilemesine sebep olur ve risk-getiri profili ile portföy çeşitlendirmesi yönünden kurumsal yatırımcılara çekici gelmektedir (Belanger and Lai, 2020, p.166). Gerçekleştirilen vaka çalışmaları da, uygun miktarlarda afet tahvili ihraç ederek, iflas olasılığının arzu edilen bir düzeyde kontrol edilebileceğini ve bunun sigortacılara fayda sağladığını göstermektedir (Liu and Wang., 2022, p.1527).

Afet tahvillerinin avantajları kısaca şu şekilde özetlenmektedir (Worldbank,2018, p.6):

Risk Teminatı: Tipik reasürans sözleşmelerine göre daha uzun yıllık teminat vermesi,

Fiyatlandırma ve Likidite: Küresel çapta tüm yatırımcılara etkin fiyat keşfi imkanı vermesi, ikincil piyasa sunması,

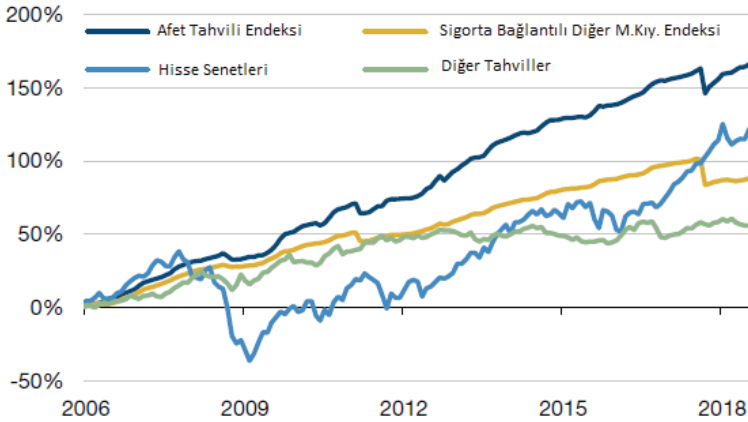
Yatırımcı Tabanı: Yatırımcıya geleneksel varlıklarla düşük korelasyon gösteren, çeşitlendirme imkanı sağlayan bir finansal araç sunması,

Kredi Riski: Eksik veya geç ödeme riski olmayan yapısı,

Prim Düzeyleri: Geleneksel sigorta ile karşılaştırılabilir prim düzeyleri sunması.

Afet tahvillerinin kısıtlamaları ise, teminat hesapları oluşturmada karmaşık yapılanmalar, dahil edilen fazla sayıda taraf ve anlaşma oluşu, sözleşme kapsamının vazgeçilebilir ya da geri dönülebilir olmaması olarak sıralanmaktadır (Worldbank, 2018, p.6).

Şekil 1: Afet Tahvillerinin vs. Diğer Araçlar (Getiri)

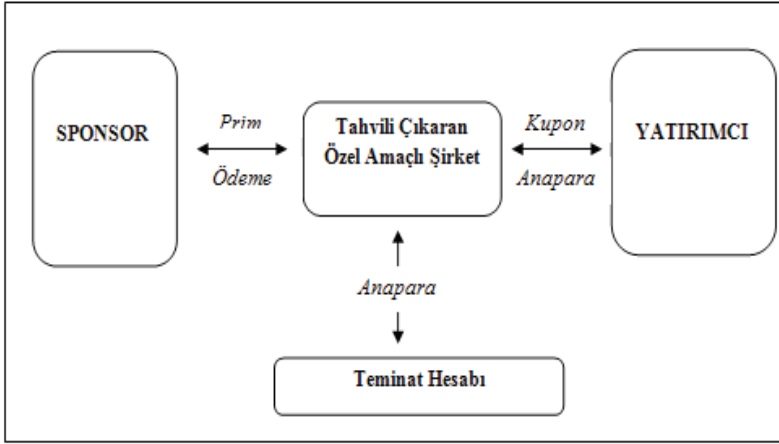
Kaynak: Man Institute, 2018.

Şekil 2, afet tahvillerinin farklı finansal araçlarla getirilerini karşılaştırmaktadır. Riski seven yatırımcıların öncelikli aracı olarak görülen hisse senetlerine göre yüksek oranlarda getiri sağlamakta, afet tahvillerinin getiriye önceleyen yatırımcılar için neden çekici olabileceğini göstermektedir.

Olağan bir afet tahvili yapısı Şekil 2'de gösterilmektedir. Süreç, tek

amaçlı bir sponsor (reasürör) oluşturulmasıyla başlamaktadır. Sponsor tüm yatırımcılara afet tahvili ihraç eder ve elde ettiği gelirleri, bir güven hesabında tutulan devlet tahvillerine veya AAA şirketleri gibi güvenli, kısa vadeli menkul kıymetlere yatırır. Söz konusu afet durumunun gerçekleşmesi üzerine, sigortacının gerçekleşen tazminat talepleri için gelirler spondordan serbest bırakılır. Çoğu afet tahvilinde anapara risk altındadır, söz konusu afetin gerçekleşmesi durumunda tüm anapara kaybedilebilir. Opsiyon karşılığında sigortacı yatırımcılara prim ödemektedir. Güvende tutulan menkul kıymetlerin sabit getirileri ise genellikle Libor oranına göre veya yaygın olarak kabul gören bir başka endekse dayalı getirilerle değiştirilmektedir. Gerçekleşen bu swap işleminin nedeni, hem sigortacıyı hem de yatırımcıları faiz oranı riskinden ve temerrüt riskinden korumaktır. Yatırımcılar anaparaları karşılığında Libor ve risk primi alırlar. Tahvil vadesi sürecinde söz konusu felaketin gerçekleşmemesi durumunda, tahvilin vade bitiminde anapara yatırımcıya iade edilmektedir (Cummins, 2008, p. 26).

Şekil 2: Afet Tahvillerinin Tarafları ve İşleyişi

Kaynak: World Bank, 2018.

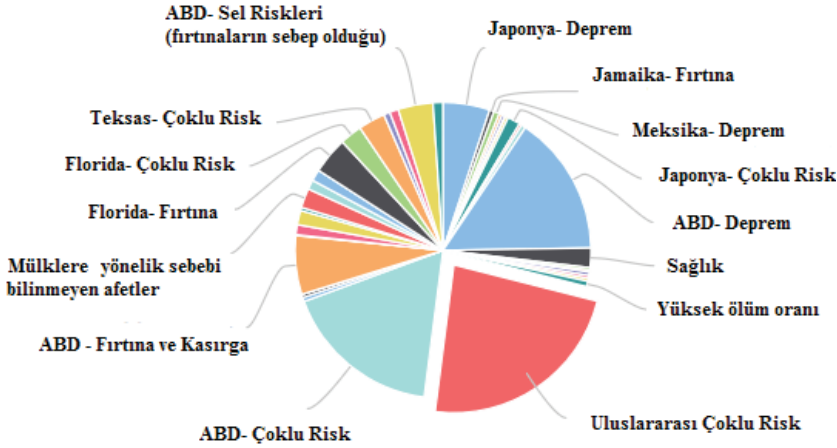
Afet tahvilleri işleyişinin önemli kısmı, belirtilen afet olayının tanımlanan vadede gerçekleşmemesidir. Söz konusu afet vade içerisinde gerçekleşirse tahvil sahibi, faiz ödemesini ya da faiz ve anapara ödemesini alamamaktadır. Afetin gerçekleşmemesi durumunda ise vade sonunda faiz ve anapara ödemesi yapılmaktadır (Çekici, 2011, s.59).

2. DÜNYA'DA AFET TAHVİLLERİ VE HACİMLERİ

2009 yılı verilerine göre ihraç edilen afet tahvilleri hacminin %75'den fazlası ABD ve Avrupa coğrafyasından oluşurken, geri kalan %25'lik kıs-

mı Bermuda, Avustralya, Japonya, Kanada ve diğer ülkeler paylaşmaktadır (OECD, 2009, p.35). 2022 yılına bakıldığında tüm dünyada ihrac edilen afet tahvili hacimlerinin ülkelere göre oransal değişimleri Şekil 3'de görülmektedir. Tüm ihracın %56'sını tek başına ABD üstlenmektedir. %10'luk pay Avrupa ihracıları, %7'lik pay Japonya'yı kapsayan ihracılarıdır. Tüm ihracıların %23'ü ise, uluslararası çoklu riskleri içerecek şekilde çıkarılmıştır (Artemis.bm, 2022a). 2009 ve 2022 yılı verileri karşılaştırıldığında, ABD'nin tek başına afet tahvili ihracında öneminin arttığı görülmektedir. ABD'nin bir çok eyaletinde kasırga, sel, orman yangını gibi felaket risklerinin yüksek oluşu dikkate alındığında, finans piyasalarının lokomotifi de olması ile bu durum yadırganmamaktadır. Diğer taraftan 2009'da oransal anlamda öne çıkan Kanada, Avustralya, Bermuda gibi ülkeler 2022 verilerinde ancak 'diğer ülkeler' kategorisinde küçük bir oranla pay bulabilmiştir.

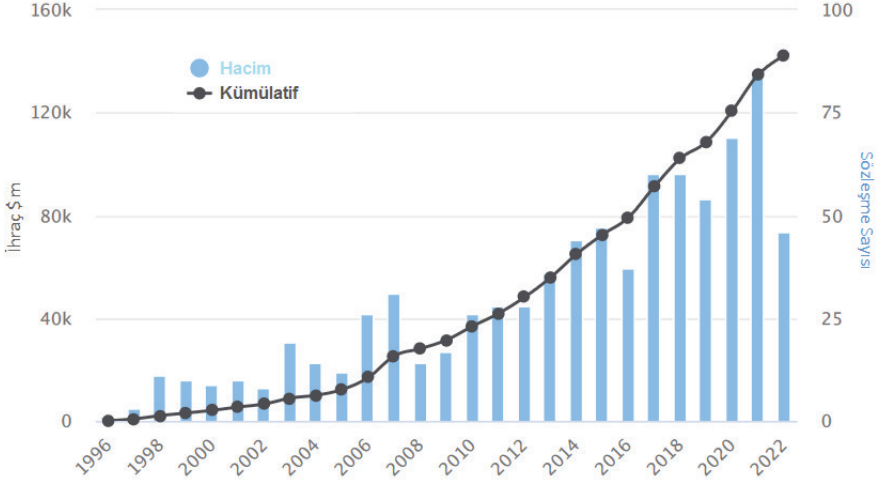
Şekil 3: Afet Riski Türlerine Göre Afet Tahvilleri (2022)

Kaynak: Artemis.bm, 2022a.

Afet tahvillerinin sahiplik kompozisyonu ticaret hacimleri arttıkça zaman içinde değişmektedir. 2000'lerin başında afet tahvilleri büyük ölçüde hedge fonları ve reasürans şirketlerine aitken, 2019 verileri itibariyle emeklilik ve yatırım fonları dahil kurumsal yatırımcılar varlıkların yaklaşık %30'una sahiptir (Morana and Sbrana, 2019, p.286).

Afet tahvilleri 2021 yılında 12.8 milyar dolardan fazla yeni ihracat rekor seviyeye ulaşmış ve bir önceki yılın en yüksek seviyesini aşmıştır (Bloomberg, 2022a). Her geçen yıl artan talep ve öneminin anlaşılması ile ticaret hacimlerinin arttığı görülmektedir. Şekil 4'te afet tahvillerinin ilk ihracından bugüne işlem hacimleri her geçen yıl belirgin artışlarla görülmektedir. (2022 yılı verisi ilk 6 ayı içermektedir.)

Şekil 4: Yıllara Göre İhraç Edilen Afet Tahvilleri

Kaynak: *Artemis.bm, 2022b.*

Dünya Bankası, gelişmekte olan ülkelerin mali durumlarını değiştirmelerine olanak tanımak amacıyla ilk olarak 2014 yılında afet tahvili ihracını gerçekleştirmiştir. 30 milyon dolarlık anlaşma, üç yıl içinde 16 Karayip adası ülkesi için deprem ve kasırga kapsamındadır (World Bank, 2014). En son 2021 yılında Jamaika'da 3 yıl içinde gerçekleşecek tropikal afetler için 185 milyon dolarlık afet tahvili ihracında bulunmuştur (World Bank, 2021). Dünya Bankası'nın yüksek afet riski gördüğü ülkelere yönelik bu tür tahvil ihraçlarında bulunması, afet tahvilleri piyasasının gelişimine önemli katkılar sağlamakta, ayrıca göreceli olarak yeni görülen bu finansal aracın güvenilirliğinin artmasında pozitif etki yaratmaktadır.

3. TÜRKİYE'Yİ KAPSAYAN AFET TAHVİLİ İHRAÇLARI

Sigorta bilincinin fazla yerleşik olmadığı Türkiye gibi ülkeler de afet riskleri ile karşı karşıyadır. Ülkemizde sigorta bilincinin yeterli seviyede olmayışı ve bireylerin güç durumlarda tüm desteği kamu otoritelerinden beklemeleri, sigortalı olmayan zararların tazmininde zorluklar ortaya çıkarmaktadır. Gölcük depremi sonrası Doğal Afet Sigortaları Kurumu (DASK) kurulmuş, ancak zorunlu deprem sigortası uygulaması ile sadece depreme bağlı riskler için örgütlenmiş, diğer afet riskleri için yapılanmamıştır (Erpek, 2007, s.42).

Dünyada afet tahvili ihraç hacimleri en fazla ABD ve Avrupa ülkelerinden gerçekleşmektedir. Ülkemizi kapsayacak şekilde çıkarılan afet tahvillerine çalışmanın bu bölümünde, Tablo 1'de derlenmiş şekilde değerlendirilmektedir.

Türkiye'yi kapsayan ilk afet tahvili sözleşmesi 2007 Mayıs ayında Akdeniz depremi kapsamlı olarak çıkarılmıştır. Anlaşma 100 milyon ABD doları korumasıyla, Mayıs 2007-Mayıs 2010 dönemleri arasında, Türkiye, Yunanistan, İsrail, Portekiz ve Kıbrıs'ta gerçekleşecek şiddetli deprem risklerini karşılamaktadır (Artemis.bm, 2022d).

2009 Haziran ayında Ianus Capital olarak kurulan özel amaçlı şirket ile Münih Re anlaşma yapmış, Avrupa'daki fırtınalardan ve Türkiye'deki depremlerden kaynaklanan kayıplara karşı üç yıllık teminat sağlayan afet tahvili ihracında bulunmuştur. Anlaşma Haziran 2012'de sona ermiştir. Bu afet tahvili anlaşması, 2011'de Türkiye'yi vuran depremler nedeniyle tehdit altına girmiş, ancak kayıplar yüksek tutarlı olmadığından sözleşme bozulmamıştır (Artemis.bm, 2022e).

2013 yılının Nisan ayında, sadece Türkiye'yi kapsayan ilk afet tahvili ihracı gerçekleştirilmiştir. Doğal Afet Sigortaları Kurumu (DASK), 2013 yılı içerisinde Bermuda'da kurulan Bosphorus 1 Re adlı şirket aracılığı ile 400 milyon ABD doları tutarında 3 yıl vadeli afet tahvili ihraç ederek İstanbul'da meydana gelebilecek depremin yaratacağı mali risklerden korunmayı amaçlamıştır. 3 Mayıs 2016 itibarıyla afet tahvilinin vadesi sona ermiştir (DASK,2016, s.93). Önce 100 milyon ABD dolar büyüklükte gerçekleşen ihraç, özellikle yabancı yatırımcıların yüksek talebiyle ikinci bir ek ihraçla 400 milyon ABD doları büyüklüğe ulaşmıştır (Artemis.bm, 2022f). S&P'den BB+ kredi notunu alan tahvil portföyü, ABD hazine para piyasası fonlarında, Munich Re'nin varlık yönetim şirketi olan MEAG tarafından yönetilecek şekilde düzenlenmiştir (Doğan, 2013, s. 21).

Sadece Türkiye'yi kapsayan ikinci afet tahvili 2015 yılı Ağustos ayında ihraç edilmiştir. DASK, 2015'de Bermuda'da kurulan Bosphorus Ltd adlı şirket aracılığı ile 100 milyon ABD doları büyüklüğünde 3 yıl vadeli afet tahvili ihraç ederek İstanbul'da meydana gelebilecek depremle oluşabilecek hasarlara karşı azami 100 milyon ABD doları tutarında koruma sağlamıştır. Söz konusu tahvil çerçevesinde 31 Aralık 2016 tarihinde ödenecek katastrofik tahvil prim tutarı ise 19,602,433 TL olarak hesaplanmıştır (DASK,2016, s.93).

Türkiye coğrafyasını da içeren bir diğer afet tahvili, 2021 Mayıs ayında ihraç edilmiştir. Geniş yelpazeli bir ihraç örneğidir ve tahvil süreci tamamlandığında tarihteki en büyük katastrofik bono işlemlerinden biri olacaktır. Tahvilin kapsadığı risk ve bölgeler şu şekildedir; Kuzey Amerika (Kanada dahil) fırtına, Kuzey Amerika (Kanada dahil) deprem, ABD şiddetli fırtına, ABD orman yangını, ABD kış fırtınaları, ABD Karayip-ler depremi, Japonya tayfunu, Japonya depremi, Kanada şiddetli fırtına, Kanada kış fırtınası, Avrupa fırtınası, İtalya depremi, Türkiye depremi, Avustralya depremi, Avustralya tropikal siklonu, Yeni Zelanda depremi (Artemis.bm, 2022g).

Tablo 1: Türkiye'yi İçeren Afet Tahvilleri

Yıl	Risk Kapsamı	İhraççı	Sponsor	Büyük­lük (Milyon ABD \$)	Vade (Yıl)
2007, Mayıs	Akdeniz depremi	MedQuake Ltd	Swiss Re	100	3
2009, Haziran	Avrupa Rüzgar Fırtınası, Türkiye Depremi	Ianus Capital Ltd	Munich Re	71	3
2013, Nisan	Türkiye depremi	Boshorus1 Re Ltd	Turkish Catastrophe Ins. Pool	400	3
2015, Ağustos	Türkiye depremi	Boshorus Re Ltd	Turkish Catastrophe Ins. Pool	100	1
2021, Mayıs	Kuzey Amerika Fırtınası, Kuzey Amerika Depremi, ABD Şiddetli Fırtına, ABD Orman Yangınları, ABD Fırtına, Karayip Depremi, Japonya Kasırgası, Japonya Depremi, Kanada çeşitli fırtınalar, Avrupa'da Fırtına, İtalya Depremi, Türkiye Depremi Avustralya Deprem, Avustralya Tropikal Kasırga, Yeni Zelanda Deprem	Herbie Re Ltd	Filedix Insurance	150	4
2021, Temmuz	ABD ve Kanada fırtına ve deprem, ABD şiddetli fırtına, ABD orman yangını, ABD kış fırtınası, ABD Karayip depremi, Japonya tayfun ve deprem, Kanada şiddetli fırtına, Kanada kış fırtınası, Avrupa fırtınası, İtalya depremi, Türkiye depremi, Avustralya depremi, Avustralya siklonu, Yeni Zelanda depremi.	Claveau Re Ltd.	Arc H Capital Ltd	150	4
2021, Aralık	ABD fırtına, orman yangını ve kış fırtınası, ABD ve Kanada deprem, Avrupa rüzgar fırtınası, Karayip depremi, Japonya tayfun ve depremi, İtalya depremi, Türkiye depremi, Avustralya ve Yeni Zelanda depremleri	3264 Re Ltd	Hannover Re	100	3

Kaynak: *Artemis.bm, 2022c 'den derlenmiştir.*

2021 Temmuz ayında Claveau Re Ltd. tarafından ihraç edilen 150 milyon dolarlık afet tahvilleri, sanayi kayıp endekslerini kapsamaktadır. Bu koşul, kayıp olaylarının, hak kazanımını yaratması ve afet tahvili ilkesini sağlaması için belirli bir büyüklükte endüstri etkisine neden olması gerektiği anlamına gelmektedir (Artemis.bm, 2022h).

2021 Aralık'ta çıkarılan afet tahvili grubu, aynı yılın Temmuz çıkarılan tahviller gibi sanayi kayıpları üzerine çıkarılmıştır. Tahvillerin kapsadığı risk ve bölgeler şu şekildedir; ABD fırtına, orman yangını ve kış fırtınası, ABD ve Kanada deprem, Avrupa rüzgar fırtınası, Karayip depremi, Japonya tayfun ve depremi, İtalya depremi, Türkiye depremi, Avustralya ve Yeni Zelanda depremleri (Artemis.bm, 2022i).

Tablo 1'e geniş kapsamda bakıldığında ve özetlemek gerekirse, afet tahvili piyasasında bugüne kadar Türkiye'deki afet risklerini içerek sadece 7 adet afet tahvili ihracı gerçekleşmiştir. Bunların yalnızca 2 tanesi sadece ülkemizdeki afet riskini kapsayan tahvillerdir. Bu afet tahvillerinin kapsamı ülke sınırları ve toprakları üzerinde gerçekleşen ve ihraç koşullarında

belirtilen şiddetteki deprem afetleridir. Ülkemizin bir çok doğal afete gebe bir coğrafya olduğu düşünüldüğünde, afet riskleri kapsamı açısından ihraç sayılarının yetersiz olduğu görülmektedir. Türkiye'yi kapsayan 7 afet tahvili ihracından sadece 2 tanesi yerli ihraççılar tarafından gerçekleştirilmiştir. İhraççı kapsamında da ele aldığımızda, afet tahvillerinin bir finansal araç olarak kullanımının sınırlı olduğu söylenebilmektedir.

Ülkemizde ihraç edilen afet tahvili hacim ve sayılarının neden düşük olduğu ayrıca başka bir araştırma konusu olmakla beraber, Sermaye Piyasası Kurulu Yeterlilik Etüdü (2007)'nde konu ile ilgili görüşler belirtilmektedir. Afet tahvilleri faizi kaybetme riskiyle beraber anaparayı da kaybetme riski içerdiği için reel kesim tahvillerinden bile daha riskli bir yatırım aracıdır. Yatırımcıya cazip bir görüntü çizebilmek için afet tahvilinin sunduğu faiz oranının yüksek olması beklenmektedir. Bu da, afet tahvili ihracını reasüransla karşılamayacak ölçüde yüksek maliyetli duruma getirmektedir. Afet tahvillerinin yurtdışı uygulamalarına bakıldığında, çoğunlukla kurumsal yatırımcılar tarafından satın alındığı görülmektedir. Ülkemizde ise sermaye piyasalarındaki yerli kurumsal yatırımcının payı düşük seviyelerde kalmaktadır. Bu bilgiye ek olarak, ülkemizde yatırımcıların devlet tahvillerine olan yoğun ilgisi bilinmektedir. Afet tahvillerinin de yeni bir yatırım entrümanı oluşu ve yatırımcı tarafından fazla tanınmaması durumu da eklenince, afet tahvili ihraçlarına olan talebin düşük olacağı öngörüsü ortaya çıkmaktadır. Afet tahvili ihracında başarısız olunacağı şeklinde bir kanaat oluşmaktadır. Kamu borçlanma gereksiniminin azalması ve faizlerinin düşmesi, reel kesim tahvillerinin yaygınlaşması, siyasi ve ekonomik istikrarın sağlanması gibi koşullar sağlandıktan sonra yerli afet tahvili ihracı için uygun ekonomik ortam sağlanmış olacaktır. Afet tahvillerinin yaygınlaştırılması için bir diğer seçenek, DASK ve sigorta şirketlerinin yerli afet tahvili ihraçlarını yurtdışı piyasalarda gerçekleştirmesidir. Benzer şekilde Meksika'da ihracı gerçekleştirilen afet tahvilleri başarılı olmuş ve düşük maliyetlerle doğal afet risklerine karşı koruma sağlanmıştır.

Türkiye iklim, toprak ve jeopolitik konumu sebebiyle deprem, sel, çığ gibi doğal afetlerin yaşandığı bir coğrafyadır. Bu afetlerden hem ülke ekonomisini hem vatandaşların büyük kısmını etkileyen, özellikle deprem afetidir. Türkiye'de afet yönetimi ile ilgili olarak çeşitli yasal düzenlemeler ve idari yapılanmalar bulunmaktadır. Afet tahvillerinin yaygınlaşması için ise daha fazla çaba gerekmektedir. SPK Yeterlilik Etüdü (2007)'nde belirtildiği üzere afet tahvillerinin ülkemiz piyasalarına uyumlaştırılması için:

- Sermaye Piyasası Kurumu (SPK) düzenlemelerinde afet tahvilleri için ayrıca düzenleme yapılması

- Halka arz süreçlerinde kamuoyu bilgilendirmesi yapılarak, bağımsız kuruluşlar tarafından denetim yapılıp raporlanması,
- Teşvik amacıyla ihraç sürecinde ortaya çıkan kayıt ücreti gibi maliyetlerin kaldırılıp tahvil faizi vergilerinin istisna edilmesi

gibi düzenlemeler faydalı olacaktır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Araştırmalar oluşan doğal afetlerin hem sıklığının hem de afetlerin sebep olduğu maddi zararların her geçen gün arttığını göstermektedir. Sigorta şirketlerinin reasürans sistemindeki kapasite daralması, primlerinin yükselmesine ve geleneksel yöntemlerle risk dağıtmaya yönelik maliyetlerin artışı söz konusudur. Bu gelişmeler, hem reasürans şirketlerini hem de devletleri alternatif risk yönetimi araçları bulmaya ve sistemi desteklemek için önlem alma ihtiyacına yöneltmektedir. Bu amaca ulaşabilmek için ortaya çıkan risk dağıtım araçlarından biri, sermaye piyasalarını kullanmak afet tahvili ihracı gerçekleştirmektir.

İklim değişikliği sebepli problemlerin etkilerini azaltmak, bu etkilere uyum sağlamak ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerini gerçekleştirebilmek için ciddi bir fon ihtiyacı bulunmaktadır. Bu hedefleri gerçekleştirebilmek için hem şirketlerin hem de devletlerin kaynak arayışı bulunmaktadır. Çalışmanın amacı, afet durumlarında ortaya çıkan fon ihtiyaçlarını karşılamak için faydalanılan finans mekanizmalarından afet tahvillerinin önemine değinmektir. Çalışma, Türkiye'ye yönelik çıkarılan afet tahvillerinin ihraç sayısı ve hacimlerini içermektedir. Dolayısıyla çalışma, afet tahvillerinden yola çıkarak, finansal mekanizmaların afet öncesi ve afet sonrası süreçlerde etkin olup olmadığı şeklinde yorumlama imkanı vermektedir.

Dünyada ulaştığı ticaret hacmi ile başarılı olarak görülen ilk afet tahvili ihracı 1994'te Amerika'da çıkarılmıştır. 2010'lu yıllara gelindiğinde her yıl yaklaşık 25 afet tahvil sözleşmesi görülürken, 2019'da 54, 2020'de 69, 2021'de 84 adet afet tahvili sözleşmesi yapıldığı görülmektedir. Dünyada sadece 2021 yılında ihraç edilen afet tahvillerinin hacmi 134 milyar dolardır (Artemis.bm, 2022b). Bu rakamlar, dünyada afet tahvilleri piyasasına yapılan fonlamanın hacmini gösterirken, 'sözleşme konusu ülkelerin, afet risklerinden bu fonlama boyutunda korunduğu' şeklinde yorumlanabilmektedir. Bu fonlamaların yapıldığı ülkeler Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa ülkeleri (özellikle Akdeniz ülkelerinde deprem riski olan ülkeler) ve Japonya gibi ülkelerdir.

Türkiye'nin sözleşme konusu olduğu afet tahvilleri ihracı ise sadece 6 adettir. Bunlardan 4 tanesi bir çok coğrafyayı kapsayan, dünya çapında geniş bir kapsamda çıkarılan sözleşmelerdir. Bu sözleşmelerden yalnız 2

tanesi sadece Türkiye coğrafyasını kapsayan sözleşmelerdir. Bunlardan ilki 2013'te, diğeri 2015'te, DASK (Doğal Afet Sigortaları Kurumu) sponsorluğınca ihraç edilen tahvillerdir. İlki 400 milyon dolar, ikincisi 100 milyon dolar bu sözleşmelerin toplam büyüklüğü 500 milyon dolardır. Tahviller sürecinde herhangi bir deprem felaketi yaşanmaması ile, 400 milyon dolarlık ihracın geri ödemesi Mayıs 2016'da, 100 milyon dolarlık ihracınki ise Kasım 2018'de tamamlamıştır. DASK (2016)'ın yayınladığı rapora göre, 2013-2018 yılları arasında, her iki tahvil için toplam yaklaşık 110 milyon TL prim ödemesi yapılmıştır. Dünya sigorta piyasalarınca başarılı görülen ihraçlar ile, medyada ve kamuda sıkça sözü edilen "Büyük İstanbul Depremi" için, sadece tahvil süreci için de olsa finansal anlamda güvence sağlanmıştır.

Türkiye bulunduğu coğrafya itibari ile deprem haricinde başka doğal afet riskleri ile de karşı karşıyadır. Fazla yağış alan bölgeler, iklimsel etkilerle sıklıkla sel felaketi yaşanmasına neden olmaktadır. Ayrıca sıkça rüzgar fırtınalarıyla maddi hasarlı afetler görülmektedir. Dolayısıyla, bugüne kadar sadece deprem riski üzerine çıkarılan afet tahvillerinin diğer afet risklerini de dikkate alacak şekilde geniş kapsamlı ele alınması önemlidir.

Afet tahvillerinin sayı/ hacim olarak artırılması ve risk çeşitlemesi olarak genişletilmesi kritik bir noktadır. Afet süreçlerinin yaratacağı kaos durumlarında bu araçların yarattığı fonlama sayesinde, hem kamu otoritelerinin üzerine binen yük azalacak, hem de zarar gören vatandaşların maddi hasarlarının tazmin süreci hızlı ve sağlıklı işleyecektir.

Afet tahvillerinin yatırımcılar için cazip hale gelmesi için doğru ekonomik konjonktürün de yaratılması gerekmektedir. Afet tahvillerinin hem anapara hem de faiz getirisinin riskli olması, yatırımcıda yüksek faiz beklentisi yaratmaktadır. Özellikle devlet tahvili ve reel sektör tahvilleri gibi seçenekler söz konusu olduğunda, afet tahvillerinin yatırımcı tarafından fazla da bilinmemesi durumu göz önüne alındığında, gerekli siyasi ve ekonomik koşullar ortamında ihracın gerçekleştirilmesi daha doğru olacaktır. Afet tahvillerini yaygınlaştırmak için, yurtdışı tahvil ihraçları incelenmelidir. Yerli afet tahvillerini yurtdışı sermaye piyasalarında ihraç etmek bu yollardan biridir. Benzer yolla ihraç edilmiş ve başarılı olarak nitelenen ihraçlar göz önünde alındığında, ülkemizdeki olası afet risklerinden korunmak için bu seçenekler değerlendirilmelidir.

Günümüzde iklimsel değişikliklerin etkilerinin artışı ile doğal afetlerin yaşanma olasılıkları ve sıklığı artmaktadır. Hangi coğrafyada, ne zaman yaşanacağı belli olmayan bu afet olaylarını, olabilen en az zararlı atlatılmak için kamu otoriteleri gerekli regülasyonlarla finansal süreçleri desteklemeyi, çeşitli eğitim ve seminerler kamuyu bilgilendirmeyi, afet öncesi/afet sonrası süreçlerden korunabilmek için afet sigortası, afet tahvilleri gibi finansal araçların kullanımını yaygınlaştırmayı hedeflemelidir. Afet tahvilleri üzerine yapılacak diğer akademik çalışmalar ile konuya olan ilgi ve önemin artması arzulanmaktadır.

KAYNAKÇA

- AFAD, T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, Açıklamalı Afet Terimleri Sözlüğü, (<https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu>), Erişim Tarihi: 10.05.2022.
- Artemis.bm, (2022a). *Catastrophe bonds & ILS outstanding by risk or peril*, (<https://www.artemis.bm/dashboard/cat-bonds-ils-by-risk-or-peril/>), Erişim Tarihi: 01.10.2022.
- Artemis.bm, (2022b). *Catastrophe bonds and ILS cumulative issuance by year*, (<https://www.artemis.bm/dashboard/cat-bonds-ils-cumulative-issuance/>), Erişim Tarihi:12.06.2022.
- Artemis.bm, (2022c). *Catastrophe bonds in Turkey*, (<https://www.artemis.bm/?s=turkey#deal-results>), Erişim Tarihi:12.06.2022.
- Artemis.bm, (2022d). *MedQuake Ltd.*, (<https://www.artemis.bm/deal-directory/medquake-ltd/>), Erişim Tarihi:12.06.2022.
- Artemis.bm, (2022e). *Ianus Capital Ltd.*, (<https://www.artemis.bm/deal-directory/ianus-capital-ltd/>), Erişim Tarihi:12.06.2022.
- Artemis.bm, (2022f). *Bosphorus 1 Re Ltd.*, (<https://www.artemis.bm/deal-directory/bosphorus-1-re-ltd/>), Erişim Tarihi:12.06.2022.
- Artemis.bm, (2022g). *Herbie Re Ltd.* (<https://www.artemis.bm/deal-directory/herbie-re-ltd-series-2021-1/>), Erişim Tarihi:12.06.2022.
- Artemis.bm, (2022h). *Claveau Re Ltd.*, (<https://www.artemis.bm/deal-directory/claveau-re-ltd-series-2021-1/>), Erişim Tarihi:12.06.2022.
- Artemis.bm, (2022i). *3264 Re Ltd.*, (<https://www.artemis.bm/deal-directory/3264-re-ltd-series-2022-1/>), Erişim Tarihi:12.06.2022.
- Bloomberg.com, (2022a), *Catastrophe-Bond Market Hits a Record \$12.8 Billion as Extreme Weather Worsens*, 3 Şubat 2022. (<https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-02-03/catastrophe-bond-market-hits-record-at-12-8-billion-in-issuance>), Erişim tarihi: 25.06.2022
- Cummins, J.D. (2018). CAT bonds and other risk-linked securities state of the market and recent developments, *Risk Management and Insurance Review*, 11(1): 23-47.
- Çekici, E. (2011). Doğal afetler ve Türk sigorta sektöründe risk transferi, *Öneri Dergisi*, 9(36): 53-62.
- DASK (Doğal Afet Sigortaları Kurumu (2016). *Doğal Afet Sigortaları Kurumu Zorunlu Deprem Sigortası Faaliyet Raporu 2016*, (https://www.dask.gov.tr/upload/Dask/Raporlar/Faaliyetraporlari/2016_dask_faaliyet_raporu.pdf), Erişim Tarihi: 12.05.2022.
- Demers-Bélangier, K., ve Lai, V. S. (2020). Diversification benefits of cat bonds: An in-depth examination. *Financial Markets, Institutions & Instruments*,

29(5): 165-228.

- Doğan, O. (2013) “Doğal Afet Bonoları”, *Sermaye Piyasasında Gündem*, 133(Eylül): 12-22.
- Liu, Z. ve Wang, L. (2021). An extreme value theory-based catastrophe bond design for cyber risk management of power systems, *IEEE Transactions on Smart Grid*, 13(2): 1516-1528.
- Man Institute, 2018. *As the catastrophe-bond market matures, some themes are emerging which may be appealing to ESG investors*, (<https://www.man.com/maninstitute/catastrophe-bonds-investing-with-impact>), Erişim Tarihi: 14.05.2022.
- Morana, C., ve Sbrana, G. (2019). Climate change implications for the catastrophe bonds market: An empirical analysis. *Economic Modelling*, 81: 274-294.
- OECD (2009). *Catastrophe-linked Securities and capital markets*, *OECD International Network on Financial Management on Large-Scale Catastrophes*, Bangkok, Thailand, 24-25 September 2009, (<https://www.oecd.org/finance/insurance/43730967.pdf>), Erişim Tarihi: 10.09.2022.
- Öztürk, A. (2019). *Alternatif Finansman Aracı Olarak Afet Tahvilleri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü.
- Sermaye Piyasası Kurulu (2007). Sigorta Şirketlerinin Alternatif Risk finansmanı yöntemlerinden afet tahvilleri ve Türk sermaye piyasasında uygulanabilirliği, *Sermaye Piyasası Kurulu Yeterlilik Etüdü*, (<https://www.spk.gov.tr/SiteApps/Yayin/YayinGoster/983>), Erişim Tarihi:05.06.2022.
- Weather.com (2017). *What Hurricane Andrew Did to South Florida in 1992*, (<https://weather.com/news/news/remember-what-hurricane-andrew-did-to-soflo>), Erişim Tarihi: 01.05.2022.
- World Bank (2014). *World Bank sells first ever ‘cat bond’*, 26.06.2014, (<https://pubdocs.worldbank.org/en/623931528830371378/FTarticle-WorldBank-SellsFirstCatBond-June2014.pdf>), Erişim Tarihi: 08.09.2022.
- World Bank (2018). *Webinar on Demystifying Catastrophe Bonds for Debt Managers*, 30 Mayıs 2018, Washington DC, USA, (<https://treasury.worldbank.org/en/events/2018/05/30/webinar-on-demystifying-catastrophe-bonds-for-debt-managers#2>), Erişim Tarihi: 15.05.2022.
- World Bank (2021). *World Bank Catastrophe Bond Provides Jamaica \$185 Million in Storm Protection*, 19 Temmuz 2021, (<https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2021/07/19/world-bank-catastrophe-bond-provides-jamaica-185-million-in-storm-protection>), Erişim Tarihi: 12.08.2022.